



**T.C.
ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
ANABİLİM DALI**

Yüksek Lisans Tezi

**TÜRK SİYASAL MODERNLEŞMESİNDE
ORDU SİYASET İLİŞKİSİNİN KARŞILAŞTIRMALI
ANALİZİ (1774-1983)**

Muhammed TEKİN

Zonguldak 2023

T.C.
ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

TÜRK SİYASAL MODERNLEŞMESİNDE
ORDU SİYASET İLİŞKİSİNİN KARŞILAŞTIRMALI
ANALİZİ (1774-1983)

Hazırlayan
Muhammed TEKİN

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Şenay GÜNEYMEN

Zonguldak 2023

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans Tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda ve basımda enstitü tez yazım ve basım yönergesine uygun davranıldığını taahhüt ederim.

Muhammed TEKİN

27.10.2023



T.C.
ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalında 195282116007 numaralı Muhammed TEKİN'in hazırladığı **“Türk Siyasal Modernleşmesinde Ordu Siyaset İlişkisinin Karşılaştırmalı Analizi (1774-1983)”** başlıklı YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 01/09/2023 Cuma günü saat 11:00'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezinin onayına OY BİRLİĞİYLE karar verilmiştir.

Doç. Dr. Sanem BERKÜN
Başkan

Dr. Öğr. Üyesi Şenay GÜNEYMEN
(Tez Danışmanı)
Üye

Doç. Dr. Hüseyin ÇAVUŞOĞLU
Üye

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

... / ... / 2023

Doç. Dr. Yücel NAMAL
Enstitü Müdürü

ÖZET

Kurum	: ZBEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Tez Başlığı	: Türk Siyasal Modernleşmesinde Ordu Siyaset İlişkisinin Karşılaştırmalı Analizi (1774-1983)
Tez Yazarı	: Muhammed TEKİN
Tez Danışmanı	: Dr. Öğr. Üyesi Şenay GÜNEYMEN
Türü, Yılı	: Yüksek Lisans, 2023
Sayfa Adedi	: 219

Bu çalışma, Osmanlı Dönemi (1774-1922) ve Cumhuriyet Dönemi'nde (1923-1983) ordunun siyasal modernleşmeye etkisini konu almaktadır. Siyasal modernleşme karar alma süreçlerinin katılımcı ve parlamenter şekilde kurumsallaştırılmasıdır. İki dönemin karşılaştırıldığı çalışmada araştırmaya konu olan temel soru, ordu siyaset ilişkisinin siyasal modernleşme sürecinde devleti nasıl biçimlendirdiğidir. 1774'ün başlangıç olmasının gerekçesi devletin modern siyasi kurumlara olan ihtiyacının padişah tarafından ilanıdır. İkinci dönem radikal modernleşme projesi olarak 1923'te cumhuriyetin ilanı ile başlamaktadır. Çalışma modernleşme projesinin birçok alanda ciddi aşınma yaşadığı 1983'te bitirilmiştir.

Çalışmada (1774-1922) ve (1923-1983) arası dönemlerdeki ordu siyaset ilişkisi siyasal modernleşme bağlamında karşılaştırmalı siyaset yöntemiyle incelenmiştir. İncelemenin temel konusu siyasal modernleşmenin temel yapı taşları olan yurttaşlığın, sekülerliğin ve demokratikleşmenin gelişiminde ordunun siyasete etkisidir. Bu etki aynı zamanda ordunun modern devlet kurumlarının oluşmasında ve devleti biçimlendirmesindeki etkilerini ortaya koymaktadır. Temel veri kaynakları basılı ve elektronik ortamdan ulaşılabilen kitaplar, makaleler, belgeseller ve basılmış röportajlardır. Çalışmada eleştirel gerçekçi bir yaklaşım benimsenmiştir. Türk siyasal modernleşmesinde ordu siyasete çeşitli dönemlerde ilerici, tutucu ve gerici nitelikte etki etmiştir. Çalışmanın literatüre yöntem olarak katkısı ordu siyaset ilişkisinin siyasal modernleşme sürecindeki etkisini vaka içi kesitsel karşılaştırma yöntemi kullanılarak incelenmesidir. Çalışmanın özgün katkısı ordunun iktidarla olan ilişkisini ihtilal, darbe, isyan gibi müdahalenin niteliklerine göre ele alınmasıdır. Çalışmanın siyaset bilimi literatürüne katkısı, karşılaştırmalı siyaset yönteminin yaygın kullanım şekli olan iki farklı siyasal sistemin

karşılaştırılması yerine, modernleşen bir siyasal sistemin tarihsel kesitlere ayrılarak kendi içinde dönemler üzerinden karşılaştırılmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Ordu Siyaset İlişkisi, Türk Siyasal Modernleşmesi, Askeri Devrim, Karşılaştırmalı Siyaset



ABSTRACT

Institution : ZBEU, Institute of Social Sciences, Department of Political Science and Public Administration

Thesis Title : Comparative Analysis of the Military Politics Relationship in the Political Modernization Process in Turkey (1774-1983)

Thesis Author : Muhammed TEKİN

Thesis Adviser : Assist. Prof. Dr. Şenay GÜNEYMEN

Type, Year : MSc Thesis, 2023

Number of Pages : 219

This study focuses on the effect of the army on Turkish political modernization in the 1774-1983 period. Political modernization is decision-making processes in a parliamentary manner. The main question is the research is how the army-politics relationship shaped the state in the process of political modernization. 1774 was the beginning is the declaration of the state's need for modern political institutions by the sultan. The second period begins with republic in 1923 as a radical modernization project. The study ended in 1983 due to the fact that modernization has eroded in many issues by army.

The subject is about the effect of the military on politics in the citizenship, secularism and democratization, which are the basic terms of political modernization. In these periods the army has had a various effect on politics from time to time. These periods were examined with the comparative politics method in the context of political modernization and effects of the army in the formation of modern state. The main data sources are books, articles, documentaries and published interviews. A critical realist approach has been adopted in the study. The contribution of the study as a method is to examine the effect of the army-politics relationship on the political modernization process by using the in-case cross-sectional comparison method. The original contribution of the study to the political science literature is the comparison of a modernizing political system by dividing it into historical sections and comparing it via diverse types of intervention such as revolution, coup, rebellion.

Keywords: Military Politic Relationship, Turkish Political Modernization, Military Revolution, Comparative Politics

ÖN SÖZ

Türk modernleşmesinde ordu siyaset ilişkisinin incelenme sebebi, literatürde Türk modernleşmesi ile ilgili üzerinde uzlaşmış olan ordunun modernleşme sürecinde öncü rol üstlendiği yargısının kabulüdür. Osmanlı Devleti'nin modern Avrupa ordularına karşı kaybettiği savaşlar orduda modernleşmeye ve dolayısıyla modern eğitim kurumlarının açılmasına sebep olmuştur. Bu kurumlarda yetişen genç subaylar Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve sonrasında Cumhuriyet'in kurulmasında öncü rol oynamıştır. Bu çalışma, bu kabule neden olan tarihsel sürecin analizi, öncü rolün açıklanması, siyaset bilimi açısından konunun çözümlenmesinin yapılması ihtiyacı hissedilerek yapılmıştır.

Tüm bu süreçte bana olağanüstü destek veren, benim için her zaman bir danışmandan fazlası olan, desteğini hiçbir zaman benden esirgemeyen sevgili hocam Dr. Öğretim Üyesi Şenay Güneymen'e sonsuz teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Uzun süren tez dönemimde, maddi ve manevi olarak tüm hayatım ve eğitim sürecimde olduğu gibi her türlü desteği bana fazlası ile sunan anne, babama ve tüm aileme sevgilerimi sunarım. Yoğun ve stresli geçen günlerimde her zaman yanımda olan ve beni motive eden biricik sevgilime ayrıca teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
ÖN SÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
GİRİŞ	1
1. MODERNİTE.....	8
1.1. Ekonomik Modernleşme: Kapitalizm.....	15
1.2. Siyasal Modernleşme: Ulus Devlet	20
1.3. Askeri Modernleşme: Modern Ordu.....	31
2. MODERNLEŞME VE ORDU SİYASET İLİŞKİSİ.....	39
2.1. Devleti Ortaya Çıkaran Örgütlenme Olarak Ordu.....	41
2.2. Modern Öncesi Dönemde Ordu ve Siyaset İlişkisi.....	47
2.3. Askeri Devrim	50
2.4. Modernite ve Ordu Siyaset İlişkisi	57
3. OSMANLI BATILILAŞMASI VE TÜRK MODERNLEŞMESİNDE ORDU SİYASET İLİŞKİSİ.....	65
3.1. Batılılaşma: 1774-1918 Dönemi.....	69
3.1.1. 1774 Öncesi Devletin Yapısı	70
3.1.2. Padişah Odaklı Batılılaşma (1774-1838)	86
3.1.3. Fermanlar ve İlk Anayasa (1839-1907)	103
3.1.4. İttihat ve Terakki Dönemi (1908-1918).....	116
3.2. Milli Mücadele Dönemi: 1919-1922	127
3.2.1. Kurtuluş Savaşı ve Meclis Hükûmeti.....	132
3.3. Modernist Proje: Cumhuriyet 1923-1983	137
3.3.1. Tek Parti Dönemi (1923-1945)	139
3.3.2. Popülizm ve İhtilal Dönemi (1946-1959)	150
3.3.3. Muhtıralar ve Askeri Ayaklanmalar Dönemi (1960-1979).....	157
3.3.4. 1980 Askeri Darbesi (1980-1983).....	169
4. TÜRK SİYASAL MODERNLEŞMESİNDE ORDU SİYASET İLİŞKİSİNİN KARŞILAŞTIRMALI SİYASET YÖNTEMİ İLE ANALİZİ.....	178
4.1. Yöntem	178
4.2. Analiz.....	182
SONUÇ.....	190
KAYNAKÇA	194
ÖZ GEÇMİŞ.....	218

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 2.1: Obadan Devlete Toplumsal Örgütlenmenin Evrimi.....	43
Tablo 2.2: Askeri Devrim ve Askeri İşlerde Devrim Tablosu.....	51
Tablo 2.3: Savaşın Doğasını ve Evrimini Açıklamaya Çalışan Teoriler	55
Tablo 4.1: Osmanlı Batılılaşması ve Türk Modernleşmesi Karşılaştırması	185
Tablo 4.2: Osmanlı Batılılaşması ve Türk Modernleşmesi'nin Ordu Siyaset İlişkisi Bağlamında Dönemsel Olarak Karşılaştırılması.....	188



KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CMKP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
DP	: Demokrat Parti
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MGK	: Milli Güvenlik Konseyi
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşma Örgütü
SBK	: Silahlı Kuvvetler Birliği
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri

GİRİŞ

Türkiye’de siyasal modernleşme sürecinde ordu siyaset ilişkisini incelemek için öncelikle modernleşme kavramını açıklamak gereklidir. Çalışmanın birinci bölümünde Modernite başlığında detaylı olarak incelenmiş olan modernite kavramı Avrupa merkezli bir kavramdır. Modernite yalın haliyle geleneksel toplum yapısından ayrılışı, geleneğe karşı fikirsel karşı koyuşu temsil eder. Modernitenin bu fikirsel yapısının cisimleşerek kurumlara, yasalara ve yapılara dönüşme süreci ise modernleşmedir. Çalışmada önemli yer tutan bir diğer kavram olarak batılılaşma ise Avrupa merkezli bu sürecin modern kurumların inşası üzerinden Batı dışı toplumlara aktarılmaya çalışıldığı süreçtir.

Bu çalışma Türk siyasal modernleşmesinde ordu siyaset ilişkisinin bu süreçteki rolünün dönemsel etkilerini ve bu etkilerin karşılaştırılmasını konu almaktadır. Karşılaştırmalı siyaset yöntemi kullanılarak yapılan bu çalışmada 1774-1922 ve 1923-1983 arasında ordu siyaset ilişkisinin siyasal modernleşme sürecindeki etkileri karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmada analize konu olan etkiler siyasal modernleşmenin en önemli sonuçlarından olan yurttaşlık, sekülerlik ve demokratikleşmeye olan etkilerdir. Bu etki aynı zamanda ordunun modern devlet kurumlarının oluşmasında ve devleti biçimlendirmesindeki etkilerini ortaya koymaktadır.

Ordu siyaset ilişkisi askeri strateji alanı ve siyasal modernleşme teorileri arasında çeşitli kapsamlarda çalışılmıştır (Karpat, 2010; Pekin & Yavuz, 2017; Börklüoğlu, 2018; Kayalı, 2015) ancak disiplinler arası yapısal çalışma örnekleri kısıtlıdır (Özçelik & Biçer, 2018; Belge 2012; Zürcher 2017). Ordu modernizasyonu odaklı tarihsel süreklilik tezleri siyaset bilimi açısından devlet ve ordu ilişkisini siyasal modernleşme bağlamında açıklamakta yetersizdir (Ortaylı, 2012; İnalçık,2000; Heper, 2015; Gürkan, 2020; Kayalı, 2015). Araştırmacılar ordunun siyasete müdahale ettiği dönemlerde müdahalenin cunta yapısını nedensellik anlamında yeterince incelememiştir. Subay cuntası ve emir komuta zincirindeki hareketlerin motivasyonu ve sonuçları çok az çalışmada incelenmiştir (Kongar, 2012; Akşin, 2008).

Araştırmacılar Türk Siyasal Modernleşmesinde ordu siyaset ilişkisini geniş bir çerçevede ele alarak üç farklı şekilde nitelendirmiştir: *Devrimci eleştirel* (Börklüoğlu, 2018; Kongar, 2012; Kansu, 2017; Akşin, 2008; Erdiñ, 2008); *muhafazakâr ve sosyalist eleştirel* (Kayalı, 1994; Kahraman, 2012; Küçükömer, 2007; Keyder, 2017, Toklucu, 2023, Belge, 2012); *kurumsal-tarihsel devamlılık tezi* kapsamında (Ortaylı, 2012; İnalçık, 2000; Heper, 2015; Gürkan, 2020). Bunun yanında araştırmacılar ara dönemler ve gelişmeler hakkında karşılaştırmalı analiz yöntemi kullanmamışlardır ve çalışmalar yorumlayıcı anlatım ağırlıklı niteliktedir.

Çalışmada ilk olarak modern öncesi dönemde Avrupa ve Osmanlı Devleti yapısal, kurumsal ve toplumsal olarak karşılaştırılmıştır. Ardından ordunun öncü olarak modernleşme sürecine dahil olduğu kabul edilen tarih aralığı gerekçeleri belirtilerek belirlenmiş ve bu aralık da kendi içinde belirli ölçütlere ve gerekçelere dayandırılarak ara dönemlere ayrılmıştır. Bu ara dönemler de kendi aralarında karşılaştırmalı siyaset yöntemi ile incelenmiş ve ordunun etkisi açısından karşılaştırılmıştır. Bu incelemelerin ve karşılaştırmalı analizlerin sonucunda literatürdeki konuya ilişkin genel kanı, nedensel ilişkilerin kuruluşu yönünde eleştirel olarak değerlendirilmiştir.

Tüm bu karşılaştırmalar, analizler ve tarih okuması yapılırken çalışmanın literatürde eksik gördüğü iki nokta vardır: Birincisi içerik olarak ordu ve siyaset ilişkisinin tarihsel düzlemdeki ayrılmaz bütünlüğü ve bunun modernite ile olan açık ilişkisinin detaylı olarak incelenmemiş olması, ikincisi ise yönteme ilişkindir. Türk siyasal modernleşmesinde ordu siyaset ilişkisinin analizinde yöntem olarak uzun süreci kapsayan dönemler arasında karşılaştırma yer almasına karşın dönemlerin kendi içinde ara dönemler çerçevesinde karşılaştırılmadığı saptanmıştır. Bu çalışma vaka içi kesitsel karşılaştırmalı analizi kapsamı açısından sözü edilen eksikliği giderilmesine katkı sunmaktadır. Çalışma eleştirel gerçekçi bir yaklaşım ile ortaya konmaktadır.

Literatürde Osmanlı batılılaşmasının cephedeki gerileme sonucunda girişilen askeri modernizasyonla başladığı yönündeki genel kanı indirgemeci bir yaklaşımdır. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin en parlak döneminde askeri, siyasal ve ekonomik göstergeleri incelenerek literatür eleştirel biçimde taranmıştır. Bunun sonucunda Osmanlı Devleti'nin batılılaşma sürecinin başında ordu olarak batılı

güçlerden geride olmadığı birçok askeri tarihçi tarafından askeri tarih literatürü ile ortaya koyulmuştur (Akad, 2009; Gürkan E. S., 2020b; Zürcher, 2017).

Osmanlı Devleti'nin yaşadığı problemler hem orduda hem de devlet kurumlarındaki sistemsizlikten kaynaklanmaktadır. Ordunun gerilemesindeki asıl nedenlerden birisi de bu sistemsizlik nedeniyle devlet örgütlenmesinin işlevini yerine getirememesidir. Bu etkenlerle beraber diğer bir gerçeklik de Avrupa'nın pozitivist, kapitalist ve radikal ilerlemesi karşısında Osmanlı Devleti kapasite yetersizliğinin bir sonucu olarak geride kalmıştır. Çalışmada açıklandığı üzere kapitalizmin Osmanlı'da yapısal ve toplumsal olarak gelişememe nedeni olan kapasite yetersizliği merkezi yönetimin zihniyeti ve politikalarının bir sonucudur. Avrupa ile aradaki gelişmişlik farkının açılmasının en önemli nedenlerinden birisi ordunun savaşlarda uğradığı yenilgiler değil bu kapasite farkıdır. Ordunun son dönemlerde sürekli yenilmesinde de idari, mali ve iş gücü kapasitesi yetersizliğinin etkisi büyüktür.

Osmanlı Devleti'nde Avrupa modeli bir sistem olmadığı için mevcut kapasitesini Avrupa devletleri gibi katlayarak büyütememiştir. Osmanlı Devleti'nde devam eden bir düzen vardır ancak mutlak bir sistem yoktur. Devletin başında örfi ve dini meşruiyete sahip bir hanedan vardır. Düzenin temeli bu meşruiyete bağlıdır. Ancak tahta geçen padişahı ve sonrasında izlenecek politikaları belirleyen sürdürülebilir bir sistem yoktur. Örfi ve dini hukuk temelinde meşruiyete sahip olan padişah bu iki hukuk anlayışında da oldukça geniş yetkilere sahiptir. Bu nedenle otorite sahibi padişahlar kendilerini merkeze alan bir düzen kurmuştur. Siyasal modernite ise devlet yönetiminde kişilere bağlı düzenin yerini, süreklilik arz eden anayasal, katılımcı bir siyasal sisteme bırakmasını öngörür. Avrupa'da kraliyet sistematik bir makamdır. Zaman zaman Avrupa devletleri başka bir ülkeden kendisine krallık etmesi için soylular getirmiştir. Çünkü krallığın sistemdeki makam olarak yeri ve yetkileri belirlidir. Bu yapıda Hristiyanlıktaki kilise kurumunun etkisi de oldukça önemlidir. Osmanlı Devleti'nde ve İslam'da böyle bir kurum olmaması bu farklılıkların en önemli kaynaklarından birisidir. Bu sebeple çalışmanın modernite bölümünde Avrupa'da yaşanan bu keskin değişim Osmanlı Devleti'nin yapısındaki karşılıklar üzerinden değerlendirilmiştir.

Karşılaştırmaya konu olan tarihsel kesitlerin incelendiği üçüncü bölümde öncelikli olarak Osmanlı batılılaşması ve Türk modernleşmesi kavramlarının farkı ortaya koyulmuştur. Osmanlı batılılaşması, Batı'daki kurumlar örnek alınarak devlet kurumları üzerinden devleti tekrar güçlü bir hale getirmek temelinde gelişmiş bir süreçtir. Türk modernleşmesi ise yalnızca devleti güçlendirmeyi değil yeni modern bir ulus devlet kurmayı amaçlamıştır. Bu proje modern ulus devletin ve Türk ulusunun devrimlerle inşasını ortaya koymuştur. Bu projenin hedefi Osmanlı batılılaşmasındaki gibi kurumları dönüştürmekle sınırlı değil doğrudan yeni bir birey, yeni bir ulus oluşturmaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde modernitenin tarihsel gelişimi ve kavramların açıklaması yapılmıştır. Modernitede bu çalışmayı ilgilendiren alanların kapsamı belirlenmiştir. Sosyoloji literatüründe dört tür modernleşmeden söz edilir; siyasal, kültürel, toplumsal ve ekonomik modernleşme (Altun, 2022). Çalışmanın eksenini oluşturan modernleşme türü siyasal kurumları, siyasal partileri, parlamento gibi kavramların merkezinde olan siyasal modernleşmedir. Ancak bahsedilen dört modernleşme türü de birbiri ile iç içe ve bağımlıdır. Bu sebeple birçok farklı yapısal dönüşümün gerçekleştiği modernite süreci, çalışmanın sınırları ile bağlantılı olarak kapitalizm, ulus devlet ve modern ordu şeklinde üç alt başlıkta incelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde tarihsel olarak iç içe geçmiş olan ordu ve siyasetin modernite ile dönüşümü ve moderniteyi dönüştürmesi ele alınacaktır. Bu dönüşüm askeri devrim ile ilişkilendirilirken, devlet örgütlenmesinin ve iktidarın da ordu, dolayısıyla savaş ile var olduğu olgusu açıklanacaktır. Nitekim ordu siyaset ilişkisinin tarihsel geçmişi incelendiğinde ordu olarak nitelendirilen örgütlü şiddet aracının ihtiyaçları gereği devlet örgütünün ortaya çıktığı; böylece orduların devletten daha eski bir yapı olduğu anlaşılmaktadır (Özçelik & Biçer, 2018). Bu tarihsel gerçeklik göz önüne alındığında ordu kurumunun siyasetten, siyasal karar alma mekanizmalarından ayrılması ancak modern demokratik hukuk devleti ile meydana gelmiştir.

Yazılı olarak kayda geçirilmiş insanlık tarihinin boyutu göz önüne alınırsa modern hukuk devletinin çok yeni bir model olduğu ortadadır. Modern hukuk devletinin geliştirilmesinde de orduların ihtiyaçları çerçevesinde gelişen sosyo-ekonomik iktidar ilişkileri olduğu bir gerçektir. Ulusal ve uluslararası iktidar

mücadelesinin gereksinimleri modern devleti dönüştürürken ordular da bu sürecin ana paydaşlarından olmuştur.

Modernleşmenin ortaya çıkışında; ordu finansmanının, askere almanın, askeri teknolojilerdeki gelişimin ve genel olarak orduların doğrudan etkisinin; Türk siyasal hayatında olduğu kadar modernitenin beşiği Avrupa’da da geçerli olduğu görülmüştür. Elbette siyasal modernleşmenin ordu ile olan ilişkisi Avrupa ve Türk modernleşmesinde benzer şekilde gelişmemiştir. Ancak çalışmanın bu bölümünde odaklanılan nokta orduların tarihsel olarak devletin ortaya çıkmasındaki yerini açıklamaktır. Orduların ilk devlet örgütlenmelerindeki bu önemli konumu aynı şekilde askeri devrim süreci ile Avrupa’da modern devletin oluşturulmasında da görülmüştür. Bu sebeple bu bölümde modernleşmenin ordu ile olan ilişkisi Avrupa örneği üzerinden de pekiştirilerek açıklanmıştır.

Üçüncü bölümde ise karşılaştırmaya konu olan 1774-1922 ve 1923-1983 dönemleri arasındaki ordu siyaset ilişkisi üzerine tarihi bir okuma yapılmıştır. 1774-1922 arasındaki dönem batılılaşma, 1923-1983 arası dönem ise modernleşme olarak adlandırılmıştır. Bu iki dönemin adlandırılmasındaki farklılık devletin biçimlenmesinde izlenmiş olan yöntemin niteliklerinden kaynaklanmaktadır.

Üçüncü bölümde ordu siyaset ilişkisi tarihsel olarak ele alınırken modernitenin üç yeni siyasal kavramı olan yurttaşlık, sekülerlik ve demokratikleşme temel alınmıştır. Bu kavramlar siyasal modernleşmenin ordu ve siyaset ile olan ilişkisini açıklama noktasında oldukça önemlidir.

Yurttaşlık hem siyasal modernitenin hem de modern orduların temel yapı taşıdır. Yurttaş, modern hukuk devletinde siyasal katılımın da en önemli paydaşlarından biridir.

İkinci kavram olan sekülerlik Vestfalya Anlaşması’nın en önemli sonucudur. Sekülerlik kavramı, modern ulus devletlerin, ulus ordularının, dünyevi siyasetin ortaya çıkabilmesine olanak sağlamıştır.

Üçüncü kavram olan demokratikleşme ise modern devletin en önemli niteliklerindendir. Siyasal iktidarın meşruluk kaynağının dini referanslardan ve soy bağından ayrılması ile birlikte, devlet artık yurttaşların da siyasal katılımını

mümkün kılan bir sistemin siyasal kurumuna dönüşmüştür. Çalışmada demokratikleşme sadece siyasal anlamda değil, zorunlu yurttaş askerlik bağlamıyla da ilişkilendirilerek orduların yapısı açısından da incelenmiştir. Fransız Devrimi bu konuda bir dönüm noktası olmuştur. Aynı zamanda Türk modernleşmesinde ordunun siyasetle ilişkisinin demokratikleşme sürecine olan etkisi de ortaya koyulmuştur.

Dördüncü bölümde ise 1774-1922 ve 1923-1983 dönemleri karşılaştırmalı siyaset yöntemi ile analiz edilmiştir. Bu analiz literatür taramasına dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Her bir dönemin içinde vaka içi kesitsel karşılaştırma yöntemi ile ara dönemler ordu siyaset ilişkisinin yurttaşlık, sekülerlik ve demokratikleşmeye etkileri çerçevesinde incelenmiştir. Bu incelemenin sonucunda ordu siyaset ilişkisinde ordunun siyasal modernleşme sürecine etkisi ordu müdahalesinin niteliklerine göre ilerici, tutucu veya gerici olarak saptanmıştır.

Sözü edilen ara dönemler Osmanlı Batılılaşması bölümünde 1774-1838 padişah odaklı askeri batılılaşma, 1839-1907 arası Kanun-i Esasi'nin ilanı ile I. Meşrutiyet ve son olarak 1908-1918 arasında II. Meşrutiyet'in ilanı ile başlayan İttihat ve Terakki hükûmeti dönemidir.

Türk modernleşmesi öncesi ve Osmanlı batılılaşması arasında kalan 1919-1922 dönemi ise Kurtuluş Savaşı dönemidir. Bu zor dönemde meclis hükûmeti kurulmuş ve anayasa çalışmaları gerçekleşmiştir. Bu dönem demokratikleşme ve ulus devlet özellikleri gösterme bağlamında oldukça önemli bir yer sahiptir.

Türk modernleşmesi bölümünün alt başlıkları ise 1923-1945 arası tek parti dönemi, 1946-1959 arası darbeye giden popülist dönem, 1960-1979 arası muhtıralar ve darbe dönemi, son olarak da modernist projenin aşındığı 1980-1983 dönemidir.

Çalışmada yöntem olarak karşılaştırmalı siyaset yöntemi kullanılmıştır. Karşılaştırmalı siyaset yöntemi, siyaset biliminin dört temel alt daldan birisidir. Yöntem olarak karşılaştırmalı siyasetin kökenleri Platon ve Aristoteles'e kadar dayanmaktadır. Günümüz siyaset biliminde karşılaştırmalı siyaset yöntemi kapitalist dönemin kökenleri ve modern ulus devletlerin siyasal sistemleri incelemekte kullanılmaktadır (Eldem, 2020). Türkçe literatürde Türk

modernleşmesinin Rus, İran ve Japon modernleşmeleri ile karşılaştırmalı siyaset yöntemi ile incelendiği çalışmalar mevcuttur. Ancak tek vaka çalışması olarak, siyasal bir sürecin karşılaştırmalı siyaset yöntemi ile “vaka içi kesitsel karşılaştırma” şeklinde incelendiği çalışma mevcut değildir. Çalışmada bu yöntemin kullanılması literatürdeki yöntem çeşitliliğine de katkı sunmaktadır.

Türk modernleşmesi konusunda literatürde ordu siyaset ilişkisinin askeri kısmını merkezine alan Türkçe eserlerin kısıtlı olduğu görülmüştür (Afyoncu, Önal, & Demir, 2016; Belge, 2012; Kayalı, 1994; Özçelik & Biçer, 2018). Bu eserlerin çoğu da Türk modernleşmesi ile doğrudan ilişkili değildir. Türk modernleşmesi Türkçe literatürde genel olarak siyasal kısım üzerinden incelenmiş ve askeri modernitenin buradaki etkisini savaş alanlarında kaybedilen topraklardan dolayı yalnızca tepki göstermeye sebep olan bir durum olarak ele almışlardır. Teşkilatlı millet, asker millet gibi kavramlar ile tanımlanan Türk milletinin devlet geleneği ve ordu millet olma özelliği popüler bir söylem olarak kalmış, devlet ve ordu kurumlarının tarihsel derinliği ile tutarlı olarak incelenmemiştir.

Askeri modernitenin ele alındığı birçok kaynakta siyasal modernite ile klasik kavramların ötesinde ilgilenilmemiştir (Akad, 2009; Karpat, 2010; Kayalı, 1994). Daha çok 21. Yüzyıl savaş teknolojileri ve Soğuk Savaş sonrası uluslararası ilişkiler bağlamında incelemeler yapılmıştır (Özçelik & Biçer, 2018; Zürcher, 2017). Bu incelemeler siyasal modernitede askeri dönüşümün ilişkilendirilmesinden daha çok nitelikli teknik askeri çalışmalardır. Erken Türkiye Cumhuriyeti ve son Osmanlı Dönemi ordunun ulus devlet olma ve yurttaşlık kavramının Türkiye’de şekillenmesi üzerine yazılmış az sayıda ayrıntılı tez olsa da literatürde dönemsel karşılaştırmalar üzerinden incelenebilecek yalın bir çalışma eksikliği vardır. Bu çalışma bu eksikliği kapatmaya katkı sağlamak adına yapılmıştır.

1. MODERNİTE

Modernite ve modernleşme birbirinden ayrı iki kavram olmakla birlikte her ikisi de ordu siyaset ilişkisi ile doğrudan bağıntılıdır. Modernite, Avrupa’da geleneksel olana karşı yeni fikirler üretilerek mevcut değerlerin dönüşüme uğradığı bir değişim sürecidir. Modernleşme ise Aydınlanma ve modernite süreçlerinin olgunlaştırdığı yeni toplumsal değerler biçiminin kurumsallaşarak cisimleşmesidir.

Modernite Avrupa merkezli kapsamlı bir süreçtir. Bu kapsamlı süreç siyasal, sosyal, ekonomik, bilimsel ve düşünsel birçok alanda gelenekten kopuşu ve geleneğe meydan okumayı temsil eder. Son birkaç yüzyıla gelene kadar devletlerinin diğer devletlere karşı siyasal ve ekonomik üstünlükleri tamamen savaşlar üzerinden olmaktaydı. Savaş gücünün tarih boyunca bu kadar önemli bir siyasal araç olduğu düşünüldüğünde ordu siyaset ilişkisi çok daha fazla anlam içermektedir. Bu ilişki ekonomiden teknolojiye kadar birçok alanı içermekte ve etkilemektedir. Gelenekten kopuşu simgeleyen modernite elbette bu siyasal geleneğin en temel yapı taşı olan savaş kavramını ve dolayısıyla orduyu da etkilemiş, dönüştürmüştür.

Günümüzdeki birçok kurumun ilk örnekleri askeri örgütlenme olarak ortaya çıkmıştır. Okul ve üniforma gibi kavramlar askeri devrimle doğrudan ilişkilidir. Modern fabrikalardaki birçok yönetim bölümünün ismi ve yönetici pozisyonunun adı etimolojik olarak ordu rütbelerinden gelmektedir (*bkz: headquarters, commander, chief*). Fordist üretim bandı da askeri devrimden esinlenmiştir denebilir. Nitekim askeri devrim ile mesleğinde uzman olan şövalye yerine, organize bir orduda basit bir eleman olan piyade sınıfı tercih edilir hale gelmiştir. Kapitalizm, modernite ve ordu siyaset ilişkisini destekleyen diğer bir görüş olarak fabrikalarda işçilerin görevlerine göre örgütlenme biçiminin şekil olarak ilk kez kışlalarda görüldüğü yönünde yapılan yorumlar da vardır (Gürkan E. S., 2023).

Maliyeti ve eğitimi daha ekonomik olan bu yeni örgütlenme biçimi verimlilik açısından da üstündü. Sanayi Devrimi sonrası büyük fabrikalarda olan da budur. Zanaat sahibi uzmanlar yerini vasıfsız ve basit işler için eğitilebilecek işçilere bırakmıştır. Askeri devrimde piyade tüfeğinin önemi Sanayi Devrimi’nde buharlı makinenin önemi ile benzer niteliktedir. Askeri devrimin esinlendiği birçok

örgütlenme biçimi Roma İmparatorluğu'ndaki düzenli ordu uygulamalarının teknik olarak geliştirilmiş halidir. Bu çerçeveden bakıldığında ordu siyaset ilişkisinin modernite öncesi toplumsal olarak her alanda etkili olduğu söylenebilir.

Çalışmada modernitenin ordu siyaset ilişkisini tek taraflı dönüştürmediği, aynı zamanda ordu siyaset ilişkisinin de modernite sürecini dönüştürdüğü savunulmaktadır. Modernitenin bir sonucu olarak ulus devlet ve onun askeri örgütlenmesi olarak yurttaş askerlik gibi yeni örgütlenme biçimleri ortaya çıkmıştır. Ancak modernitenin hem ekonomik hem siyasal yeni örgütlenme biçimlerini meydana getiren Orta Çağ feodalitesini de kavimler göçünün askeri sonuçları ortaya çıkarmıştır. Avrupa kavimler göçü sonrası Roma'nın parçalanması ile merkezi otoriteden yoksun çok parçalı bir siyasi yapıya dönüşmüştür. Merkezi siyasal otoritenin olmadığı bu ortamda kilise güç kazanmıştır. Moderniteyi oluşturacak olan Aydınlanma bu sürece bir tepki olarak doğmuştur.

Kavimler göçünün Avrupa'daki bu dönüşüme neden olmasında dönemin askeri örgütlenme biçimleri önemli yer tutmaktadır. Asya'dan gelen toplumlar konar göçer hayat tarzına sahip hayvancılıkla meşgul bozkır toplumlarıdır. Bu toplumlarda birey savaş dönemlerinde savaşçı, barış dönemlerinde ise avcılıkla uğraşarak savaşçılık yetenekleri üzerinden hayatını kazanan insanlardan oluşmakta idi. Yaşam tarzları sebebi ile birçok yerleşik medeniyet savaş dönemlerinde bu topluluklardan ücretli askerler toplayarak ordularını takviye etmişlerdir. Kavimler göçünde bu savaşçı toplulukların akımına karşı düzenli ordusunu sürekli takviye etmek zorunda kalan Roma'da sosyal ve ekonomik yapı bozulmuştur. Askere alınan köylüler sebebi ile tarımsal üretim düşmüş, vergi geliri de oldukça azalmıştır. Dünya tarihindeki en büyük medeniyetlerden birisi olan Roma İmparatorluğu düzensiz göç akınları karşısında dayanamamıştır. Ordu siyaset ilişkisinin, ekonomiyi ve diğer bütün toplumsal dinamikleri etkileyen yapısı modern öncesi dönemde bu derece etkilidir. Modernite öncesi bu kadar etkili olan ordu siyaset ilişkisi modernite sürecinde de benzer şekilde önemli sonuçlara neden olmuştur.

Modernleşme ise batıda modernitenin getirdiği dünya görüşünün sunduğu üstünlüklerin elde edilmesi için batı dışı toplumların kurumsal olarak batıya öykünerek için yapıp ettiklerinin toplamıdır (Ülken, 1969, s. 42). Ordu siyaset ilişkisi bu iki kavram ile doğrudan ilişkilidir. Bu süreçte ordu siyaset ilişkisi süreci

hem etkilemiş hem de süreç içinde yapısal olarak etkilenmiştir ve dönüşmüştür. Modernitenin doğuşunda ordu siyaset ilişkisi etkili olmuştur. Batı dışı toplulukların modernleşmesi de büyük ölçüde askeri modernizasyon ile başlayan kurumsallaşma süreçleri ile gelişmiştir. Bu nedenle modernite ve modernleşmeyi ordu siyaset ilişkisinden bağımsız incelemek mümkün değildir.

Çalışmanın ana eksenini oluşturan kavram olarak modernite Avrupa’da yaşanan siyasal, toplumsal, dini, iktisadi, bilimsel, sanatsal ve kültürel olarak keskin bir düşünsel değişimi tanımlayan kavramdır. Modern kelimesi Latince “hemen şimdi” manasına gelen “modo” kökünden türetilen “modernus” kelimesinden gelmektedir (Kızılcıkelik & Erjem, 1996, s. 385). Siyaset biliminde çağdaş ve seküler dünya tanımı ile özdeşleşen bu kelimenin “modernus” olarak ilk kullanımları Pagan Roma geçmişi ile arasına zamansal bir sınır çekmek isteyen Hristiyanlar tarafından 5. yüzyılda kullanılmıştır (Habermas, 1990, s. 31-33). Görüldüğü üzere ilk olarak kullanımı dini bir yönelimin bir başka dini yönelimin etki döneminin son bulmasını, dönem değişimini ifade etmek için kullanılmıştır. Bu kullanımda düşünsel bir paradigma değişimi söz konusu değildir. Modern kelimesi mevcut paradigma içinde kronolojik bir dönemi ifade etmek için kullanılmıştır.

Siyaset bilimi ve sosyoloji gibi birçok sosyal bilimde günümüz dünyasını oluşturan süreci belirtmede kullanılan “Modern” ise Orta Çağ sonrası Aydınlanma sürecinin gelişimi ile başlayan sürecin bir sonucu olarak hayatın her alanına etki eden, insan odaklı yeni bir paradigmayı ifade eder. Bu paradigma 16. ve 20. yüzyıllar arasında meydana gelen dini, ekonomik, siyasi ve teknolojik gelişmelerin tetiklediği ve etkilendiği bir sürecin sonucudur. İdari, ticari, siyasi, dini, edebi alanların hepsinde net olarak yeni çizgiler ve biçimler belirlemiştir. Modernizmin 16. Ve 20. Yüzyıllar arasında olgunlaştığı süreçte belirlediği bu yeni çizgiler üç önemli cisimleşmiş görüş ile ifade edilebilir: Aydınlanma, Rasyonalizm ve Pozitivizm (Kaypak, 2013, s. 85). Modernitenin bu görüşlerinin siyasal alana sunduğu üç yeni siyasal örgütlenme biçimi vardır. Bunlar *kapitalizm*, *ulus devlet* ve *modern ordudur*.

Moderniteden bahsedilince Aydınlanma Çağı, Rönesans ve Reform Hareketleri, Sanayi Devrimi, Fransız Devrimi gibi belirli dönemler bu paradigmanın başlangıcı kabul edilebilmekte, bu tarihler daha ileri ya da daha geri

alınabilmektedir. Moderniteyi anlamak için öncelikle Aydınlanma'yı anlamak gereklidir. Kısaca Aydınlanma, devletin ve toplumun rasyonelleştirilmesini esas alan bir düşünsel yapı olarak Modernizmin temelini inşa edildiği süreçtir (Çilingir, 2022, s. 98).

Başlangıç olarak belirlenen tarihler bilim çevrelerine göre değişkenlik gösterse de bu yeni paradigmanın ifade ettiği düşünsel dönüşümler üzerinde genel bir uzlaşma vardır. Bu uzlaşmanın temelinde deneysel olan bilimsel bilgi, pozitivizm ve rasyonellik vardır. Modernleşmeyle birlikte gelen sürecin parametreleri olarak kentleşme, okullaşma, devlet mekanizmasının teknik anlamda rasyonelleşmesi gibi örnekler verilebilir (Çuhaoğlu, 2016, s. 170). Devlet mekanizmasının rasyonelleşmesi ile birlikte iktidarın meşruiyeti ve karar alma süreçlerinde dini otorite ve onun dogmaları terkedilmiştir. Anayasa ve parlamenter hükûmet sistemleri ile devlet tüzel bir kişilik olarak süreklilik gösteren bir kurum haline gelmiştir. Bürokrat sınıf bir anlamda devletin siyasa teknisyeni olmuştur.

Modernitenin ağırlıklı olarak kabul gören bu tanımı Avrupa merkezli sosyoekonomik çözümlemenin açıklamasıdır. Bu açıklama farklı yorumları olmakla birlikte coğrafi keşifler sonucunda gelişen ekonomik ilişkiler sürecinin doğurduğu siyasal olayların ve sonuçlarının bağdaştırılması üzerine kuruludur. Bu sürecin başlangıçta tetikleyicisi olan unsurlar dini, siyasi, askeri sebeplerle ilişkili olsa da bahsedilen yeni biçim kalıplarının hemen hemen hepsindeki gelişim yeni ekonomik ilişkilerin biçimi olan kapitalizm ile doğrudan ilişkilidir. Zira modernliğin sadece ekonomisi değil toplumsal düzeni ve diğer kurumları da kapitalisttir, yatırım ve kar döngüsünün dinamizmi tüm bu alanlara nüfuz etmiştir (Giddens, 1994, s. 18).

Kapitalist kâr döngüsünün salt ekonomik bir terim olmasının ötesinde faydacı yanı ile toplumsal ve bireysel felsefi yapısı da Adam Smith, Max Weber, John Locke gibi düşünürlerin eserleri ile adeta doktrin haline gelmiştir. Jean-Jacques Rousseau, Montesquieu, Thomas Hobbes'un ve diğer birçok modern düşünürün de eklenebileceği bu aydınlar, eserleri ve fikirleri ile modern ulus devlete dayalı hukuk devletini, kapitalist toplumu ve modern uluslararası ilişkileri meydana getirmede ve şekillendirmede önemli etkilerde bulunmuşlardır. Bu düşünürler doğrudan bir kalıp olarak demokratik hukuka dayalı seküler ulus devlet

modelini öne sürmemişlerdir veya doğrudan kapitalist ekonomiye dayalı toplumsal yapıyı da öne çıkarmamışlardır. Bu modern siyasal ve ekonomik modeller modernite boyunca zaman içinde gelişerek birbirlerini tamamlamışlardır. Aydınlanma düşünürleri bu modern kurumların yalnızca düşünsel ve ahlaki alt yapısını hazırlamışlardır. Aydınlanma düşünürlerinin zihinsel alt yapısını hazırladıkları bu kurumlar Avrupa'daki devrimler ve savaşlar sonrasında günümüzdeki halini almışlardır.

Erken Aydınlanma sürecinde doğrudan pozitivist bir düşünce yapısı yoktur. Aydınlanma sürecinin başlarında birçok düşünür insan doğası ve insanın toplumla olan ilişkilerini Aydınlanma öncesinde olduğu gibi “hakikat” odaklı açıklamışlardır. Bu hakikat odaklı açıklama yöntemini ilk terk eden Hobbes olmuştur. Rousseau ve Locke ile birlikte hakikatten bağımsız, neden sonuç ilişkilerine dayalı dünyevi düşünce sistemi netleşmeye başlamıştır (Senemoğlu, 2017, s. 190-191). Düşünce sisteminin pozitivist bir hale gelmesi bu şekilde zamana yayılan bir süreç olduğu için Aydınlanma ve Modernite süreçlerinin başlangıç tarihleri olarak seçilen dönemler farklılık gösterebilmektedir.

Aydınlanma ile beraber deneysel bilgi, rasyonellik ve pozitivist bilim kesin bir şekilde en baştan benimsenmemiş, bu durum Aydınlanmanın mümkün kıldığı akla güvenme cesareti ile başlayan belirli bir sürecin sonucunda mümkün olmuştur. Çünkü bu düşünürler aynı zamanda Antik Yunan filozoflarının ahlak ve toplum anlayışlarından da oldukça etkilenmişlerdir. Bu düşünürler için en azından o dönem için doğrudan pozitivist bir dünya mümkün değilse de aklı öncelemeyi ve değişimi, verdikleri eserlerle yönlendirmişler; bir analitik mantığa oturtmaya çalışmışlardır. Bu sebeple materyalist, pozitivist bir şekilde toplumsal ve kurumsal biçimlerin hayata geçirilmesi öncesinde Aydınlanmacıların eserleri yeni paradigma için uygun normların kabullenilmesinde önemli rol oynamıştır.

Aydınlanmacılar Descartes ile başlayan düşünen “ben”den hareketle, Locke’un savunduğu mülkiyet hakkı ve Adam Smith’in ekonomik liberalizmi temelinde bireycilik savunucusudur. Birey hem ekonomik hem etik hem siyasi açıdan kiliseden ve soylulardan bağımsız olarak özgür olmalıdır (Çilingir, 2022, s. 98). Bu özgürlük Montesquieu’nün güçler ayrılığı ilkesi, Rousseau ve Locke’un

toplum sözleşmesi ile beraber belirli çerçevede kuramsallaşarak modern ulus ve uluslararası kurumların temel parametrelerini oluşturmuştur.

Moderniteye kadar uzanan Aydınlanma sürecinde vurgulanan akıl ve özgürlük bağlamında Thomas Hobbes çok önemli bir eşiği ifade eder. Hobbes'u önceki düşünürlerden ayıran en önemli özelliği; canlı, cansız ayrımı yapmadan doğada meydana gelen maddi veya manevi her şeyin sebep ve sonuçlarının da doğal nedenlere bağlı olduğunu ileri süren ilk kişi olmasıdır (Karaduman, 2020, s. 121). Hobbes'tan sonra gelenler Hobbes'un yeryüzüne indirdiği neden sonuç ilişkilerini mülkiyet, toplum sözleşmesi, devlet, iktidar gibi başlıklar altında açıklamaya ve rasyonel çözümlemeler yapmaya çalışmışlardır. Bu dönemde aslolan durum bu çözümlemelerin yapılışında üstün irade, hakikat yahut tanrı fikrinin her düşünür tarafından tamamen reddedilmemesine karşın tüm aydınlanmacıların bu ilişkileri belirli biçimde sistematize etme çabalarıdır.

Kilisenin dogmatik olarak sunduğu değer yargıları Aydınlanma ile birlikte yeniden ele alınıp tekrar keşfedilmeye çalışılmıştır. Antik dönem filozoflarının aksine insanlar arası eşitsizliğin doğrudan tanrının yaratılışından kaynaklanmadığını, bu eşitsizliklerin belirli mülkiyet ve toplum esasları sonucunda meydana geldiğine farklı yorumlara sahip tezler sunmuşlardır. Aralarında fark olsa da bu düşünürlerin antik dönem filozoflarından ayrıldığı ve Aydınlanmacı olarak adlandırılmalarına sebep olan ayrıntı; tüm bu farklılıkları yer yüzündeki insanların yapıp ettiklerinin bir sonucu olarak ilişkilendirmeleridir. Neden sonuç ilişkisine dayalı akıl yürütme ve rasyonelleştirme çabası meydana gelmiştir. Bu süreç dinin tamamen reddi olmamakla beraber dinin yaşanan dünyadaki doğa olaylarına, toplumsal sorunlara etkisi yeniden anlamlandırılır. Bu anlamlandırma neticesinde Aydınlanma'dan Modernite'ye uzanan süreçte insanlığın özgür iradesi ile bilimi kullanarak doğrusal ve birikimli bir şekilde ilerlemesi, doğaya hükmetmesi ve refaha ulaşması öngörülmüştü.

Hobbes, materyalist biçimde doğadaki her şeyi bir neden sonuç ilişkisine bağlarken İsa'nın dirilişine kadar yaşadıkları toplumu ruhani değil, dünyevi bir krallık olarak vurgular (Springborg, 1996, s. 355; aktaran Hakyemez, 2006, s.33). Bu düşünce seküler devlet yapısı için de öncü bir düşünce olmuştur. Kilisenin dünyevi olan her şeyi aynı zamanda ruhani olarak kabul ederek etki altına alma

çabasına karşı Hobbes'un bu yorumu sekülerliğin dini referansını da oluşturmuş oluyordu. Aydınlanmada dinin hayata doğrudan etkisi konusunda Almanya ve Fransa gibi komşu coğrafyalarda bile uygulama ve anlayışta farklı düşünen aydınlar olması Hobbes'un yorumuna karşı çıkılmasını güçleştirdi (Çilingir, 2022, s. 98). Dini bir retorikle ortaya koyulan bu yorum kilisenin otoritesinin sınırlandırılması demektir. Vestfalya Antlaşması ile uluslararası olarak kâğıda dökülen *rasyonel devlet* yapısının ahlaki temeli de bu süreçte oluşmaya başlamıştır.

Aydınlanma ve Modernleşme süreçleri Avrupa toplumlarında birbirine yakın bir seyir izlese de dönüm noktaları çeşitli toplumsal olaylar, devrimler, ekonomik krizler ve doğal afetler sonrası milat olarak kabul edilebilmektedir. Sekülerliğin düşünsel gelişiminde de bu durum etkili olmuştur. Rousseau 1755'te meydana gelen büyük Lizbon depremi hakkında yazarken Tanrı'yı denklemden çıkararak depremin acı sonuçlarını düzensiz kentleşme ve insanların yoksulluğuna bağlar (Rousseau J.-J. s. 232-246, 1997; aktaran: Yılmaz, 2020, s. 133). Bu düşünürler seküler düşünceyi yalnızca kilisenin siyasetten dışlanması şeklinde ele almamışlardır. Tanrının insanlara kötülük etmeyeceği, kötülüklerin neden-sonuç ilişkisine bağlı insan eylemlerinin birer sonucu olduğu düşüncesi gelişmeye başlamıştır. Rousseau'ya benzer diğer bir örnek Voltaire'dir. *Candide* eserinde doğayı kötüleyerek tanrı ile doğayı ayırır (Kaya, 2023). Böylece Descartes'tan Kant'a kadar evreni tanrısal sistemin mükemmelliği ile açıklayan hakikat odaklı kuram artık geçersiz olmuştur.

Aydınlanmanın doğrudan seküler bir başlangıç değil, zamanla sekülerleşen bir süreç olarak tasvir edilmesinde bu dönüşümler önemli rol almaktadır. Aydınlanmada tanrı ve dinin gündelik hayattaki rolü bu tip olumsuzluklardan kurtarılmaya çalışılırken modernitenin yeni formlarında tamamen doğa üstü manevi güçlerin ayrıştığı ve hatta modernitenin siyasal biçimi olan seküler ulus devletlerde siyasi iktidarın kilise üzerinde otorite sahibi olduğunu görürüz. Sekülerleşme süreci kilisenin siyaset üzerindeki otoritesini elinden almakla kalmamış kiliseyi de devlete bağlamıştır.

Modernizm, Aydınlanma boyunca geçirilen bu sürecin sonunda akla dayalı yeni biçimler belirler ve kendinden önceki geleneklerin ve biçimlerin süresinin dolduğu iddiası ile bu biçimleri yok eder yahut yeni olana uydurulmasını,

eklemlenmesi gerektiğini öne sürer (Kaypak, 2013, s. 84). Bu çerçevede hayatın içindeki ekonomik, toplumsal, siyasi, kültürel hemen hemen her alanda keskin bir dönüşüm olmuştur. Bu dönüşüme adapte olan eski kurumlarla beraber ortaya ilk defa çıkan modern kurumlar da olmuştur. Bu kurumlar modernleşme süreci içinde imparatorlukları, bölgeleri, şehirleri ve çekirdeğe inerek insanı, bireyi yeniden şekillendirir. Bu şekillendirme sürecindeki temel kalıp, Aydınlanmanın getirdiği dünyevi, bilimsel bilgiyi kutsayan; rasyonel, pozitivist özelliklere dayalı yeni bir kalıptır.

Modernite, modernleşme ve modernizm kavramlarının tartışılması sonrasında siyasal modernleşmeye yön veren kapitalizm, ulus devlet ve modern ordu kavramları ele alınacaktır. Bu üç kavram, aynı zamanda günümüz modern siyasal kurumların ortaya çıkmasında etkili üç önemli örgütlenme biçimini oluşturmaktadır.

1.1. Ekonomik Modernleşme: Kapitalizm

Modernite sonrası hayatımıza giren hiçbir kavram kapitalizmden bağımsız açıklanamaz. Modernitenin kendisi de buna dahildir. Aydınlanma Çağı'nda sekülerliğin gerekliliğini dini referansların yorumlanması ile meşrulaştıran Aydınlanma düşünürleri; kapitalizmin meşruluğu ve gerekliliğini de felsefi eserleri ile açıklamışlardır. Kapitalizm Aydınlanma Çağı'nın dönüştürdüğü değerlerin bir sonucudur. Değer dönüşümü olarak nitelendirilme sebebi kapitalizmin temellerinin merkantilist dönemde atılmasıdır. Merkantilist dönem ticari kapitalizm olarak adlandırılan kıymetli madeni para birikimi üzerine inşa edilmiş bir sistemdir. Kapitalizm ise finansman yani bankacılık ağırlıklı bir ekonomik sistemdir. Bu iki sistemin yapısal farklılıkları ülkelerin ordularını oluşturmada, kaynak ayırmasında ve orduların uluslararası alanda nasıl kullanılacağına dair birçok dönüşüm geçirmesine neden olmuştur.

Merkantilizm 16. ve 18. Yüzyıllar arasında devletler tarafından kabul gören kapitalizm öncesi ekonomik uygulama anlayışıdır. Anlayış olarak nitelendirilme sebebi kapitalizmde olduğu gibi bir doktrin ve sistemden uzak olmasıdır. Ekonomi politik bir uygulama olarak düşünülebilir. Bu düşünceye göre devletlerin güçlü olması için ülke içindeki değerli madenlerin miktarının sürekli artırılması gerekmektedir. Adam Smith'e göre bu sistem korumacı bir sistemdir. Çünkü

devletlerin siyasal yaptırım gücü için ekonomik olarak da güçlü olması gereklidir bu anlayışta. Merkantilizme göre bir devletin çıkarı muhakkak başka bir devletin zararından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle ulus ve devleti koruma amaçlı olarak değerli maden ihracı engellemesi gibi girişimci özgürlüğü kısıtlarını içerir. Von Schomoller'e göre bu anlayış Orta Çağ sistemini ortadan kaldırarak Avrupa'da birçok ulusal birliğin önünü açmıştır (Küçükkalay, 2022, s. 202-205). Kapitalizmin ordu ve siyaset ile olan ilişkisi merkantilizmin bu işlevinden kaynaklanmaktadır.

Adam Smith merkantilist sisteme yaptığı eleştiriler ile kapitalizmin temel teorilerini oluşturmuştur. Modern ekonominin kurucusu olan Smith, *homo-economicus*, *laissez faire-laissez passer* ve *görünmez el* gibi kavramlarla kapitalist düşünce ve ahlakı teorileştirmiştir (Acar, 2022). Smith devletlerin çıkarlarını koruma odaklı müdahaleci ve korumacı merkantilist anlayışa karşı insan doğasını temel alarak yeni bir model öne sürer. Bu model bireysel girişime açık ve serbest piyasaya dayalı kapitalist modeldir. *Ahlaki Duygular Teorisi*'nde ortaya koyduğu tezde bireylerin kendi çıkarlarını maksimize etme güdüsünün toplumsal faydayı da artıracığını öne süren Smith, bir kaybeden olmadan bir kazananın olmayacağı merkantilizme karşı “kazan-kazan” mantığının mümkün olduğunu açıklamıştır. Bu teoriden yaklaşık 150 sene sonra Max Weber *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* adlı eserinde kapitalizmi Protestan ahlak ile özdeşleştirerek kapitalizmin düşünsel ve ahlaksal yapısını önemli ölçüde şekillendirmiştir.

Merkantilizm ile modern ordunun birbirine olan ihtiyacı; Sanayi Devrimi sonrası silah endüstrisi ve hammadde ve pazar savaşları arasındaki ihtiyaçla benzerdir. Bu nedenle modernitenin birçok alt alanında olduğu gibi kapitalizmin gelişmesinde de ordu siyaset ilişkisi doğal olarak önemli bir rol oynamıştır.

“Sermaye” anlamına gelen Latince “capitale” kelimesinden türetilen kapitalizm, üretim araçlarının özel mülkiyetine dayalı, kâr amacı güden serbest rekabet rejimi olarak da adlandırılan bir üretim modelidir (Aydoğuş, 2022, s. 334). İktisatta kullanılan sermaye kelimesi Farsça olup TDK'ye göre Türkçe karşılığı “anamal”, anapara ve paraya çevrilebilir malların tamamı olarak tanımlanır (TDK, 2023). Anamal, büyük endüstride üretimi sağlayan maddi objeler ve servetin bütünüdür (Ülken, 1969, s. 18).

Kapitalizm bireyin servetini biriktirmesi üzerine teşvik edilen modern, serbest piyasaya dayalı ekonomik modelin adıdır. Kapitalizmin temeli olan kültür modelinde sınıfsal bir çatışma vardır, Orta Çağ'ın yardımlaşan toplumunun yerini *lucro* “çıkar” ilkesi almıştır (Ülken, 1969, s. 164). Modern olarak kavramsallaştırılan kapitalizm Weber'e göre ise Orta Çağ'da da Antik Çağ'da da Hint ve Çin uygarlığında da hatta Babil'de bile vardı ancak kendine özgü olan *ethos*'u yoktu (Weber, 2016, s. 20). *Ethos* ile kastedilen durum bu kapitalist ilişkinin değerler anlamında da benimsenerek insanlarda farkındalık oluşturmastır. Weber bahsettiği kapitalist ilişkilerin modern dönem öncesinde de olduğunu ancak insanların bunu ahlaki değerler anlamında benimsemeyen, farkında olmadan yaşadığını belirtmektedir. Kapitalizmin *ethos*'u ya da Weber'in eserine ismini verdiği şekli ile “ruhu”nu anlamak için kapitalizm öncesi döneme bakarak bu iki dönem arasında ilişki kurmak gereklidir.

Kapitalizm öncesi ticaret kapitalizmi olarak da adlandırılan merkantilist dönem bölüm girişinde de açıklandığı üzere 15. Ve 18. Yüzyıl ortalarını kapsar (Selik, 1988, s. 105). Gümüş ve altın gibi kıymetli madenlere dayalı birikim rejimi olan merkantilist dönem (Aydoğuş, 2022, s. 334), üretici olmayan verimsiz bir iktisadi model olarak tanımlanır (Ülken, 1969, s. 198). Ticaret ve savaşlardan elde edilen ganimetlerin ülke içinde biriktirilmesine dayalı bu sistem İspanya gibi ülkelerde değerli maden enflasyonu sebebi ile krize neden olduğu için insanlık için katma değersiz ve verimsiz olarak nitelendirilmiştir. Zaten merkantilizmin uygulayıcıları kendilerini iktisatçı, ekonomist değil; siyasetçi, yönetici, tacir gibi kavramlarla tanımlardı (Capra, 2014, s. 231).

Bu kavramlardan türetilen, ev ekonomisinin ulusal çapta devlet modeline uygulanması şeklindeki siyasal ekonomiye “ekonomi-politik” adı verildi ve modern iktisadi döneme, 20. Yüzyıla kadar bu tanım kullanıldı (Capra, 2014, s. 231). Bu dönemde profesyonel bir anlayış olmasa da modern iktisadi sistemlerin başlangıç dönemi olarak önemlidir. Modern ordulara gereksinimi oluşturan sömürgecilik, çitleme ile mülksüz kalan insan yığınlarının oluşması, ev tipi zanaata dayalı üretim sonucunda işçi sınıfının ortaya çıkışı gibi kapitalist dönemin altyapısı niteliğindeki gelişmeler bu dönemde ve bu iktisadi modelin uygulamaları sonucunda ortaya çıkmıştır (Selik, 1988, s. 106-130).

Aristokrasinin zayıflaması ve feodalitenin parçalanması ile meydana gelen bu yeni düzende, feodal dönemdeki gibi ticaret ve para ile uğraşmak ayıp, düşük bir iş değildi artık. Aksine Adam Smith ve Max Weber'in eserleri ile bu yeni ekonomik arayışa hem bireysel fayda açısından dünyevi hem de Protestan ahlak açısından manevi bir altyapı da oluşturulmuştur. Feodal dönemde çalışmak, ticaret yapmak düşük bir iş; askerlik-şövalye tipi donanımlı askerlik- onurlu ve prestijli bir kariyer demektir. Devlet adamları ve yöneticiler bu sınıftandı. Diğer bir üst sınıf da ticari altyapısı olmamasına rağmen kiliseden aldığı meşruiyete dayalı mülkiyeti olan ruhban sınıfı idi (Günay, 2020, s. 829-830). Kapitalizm ile birlikte tüm bu değerler dönüşüme uğramıştır. Şövalyelik ve ruhbanlığın siyasal alandaki etkisi ve toplumsal saygınlığı zedelenmiştir.

Weber'in Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu eserinde ise sermaye hırsının kutsanması durumu vardır. Para kazanmak hatta kendi tabiri ile “Para, daima daha çok para kazanmak” Weber'e göre insanın sadece ihtiyaçlarını karşılaması için değil doğrudan yaşamının amacıdır (Weber, 2016, s. 21). Hatta öyle ki saygınlık, dakiklik ve çalışkanlık toplum içinde güven getirdiği için faydalıdır ve yararlıdır ancak bu faydaların üstündeki “fazla” erdemlilik verimsizdir (Weber, 2016, s. 20). Weber adeta ahlakı da iktisadi bir teori olan marjinal fayda teorisine göre değerlendirmiştir. Marjinal fayda iktisat bilimine göre basit ve sözel olarak tanımlanırsa; herhangi bir tüketimden elde edilen faydanın verim açısından ulaştığı en uç noktadır (Tuna, 2022, s. 46-47). Girdi ve çıktının en verimli kesiştiği nokta marjinal fayda noktasıdır. Weber bu verimlilik tezi ile adeta ahlakı ve erdemi piyasalaştırarak kapitalizmin ruhunu ahlaki temellere oturtmaktadır.

Aydınlanmacı görüşün ilham aldıkları antik Yunan filozoflarından farklı olarak düşündükleri sosyoekonomik konulardan bir diğeri de kölelikti. Köleliğin çoğu antik Yunan filozofuna göre misal ünlü filozof Aristoteles'e göre doğuştan gelen, zorla sağlayan bir durum değil aksine doğal bir durum olmasına karşın (Kıran, 2019, s. 352); Aydınlanmacı düşünürlere göre köleliğin haksızlığın yanında anlamsız ve saçma olmasındaki husus da yine toplumsal fayda maksimizasyonuna bağlıdır. Zira sürekli savaş hali sürmekte ya öldürmek ya da öldürülmeme karşılığında kullanılmak kısır döngü halini almakta, sürekli bir savaş halinin devamı (Rousseau, 1987, s. 22-23) toplumsal olarak oldukça faydasızdır. İnsanın doğal

halinin rasyonel ve özgür insan olan *homo economius* olduğu düşüncesindeki geç dönem Aydınlanma düşünürleri, köleliğe karşı Aydınlanmanın özgürlükçü ruhunu dillendirirken bunun temelindeki ekonomik faydacılığı gözetmeyi de ihmal etmemektedir.

Aydınlanma yüzyılı askeri teknoloji devrimi ile yüksek şiddetli sömürgecilik çağına geçtiğinde Avrupalı ulus devletler için Avrupa dışındaki sömürge toplumlar tarafından esir alınma tehlikesi devreden çıkmıştır. Böylece kendi ulusları için artık bir tehdit olmayan kölelik uluslararası alanda oldukça karlı bir ticari sektör olmuştur. Özellikle endüstri devrimi ile kol gücüne olan ihtiyaç azalana kadar bu ticaret oldukça rağbet görmüştür. John Locke ve John Stuart Mill gibi Aydınlanmanın birçok özgürlükçü düşünürü köle ticareti ile bizzat ilgilenmiş, şirketler üzerinden köle piyasasına yatırım yapmışlardır (Zeybek, 2013, s. 91).

Tüm bunlardan anlaşılacağı üzere moderniteyi oluşturan süreçte Aydınlanma düşünürlerinin sekülerlik ve kapitalizm konusundaki düşünceleri tam anlamı ile henüz modern değerlerle bağdaşmasa da mantıksal bir neden sonuç ilişkisi üzerine kurulmuş düşünce sistemi olarak önemlidir. Neden sonuç ilişkisine bağlı bu düşünce sistemi toplumu her anlamda refaha erdirmek için bir düşünce yöntemi olarak kullanılmıştır. Bu süreçteki düşünceler toplumların refahının artırılmasının ekonomik ve siyasal olarak tek aracı olan savaş gücünün geliştirilmesine odaklanmıştır. Ekonomik gelişme olarak kapitalizm siyasi gelişme olarak modern ulus devlet bu sürecin sonunda meydana gelmiştir.

Kapitalizmin gelişmesi sonucunda ordu siyaset ilişkisinin en çok etkilendiğı noktalardan birisi de bankacılık sistemidir. Sanayi Devrimi ve küresel finans kapitalizmi öncesinde devletlerin en önemli ekonomik aygıtının ordular olduğunu belirtmiştik. Merkantilist dönemde ve erken kapitalist dönemde değerli maden ve hammadde kaynaklarını sömürmek için düzenli modern ordular kurulmuştur. Bu orduların ekonomik bir şiddet aracı olarak kullanılması aynı zamanda bu ordulara büyük harcamalar yapılmasını gerektiriyordu. Bankacılık sisteminin olmadığı merkantilist dönemde ordu finansmanı devletlerin merkezi bütçelerine büyük bir yük olmuştur. Birçok zaman savaş dönemi çeşitli devletler ek vergilerle bu masrafi halka ödetmiştir. Osmanlı Devleti askeri olarak en güçlü olduğı Kanuni Sultan

Süleyman döneminde dahi ordu finansmanında sıkıntı çekmiştir (Alatlı, 2019, s. 220).

Kapitalizmin Avrupa’da gelişmesi ve yayılması ile ulusal ve uluslararası bankacılık sektörü gelişmiş, alternatif finansman yöntemleri meydana gelmiştir. Devletler savaş zamanı diğer devletlerden kredi almakta, kamusal olarak iç borçlanmaya gidebilmekte bu şekilde çeşitli finansal enstrümanlarla ordularını savaş için finanse edebilmektedir. Örneğin Osmanlı Devleti ve Rus Çarlığı’nın 19. Yüzyıl boyu süren uzun savaş dönemlerinde Rus Çarlığı Bank of England üzerinden borçlanabilir iken Osmanlı Devleti çeşitli sebeplerden ötürü borçlanmamış ve ordusunu finansmanda sorunu yaşamıştır (Gürkan E. S., 2020b). Bu süreç Osmanlı Batılılaşması bölümünde daha ayrıntılı ele alınacaktır.

Dolayısıyla günümüz küresel finans kapitalizmi öncesi dönemde devletlerin ekonomik gelişim elde edilebilmesi için iki önemli kuruma ihtiyacı olmuştur. Bunlar, rasyonel ulus devlet ve bu ulus devletin şiddet aygıtı olarak askeri devrim ile yeniden örgütlenmiş modern ordudur.

1.2. Siyasal Modernleşme: Ulus Devlet

Ulus devletler ordu siyaset ilişkisinin toplumsal ve kurumsal değişime yaptığı etkinin en önemli örneklerinden birisidir. Ulus devlet yapısı toplumun iktidarla olan ilişkisini güvenlik, meşruiyet, ekonomi, siyasal temsiliyet gibi birçok kavram etrafından yeniden şekillendirmiştir. Ulus devlet yapısı bu ilişkileri yeniden şekillendirmekle birlikte ulus devlet yapısının ortaya çıkmasında da bu ilişkilerdeki dönüşüm etkili olmuştur.

Ulus devletlerin siyasal modernleşmeye kazandırdığı en önemli kavram ulus kavramıdır. Ulus kavramı kilisenin şekillendirdiği siyasal meşruiyet zemininde olmayan yeni bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Kilisenin din ve mezhep temelli heterojen sınıflandırmasına karşılık ulus kavramı kader ve gelecek birliği etrafından toplanmış, farklılıklarını ulus olma çerçevesinde birleştiren homojen bir yapıdır.

Ulus devletin ordu siyaset ilişkisi anlamında önemli bir diğer özelliği de zihnen ve şeklen sınırları olan bir yurt kavramı üretmesidir. Kilisenin devletler üstü soyut sınırları ulus devletlerde somutlaşmıştır. Aydınlanma ve modernite süreçleri sonunda ulus devletlerin sınırları belirli bir toprak parçasında yurt kavramı ile

birlikte olarak ortaya çıkmıştır. Bu yeni yapıda insanların bağılıkları kiliseye değil yaşadığı sınırlarda egemen olan devlete karşı olmuştur. Bu yeni yapı modernitenin ruhuna uygun olarak insanların devlet ve yurt kavramlarını somutlaştırmasına yardımcı olmuştur. Böylelikle insanların siyasal temsil ve diğer birçok haklar kazanarak yurttaş olmasının önü açılmıştır. Bu hakların sürekliliği ve korunması adına yurttaş askerlik modeli geliştirilmiştir. Böylelikle yurttaşlar siyasal temsil haklarının karşılığında bu siyasal yapının korunması adına askerlik ve vergi gibi yükümlülüklerini ulus devlet adına gerçekleştirmeye başlamışlardır. Devlet ve yurt kavramlarının somutlaştırılması aynı zamanda modernitenin pozitivist materyalist ruhunun da bir parçasıdır. Artık insanlar sınırlarının nerede olduğu belirli olmayan Kilise Krallığı için değil kader birliği olan aynı topraklarda yaşadığı topluluk için askere gitmeye, vergi vermeye başlamıştır. Bu açıdan ulus devlet sadece siyasal değil aynı zamanda toplumsal ve zihinsel bir dönüşümü de beraberinde getirmiştir.

Modernitenin siyasi alandaki temel örgütlenme biçimi olarak ortaya çıkan ulus devlet modelini anlamak için devlet kavramını ve tarihsel geçmişini de kısaca incelemek gerekir. Devlet örgütlenmesinin geçmişi incelendiğinde iktidar kavramını da incelemek gerekecektir. İktidar Foucault'ya göre iki kişinin olduğu her yerde var olan dolayısıyla insanlığın en eski kavramlarından birisidir. İktidarın doğal bir hal olmadığını, politik bir durum olduğunu, iki canlı arasında olan bir sürecin değil iki insan arasında olması sebebi ile politik olduğunu belirtir (Esgün, 1999).

Devlet benzeri örgütlenmeler yönetilen ve yöneten ayrımının meydana gelmesi ile şekillenmeye başlamıştır (Söğütü, 2018, s. 60). Yönetilen ve yöneten zümre arasındaki farkın insanlığın ilk dönemlerinden bu yana iktidar kavramının da çevresinde değişik formlarda evrilerek modern devlet formuna kavuşmuştur. Benzer bir ayrımı Cicero da devlet ve yönetim adına yapmıştır. Devlet ve yönetimi ayıran Cicero, devlet ile halkı eşitlemiştir ancak yönetim ve devleti ayırarak modern siyasal dönemin yurttaş-devlet ilişkisi adına Avrupa siyasi tarihini derinden etkileyecek bir ayrım yapmıştır (Yılmaz, 2015, s. 182). “Kamusal şey” anlamına gelen “Res publica” Cicero için kamusal çıkarı temsil eder ve “res publica, res populi” diyerek devleti halkın mülkiyeti ve işi olarak tanımlayarak “biçimsel” devletin ilk adımlarını atar (Yılmaz, 2015, s. 181).

Devlet organizasyonunun örgütlenme olarak ortaya çıkışı, devlet iktidarını iç ve dış düşmanlara karşı orduyu finanse etmek ve bunu düzene sokmak arayışının sonucu olarak ortaya çıkan bir kurumdur (Özçelik & Biçer, 2018, s. 8). İnsanlığın topluluklar halinde örgütlenerek yaşamaya başladığı dönemlerden bu yana devlet öncesi de iktidar yapıları ve siyasi örgütlenmeler olmuştur.

Modern ulus devletlerin ekonomik krizler ve devletler arası büyük savaşlar karşısında yapısal olarak güçlü kalabilmesinin nedeni ulus devletin ortaya çıktığı dönemle ilişkilidir. Ulus devlet örgütlenmesinin gerekliliği feodalite sonrası şiddet tekelinin merkezileştirilmesi ihtiyacı ile başlar (Gürkan E. S., 2023). Askeri devrim sonrası feodalitenin surları toparlar; şövalyeleri de barutlu silahlarla etkisini yitirmiştir. Düzenli ve kalabalık ordu kurma ihtiyacı ortaya çıkınca askere alma süreci, askerlik süresi, finansman gibi ordu temelli ancak siyasi nitelikte sorunlar oluşmuştur.

Askeri alandaki siyasi nitelikteki bu sorunun çözümü yalnızca askeri örgütlenmelerle olmamıştır. Siyasi örgütlenmelerde de dönüşüm olmuştur. Askerlikte soylu şövalye sınıfının etkisini yitirmesi ve köylülerin düzenli orduda yer alması ile birlikte toplumsal sınıflar arası mesafe daralmıştır. Aristokrasiyi temsil eden atlı şövalye ile köylü piyade arasındaki “uçurum” da azalmıştır (Roberts, 1995, s. 23; aktaran Başaran & Demir, 2019, s.266). Öte yandan tüm bunlara sebep olan feodal sistemin çözülmesini ekonomik olarak tetikleyen toplumsal sınıf, burjuvazidir.

Burjuvazinin ordu finansmanı nedeni ile siyasi iktidarla olan ilişkisi parlamenter demokrasilerin de temelini oluşturmaktadır. Bir önceki paragrafta belirtildiği şekilde piyade ve şövalyenin dolayısıyla aristokrasi ve köylünün sınıfsal mesafe anlamında yaklaşması toplumun iki ekonomik grubunun burjuvazinin etki alanına sokmuştur. Burjuvazi ticaret kapitalizminin güçlü olduğu dönemlerde elde ettiği sermaye birikimini siyasi iktidarın ordu finanse etme ihtiyacı üzerinden pazarlayarak siyasi karar alma sürecine dahil olmuştur. Charles Tilly’e göre Avrupada ulus devletler üç farklı şekilde kurulmuştur. Bu üç yöntemin hepsi “zor” yani şiddet tekeli baskısı ve “sermaye” kavramları ile ulus devleti kurmuştur. Farklılıkları bu kavramların yoğunluklarından kaynaklanmaktadır. Bu yöntemlere göre sermayenin zayıf olduğu toplumlarda siyasi iktidar toprak sahibi ve diğer

bileşenleri işbirliğine zorlayarak bürokratik bir ulus devlet kurmuştur. Hollanda gibi sermaye yoğun bölgelerde ise siyasi iktidarın ordu kurma ihtiyacının finanse edilmesi ile zor kullanılmadan kurulmuştur. Üçüncü olarak sermaye ve zorun eşit oranda kullanıldığı zorlaştırılmış sermaye yönteminde Fransa ve İngiltere örnekleri vardır. Burada özellikle İngiltere’de “çitleme hareketleri” sonucunda büyük topraklara sahip olan tarım sermayesinin ordu finansmanındaki işbirliği önemlidir. Bu son sistemde zor ve sermaye eşit güçte bir ilişki içerisindeyler (Tilly, 2001, s. 313-314; aktaran Aydın, s. 250).

Avrupa’daki ulus devletlerin kuruluşunda aynı güçlerin etkin olması ancak farklı yoğunluklarda etkili olması nedeniyle süreçler farklılık göstermiştir. Farklı süreçler de farklı sonuçlara neden olmuştur. Karşılaştırmalı siyasetin ilk ve en önemli isimlerinden olan Barrington Moore bu süreç farklılıklarının karşılaştırmalı incelemesini açıklarken üç farklı tipte modernleşme süreci sunmuştur. Moore, *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri* eserinde parlamenter demokrasi ve kapitalizmin bir dizi devrimler sonrasında başarılı bir şekilde bir araya geldiği örneklerle burjuva devrimleri der. Fransa’da Fransız Devrimi, İngiltere’de Püriten Devrim ve ABD’de iç savaş sonrası bu yapılar meydana gelmiştir. Parlamenter demokrasinin en iyi örnekleri bu yolun sonucunda ortaya çıkmıştır. İkinci yol kapitalist ancak devrimci nitelikten uzak olması sebebi ile tarihteki örneklerinin faşizme kolayca kayabildiği “tepeden inme” devrimdir. Siyasal yapının bu tepeden inmecesi tavrı ile endüstrileşen Almanya ve Japonya örneğini verir. Son yol ise Rusya ve Çin örneğinde olduğu gibi köylü temelli komünist devrimlerdir (Moore, 2016, s. 481). Bu üç süreçte de görüleceği üzere siyasal modernleşmede toplumun ekonomik yapısının nitelikleri siyasal modernleşme sürecinde toplumların izledikleri yöntemleri etkilemiştir. Bu yöntemlerin sonucunda kurulan rejimlerde ulus devletin nitelikleri Liberal demokrasi, Faşizm ve Komünizm gibi önemli farklılıklar göstermiştir.

Modern ulus devletlerin oluşmaya başladığı dönemlerde ordu finansmanı önceki dönemlere göre farklılık göstermiştir. Kilisede bağımsız bir şekilde kendi kaynaklarıyla ordu oluşturan ulus devletler bu süreçte kendi toplumları ile siyasal temsil ve ekonomik ilişkileri geliştirmiştir. Bu süreçte siyasal iktidarın baskısı ordu finanse etme baskısı ve bunun karşılığında sermayenin siyasal talepleri parlamenter

demokrasiyi oluşturacak olan sürecin başlangıcı adına önemli etkilerde bulunmuştur. Bu iki ayrı gücün yakın güçte olduğu İngiltere ve Fransa'nın demokratikleşme süreçlerinin daha doğrusal olması tesadüf değildir. Peki bu güçlerin parlamentoda etki etme pratiği nasıl olmuştur? Ordu finansmanı için sermayesi kullanılan burjuvazi bu sermayeyi vergi olarak devlete öderken siyasal sistemde bunun karşılığını parlamentoda temsil hakkı olarak alır. Sermayesiz köylülerin bu siyasal sürece katılımına kapı açan durum ise yurttaş askerlik modeli olmuştur.

Modern ulus devleti oluşturan düşünsel süreci geliştiren Aydınlanmacı düşünürler Antik Yunan filozoflarından esinlenmiş, onların düşüncelerini daha somut bir pratiğe dökmüşlerdir. Roma da Antik Yunan'ın zengin fakat soyut felsefesini alıp, somut bir siyasal yaşam pratiğine dökerek modern siyasal kuramların kavramsal hazinesini oluşturmuştur (Yılmaz, 2015, s. 164). Bu kavramlara örnek olarak devlet örgütlenmesinin yapılaşdırılmasında önemli yeri olan senato ve cumhuriyet gibi kavramlar gösterilebilir. Antik Yunan filozoflarının siyasal modellemelerinin pratiğe geçirilmesini Aydınlanma sonrası modern dönemde de görmekteyiz.

Roma'nın biçimlendirdiği ve modern siyasal döneme kadar süregelen önemli siyasal kurumlar vardır. Bu kurumların önemini ve modern siyasal zemini oluşturmadaki katkılardan örnek vermek gerekirse en önemlisi *comitia curiata* adlı meclis yapısıdır. Adeta bir “Kabileler Konfederasyonu” şeklinde örgütlenen Roma, 30 farklı grubun oluşturduğu bu mecliste kralı seçmekte ve olağanüstü yetkiler vermektedir (Yılmaz, 2015, s. 167-168). Bu kurumlar krallık cumhuriyete dönünce de cumhuriyet imparatorluğa dönünce de farklılıklar olmakla beraber muhafaza edilerek devam ettirilmiştir. Bu manada Aydınlanmacı düşünürlerin Antik Yunan filozoflarının felsefelerini pratik ve somut hale getirerek dönemin ruhunu inşa etmelerine benzer bir durum modern devletin “sistem” konusunda ideal referansını Roma'nın siyasal örgütlenmesine götürmektedir. Aynı benzerlik yurttaş askerlik konusunda da incelenecektir.

Siyasal tarihte çok önemli bir yeri olan Roma'nın modern siyasal kurumların birçoğunun kurucusu olduğunu söylemek mümkündür. Roma'nın tarihsel olarak

siyasal örgütlenmesinden bahsedilme sebebi askeri gücünün sürekliliği ile siyasal örgütlenme arasındaki ilişkisini ortaya koymaktır.

Modernite ve Roma dönemi arasında kaldığı kabul edilen Orta çağın siyasal durumunu incelemekten modern ulus devleti anlamak olanaksızdır. Orta Çağ temel özellikler üzerinden tanımlamak gerekirse siyasal olarak merkezi iktidardan yoksunluk yahut yerel iktidarların öne çıkması, ekonomik olarak feodal düzen ve kültürel olarak kurumsallaşmış Hristiyanlık olarak açıklanabilir (Ağaoğulları, 2015, s. 223).

Roma'da resmi din olarak kabul edilmesi ile birlikte kurumsallaşmaya başlayan Hristiyanlık, Batı Roma yıkıldıktan sonra merkezi iktidardan yoksun Avrupa'daki kültürel düzeyde kurumsallaşmış olarak bir otorite merkezi haline geldi. Kültürel düzeydeki bu kurumsallaşma toplumda bilmek, hakikati bulmak gibi konularda antik Yunan düşüncesinin adeta dinselleştirilmiş hali olan meşrulaştırmak, anlamaya, anlam vermeye çalışmak şeklinde yerleşmiş bir dünya anlayışına sebep vermiştir (Ağaoğulları, 2015, s. 224-225). İnsan kendi beynine güvenerek hakikati, bilmeyi hedefleyen bir yola girişmezdi. Her şeyi Tanrı bilmektedir zaten bu anlayışta. Antik Yunan'dan devralınan düşünceler felsefi düşüncelerin devamında siyasal düşünceler de devralınmıştır denebilir. Eğer siyasal olanı devlet merkezli düşünürsek bu manada Orta Çağ'da siyasal düşünce yoktur; çünkü devlet yoktur (Ağaoğulları, 2015, s. 224-225). Peki devlet neden yoktur? Barbar istilaları ve Roma'nın ikiye bölünmesi sonucu birçok askeri ve ekonomik problem meydana gelince Roma'nın siyasal ve askeri düzeni sarsıldı. Bunların yerelde etkisi yoksulların tarım alanlarını bırakarak kentlere gelmesi, kentteki soyluların şehir dışındaki malikanelere sığınması ile feodalitenin ve merkeziyetsiz iktidarın yerel coğrafi şartları da oluşmuş oldu (Ağaoğulları, 2015, s. 223).

Batı Roma'nın yıkılışı sonrası Avrupa'da merkezi güç olarak önce çıkan tek kurum olan Roma Kilisesi, Roma'nın yıkılmasında etkisi olan Cermen krallıklarından birisi olan Frank Krallığı'nı 800 yılının Noel'inde Papa'nın taç giydirmesi ile kutsamıştır (Ağaoğulları, 2015, s. 240). Kutsal Roma-Cermen imparatorluğu adı ile kara Avrupa'sında yeni bir Roma olma hedefi ile çıkılan bu yolda imparatorluk birçok kontluğa bölünmüş yerel güçlere dönüşmesi ile 840'ta

parçalanır (Ağaoğulları, 2015, s. 241). Bu gelişmelerden sonra Avrupa’da öncelikli problem güvenlik olması sebebi ile feodal örgütlenme tipine gidilmiştir.

Bu dönemde merkezi güçlü bir iktidar olmaması Roma kilisesinin kültürel ve siyasal hegemonyasını kurması için uygun bir aralıktı. Örneğin krallar iktidarını Tanrı’dan alıyorlarsa Tanrı’nın temsilcisi olan Papa’ya da bağlı olmalıydı; kralın yasası Papa’yı bağlamaz ancak Tanrı’nın temsilcisi olan Papa’nın kuralları kral için bağlayıcı olmalıydı (Ağaoğulları, 2015, s. 246). Dünyevi ve dini iktidarı tamamen kendi eline almak isteyen kilise bunu “İki kılıç kuramı” olarak kavramsallaştırmıştır. Aydınlanmanın siyasal alandaki en büyük parametresi olan sekülerlik Vestfalya Antlaşması sonrasında bu ikiliğe karşı ortaya çıkmış modern siyasal bir ilkedir.

Vestfalya Antlaşması uzun süren bir iktidar meşruiyeti çekişmesinin pratikte çok daha önce (VIII. Henry) olduğu gibi sonunda kâğıt üzerinde de noktalandığı antlaşmadır. Antlaşma öncesi bu çekişmeyi ana hatları üzerinden incelemek gereklidir. Vestfalya Antlaşması 1648’de imzalanmıştır ancak krallık ve Papalık arasındaki gerilim çok daha öncesine dayanmaktadır. Reform hareketleri bu gerilimin bir sonucudur. İktidarlara siyasal çekişmeye giren Papalık her zaman etkileyen olarak kalamamış, zaman zaman da kilise krallıklarının etkisinde kalarak kriz yaşamıştır. 1378-1417 yılları arasında “Büyük Bölünme” olarak adlandırılan dönemde her biri farklı devletlerin desteğini almış aynı anda üç rakip Papa olmuştur (Yalçınkaya, 2015, s. 286). Elbette bu durum zaten hali hazırda sistematik bir sömürücü olan kiliseye karşı Avrupa’da geniş kesimlerden tepki topladı. Bu süreçte dönemin önde gelen düşünürleri siyasal iktidarın meşruiyeti adına tezler üretmişler, ulus devletlerden önce ulusal kiliselerin zihinsel ve fikirsel temelleri atılmıştır (Yalçınkaya, 2015, s. 287).

İktidar konusundaki tartışmaların odağı olan ve her iki tarafın karşılıklı tezler ürettiği konu dünyevi iktidar ve ruhani iktidardan hangisinin daha üstün ve kapsayıcı olduğudur. Tüm Avrupa’yı etkileyen bu tartışmaların özelindeki sebep ise kralın din adamlarını yargılama yetkisi ve kilisenin mülklerini vergilendirme yetkisi konusudur (Ağaoğulları, 2015, s. 266). Hangi konuda dünyevi iktidarın söz sahibi olması gerektiği hangi konuda ise ruhani iktidarın söz sahibi olması gerektiği tartışmasında iki taraf da tamamen egemenlik kurmak üzerine mutlak iktidar

iddiasındadır. Kilise Tanrısal iktidarın her şeyi kapsayacağı iddiasında iken krallık ve yanlıları ise dünyevi hiçbir şeyin ruhani bir amaç için kullanılamayacağı görüşündeydiler.

Vestfalya Antlaşmasına giden süreçte kilise ve krallıklar arasında en yaygın bilinen çekişme VIII. Henry'nin Katolik mezhebine göre yasak olmasına rağmen eşini boşaması durumudur. Birkaç yüzyıldır süregelen kilise ve krallık çekişmelerine henüz yeni meydana gelmiş reform süreci de eklenince VIII. Henry İngiltere Kilisesi'ni kurar. Alınan bu radikal karar sonrasında egemenliğini ve iktidarını pekiştirmek için parlamentodan 800'den fazla Katolik manastırının kapatılması için yasa çıkarttırır ve kısa sürede 1.5 milyon sterlin gelir elde edilir (Sungurtekin, 2021b, s. 14) . Manastırlara ek olarak çok miktarda arazi de satışa çıkarılır. Buradan elde edilen gelir erken dönem ticaret kapitalizmi için sermaye birikimini başlatmıştır, manastırların yağmalanan, çalınan, kiralanan eşyaları toplumda ekonomik bir hareketliliğe sebep olmuştur. İngiltere bu dönemde ekonomik olarak zor durumda olduğu için bu mülkiyet satışları kısa süreli bir rahatlama sağlamıştır (Alatlı, 2019, s. 219).

Siyasal alandaki kilise ve krallıkların iktidar mücadelesi ve Protestan reformunun gerçekleştiği dönemlerde, Vestfalyen dönem için henüz erken sayılacak tarihlerde Machiavelli Aydınlanma düşünürlerine paralel şekilde toplumsal fayda anlayışıyla ilişkilendirilebilecek bir cumhuriyet övgüsü yapar. Siyasi bir birlik kurmak için ya da zor durumdaki bir ülkeyi tekrar nizama sokmak için tek adam liderliği ve kurucu şiddet kullanılabilir ancak; devleti sürdürülebilir kılan şey kişisizleştirerek, yasaların koruyuculuğunda halkın korumasına bırakmak yani cumhuriyettir en uygun model der (Ağaoğulları, 2015, s. 340-341). Machiavelli, *kışısızleştirmek* diyerek tek adama ve hanedana bağlı monarşiler üzerinden tek kişinin faydası çoğunlukla halkın faydası ile çelişir tespitini yapar. Bu da Toplum Sözleşmesine doğru giden Aydınlanmacı ruhun etkilendiği kaynaklardan birisidir.

Papalık ve Kutsal Roma Germen İmparatorluğu arasındaki çok parçalı siyasal ve dinsel iktidar dağılımı yerini, 30 Yıl Savaşları sonrasında Vestfalya Barışı olarak adlandırılan bir antlaşmalar bütününün imzalanması ile toprağa dayalı merkezi iktidara bırakmıştır (Lorasdağı, 2022). Modern uluslararası ilişkilerin

temelini oluşturan bu yeni barışın iki önemli unsuru vardır: Sınırları belirlenmiş kara parçasında şiddet tekeli mutlak olarak elinde tutan “egemen” ulus devlet ve kendi kaderini tayin etme hakkına sahip devletlerin hukuksal bir zeminde oluşturduğu “uluslararası sistem” (Lorasdağı, 2022). Bu antlaşma aynı zamanda Fransız Devrimi’ne giden süreçte sekülerlik, milliyetçilik, vatandaş askerlik gibi önemli değişimlerin ilk kez şekillenmesine zemin hazırlayan antlaşmadır (Özcan, 2019, s. 56).

Bu uluslararası sistemde devletler birbirinin varlığını tanıyor ve meşru görmüş oluyordu. Egemenlik haklarına saygı duyacak ve toprak bütünlüklerine saygı duyulacaktı. Bu yeni anlayışa göre tüm dünyayı kapsayan Tanrı devleti meşru olamazdı. Augustinus için Tanrı devletinin karşıtı olan yeryüzü devleti nefesine uyan, şeytana uyanların devletidir (Yalçinkaya, 2015, s. 220). Vestfalya Barışı’na kadar geline süreçte Avrupa’daki savaşların gerekçesi mezhepsel yani dini idi. Karşı taraf dinsiz ya da sapkın olarak tanımlanıp savaşın meşruiyeti tamamen dini bir gerekçe ile sağlanıyordu. Bu dönemde karşıdaki devleti tanımak ve meşrulaştırmak Tanrısal cihan imparatorluğu modeline aykırı idi (Kaya U. B., 2023). Düşman tamamen yok edilene kadar savaşılmalı idi. Nitekim 1648 yılındaki Vestfalya Antlaşması ile cihan imparatorluğu ideali teorik olarak ortadan kalkmıştır.

Vestfalya Barışı ile devletlerin meşruluğunun kaynağı ve meşruluğun yapısı değişmiştir. Bu durum da savaşların amaçlarını ve niteliklerini değiştirmiştir. Bu yeni egemen devlet modelinde uluslararası sistemde mücadeleler dini bir motivasyonla değil ulusal çıkarlar üzerinden belirlenmektedir artık (Lorasdağı, 2022). Ulusal çıkarlar dünyevi devletin konusu olduğu için kilisenin siyasal alandaki yaptırım gücü ortak bir uluslararası mutabakat ile devre dışı bırakılmıştır. Uluslararası ilişkilerde ülkeler bir diğerini sapkınlıkla suçlayıp son neferi kalana kadar savaşılmaması gereken bir yapı olarak görmüyordu. Karşılıklı çıkar ilişkilerine dayalı rasyonel bir dönem başlamıştı. Bu yeni dönemde savaşlar devam ediyordu ancak kilisenin Tanrısal dünya devleti ideali için değil parlamenter yahut monarşik dünyevi devletin politik çıkarlarına göre savaşılıyordu ve düşmanı yok etmek değil, gerekirse savaşmadan istenileni almak üzere bir politika güdülmeye başlanmıştır.

Devlet kavramının modern ulus devlet modeline evriminde ve günümüz modern devletinin olmazsa olmaz temelini oluşturan, 19. Yüzyılda bugünkü halini alan, yöneten kişilerden bağımsız, tüzel kişiliğe sahip “kurumsal” devlet modelidir (Söğütlü, 2018, s. 60). Kurumsal devlet olarak kastedilen, modern öncesi devlet modellerindeki hanedan ailesinin malı olan devlet anlayışının yerini tüzel kişilik olarak bir devlete dönüşmesidir. Tüzel kişilikle kastedilen bir devlet “sistemi”dir. Machiavelli tarafından bu sistemin gerekliliğinin kralın gücünden ve otoritesinden bağımsız olarak mecburi bir gereklilik olduğu ortaya koyulmuştur (Ağaoğulları, 2015, s. 340-341).

Ulus kelimesi TDK sözlüğüne göre Arapça “millet” kelimesinin karşılığı olup aynı sözlüğe göre millet kelimesinin karşılığı dil, tarih, coğrafya, duygu, gelenek ve görenek birliği olan insan topluluklarına verilen bir isimdir (TDK, 2023). Tanımda belirtildiği üzere ulus kavramında coğrafya yani toprağa bağlılık önemlidir Kilisenin mutlak devlet olarak gördüğü Tanrısal devlette dünyanın herhangi bir yerindeki Hristiyan da Tanrısal devletin bir üyesi iken ulus devlette coğrafi birliktelik önemli yer tutmaktadır. Modern süreçte din ve ırk ayrımı kader birlikteliği çerçevesinde vatandaşlık kimliği içinde birleştirilmiştir.

Kader birliği olarak da tanımlanabilen ulus kavramı subjektif bir tanımdır. Objektif bir ırk yahut din temelli, mezhep temelli ayrımcı, teokratik bir yapısı olmak bir yana laik ve burjuva sınıfı temelinde yükselmiş yeni bir toplumsal modeldir. Giddens (2008) ise daha genel ancak daha işlevsel bir tanımla üniter bir yönetime konu olan, açıkça belirlenmiş bir bölge içindeki “ortaklık” olarak betimler (Giddens, 2008, s. 159). Egemen devlet modeline geçilmesi ile zamanla hudut boylarının sınıra dönüşmesi ve artık zihinsel anlamda sınırların, bayrağın vatandaşlık ve aidiyet, itaat, egemenlik kavramlarının gelişmesi gibi başlıca değişimler vatandaş aidiyetini ve milliyetçiliği beslemiştir.

Ulus daha modern ve atomize olmuş insanların aidiyet duyduğu bir yeniden değer yaratımıdır (Zabunoğlu, 2018, s. 541). Buradaki yeniden değer yaratımı modern öncesi dönemde aşınan, Aydınlanma hareketine sebep olan kilisenin dayattığı değerlerdir. Vestfalya Antlaşması ile devletler seviyesinde etki gücünü kaybeden kilise, ulus fikrinin inşası ve benimsenmesi ile kamusal alanda da halk kitleleri üzerinde de etkisini kaybetmeye başlamıştır. Artık devletlerin kendi iç

siyasetinde ve uluslararası siyasetinde egemenliği kendisine aitti. Kilisenin siyasal otoritesi yerini ahlaki ve felsefî bir halk egemenliğine bırakmıştır. Bu halk egemenliği o devlette yaşayan halkların o devletin asıl sahibi olduğu fikrine dayanmaktadır (Feinstein, 2023).

Kilisenin etkisinin kırılması ile birlikte ticaretin, sermaye ve faizin dünyevi refah için meşru kılınması burjuva sınıfının, ulus devletin ana iskeleti olan toplumsal sınıfın büyüüp gelişmesine zemin hazırlamıştır. Modernitenin ve Aydınlanmanın hemen hemen her başlığının köklerinde olduğu gibi “orta sınıf” kavramı da Antik Yunan’a kadar gitmektedir. Platon ve Aristo aşırı zenginlik ve yoksulluğu tehlike bir durum olarak görür ve buna karşılık doğal bir orta sınıf tasavvur eder; çok zengin ve çok fakirin erdemli olamayacağını öngörür (Zabcı, 2015, s. 149). Kapitalizmin sınıfı olan burjuvanın ulus devletler adına önemi, Platon ve Aristo’nun idealize ettiği gibi erdemlilik üzerine değil siyasal katılım sağlayarak özellikle aristokrasiye karşı ulus devleti etki altına alıp sınıfsal çıkarlarını geliştirmektir.

Ulus devletler milletin devletle birlikteliğini esas alarak kendini anlamlandırır ve toplumsal entegrasyon sağlar. Bu entegrasyon milliyetçilikle birlikle devlet ve toplum arasındaki ayrımı kapatır, yurttaş merkeze alır. Ulus devlette toplumsal üretimin de demokratik katılımın da en önemli öznesi bu yeni yurttaşdır. Ulus devletler kavmiyetçiliği milliyetçiliğe, alt kültürü de üst kültüre taşıyarak modernizasyonun en temel gerekliliklerinden olan standartlaşmanın sosyo-politik zeminini hazırlamıştır. Ferdinand Tönnies’e göre modern topluluğun topluma dönüşmesi sonucunda meydana gelir ulus devlet. Samimiyet, aile bağları ve cemaat bu yeni modelde yerini rasyonelliğe, bireyciliğe ve kamuoyuna bırakır. Aynı zamanda ulus devlet topluluğun siyasal iktidarla kurduğu ilişkide meşruiyet kaynağını soy, din ve krallık gibi yapılardan almayı bırakarak laik, demokratik bir yapı kazanmıştır (Akıncı, 2012, s. 64-65; Aydın, 2018, s. 232-237).

Bu süreçte burjuvazi parlamento katılımı, vergiye dayalı seçimler, ulus devletin modern yurttaş ordusu için gerekli olan sermayenin kaynağı olması gibi siyasal ve ekonomik imkanlarını kullanarak özellikle Fransız Devrimi sonrasında modern ulus devletin şekillenmesinde çok önemli bir yer tutmuştur. Bu dönüşüm sürecinde Avrupa’da birkaç istisna ülke dışında kiliseler aristokrasi ve monarşiyi

destekledikleri için ulus devlet dönüşümü geçiren Avrupa'nın çok büyük bir çoğunluğu seküler-laik bir hal almıştır. Bu durum ulus devlet modelinin sekülerlikten bağımsız düşünülememesine neden olmuştur (Therborn, 2020).

Vestfalya Antlaşması olarak adlandırılan antlaşmalar bütünü, siyasal modernite ve modern uluslararası ilişkiler açısından milat olarak kabul edilen bir antlaşmadır. Aydınlanma süreci sonrası süregelen birtakım gelişmelerin, büyük mezhep savaşlarının, kilise ve prenslikler-krallıklar arasında geçen iktidar mücadelelerinin sonucunda kilise ve devletler arasındaki siyasal egemenlik ilişkisinin modern halini almasını sağlayan modern ulus devletlerin önünü açmış bir antlaşmadır.

Vestfalya Antlaşması ile kilisenin bölge devletleri üzerindeki siyasi erki kaldırılarak günümüz modern uluslararası ilişkiler zemini oluşturulmuştur. Çifte devrim olarak da adlandırılan Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi ile kapitalist ekonomik model ve milliyetçi burjuva hükümetlerinin ilk modern örnekleri meydana gelmiştir. Bu üç kırılma noktasının öncesinde ve sonrasında orduların, savaş teknolojisinin ve savaşların etkisi yadsınamaz.

1.3. Askeri Modernleşme: Modern Ordu

Ordu tarih boyunca birçok konuda ilklere sahne olan bir yapı olmuştur. Modernitenin dönüştürdüğü en önemli kurumlardan birisi olan ordu kurumu aynı zamanda modernitenin meydana gelmesinde de en önemli kurumlardan birisidir. Bu dönüşümde modernleşmenin beşiği olan Avrupa'da orduların birden çok şekilde etkisi olmuştur. Modern ulus devletlerin sömürgecilik rekabeti için kullandıkları en önemli aygıtlardan birisi olan modern ordular merkantilist ekonomik birikimde önemli pay sahibidir (Küçükcalay, 2022, s. 202-205). Modern ordu modern ekonomiden öncedir. Modern ekonomiyi mümkün kılan ekonomik ve siyasal ortamı hazırlayan askeri devrimin sonucu olan modern ordudur.

Orduların modernleşme sürecine etken olarak dahil olduğu nokta sömürge savaşlarındaki modern olmayan ordulara karşı olan ezici üstünlüğü olarak gösterilebilir. Orduların edilgen olarak sürece dahil olduğu alanlar ise orduların modern ordu olma sürecinde modern öncesi döneme göre geçirdiği dönüşümdür. Bu dönüşüm aynı zamanda askeri teknoloji devrimi ya da savaş devrimi olarak da

adlandırılan bir sürecin sonucudur. İkinci bölümde değinilecek olan askeri teknoloji devriminin modernleşme anlamındaki etkisi hem ekonomik hem bilimsel anlamda karşılıklı etkileşim içindedir. Modern orduların dönüşümünü anlamak için ulus devlet bölümünde olduğu gibi modern öncesi ordu biçimini ele alarak karşılaştırmak iki ordu modeli arasındaki farkı anlamak açısından faydalı olacaktır.

Modern öncesi ordular bugün anladığımız şekilde sürekli olarak hazır bir silahlı kuvvet ifade etmemekte idi. Savaşlar o dönemin teknolojik şartlarına uygun olarak sefere uygun mevsimlerde olmakta, ordular da bu mevsimler öncesi hazırlanmaktaydı. Modernleşmenin batıda daha doğrusu Avrupa’da meydana gelen bir süreç olduğunu kabul edersek; modern öncesi ve modern sonrası orduları ele alacaksak söz konusu ordular Avrupa orduları olmalıdır. Çalışmanın üçüncü bölümünde Osmanlı Devleti’nin ordu yapısından bahsedilirken görüleceği üzere modernitenin doğduğu batı dünyasının dışındaki toplumlarda ordu yapılanması farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklar orduların siyasete olan etkisini de etkilemektedir. Bu özellikler ikinci bölümde incelenecektir.

Modern ordu vatandaşlık kavramından ayrı düşünülemez. Modern ulus devletin yeni toplumsal yapı taşı olan vatandaş, ülkesini korumakla da yükümlü hale gelmiştir. Bu dönüşüm öncelikle Amerikan Devrimi, ardından da Fransız Devrimi ile tebaa olmaktan vatandaş olmaya geçişte vatandaş askerliğin önemi ortaya çıkmıştır (Segal, Segal, & Reed, 2015, s. 26). Fransız Devrimi ile kazanılan hakların korunmasında vatandaşların kendi hakkını koruması için vatandaş askerlik mecburi hale gelmiştir (Belge, 2012, s. 131).

İnsanlar kendi çabalarıyla devrimlerle, iç savaşlarla elde ettikleri hakları korumak için askerlik hizmetinin zorunlu olmasında bir sorun görmediler. Modern öncesi dönemde askerlik feodal beye, krala ya da Papa’ya bağlılık ve sadakat göstergesi idi ancak halk devrimleri sonrasında diğerkâmlık temelindeki yurttaş askerlik modelinde alturistik bir sorumluluk aynı zamanda kişinin kendi haklarının da teminatı oluyordu (Belge, 2012, s. 133). Diğerkâmlık noktasından bakılınca Aydınlanmacıların *toplum sözleşmesi* modelinin yurttaşlığa giden yolda en önemli toplumsal benimsenme eşiği yurttaş askerlik modeli olarak adlandırılabilir.

Öte yandan Roma'da da vatandaş askerlik ve hatta profesyonel askerlik de vardı. Cumhuriyet döneminde askerlik vatandaşlık ve belirli bir varlığa sahip olma şartına bağlı iken imparatorluk döneminde olumsuz koşullarda bu kurallar varlık ve vatandaşlık konusunda daha kapsayıcı olacak şekilde esnetilmiştir (Turan, 2021, s. 3-5). Burada bahsedilen belirli bir varlığa sahip olma kıstası köle ve fakirlerin soylu bir iş olan askerlik mesleğinden uzak tutmak, ekipman maliyetlerini karşılayamayacak olanların elenmesi amacı ile koyulmuştur.

Roma ordusunun evrimi bahsettiğimiz avcı-toplayıcı toplumdan tarım toplumuna olan süreçteki gibi evrilmiştir. İlk dönemlerde barış zamanı işini yapan savaş zamanı silahı ile savaşa katılan bir milis kuvvettir. Genişleyen sınırlar ve değişen şartlar etrafında askerlik artık talim yapan, yurttaş asker olmuştur. Bunların yanında vatandaş olmayan ancak imparatorlukta yaşayan diğer topluluklardan ücretli olarak orduya eklenen profesyonel askerler de orduya toplanmıştır (Sungurtekin, 2021a, s. 61).

Bu bilgiler ışığında otoritesiz ve çok parçalı bir siyasal dönem olan Orta Çağ'ın öncesinde Roma'da yurttaşlık esasına dayalı disiplinli bir ordu yapısı vardır denebilir. Ancak modern ordulardan farklı olan durum yurttaşlık tanımındadır. Roma'da birden çok vatandaşlık kategorisi vardı, bunlar hukuki olarak sahip oldukları özelliklere göre ayrılmakta idi (Tekin, 2010, s. 191). Aydınlanmacı şekilde bir *özgür, eşit ve kardeş* yurttaşlık yoktu elbette. Askerlik konusundaki yurttaşlık kavramı da pozitif bir anlamdan ziyade negatif bir ayrımdır. İmparatorluk dönemi barbar istilaları ile sıkıntılı bir sürece girmeden önce Roma'da askerlik en iyi mesleklerden birisi idi ve bu mesleğe sahip olmak için gerekli maddi ve fiziki standartlar aranıyordu (Sungurtekin, 2021a, s. 58). Modern dönem yurttaş ordusundan farklı olan asıl kritik özellik ise sürekli ordu olmaması idi.

Roma ordusunda yurttaşlık bir kriterdi ama ulus devlet orduları gibi topluma karşı bir ödev ve diğerkamlık motivasyonu taşı mıyordu. Ulus devlet ve zorunlu yurttaş askerlik Fransız Devrimi ile ilk kapsamlı örneğini sunmuştur. Bu devrim krala karşı halk tarafından yapılmıştır. Devrim kazanımlarını korumak isteyen halk için zorunlu yurttaş askerlik bir gereklilikti bu durumda. Temsil haklarını koruma motivasyonu vardı. Roma ordusundaki yurttaş askerliğin izlediği süreç ise daha farklı olmuştur.

M.Ö. 107’de yapılan askeri reform ile Roma ordusu askeri örgütlenmede bir devrim yaparak, sabit geliri olmayan topraksız ve mülksüz köylülere tam zamanlı ücretli profesyonel orduda asker olma imkânı sundu (Sungurtekin, 2021a, s. 61). Roma ordusunda ücretli askerlik daha önceleri de vardı ancak bu askerler imparatorluk sınırları genişledikçe vatandaş olamayan ve diğer eyaletlerden toplanan destek birliklerinden ibaretti. Vatandaş olmayan bu askerler 25 sene askerlik yaptığı takdirde Roma vatandaşlığı veriliyordu (Sungurtekin, 2021a, s. 61). Roma’da mülksüz insanların da askere alınmasının başlaması ile yurttaş askerlik sistemi aşınmıştır. Ordunun büyümesi ile birlikte ordunun siyasetteki etkisi arttı. Ordu içine sonradan katılan vatandaşlık bağından yoksun grupların, diğer gruplar ile girdikleri çıkar çatışmaları ordunun yapısına zarar verdi. Bu süreç Cumhuriyet ideolojisinin o dönem için çözülmesine sebep oldu (Ağaoğulları, 2015, s. 178).

Roma’da siyasal yönetimin örgütlenmesi değişim göstermiştir. Bu değişim ordunun askere alma niteliklerini değiştirmiştir. Mülksüzlerin orduda ücretli emek olarak işe alınması Roma’nın Cumhuriyet döneminde meydana gelmişken; *auxilia* olarak adlandırılan vatandaş olmayan paralı askerlik Roma’nın İmparatorluk dönemine denk gelmektedir (Sungurtekin, 2021a, s. 61). Roma ordusundaki bu değişim ordu siyaset ilişkisinin dinamik bir yapısı olduğunu göstermektedir.

Siyasal kurumlar toplum sınıflarına haklar verir ve yükümlülükler yükler. Ordu ve ordu için askere alma yöntemleri de bu toplumsal hak ve yükümlülüklerle siyasal olarak ilişkilidir. Mülksüz ama vatandaş olan köylülerin tam zamanlı askere alınması ve düzenli talimlerle eğitilmesinin cumhuriyet döneminde olması modern ulus devlet orduları ile haklar konusunda benzeşmektedir. Talim gibi okullaşmaya dayalı askeri düzenler tarım toplumlarında değil, Antik Yunan ve Roma gibi vatandaşlık esasına dayalı yerlerde uygulanabilir bir modeldir (Gürkan E. S., 2020b). Roma’nın *auxilia* tipi askerleri ise vatandaşlık ve kentleşme kültüründen uzak doğal yaşamında avcılık yetenekleri olan at binmek, ok atmak gibi becerileri ile öne çıkmıştır yani; okul, talim, kent gibi süreçlerin bir sonucu değildir. Bu iki askeri modelin farkı kuşkusuz siyasal yönetim ile doğrudan ilişkilidir. Bu kapsamda modern orduların oluşumunu da Orta Çağ Avrupa’sının siyasal dinamiklerinden ayırarak yalnızca askeri devrime bağlamak hata olur.

Tam anlamı ile Fransız Devrimi sonrası şekillenen bu yeni modelin ilk denemeleri 1600'lere, Seksen Yıl Savaşları'na kadar gitmektedir. Avrupa'daki bu kaos döneminde küçük prenslikler o dönemin standart ordu formu olan paralı askerlik için yeterli kaynakları olmadığı için ilk düzenli ordu denemelerini kendi tebaası içinden çıkarmaya çalışmıştır (Way, 2017, s. 204). Bu girişimler geçici olarak denense de uzun vadede dezavantajlarından birisi de silah altında tutulan tebaadan alınan verginin kaybı oldu (Way, 2017, s. 209). Orduya para harcamamak için tebaayı askere almak vergi kaybı paradoksu yanında üretimdeki insan kaynağını da olumsuz etkileyerek ekonomik anlamda negatif çarpan etkisi yapıyordu.

Vatandaş askerliğin ve sürekli ordunun erken modern dönem ekonomisi ile olan ilişkisi sadece bahsedilen vergi kaybı değildir. Kapitalizmin işçi sınıfını ortaya çıkarmasında mülksüz, yersiz ve yurtsuz insan yığınlarının etkisi aynı şekilde düzenli orduların işgücü olan askerler için de geçerli olmuştur. İşçi sınıfından ayrı olarak özellikle ilk dönem gönüllü olanlar dışında kalan, cebren askere alınan bu kesim; Campbell Dalrymple'ın 1761'de askerlik el kitabında yazdığı üzere ordu eratını oluşturan işe yaramaz, yüz karası insanlar olarak tanımlanırdı (Way, 2017, s. 281). Böylelikle ilk dönemlerde vergi kaybı sebebi ile askere alımların belirli meslek ve zanaata göre, ailedeki erkek çocuk sayısına göre belirlenmesi gibi değişkenler yanında; bu şekilde toplum içindeki işe yaramaz, hatta zararlı görülen kişilerin zoraki çalıştırıldığı bir iş gücü niteliği de taşımaktadır. Böylelikle kapısından girmek için maddi teminat, mülk ve hukuken güçlü sınıftaki bir vatandaşlık gerektiren askerlik Orta Çağ'da dönüşüm geçirerek toplumda görece daha az kıymetli kişilerin işi olmuştur. Askere almanın köylülük üzerinden tarıma ve üretime verdiği zararın etkilerine en büyük örnek yine Roma dönemidir (Ağaoğulları, 2015, s. 171-172).

Aktarılan bu tarihsel dönemlerin hepsinde göze çarpan ortak nokta siyasal örgütlenmenin ordu örgütlenmesi ile olan etkileşimin, o dönemin değerlerini dönüştürmesidir. Roma'da cumhuriyet dönemi askere alma niteliklerinin imparatorluk döneminde farklılıklar göstermesi buna bir örnektir. Roma'da askerlik yapabilmek için belirli bir mülkiyet sahibi olma kıstasının askerliği o dönem için belirli bir sosyo-ekonomik sınıfın katılımından uzak tutma çabası ordu siyaset

ilişkinin somut örneğidir. Aynı şekilde feodalitenin dağılması sonrası yersiz ve yurtsuz bir şekilde kalan insanların cebren askere alınması askerliğin tarihin belirli dönemlerindeki yerini ve işlevini sorgulatmaktadır. Ordu siyaset ilişkisi tüm bu süreçlerin etkileyeni ve etkileneni olarak doğrudan merkezindedir. Çalışmanın birçok bölümünde sıkça tekrar edildiği gibi henüz 100 yıl öncesine kadar toplumların birbirine olan ekonomik ve siyasal üstünlüğü yalnızca askeri güç ile belirlenmekte idi. Bu gerçeklik modern hukuk devletlerinin günümüzdeki refahının altındaki asıl nedendir.

Modern orduların daha önceki ordulardan hangi konularda ayrıldığını karşılaştırarak incelemek yalın fakat faydalı olacaktır. İkinci bölümde detaylı incelenecek olan *Askeri Devrim* ile gelişen teknolojik sıçramanın ürünleri bu yeni örgütlenme modeline yeni olanaklar sağladı. Bunlardan en bilineni barut ile ateşlenerek demir bilye fırlatan tüfeklerdir. Bu tüfeklerin üretimi ve geliştirilerek maliyetinin düşürülmesi ile yüksek atış gücüne sahip askeri birlikle inşa etmek kolaylaştı. Böylelikle nitelikli bir eğitimden geçerek, maliyetli ekipmanlarla savaşa giren şövalye asker artık gereksiz, masraflı ve kullanışsız hale gelmiştir.

Bu durum karşılık verilen 1400’lerde ateşleme yapan ilk tüfekler yaklaşık 100 sene sonra 1498’de ilk kez yivlenmiş bir namlu ile daha isabetli atış yapabilme kapasitesine erişmiştir. Yivleme tekniğinin ateşli silahlarda kullanılması ok ve yayın kullanıldığı döneme dayanır. Ok atılmadan önce okun arka kısmındaki tüylere eğim verildiğinde okun havada dönerek yol alması sonucu daha isabetli gitmesi fikri tüfeklerde de denenmiş ve aynı başarılı sonuç alınmıştır (Kaya B. , 2021). Bu keşif Askeri Devrim’in en önemli kırılma noktalarından birisi olmuştur.

Öncelikle 13. Yüzyılda *crossbow* olarak bilinen Türkçe’de Tatar yayı olarak adlandırılan kundaklı ok atma mekanizması ve ardından demir misket ateşleyen tüfeklerin icadı ile gelişen sürecin sonunda muharebelerde üstün bilek gücü ve kabiliyet gerekliliği giderek azalmıştır. Bu durum özelde şövalyelik kurumunu genelde ise aristokrasiyi; etkinliğini yitirerek askeri alandan uzaklaştırıp yüksek kademe memurluk benzeri bir konuma itmiştir (Gürkan E. S., 2020b). Şövalyelik hakkında yapılan en sade betimlemelerden birisi de “kışın saraylı yazın asker” şeklindedir (Yalçınkaya, 2015, s. 291). Sürekli ordu bulundurma gereksinimi bu tanım üzerinden daha açık ortaya çıkmaktadır.

Art arda gelen askeri gelişmelerin arkasında yatan sebep çok parçalı, merkezi iktidardan yoksun siyasal yapının sürekli savaş durumunda olma zorunluluğunu beraberinde getirmesidir. Örneğin tüfek ilk olarak Çin’de keşfedilse de Avrupa’daki gibi bir aktif muharebe ve rekabet alanı olmadığı için geliştirilememiştir (Gürkan E. S., 2020b). Avrupa’da ise silah hem bir gereksinim hem de ekonomik bir meta olarak ticarete konu olmuştur. Tüm bu sebeplerden dolayı askeri devrim Avrupa’da olmuştur. Sürekli devam eden siyasal gerginliklerin sık sık savaşa dönüşmesi sebebi ile savaş teknolojisi sürekli gelişmiştir.

Basit bir karşılaştırma gerekirse, modernite ve askeri devrim öncesinde ordu denince akla gelen yapı soylu, aristokrat, kabiliyetli üst düzey rütbeli askerler ve yanlarında paralı geçici askerler iken; modernite sonrasında okullu, meritokratik şekilde göreve gelmiş yeni kurmay subay sınıfı ve yanlarında vatandaş asker olarak piyade şeklinde değişmiştir (Belge, 2012, s. 134). Asker artık teokratik Tanrısal rejimlerinde olduğu gibi krala, Papa’ya ve soylulara adanmış bir şekilde itaat eden bir unsur değildir; toplumsal uzlaşının iktidarının şiddet “teknisyeni” olmuşlardır (Kaya U. B., 2023).

Bu değişim modernitenin genel yapısı ile birebir örtüşen modern bir form, yeni bir biçimdir. Nitekim modernleşme sonrası özellikle Sanayi Devrimi ile fabrikalarda işçilerin Fordist üretim bandına uygu şekilde örgütlenmesi ile barut, misket kurşun ve yivli piyade tüfeğinin seri üretimle yayılması sonrasında savaş alanında bireysel yetenek önemini yitirmiştir.

Modernliğin en önemli ölçütlerinden olan okullaşmanın bir sonucu olarak talim yapan disiplinli vasat asker yığınları eğitimle organize edilerek daha verimli ve etkili bir sonuç elde edilmeye başlamıştır. Böylece modern öncesi şövalyenin hem yüksek eğitim gerektiren hem maliyetli ekipmanlar gerektiren hantal yapısı yerini ekonomik ve işlevsel modern ordu piyadesine bırakmıştır. Böylelikle sadece sefer dönemleri asker olan soylu aristokrat rütbelilerin yerini askerliği profesyonel bir meslek olarak ele alan kurmay subay sınıfı almıştır.

Askerliğin teknik bir iş olması ve eğitiminin gelişmesi ile savaş süreleri uzarken savaşın finansmanı da maliyet olarak büyümüştür. Bu gelişmelerin sonucu

daha eskiden beri ilkel olarak süregelen bankacılık gibi yeni finansal örgütlenmeler devletler için kaçınılmaz gereklilikleri olan bir ekonomik aygıt olarak ortaya çıkmıştır. 12. Yüzyıldan itibaren faiz alan Yahudilerin canına kast edildiği ve mallarının müsadere edildiği Katolik hegemonya faizin bankalar ve devlet kurumu arasında resmileşerek toplumda meşrulaşması savaşın kaçınılmaz maliyeti ve burjuvazinin başarısı ile mümkün olmuştur (Ertürk, 2019, s. 126-127).

Modernitenin toplumsal sınıfı olarak öne çıkardığı burjuvazinin bu süreçteki öneminin benzeri orduda subay sınıfı için söylenebilir. Bu yalın bir benzetmeden öte, geç modernleşmiş, henüz burjuvazinin tam anlamı ile oluşmadığı toplumlarda ordunun modern eğitim almış okullu kurmay subay kadrosu burjuvanın öncülük görevini üstlenmiştir. Bu çalışmanın da ana eksenini bu konu üzerinde şekillenmektedir. Bu noktada modern ordunun ve ordu siyaset ilişkisinin iki ayrı bölümde ele alınma sebebi ordunun bu rolündeki tek etkenin şiddet kullanma tekeli olmadığıdır.

Modern ordu ve ulus devlet sonrası kurmay subay sınıfı profesyonel bir meslek halini almıştır. Bu meslek eğitiminde de diğer modern meslek okullarında olduğu gibi pozitivist eğitim söz konusudur. Modern öncesi dönemde başka bir millet için de savaşabilen, dönemlik ücretli bir meslek olan piyade, er, erat seviyesi askerlik ise bir yükümlülük, vatandaşlık görevi halini almıştır. Çok daha önemli olan ise modern sonrası ulus devletlerle askerin ölümü kutsallaştırılmıştır, ideolojik bir temele oturtulmuştur (Belge, 2012, s. 145).

Oluşturulan bu yeni ideolojik temel, itici bir manevi güç olarak savaş alanlarında karşılarındaki ücretli orduların işini çok daha zorlaştırdı (Goltz, 1887, s.1; aktaran Cansever & Kiriş, 2015). Bu manevi güç kendisini, vatanını, devletini ve halkını koruma üzerine inşa etmiştir. Bu değerler modernite bölümünde Aydınlanmacı düşünürlerin üzerinde durduğu toplumun karşılıklı faydacılık, hukuk devleti, toplum sözleşmesi gibi “diğerkamlık” üzerine inşa edilmiş bir toplumla uyuşan bir modeldir. Oysa ki modern öncesi dönemde haklarını koruma üzerine kurulu manevi adanmışlık yerine, krala ve soylulara itaati gösterme üzerine kurulmuş bir düşünce vardı (Belge, 2012, s. 133). Modern ordunun toplumsal düşünce yapısına yaptığı en önemli değişim etkisi budur.

2. MODERNLEŞME VE ORDU SİYASET İLİŞKİSİ

Modernleşmenin ordu siyaset ilişkisi ile olan bağı modernitenin ordu siyaset ilişkisiyle olan bağından daha fazladır. Modernleşme, batı dışı toplumların modernite şartlarına erişebilmek için uyguladıkları yöntemlerin ve hareketlerin geneline verilen addır. Modernitede ordu siyaset ilişkisi sürecin hem etkeni hem edilgeni olmuştur. Ancak modernleşme hareketlerinde batı dışı toplumlar ordu siyaset ilişkisinde ağırlıklı olarak ordunun modernleşmesini öncelemişlerdir. Bu nedenle modernleşme ve ordu siyaset ilişkisi arasındaki bağlantı oldukça önemlidir.

Türk siyasi tarihi göz önüne alındığında ordu siyaset ilişkisi kavramının zihinde uyandırdığı ilk imge askeri darbelerdir. Modernleşmekte olan ve modernleşememiş ülkelerde askeri darbe ve cunta yönetimleri birçok kez görülmüştür. Orta Doğu, Latin Amerika ve Afrika ülkelerinde çok yakın döneme kadar birçok askeri darbe ve darbe girişimi olmuştur.

Modernleşmek isteyen gelişmekte olan bölgelerde ordunun siyasete müdahalesi çok kez görülmüş bir durumdur. Karşılaştırmalı siyaset yöntemi üzerine çalışan Samuel Huntington farklı dönemlerde demokratikleşen ülkeleri demokratikleşme dalgaları kavramı ile sınıflandırmıştır. Bu süreci üç demokratikleşme dalgası iki ters dalga olmak üzere beş zaman dilimi üzerinden açıklar. Üç demokratikleşme dalgasının tarihsel aralıkları şu şekildedir: 1828-1926, 1943-1962, 1974- (günümüz). İki ters dalga ise 1922-1942 ve 1958-1975 aralıklarıdır. Bu aralıklardan anlaşılacağı üzere Portekiz diktatörlüğüne karşı yapılan askeri darbe siyasal demokrasi tanımına göre demokratikleşme dalgasına dahil edilmiştir (Sözen, 2014, s. 64). Buradan anlaşılacağı üzere ordu siyaset ilişkisinin ne derece modernleşme doğrultusunda ilerlediğini tespit etmek için modernitenin siyasal kurumlarının iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde Portekiz’de diktatörlüğe yapılan askeri darbe anti demokratik bir eylem, demokratik seçimle iktidara gelen Nazilerin muhalif siyasi partileri kapatması demokrasi sınırları içerisinde bir eylem olarak sınıflandırılabilir. Bu sınıflandırma hatalı olacaktır. Modernleşmeyi kavramak için modernite ve onun değerlerini incelemek gereklidir.

Modernite Avrupa'nın mücadele ve kaos dolu tarihinin bir sonucu olarak şekillenmiştir. Ordu siyaset ilişkisi bu tarihin her alanında bir paydaş olmuştur. Bu süreçte ordular dönüşüm geçirmiş ve devleti de dönüştürmüştür. Modernite Avrupa'ya dair bir süreç olduğu için ordu siyaset ilişkisi dışarıdan bir etki ile belirli bir biçime sokulmamıştır. Kendisini doğal akışında güncellemiştir. Ancak modernleşme olarak ele alınan kavram bu sürecin yaşanmadığı toplumları kapsar. Bu süreci yaşamadan farklı şekillerde yaşayarak aynı kurumsal gelişmeleri ve refahı yakalamayı hedefler. Bu noktada ordu siyaset ilişkisinin önemi nedir peki? Çalışmanın birçok bölümünde belirtildiği üzere modern küresel finans kapitalizmi öncesinde toplumların refahı askeri güce dayalıydı. Ekonomik ve siyasal üstünlüğün, ekonomik kaynak edinmenin tek yolu savaş yolu ile kaynakları ele geçirmektir. Bu nedenlerden dolayı modernleşmenin ordu siyaset ilişkisini ele alan tarafı militarist bir yapıdadır.

Ordu ve siyasetin kesişimi medeniyet tarihinde genellikle savaş anımsatmıştır. Savaş UNESCO'nun 1986 Sevilla toplantısında alınan bir karara göre insanın doğasında olmayan bir durum olarak tanımlanmıştır (Gürkan E. S., 2020b). Birleşmiş Milletler muhtemelen 1945'te savaş sonrası kurulan bir kuruluş olmasından kaynaklı olarak savaş kavramı olarak tanımlamamış, ele almamıştır (Özçelik & Biçer, 2018, s. 1). İnsanlık tarihinde yazılı tarihin başlangıcından 1960'a kadar 14.541 savaş meydana gelmiştir (Özçelik & Biçer, 2018, s. 1). Carl von Clausewitz *Savaş Üzerine* adlı eserinde savaş "politikanın diplomasiden başka araçlarla devam ettirilmesi" olarak tanımlar (Çelikpala, 2022, s. 23).

Ordu ve siyaset ilişkisi çok eski tarihlerden itibaren birbiri ile iç içe geçmiştir. Modern dünyanın çağdaş demokrasilerinde siyasi alanda ordunun vesayeti ya da yönlendirici kimliği dönüşüm geçirmiştir. Gelişmiş ülkelerde ordular demokratik yöntemlerle başa gelen sivil iktidarların emrinde bir güç aygıtı haline gelmiştir. Bu durum ordu ve siyaset ilişkisini azaltmamış sadece etken ve edilgen olan arasında bir dönüşüm olmuştur. Gelişmemiş yahut gelişmekte olan ülkelerde ise bu dönüşüm henüz tam olarak gerçekleşmemekle birlikte yine de modern öncesi döneme göre farklılıklar vardır. Bu gelişim ve dönüşümü modernite ile ilişkilendirmek için tarihsel olarak ordu siyaset ilişkisini incelemek gereklidir.

Ordu ve siyaset ilişkisini bir kavram üzerinde birleştirerek tümdengelim şeklinde incelemek gerekirse seçilmesi gereken kavramlardan en uygunu “iktidar” kavramı olacaktır. İktidarın en yalın karşılığı bir kişi veya zümrenin  st nl   d r (Ülken, 1969, s. 140). En az iki taraf arasında gerçekleşen bu üstünlük değerlendirmesinde iktidar; diğerlerinin rızasına ba lı olmadan dilediğini hayata geçirebilme, diğerlerini de etkileyebilme gücü ve erkidir (Bayram, 2022, s. 217). Kimi yorumlara göre Clausewitz  iddeti ve askeri eylemi en üst seviye iktidar biçimi olarak görmüştür (Berkay, 2011, s. 32). Bu tanımlardan yola çıkararak iktidarın insanlık tarihi ile birlikte ilk dönemlerden itibaren var olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Siyaset yani *politique* ise bu iktidara sahip gücün, içinde bulunduğu toplumdaki problemleri çözmeye çalışmasına dair y r tt   faaliyetlerin tümüne verilen addır (Ülken, 1969, s. 258). Ordu ise tüm bu olayların gerçekleştiği toplumu i  ve dış tehditlere karşı koruyan örgütlenmedir. Toplumların gelişmesi ve karma ıkla ması ile ayrı bir teşkilatlanma ve zümre olarak ordu kurumu meydana gelse de ilkel toplumlarda bu görev tüm topluma aitti (Ülken, 1969, s. 220).

G r ld   üzere ordu ve siyaset ilişkisi ilk insan topluluklarından itibaren iktidar kavramı çevresinde bir etkileşim halindedir. Modernite bu kurumları d n  t rm  t r. Bununla birlikte bu kurumlar da birbirleri ile olan ilişkileri sebebiyle modernle meye giden süreci etkilemi lerdir. Bu bölümde bu konu alt başlıklarla incelenecektir. Öncelikle merkezi olarak örgütlenmiş bir siyasal yapı olan devletin meydana gelmesini ve bunda ordunun işlevini incelemek önemlidir.

2.1. Devleti Ortaya çıkaran  rg tlenme Olarak Ordu

İlkel insan topluluklarından itibaren geçim kaynaklarının elde edilmesi ve da ıtılmasının şiddete ve kavgaya ba lı olduğu bir gerçektir. Bu  iddet sürecinin kavram olarak tanımlanması tarafların niceli ine göre ve şiddetin niteliğine göre değişmektedir. Birkaç kişi arasındaki kısa süreli şiddete kavga denebilir. İki kabile arasındaki şiddet olayı çatışma olarak adlandırılabilir. İki ordu arasındaki kısa süreli şiddete ise muharebe denebilir. Muharebe nicelik açısından ciddi anlamda bir devlet yapısı ihtiya ını do urmu tur. Ancak bildiğimiz anlamdaki modern devletin köklerini oluşturan şiddet olayı savaş kavramıdır.

Savaş muharebelerin, çatışmaların ve kavgaların toplamıdır. Savaş, öncesinde hazırlık süreci olan sonrasında sonuçları telafi edilen kapsamlı bir süreçtir. Savaş muharebeden farklı olarak bir günde olup biten bir düello değildir. Savaş “an” değil süreçtir. Bu nedenle sisteme ve örgütlenmeye gereksinim duyar. Savaşların geniş alanlarda ve çok sayıda askerle yapılması sonucunda örgütlenme gerekliliği doğmuştur. Ordunun ne için ve nasıl örgütleneceği sürecinde ise iktidar önemli bir yer tutmaktadır.

İktidar kavramı ilk insan topluluklarında herhangi iki tarafın olduğu durumlarda doğal olarak meydana gelmiştir. Ancak devlet ve ordu kavramları ise insanlığın meydana getirdiği doğal olmayan kavramlardır. Devlet, başlangıçta iktidar olarak ortaya çıkan, zor kullanma ve savaş kavramının kurumsallaşmış halidir (Berktaş, 2011, s. 31). Kurumsallaşmış hal, devlet iktidarına karşı iç ve dış düşmanlara karşı orduyu finanse etme ve bunu düzene sokma arayışının sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Özçelik & Biçer, 2018, s. 8). Örneğin Roma’da *centurialar* yüzlük takımlar halinde toplanan askerlerden oluşmaktaydı bu da meclisin düzenleme kökenlerinde askeri bir modelden geldiğini gösteren onlarca etimolojik örnekten birisidir (Yılmaz, 2015, s. 168).

Devlet Aristoteles’e göre doğaldır. Ancak bu doğallık insanın iyi yaşamasından kaynaklanan siyasal bir hayvan olması sebebiyledir. Sofistler ise toplumsal uzlaşma ile oluşan yapay bir devletten bahsederler. Aristo ise insanın doğası gereği iyi yaşama ulaşmasının tek yolu olan siyasal yaşamın doğal bir hali olarak devlet örgütlenmesinden bahseder ve bunu insanları hayvandan ayıran tek özellik olarak ele alır (Zabcı, 2015, s. 140).

Emer de Vattel’in devleti “güvenliklerini ve ortak çıkarların iyileştirmek için bir araya gelen, güçlerini birleştiren politik insan topluluğu” olarak tanımlar (Yücel, 2016, s. 53). İnsanlığın ürettiği bu örgütlenmeler diğer birçok kurum ve siyasal yapı gibi toplumsal ihtiyaçlara yönelik ortaya çıkmıştır. Bu kurumlar insan topluluğun içgüdüsel olarak oluşturduğu birtakım ilkel örgütlenmelerin zamanla artan nüfus sonucunda daha kapsamlı ve merkezi bir örgütlenme ihtiyacının doğması üzerine kurumsal bir biçime sokulmasıdır.

“Güvenliklerini ve ortak çıkarların iyileştirmek için bir araya gelen, güçlerini birleştiren politik insan topluluğu” tanımı üzerinde bir noktaya değinerek savaş ve örgütlenmenin evrimsel olarak insanların devraldığı bir davranış şekli olduğu kanısına varılabilir. Birtakım antropologlar savaşın özündeki mantığın ilkel primitif topluluklardan itibaren var olduğu iddiasındadır. Bu iddianın temeli içgüdüsel olarak bir sonraki nesle genini aktarmak üzere kuruludur. Yapılan araştırmalarda ilkel toplumlarda insanların kendisini hatta yavrusunu dahi topluluğu için feda edebildiğini (*altruistic cooperation*) söylemektedir (Gürkan E. S., 2020b). Aristo için de devlet uygarlık konusunda insan ve diğer türler arasında önemli bir ayrımı ifade eder. Aristo’ya göre devlet insan ve hayvanı birbirinden ayıran biricik yapıdır (Akkağıt, 2022, s. 141).

Yeryüzünde ilk örnekleri yaklaşık 5500 yıl önce meydana gelen devlet, toplum üzerinde zor kullanma gücünü tek başına elinde tutan siyasal, merkezi bir örgütlenmedir (Uygun, 2022, s. 284). Kendi topluluğunun organlaşmasını içte ve dışta koruma amacına yönelik araçları olan toplum kurumudur (Ülken, 1969, s. 78). Bu kurumsallaşma ile yöneten ve yönetilen ayrımı meydana gelmiş ve meşru bir hiyerarşik yapı oluşmuştur. Modern öncesi devlet tüzel kişiliğe sahip olmakla birlikte kendi siyasi organlaşmasını gerçekleştirebilmiş milleti de ifade eder. Bu manada kullanılan millet ile eş anlamlı olan devlet, kişiliği olmayan tüm siyasi unsur ve araçları kapsar. Kültür ve gelenek birliği olarak tanımlanabilir (Ülken, 1969, s. 250).

Tablo 2.1: Obadan Devlete Toplumsal Örgütlenmenin Evrimi

	Oba	Kabile	Şeflik	Devlet
İnsan Sayısı	5-80	1000’den az	1000’ler	50.000+
Bilinen Tarih İlk	M.Ö. 40.000	M.Ö. 11.000	M.Ö. 5500	M.Ö. 3.700

Kaynak: Akyürek, S., Koydemir, S., Atalay, E., & Bıçaksız, A. (2014). *Sivil-Asker İlişkileri ve Ordu-Toplum Mesafesi*. Ankara: Bilgesam Yayınları.

Tablo1’de görüldüğü üzere tarihte devlet öncesi de toplumsal örgütlenme biçimleri olmuştur. Devlet örgütlenmesi bu süreç sonucunda meydana gelen bir gelişmedir (Akyürek, Koydemir, Atalay, & Bıçaksız, 2014). Bu tablodaki toplumsal evrimi kısaca açıklamak gerekirse (Özçelik & Biçer, 2018, s. 32):

- Oba: avcı toplayıcı birkaç aileden oluşan, gücü yerinde her bireyin her faaliyete katıldığı topluluktur
- Kabile: Proto medeniyet olarak adlandırılan en önemli özelliği yerleşik hayat olan yiyecek üretimi aşamasına geçmiş topluluktur
- Şeflik: Proto devlet olarak da adlandırılabilen bu yapıda nüfus herkesin birbirini tanıyamayacağı boyuta ulaşmıştır ve bu sebeple hakemlik ve güç kullanma tekeline ihtiyaç duyulan iktidarın şefte olduğu yapıdır
- Devlet: Çok sayıda yerleşim birimi içeren coğrafi alaa egemen olan paraya dayalı ekonomik sistemi olan vergi toplayabilen hukuk düzeni ve savaşçı güçleri olan en karmaşık toplum düzenidir.

Adam Smith modern ekonominin kurucularından birisi olarak kaleme aldığı *Ulusların Zenginliğinin Nedenleri* sadece ekonomik değil modern siyasal sistem için klasik bir eserdir. Smith bu kitabında toplumun gelişen nüfusu ve örgütlenme olarak ilerlemesini 4 kategoride ele almıştır. Bu kategorileri toplum örgütlenmesi ve masraf açısından ele almıştır. Kabaca özetlemek gerekirse:

Avcı kavimler ve çoban kavimler yaşam tarzı olarak savaşçıdırlar bu yüzden savaşta asker masrafları yoktur. *Ziraatçı* kavimlerde ise savaşlar kısa sürdüğünden tarıma geçici ara verebilen halk sayesinde hükümdar ordu toplamak konusunda nadiren masraf eder.

Modern sanayi toplumunda ise savaş teknolojisinin gelişmesi ile savaşlar uzamıştır ve devletlere ekonomik olarak büyük bir maliyet yüklemiştir. Ayrıca birçok meslek grubu ve endüstriyel üretimde çalışan işçi sınıfı olduğundan dolayı askere alınacaklar savaşın uzun sürmesi nedeniyle ekonomik faaliyetlerinden uzun süre yoksun kalacak ve gelirleri tükenecektir.

Tarım toplumunda asker cephede iken tarlası yağmur ve güneş alarak hasat zamanına kadar askerin ekonomik gelirine bir zarar vermiyordu ancak *sanayi*

toplumlarında bu mümkün olmadığı için bu ekonomik geliri devletin askerine tahsis etmesi gerekmiştir (Başaran & Demir, 2019).

İktidar kavramının güç kullanma tekelinin merkezileşerek örgütlenmiş toplumsal kurum hali olan devletin, topluluk nüfusu arttıkça meydana gelmesinin zorunlu bir hal olduğu anlaşılmaktadır. Toplum sözleşmesinde J.J. Rousseau'nun işaret ettiği insanların kendilerini korumak için tek yolun güçleri birleştirmek ve elbirliği ile hareket etmek olduğu (Rousseau J. J., 1987, s. 24-25) gerçekliği ilk kalabalık insan topluluklarında devleti meydana getirmiştir.

Elbette bu devlet Aydınlanma dönemindeki gibi evrensel hukuk ve mülkiyet esasları gibi konulardan oldukça uzak, daha ilkel önceliklere yönelikti. Savaş durumlarına karşı insanların örgütlenme önceliği idi. Oba tipi örgütlenmede sağlıklı ve gücü yerinde sıradan bir birey bütün toplumsal işlerde görev alırken devlet yapılanması ile ilk defa hem yöneten, yönetilen ayrımı hem de savaşçı ayrımı meydana gelmiştir. Nasıl ki topluluk nüfusunun artışı ile devlet örgütlenmesinin meydana gelmesi bir yönetici zümre oluşturdu ise; aynı şekilde savaşların toplumsal olarak hem var oluş hem de ekonomik bir fonksiyonu olması sonucu savaşçılık da kendine ait yeni bir mesleki zümre oluşturmuştur.

Tüm bu toplumsal evrimin sonucu olan devlet örgütlenmesinin meydana gelmesindeki temel etmenlerden birisi savaş kavramıdır. İnsanların can güvenliği, mal güvenliği ve ekonomik olarak tarım üretimi yanında en büyük kaynakları olan savaş ganimetleri düşünüldüğünde savaş konusu oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Bu bölümde devlet örgütlenmesinin oluşumunda ordu ve savaş kesişiminde devlet ele alınacaktır. Savaş teknolojisi bölümünde detaylı olarak işlenecek olan savaşın, insanlık tarihinde teknolojik gelişmelerin kaydedilmesinde ve siyasal örgütlenmelerin şekillenmesinde önemli bir etkisi olduğu açıktır.

Savaş hakkında yalın ve kapsayıcı birçok tanım vardır. Örneğin en genel geçer kapsayıcı ve felsefi yorum Herakleitos ve sonrasında Hegel'in de dillendirdiği "savaş her şeyin babası ve kralıdır" ifadesidir (Özçelik & Biçer, 2018, s. 3). Kant ise savaşı bir olaydan ziyade durum olarak ele alır ve bir arada yaşayan insanların doğal halinin barış hali olmadığını, henüz duyurulmamış bir savaş hali olduğunu belirtir (Özçelik & Biçer, 2018, s. 5). Benzer bir yaklaşım erken modern

savaş tarihinin önemli generali ve entelektüellerinden birisi olan Carl von Clausewitz tarafından *Savaş Üzerine* adlı eserinde savaşı “politikanın diplomasisiden başka araçlarla devam ettirilmesi” olarak tanımlamasıyla görülebilir (Çelikpala, 2022, s. 23). Clausewitz, savaşı bir çatışma olarak düellodan ayırır; savaşın öncesi ve sonrası olduğunu, hazırlık aşaması olduğunu belirterek savaşın her anının siyasi olduğunu vurgular (Kaya U. B., 2023). Düello gibi bir çatışmada bütün kaynaklar o an için aktarılıp bütün kararlar o an hayatta kalmak için verilirken savaş kavramında savaşın öncesi, savaş anı ve savaş sonrası bütün süreç siyasidir.

Hobbes *Leviathan*’da insanın doğal durumunun yalnız, fakir, mutsuzdur (Yücel, 2016, s. 44) der ve alturist hukuk gerekliliği ve otoriteden bahseder. Zira *Leviathan*’ı İngiliz iç savaşı sırasında yazması bunda çok etkili olmuştur. Rousseau ise savaşı mülkiyete bağlı olaylardan dolayı cereyan eden bir durum olarak ele alır ve bunun doğal ortamda olmadığını iddia eder (Yücel, 2016, s. 50). Emer de Vattel, Rousseau’nun aksine doğal durumu acımasız görür, Rousseau gibi savaşı yapay görmez. (Yücel, 2016, s. 52). Savaş yahut kavga; hukuk veya hak, devlet ile meydana gelmemiş ancak bugünkü anlamına devlet ile bütünleşerek gelmiştir (Yücel, 2016, s. 42-43).

İnsan sosyal bir canlıdır. Doğada mecburen örgütlenerek yaşamak zorundadır. Ancak aynı zamanda insan insanın kurdudur. Antik Yunan’dan bugüne kadar kullanılan bu metaforun Hobbes tarafından yapılan açıklaması önemlidir. Bu kurtluk *Leviathan*’da bahsedilen insanın doğal ortamındaki kaos içindeki “kurtluk” değildir. Hobbes’un sıklıkla *Leviathan* eseri üzerinden alıntılanan ve insanın doğal ortamında bencil ve savaşçı olduğu görüşünü desteklemek için kullanılan “*homo homini lupus*” metaforu esasen *De Cive* eserinde geçmektedir. Bu eserde Hobbes bu metaforu çok önemli bir şekilde açıklar. İnsan insan için hem Tanrıdır hem de kurttur der. İnsanın insana Tanrı olmasından kastı yurttaşların birbiri ile olan barış ve erdem içindeki ilişkisidir. İnsanın insana kurt olduğu kısım ise insanlığın toplum sözleşmesi etrafında örgütlenerek kurdukları devletler sistemidir. Devletler diğer devletlerin kurdudur bir anlamda. Bu kurtlar organize olmuş kurt sürüleridir (Özmağas, 2020, s. 211-212). Hobbes’un bu açıklamasından yola çıkarak insanların örgütlenmesinin siyasal olarak toplumsal fayda sağladığı ancak aynı şekilde diğer örgütlü topluluklarla savaşmaya da her az hazır olma gerekliliğini göstermektedir.

İnsanın doğal durumunda da toplum sözleşmesi durumunda da mücadele kaçınılmazdır. Bu nedenle doğada yok etme ve iktidar dayatma her zaman vardır diyebiliriz. Bu neden modern öncesi dönemde de modern sonrası dönemde de ordu siyaset ilişkisi toplumsal gelişme ile doğrudan ilişkilidir. Bu ilişkinin biçimi ve yoğunluğu değişmektedir. Modern öncesi dönemde bu mücadele sadece savaşla olurken kapitalizm sonrası dünyada finansman ve diplomasi gibi modern araçlarla da yapılmaktadır.

Devlet örgütlenmesinin ilkel biçimlerinin ilk insan topluluklarının korunmak için oluşturdukları bir kurum olarak ortaya çıkması devletin güvenlik ve dolaylı olarak ordu ile olan tarihsel ilişkisini ortaya koymaktadır. Bu ilişki medeniyetin gelişmesinde ve ordu siyaset ilişkisinin dönüşümünde önemli etkiler bırakmıştır. Bu etkiler nedeniyle ordu siyaset ilişkisi modernleşme sürecinde devletin biçimlendirilmesinde önemli bir yere sahiptir.

2.2. Modern Öncesi Dönemde Ordu ve Siyaset İlişkisi

Modern öncesi dönem ordu siyaset ilişkisini kesin bir şekilde ayırabilmek mümkün değildir. Modernite sürecinde bile siyasal karar alma mekanizmalarının başındaki isimler genellikle savaş kahramanları ya da asker kökenli olmuşlardır. Diğer bir yandan modern öncesi dönemde örgütlenme ve devlet denince akla gelen tek yapı ordu olmuştur. Devlet ordunun etrafında örgütlenen yapıların bir bütünü olarak ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde modernleşme hareketlerinde de modern kamu kurum ve kuruluşları ordunun ihtiyacını karşılamak üzere kurulmuşlardır. Daha sonra sivil bürokrasi bu kurumlara entegre olmuştur. Modern öncesi devletin görevi savaşa hazır bir insan gücü ve ekonomik kaynak oluşturmaktır. Devletin kurumları de bu sürecin örgütlenmeleri ile meydana gelmiştir. Modernleşme döneminde bile devletin kurumları bu motivasyon üzerinden eyleme geçmekteydi. İlk nüfus sayımlarında sadece erkeklerin sayılmasının sebebi potansiyel ordu kapasitesi için ölçülmesi içindir. İlk okullaşma düzenli ordu talimleri içindir. Çoğu dönemde yurttaşlık kriterleri de askeralma sürecine yönelik belirlenmiştir. Bu sebeple modern öncesi ordu siyaset ilişkisi devlet ve kurumların ortaya çıktığı süreçleri açıklama konusunda önemlidir (Belge, 2012; Özçelik & Biçer, 2018).

Ordu ve siyaset ilişkisi 21. Yüzyıl gelişmiş demokratik toplumlarına gelene kadar tarihin birçok topluluğunda birbirinden ayrılması güç şekilde sıkı bir ilişki

içinde olmuştur. Vestfalya Barışı'ndan önce uluslararası ilişkilerde ordular ve dolayısıyla savaşlar büyük ölçüde en çok başvurulan diplomatik araç olmuşlardır. Modernleşme sürecinde bu kadar sık başvurulan ordu siyaset ilişkisinin önemini kavramak için öncelikle ordu siyaset ilişkisinin moderniteyi nasıl etkilediğini incelemek gereklidir.

Savaş politikaya dahil olmadığı sürece doğru stratejilerin çizilmesi olanaksızdır (Akad, 2009, s. 11). *Pirus Zaferi* olarak adlandırılan, Yunan devletlerinin birleşerek M.Ö. 279'da Roma'ya karşı aldıkları zaferin sonucunda kaybettikleri asker ve maddi kayıp o kadar büyük ve yıpratıcı olmuştur ki literatürde kendine özgü bir tanımı olmuştur. Bu tanım çerçevesinde savaşların politik bir süreç olduğu daha iyi anlaşılabilir. Bir topluluk için savaşın muharebe olarak kazanılması önemlidir. Ancak bu muharebe galibiyeti için harcanan insan, emek ve hammadde gibi kaynakların karşılığında zaferin bunu telafi edecek bir sonuç sunmaması halinde bu zafere *Pirus Zaferi* denebilir. Bu tip bir zaferde kazanan topluluk düşmanı yok ederken kendini de yok olmanın eşiğine getirmiştir. Bu nedenle savaşın toplumsal ve siyasal etkisi yalnızca savaşın sonucuna bağlı değildir.

Elbette insanlık tarihindeki tüm savaşlarda zarar görmeden, kayıp vermeden tamamen kazanç sağlamak mümkün olmamıştır. Mantıken böyle bir galibiyet mümkün de olamayacaktır. Politika tam olarak toplumların bu gibi durumlarda ihtiyaçlarına cevap vermek için var olmuş bir alandır.

Savaş toplumların hayatta kalmaları ya da refahlarını artırmak için denedikleri yöntemlerden birisidir ve politik bir araçtır. Clausewitz'in diplomasiden başka araçlarla politika yapmak olarak tanımladığı savaş (Çelikpala, 2022, s. 23) bir politik aygıt olmakla beraber savaşın kendisi de bizzatıhi politiktir. Savaş anında bir komutanın anlık olarak verdiği kararlar dahil politiktir (Kaya U. B., 2023). Bu sebeple savaşın sonunda oluşan tablonun galibiyet mi mağlubiyet mi olduğu rakamlar ve muharebe sonuçlarından çok politik sonuçları ile ilintilidir. Savaş konusunda politik olarak kurumsal birikim ve askeri teknisyen olma durumu savaş teknolojisinin gelişmesi ile savaşların meydan muharebesi olmaktan çıkıp daha komplike ve uzun süreçler halini alması ile bu birikim mümkün olmaya başlamıştır (Gürkan E. S., 2020b).

Platon 2500 sene önce askerleri ima ederek “Peki gözeticipleri kim gözetecek?” sorusunu sorarak (Özçelik & Biçer, 2018, s. 19) ordu siyaset ilişkisinin 2500 senede sivil endişeler açısından pek fazla değişmediğini göstermektedir. Platon’dan yüzlerce yıl sonra kurulan ve devasa bir imparatorluk haline gelen Roma’da endişeler değişmemiştir. Roma üstün savaş gücüne ve muazzam hiyerarşik yapısına rağmen plebler ordu içinde isyan edebilirler diye askere alınmadılar (Karakoç, 2023). Avrupa’daki modern demokratik hukuk devletine sahip toplumlar haricinde dünyanın birçok bölgesinde orduların zor kullanarak yönetimi ele alması ya da yönlendirmesi oldukça olağandır. Farklı tarihler arasındaki bu benzer durum düşünüldüğünde modernleşme sürecinin öncesinde ve devamında ordu siyaset ilişkisinin yoğunluğunu anlayabiliriz.

Modern ulus devletler öncesinde askerlik, askere alma ve savaşların ülkelerin ekonomik kaynak sağlama aracı olduğunu düşünürsek orduların siyasetle ilişkisi de çıkar üzerine dayalı sınıfsal bir durumdur. Bu durum halk için de aynı şekildedir. Birçok tarım toplumunda askerlik, krallara savaş zamanlarında feodal beyler üzerinden verilen bir vergi olarak düşünülebilir. Kralların feodal beylerin yerel iktidarının meşruiyetini onların savaş zamanında kral için temin edeceği yerel asker ile bağlantılıdır. Meşruiyetin kaynağı Papalık olduğunda da aynı şekildedir. Osmanlı Devleti’nde Tımarlı Sipahi’ler de buna güzel bir örnektir (Önsoy, 1988, s. 3; Tallett, 2017, s. 139).

Askerliğin devletler tarafından vergi ve işgücü olarak görüldüğü bu dönemdeki ekonomik ilişkinin tarihsel bir sonucu olarak sivil ve asker kelimelerinin dilimizde zıtlık belirten bir anlamda kullanılması bu ilişkinin ne kadar karmaşık olduğunu bize gösterir. Asker sivilin zıttı değildir. Etimolojik olarak sivil kelimesinin İngilizce ’de medeniyet kelimesini karşıladığı bilinmektedir (Ülken, 1969, s. 197). Asker kavramı ise Fransızca ’da para alan, ücret alan anlamında türetilmiş bir kelimedir ve ücretli askerliğin ne kadar eski olduğunu ve dile yerleştiğini gösterir (Kaya U. B., 2023).

Modern öncesi dönemde savaşların meydan muharebeleri şeklinde geçmesi, sivil halkın savaşlarla doğrudan yüzleşmemesi sebebi ile siyasi katılımı halkın tepkileri modern döneme göre düşüktür. Sivil kayıpların savaş teknoloji ile gelişmesi sonucunda bu algı değişmiştir (Eker, 2015, s. 62-63).

Modernite, modernleşme ve ordu siyaset ilişkisinin tarihsel geçmişi incelendiğinde bu sürecin büyük değişimlere neden olduğu görülüyor. Bu üç kavramın birçok konuda birbiri ile kesişen ve birbirini kapsayan alanlara sahip olduğunu açıkladık. Avrupa’da meydana gelen askeri devrim bu üç kavrama da doğrudan doğruya bağlıdır. Savaş teknolojisindeki gelişim ve orduların örgütlenmesinde benimsenen yeni modellerin neden olduğu askeri devrim sosyal sınıflardan birey haklarına kadar modern dünyayı çok derinden ve hızlı etkilemiştir.

2.3. Askeri Devrim

İnsanlık tarihinde devrim niteliğindeki olaylar genellikle toplumsal bir hareket ya da bilimsel bir buluş sonucunda gelişmiştir. Askeri devrimin modernite, modernleşme ve ordu siyaset ilişkisine doğrudan etki etmesinin nedeni bu devrimsel niteliğidir. Bu dönüşümün askeri olarak devrim niteliğinde olma sebebi yalnızca kaydedilen teknolojik ve taktik ilerleme değil; bu ilerlemenin sürekli olarak denenebileceği bir savaş ortamına sahip olmasıdır. Avrupa’nın orta çağ sonrası sahip olduğu siyasal yapı bu devrimin hızlanarak ilerlemesi için son derece uygundu. Kâğıt, barut ve ilk ateşli silah Avrupa’da icat edilmedi. Ancak matbaa, top (*cannon*) ve tüfek (*rifle*) Avrupa’da icat edildi. Avrupa’daki siyasal ortam bu keşiflerin sürekli olarak geliştirilmesine neden oldu. Bunun sonucunda Avrupa’da rönesans, reform ve askeri devrim meydana geldi.

Michael Roberts tarafından ilk kez 1950’de kullanılan *Askeri Devrim* 1560-1660 arasında savaş alanında görülen; taktiksel değişim, tüfekli asker sayısındaki yüksek artış, büyük ordularla manevra edilebilmesi ve askeri bürokrasinin oluşması temelindeki 4 ana gelişmeyi ele alan bir süreçtir (Suyundikov, 2019):

“*Askeri Devrimin dört aşaması:*

- *Taktik Devrim: Kare şeklinde mızraklı ve ateşli silahlar kullanan piyadelerden oluşmuş taktik düzenin yerini ince uzun düz hatlar şeklinde dizilmiş piyade düzenlerinin alması.*
- *Ordu Büyüklüklerindeki Değişim: II. Felipe kendi zamanında muhtemelen 40.000 kişilik bir orduyla Avrupa’ya hâkim olmaya çalışırken bir yüzyıl sonra XIV. Louis’in üstünlüğünü sürdürmesi için 400.000 kişilik bir ordu gerekli görülüyordu.*
- *Stratejik Devrim: Daha büyük ordularla daha iddialı ve karmaşık stratejik planlar yapmak olasıydı.*
- *Son olarak savaşın ölçeğinde gerçekleşen bu eşi görülmemiş değişimin yol açtığı daha büyük yıkımın, daha çok iktisadi yükün ve bunlarla birlikte gelen daha çok idari*

kabiliyet gereksiniminin halk ve yönetenlere getirdiği sorunlardaki değişim.”
(Gürsaka, 2005, s. 117-118).

Tablo 2.2: Askeri Devrim ve Askeri İşlerde Devrim Tablosu

Zaman	Askeri Devrim	Askeri İşlerde Devrim
17. yy.	Ulus devlet ve modern ordu teşkilatları	• Hollanda ve İsveç taktik reformları, Fransız taktik ve organizasyon reformları, savaş gemisi devrimi ve İngiliz finans devrimi • Fransız askeri devrimi (7 Yıl Savaşları sonrası)
18. yy sonu-19.yy	Fransız Devrimi	• Ulusal siyasi ve ekonomik seferberlik, Napolyon savaşı.
18. yy.-19. Yy.	Sanayi Devrimi	• Sanayileşmeye dayalı finansal ve ekonomik güç • Kara savaşında teknolojik devrim • Deniz savaşlarında devrim
20. yy. başları	I. Dünya Savaşı	• Müşterek kara taktikleri ve operasyonları, Yıldırım Harbi (Blitzkrieg), stratejik bombalama, firkateyn ve denizaltı savaşı, radar ve sinyal istihbaratı
20. yy. ortası ve sonrası	Nükleer Silahlar ve Balistik Füze	• Hassas keşif ve taarruz, az görünürlük (stealth), Komuta-Kontrol İstihbarat ve Bilgisayar devrimi, konvansiyonel silahlarda ölümcüllüğün artması.

Kaynak: Murray & Murray, W., & Knox, M. (2001). *Thinking About Revolutions in Warfare*. Cambridge: Cambridge University Press aktaran: Gürsaka, s.115-117.

Çalışmanın bu bölümünde askeri icatların savaş alanındaki strateji ve savaş sonrasında ordunun örgütlenmesine olan katkısı incelenecektir. Savaş teknolojisinin ordu örgütlenmesine getirdiği yenilik ve kolaylıkların sonuçları değerlendirilecektir.

Hegel'e göre barış rehavet demek iken savaş sürekli gelişim ve dinamizm demektir (Özçelik & Biçer, 2018, s. 3). Diyalektik olarak tez-antitez-sentez üçlü hareketi sonucu olarak insanlık medeni kurumlarını sürekli olarak geliştirmektedir. Bu anlayışa göre evrimsel gelişim için gerek örgütler gerek güçler arası rekabet hatta savaş mutlak gereklidir. Bu rekabet ve tehditler olmadan gelişmenin olması güçtür. (Ülken, 1969, s. 83).

Savaş teknolojisi devrimi özelinde bunun somut bir örneği olarak barut ve tüfeğin Avrupa'dan yüzlerce yıl önce Çin'de bulunmasına rağmen gerekli çatışma ve rekabet ortamı olmadığı için geliştirilememesi gösterilebilir (Needham, 1986, s. 222). Her yeni teknoloji sahada yeni sonuçlara neden olmuştur. Örneğin tüfeğin üretimi, yivli tüfeğin üretimi, arkadan doldurmalı tüfeğin üretimi şeklinde aynı savaş aletinin çok ufak ama işlevsel olarak sahada çok büyük farklar yaratan özellikleri sonucunda birçok alan etkilenmiştir.

Avrupa'daki sürekli savaş durumunun askeri teknolojiyi geliştirmesi ile Avrupalı devletlerin batı dışı toplumları savaşarak yenmesi ve sömürmesi oldukça kolay olmuştur. Dolayısıyla askeri devrim kapitalizme geçiş sürecini hazırlayan merkantilist dönemi hızlandıracak sermaye birikimine doğrudan katkıda bulunmuştur.

Askeri teknoloji yalnızca üretilen yeni savaş aletlerini kapsamaz. Doğayı şekillendirmek, canlıları evcilleştirmek ve eğitmeyi de kapsar. Coğrafi keşifler sırasında Amerika'da yerel uygarlıkları çok küçük askeri birimlerle sömürgeleştiren Avrupalıların en büyük avantajlarından birisi süvari, yani atlardı. Askeri şekilde evcilleştirilmiş atlar eski dünya için alışlagelmiş bir şey olsa da Amerika için yeni bir şeydi (Diamond, 2004, s. 212). Süvariler bu savaş alanında piyadeye karşı yıkıcı üstünlük sağlamıştır. Diğer bir üstünlük konusu da çelik madeninin kılıç ve kalkan yapımında kullanılmasının keşfidir. Demircilik bilgisi ile sertliği iyice artırılan bu kılıçlar Amerika yerlilerinin teçhizatları karşısında çok ilerideydi. Yerlilerin teçhizatları taş, tahta ve yer yer bakır içeren zayıf aletler iken Avrupalılar çelik zırhlarla, çelik kılıç ve çelik mızraklarla gelmişlerdi (Diamond, 2004, s. 477).

Ordular savaşın aygıtı, askerler de ordunun iş gücüdür. Ordu personeli de askeri devrim sonrasında askeri okulların kurulmasından sonra şiddet kullanma teknisyeni olarak tanımlanabilir hale gelmiştir. Askerleri şiddet teknisyen olarak tanımlamak için modern dönem ordularına ve dolayısıyla savaş teknolojisine değinmek gereklidir. Çünkü teknisyenlikten bahsedebilmek için modern bir okullaşmadan, pozitivizm ve mühendislikten bahsetmek gereklidir. Bu kavramlar modern dünyanın kavramlarıdır (Kaya U. B., 2023; Way, 2017, s. 282-283; Belge, 2012, s. 134-138).

Askeri devrimin modernite ile doğrudan ilişkili olduğunu noktalardan birisi de budur. Askeri talim ilk okullaşma örneğidir. Komutanlar bu süreçte ilk eğitmenler olmuştur. Aynı şekilde askeri devrimin bir diğer sonucu olan üniforma da askeri devrimin okullaşmadaki ve modernitedeki diğer bir yansımadır (Belge, 2012, s. 676-677).

Savaş teknolojisinin Endüstri Devrimi ile beraber gelişimi önceden belirtildiği gibi birbirlerini destekler niteliktedir. Madenlerin işlenerek çelik ve demirden seri üretim silah üretimi, tekstil üretiminin gelişmesi ile beraber üniformalı, modern tek tip ulus devlet orduları oluşmaya başlamıştır.

Teknik söz konusu olunca daha bilimsel, mühendislik temelli bir yapı düşünülebilir. Ancak Antik dönemde bahsedilen teknik daha ilkel, pratik tecrübeye dayalı yöntemlerin geliştirilmesidir. Henüz yivli tüfeklerin yaygınlaşmadığı, piyadelerin toplu şekilde aynı hedefe aynı anda ateş ederek saldırı yapıldığı dönemde eski dönem Roma kaynaklarından öğrenilen tekniklerden bazıları tekrar hayata geçirilmiştir. Tarihte “yaylım ateşi” olarak kayda geçen bu yöntemin ilk olarak Romalı askerler tarafından uygulandığı keşfedilmiştir (Suyundikov, 2019).

Örgütsel eğitim ve organize saldırı ancak düzenli talim ile geliştirilir. Roma döneminde düzenli ordularda talim yapıldığı bilinen bir durumdur (Turan, 2021, s. 12). Modern siyasal kurumların ruhunu veren Aydınlanma filozoflarının Antik dönemden referans alma durumu askeri elitler arasında da olduğu görölmektedir. Ordu siyaset ilişkisinin kurumları oluşturması ve örgütlemesi yanında kurumların tarihsel birikimlerinin aktarılmasına da örnek gösterilebilir.

Bu tekniklere ek olarak taktikler de gelişmiştir. Örnek olarak atış sonrası tüfeği tekrar doldurma süresinde geçen zaman kaybını engellemek için askerlerin iki sıra şeklinde dizilmesi modeli askeri devrimin bir taktik sonucudur. Bu taktik kısaca ön sıradaki askerler ateş ettikten sonra arka sıraya geçerek tüfeklerini tekrar atışa hazır hale getirirken bu sırada atışa hazır olan arka sıranın ön sıraya geçerek vakit kaybetmeden atış yapmasıdır. Belirli bir eğitim ve pratik gerektiren bu eylemler bütünü talim ile aşılacak vakit kaybı en aza indirilmiştir (Karakoç & Yılmaz, 2020, s. 236).

Bu sürece eşlik eden endüstriyel teknolojik gelişmelerle piyade tüfeğinin namlusunun yivli hale getirilmesi de en az barutun icadı kadar büyük değişim yapmıştır. Artık atış isabeti için yaylım ateşi tipi yoğunluklu bir ateşleme yerine, bir piyadenin daha komplike bir eğitimle daha çok düşmanı etkisiz hale getirebilmesi mümkün hale getirilmiştir.

Bu teknolojinin devamı niteliğindeki fişek üretiminin savaş alanında yaptığı en büyük değişim silahı tekrar atışa hazır hale getirme organizasyonunu hızlandırması ve basitleştirmesidir. Ağızdan doldurmalı demir bilye fırlatan tüfeklerin tekrar dolum yapılabilmesi için askerin tüfeği dik olarak tutup önce barut döküp ardından bilyeyi namluya sokup sıkıştırmasını gerektiren uzun süreli ve hata payı yüksek verimliliği düşük bir sistemdi. Fişek ile birlikte bu süreç oldukça iyileştirildi (Kozanoğlu, 2023).

Askeri taktik literatürünün gelişmesi, orduların teçhizat ve silah teknolojisinde gelişmesi, asker eğitiminin gelişmesi ile birlikte modern orduları oluşturmak savaşların sürelerini de uzattı. Artık muharebe şeklinde birkaç gün, birkaç ay süren savaşlar olmamaktadır. Özellikle I. Dünya savaşında zirvesini gördüğümüz şekilde siper savaşları artmaya başlamıştır. Bunun sonucunda savaşlar yıllar boyu süren bir hal alınca bu maliyetli süreci yalnızca ekonomik olarak güçlü devletler üstlenebilmiştir ve savaşların sonuçları ekonomik güçle doğrudan ilişkili olmaya başlamıştır (Başaran & Demir, 2019). Bu süreç beraberinde ekonomik olarak güçlü devletlerin teknolojik geliştirmelere büyük bütçeler ayırması ile medeniyetin ilerlemesi anlamında katkıda bulunmuştur.

Tablo 2.3: Savaşın Doğasını ve Evrimini Açıklamaya Çalışan Teoriler

Teorisyen	1.Aşama	2.Aşama	3.Aşama	4.Aşama	5.Aşama
Lind, Nightengale, Schmitt, Sutton, (1989)	Ulus-devlet öncesi savaşlar	1.Nesil Savaş Klasik Savaşlar (1648-1830) Zirvesi: Napolyon Savaşları	2.Nesil Savaş Topyekûn Endüstri Savaşları (1830-1918) Zirvesi: 1.Dünya Savaşı	3.Nesil Savaş Manevra Savaşları (1918-1948) Zirvesi: Körfez Savaşı	4.Nesil Savaş Gayri-Nizami Harp Türevleri (1948'den bugüne özellikle 11 Eylül sonrası) Zirvesi: ABD'nin Irak ve Afganistan İşgalleri
Martin Van Creveld (1991)	Aletler Çağı	Makineler Çağı		Sistemler Çağı	Otomasyon Çağı
D.J. Hanle (1989)	Orta çağ Dönemi (Fiziksel Beceriler)	Klasik Dönem (Grup Becerileri)	Erken Modern Dönem (Teknik Beceriler)	Geç Modern Dönem (Sevk ve İdare Becerileri)	Nükleer Dönem (Sosyal Beceriler)
Toffler (1993)	1.Dalga: Tarım Toplumu	2. Dalga: Endüstri Toplumu		3. Dalga: Bilgi Toplumu	

Kaynak: Özçelik, T. G., & Biçer, S. S. (2018). Düünden Bugüne Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Açısından Sivil-Asker İlişkisi. Bursa: Ekin Yayınevi.

Teknolojinin bir sonucu olan Mitrilyözün icadı ile I. Dünya Savaşı'nda yüzbinlerce asker kaybedildiği halde siper savaşlarında aylarca ilerleme sağlanamayan cepheler olmuştur. Oysa savaşın başında otoriteler son teknoloji savaş ekipmanları ile bu savaşın çok hızlı sonuçlanacağını düşünmüştü. Askeri teknolojinin gelişim hızı bizzat bu işin içindeki kurmayları dahi şaşırtacak şekilde gelişmiş ve cephelerde karşılıklı bir kilitlenme olmuştur. Kilitlenmeden kasıt, uzun süren cephe hatlarında orduların bir diğerine kesin üstünlük kuramaması sonucu

cephede herhangi bir ilerleme olmamasıdır. Bu duruma literatürdeki çalışmalarda “siper savaşına saplanma”, “siper savaşında kilitlenmek”, “yıpratıcı siper savaşları” tanımlamalar yapılmıştır (Gürkan E. S., 2020b; Gülboy, 2009, s. 60-68).

Askeri teknoloji silahlar ve askeri stratejiler üzerinden tanımlansa da günümüz modern dünyasındaki birçok teknolojik imkânın temelini de oluşturmaktadır. Bu anlamda askeri devrim küreselleşme için de büyük öneme sahiptir. 21. Yüzyıl bilgi toplumunun en önemli ve vazgeçilemez kaynaklarından olan internet, bir askeri teknolojinin ürünüdür. Soğuk Savaş döneminde SSCB’nin uzay çalışmalarındaki atılımlarına karşı cevap olarak geliştiren projelerden olan ARPANET askeri amaçlarla kullanılırken; zamanla askeri bilgilerin siber alanda sızdırılması tehlikesine karşı ayrı bir ağ sistemi olan MILNET kurulmuştur ve ARPANET sadece sivil çalışmalar için kullanılmaya başlanmıştır (Bıçakçı, 2014, s. 104-106).

Görüldüğü üzere insanlık tarihinin yazılı dönemlerinden itibaren teknolojik gelişmelerin birçoğu toplumların üstünlük kurma mücadeleleri sonucunda meydana gelmiştir. Bu nedenle Askeri Devrim ya da Savaş Teknolojisi Devrimi halen gelişmekte olan bir alandır.

Tüm bu sebeplerden dolayı askeri devrim modernite ve batı dışı toplumların modernleşmesi sürecinde olmazsa olmaz bir öneme sahiptir. Bu devrimi sadece askeri teknolojilerin gelişmesi olarak görmek büyük bir hata olacaktır. Bilgi işlem teknolojilerinin gelişmesi ile savaşların sonucu artık sahadaki fiziksel çatışmalarla değil bilgi akışı üzerinden değişmektedir. Askeri Devrim’in sürekliliği savaşın yapısını da önemli ölçüde dönüştürmüştür.

Askeri Devrim’in siyasal olarak yarattığı etki siyasal kurumların yeni örgütlenmelerinde kendisini göstermiştir. Bu nedenle siyasal modernleşme sürecinde ordu siyaset ilişkisi hem kurumsal hem toplumsal anlamda oldukça önemli bir yere sahiptir. Ordu siyaset ilişkisinin yarattığı etki sonucunda gelişen yeni örgütlenmeler modernitenin yeni kurumları olarak öne çıkmıştır. Modernitenin oluşumunda da Avrupa’daki savaş ve kaos ortamının etkisi büyüktür. Bu nedenle modernitenin yeni kurumları ordu siyaset ilişkisiyle önemli ölçüde alakalıdır.

2.4. Modernite ve Ordu Siyaset İlişkisi

Modernitenin geleneksel olana karşı olan söylemi geleneksel kurumların işlevsiz hale gelmesi ile güç kazanmıştır. Geleneksel kurumların işlevsiz hale gelerek Avrupa'nın siyasi ve ekonomik düzeninin değişimi Kavimler Göçü ile olmuştur. Büyük bir nüfus hareketinin çatışmacı bir şekilde Avrupa'ya ilerlemesi sonucunda Avrupa'daki mevcut geleneksel düzen dağılmıştır. Bu dağılma sonrasında modernitenin fikrî olarak yayılmasına, kurumsal olarak örgütlenmesine uygun ortam oluşmaya başlamıştır.

Avrupa'nın moderniteyi yaratmasına zemin hazırlayan süreç Kavimler Göçü sonucunda Roma'nın bölünmesiyle ortaya çıkmıştır. Avrupa savaşçı nitelikteki yoğun göç karşısında askeri ve siyasi yapı olarak çözülmüştür. Şehirler ve tarım arazileri güvenlik gerekçesi ile terk edilmiştir. Bu durum tarımsal üretimi durma noktasına getirmiştir. Şehirlerin terkedilmesi ticari faaliyetleri yok ederek paraya dayalı ekonomik sistemi toprağa dayalı bir hale çevirmiştir. Tüm bu göstergeler Avrupa'nın sosyo-ekonomik ve siyasal iktidar olarak tamamen parçalandığını göstermektedir.

Bu parçalanma uzun süreli ancak düşük yoğunluklu bir savaş ortamının sonucudur. Roma ordusunun karşısında savaşacağı düzenli bir ordu yoktu. Bu durum düşmana karşı savaş alanında kaybedilen bir askeri yenilgi değildir. Bu durum düzensizlik ve zamansızlık karşısında Roma'nın çözüm bulamadığı karmaşık bir süreçtir. Kavimler göçü öncesi kendi iç problemleri ve krizleri olan Roma'nın bu akınlara karşı koyabilecek bir yapısı yoktu. Roma bu yapıya ulaşamamıştır diyemeyiz. Modern öncesi dönemde bu kadar karmaşık ve yoğun bir toplumsal göç hareketini kaldırabilecek bir devlet mekanizması henüz mümkün değildi. Bunun sonucunda uzun süren barbar akınları sonucu ordu finanse etmenin ve örgütlemenin topluma yüklediği ekonomik yük ve siyasal baskı sonucu bu merkezi siyasal yapı parçalanmıştır.

Moderniteyi oluşturan toplumsal zemin, doğudan gelen göç dalgasının askeri ve siyasi olarak durdurulamaması sonucu meydana gelmiştir. Bu göç yığınları o döneme kadar kurulmuş en büyük merkezi iktidarlardan birisi olan Roma'nın parçalanmasına neden olmuştur. Bunun üzerine yerel iktidar sahipleri feodalitenin mekânsal simgesi olan kale ve şatolar çevresinde yerleşim yerleri oluşturarak kendi

nüfuz alanlarını oluşturmuşlardır. Para temelli ekonomik yapı toprak temelli bir ekonomiye dönüşmüştür (Gündüz, 2020, s. 48). Para temelli ekonomiler siyasi otorite ve istikrarın olduğu yapılarda görülür. Bu dönem toplumsal olarak, kentsel olarak, ekonomik ve siyasi olarak gerçek anlamıyla bir çözülme dönemidir.

Merkezi iktidar ve siyasi sistem askeri yetersizlik sonucu çözülmüştür ve dağılmıştır. Ancak burada bahsedilen askeri yetersizlik muharebe konusundaki bir yetersizlik değildir. Ordunun merkezde olduğu ekonomik, toplumsal ve siyasi örgütlenmenin uzun süren düzensiz çatışmalar sonucunda yıpranarak çözülmesidir. Ordu siyaset ilişkisini modern kurumlar üzerinden değerlendirirken ordunun ilk örgütlenme biçimi olduğunu göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Modernitenin ortaya çıkması ile çözülen bu toplumsal kurumlar meşruluk zeminlerini ve örgütlenme biçimlerini dönüştürerek yeniden var olmuşlar ve yeni bir toplum var etmek üzere evrimleşmişlerdir. Bu düşünsel dönüşüm Aydınlanma Çağı ile mümkün olmuştur. Fakat siyasi örgütlenme olarak yine ordu temelli bir kurumsallaşma oluşmuştur. Çünkü 21. Yüzyıl öncesi dünyada uluslararası alanda devletlerin ekonomik olarak önemli kaynaklara sahip olabilmemesinin tek yolu bu kaynakların sahibi devletler ile savaşımdır. Merkantilist dünya anlayışında iki devlet arasında birisi bir şeyler kaybetmeden diğeri bir şey kazanamaz. Bu nedenle modern öncesi dönemde devlet denen kurumun varlık gayesi temel olarak karşısındakini yenmek üzere kuruludur. Uzlaş ve diplomasi Vestfalya 'ya kadar yoktur. Kazan-kazan olarak adlandırılan ekonomik ilişkiler ise Sanayi Devrimi ve bankacılık sektörünün gelişmesi ile söz konusu olmuştur.

1648 Vestfalya Antlaşmasına kadar insanlık tarihinde uluslararası alanda ekonominin olduğu gibi siyasetin de en geçerli aracı savaşıdır. Bu sebeple Vestfalya Antlaşmasına kadar tarihte modern anlamda bir uluslararası ilişkilerden söz edemeyiz. Uluslararası ilişkiler modern seküler siyaset anlayışı ile mümkün olmuştur. Devletlerin birbirlerini karşılıklı olarak tanıdıkları, toprak bütünlüklerine saygı duydukları ilk antlaşma Vestfalya Antlaşmasıdır. Orta çağda bu antlaşma öncesinde devletlerin ve krallarının meşrulukları kilisenin tavrına bağlıydı. Çünkü bu dönemde hakikat odaklı, tanrı devleti motivasyonu vardır. Bu nedenle bu dönemde her devlet için meşru olan tek bir devlet vardır, diğeri ise sapkındır (Kaya U. B., 2023). Yani aslında bütün devletlere göre meşru olan tek devlet kendi

devletiydi. Bu anlayışta liderlerin olduğu bir dönemde savaşız bir dönem olması zordur.

Devletlerin bir diğer devlete mezhepsel nedenlerden ötürü savaş ilan etmesinde orta çağ kilisesinin çok büyük etkisi vardır. Roma'nın ikiye ayrılması ve Batı Roma'nın yıkılması sonrasında Roma kilisesi kendisini iktidarın meşruiyet kurumu olarak kabul ettirmiştir. Merkezi iktidarın olmadığı bu parçalı siyasal düzende kilise devletleri farklı mezhep konuları yüzünden savaşması konusunda baskı yapmıştır. Avrupa'daki mezhep temelli Otuz Yıl Savaşları ve sonrasındaki Seksen Yıl Savaşları sonrasında Vestfalya Antlaşmasının imzalanması ile kilisenin bu iktidarı çok ağır darbe almıştır.

Vestfalya Antlaşması ile kilisenin meşruluk ve savaş ilan etme tekeli elinden alınmış, devletler diplomasi ve seküler siyaset ile üzerinde anlaşarak kiliseyi devre dışı bırakmıştır. Kilisenin birbirini şeytan ilan ettiği devletler diplomasi masasında anlaşarak kiliseyi siyasal karar alma süreçlerinden uzaklaştırmıştır.

Modern öncesi dönemde siyasetin savaş ile olan ilişkisinde toplumun ilgisi daha çok ekonomik yükümlülükler üzerine olmuştur. Bu yükümlülükler köylüler için vergi vermek, toprak sahipleri için ise krala askeri destek yollamak gibi siyasi iktidara karşı sorumlu olunan konulardır. Fakat askeri devrim ile birlikte gelişen silah teknolojileri sonucunda savaşların kapsamı ve niteliği radikal bir şekilde değişmiştir. Sivil kayıplar çok hızlı bir şekilde anormal seviyede artmıştır.

I. Dünya Savaşı'nın yarattığı yıkımın bir sonucu olarak siyasal alanın dışında sanatsal alanda da ortaya çıkan tepkiler ve akımlar olmuştur. Dadaizm rasyonelliğin ve bilimin insanlığa her zaman iyilik getirmeyeceğini savunan, buna bir tepki olarak irrasyonelliği ön plana çıkaran kültürel ve sanatsal bir akımdır. Dadaizm I. Dünya Savaşı'nın korkunçluğuna atıfla sürekli teknolojik ilerlemenin her zaman insanlık için pozitif olmadığını görüldüğünü iddia eder ve bu sürecin mimarı olarak gördükleri burjuva kültürüne karşı radikal bir tepki ortaya koyar (Erdem, 2019, s. 128; Gürkan E. S., 2020b).

Gelişen teknoloji ile basın yayın maliyeti düşmüş ve imkanlar artmıştır, insanların zihninde savaşın korkutuculuğu ve tehlikesi gözle görülebilir boyutlara gelmiştir. Bu gelişmeler sonrası sivil halkın savaş hakkındaki tek endişesi vergi ve

asker yollamak olmaktan çıkmıştır. Savaşın topyekûn bir toplumsal felaket olduğu somut olarak yurttaşlar tarafından algılanmış ve güvenlikçi politikalara rıza gösterme eğilimi artmıştır. Bu durum modern devletlerin biçimlenmesinde demokratikleşme ve yurttaşlık kavramlarının gelişimi üzerinden önemli etkilerde bulunmuştur. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nin federal yapısının aksine bir şekilde merkezi hükümetin yetkisini ve otoritesini artırması Soğuk Savaş dönemi güvenlikçi politikalarla mümkün olmuştur (Gürkan E. S., 2020).

Askeri teknolojinin gelişmesi sadece can kaybını artırmamıştır. Aynı zamanda onca can kaybına rağmen savaşların süresini uzatmış savaş alanını genişletmiştir. Ekonomik ve siyasal olarak bu durumun sonuçları toplumların siyasal ve ideolojik eğilimlerini ciddi anlamda etkilemiştir. Tarihin akışı ve uluslararası ilişkileri de etkilemiştir. Mitralyözün icadı ve I. Dünya Savaşı'nda kullanımı ile siper savaşlarında asker kaybı aşırı derece artmakla beraber cephe her iki tarafın da ilerlemesi son derece yavaş ve zor olmuştur. Bu ve benzeri askeri gelişmelerin sonucu olarak çok uzun süren cephe hattı mücadeleleri hem insan hem ekonomik kaynak tüketimini verimsiz şekilde artırmıştır (Gürkan E. S., 2020b; Gülboy, 2009, s. 60-68).

Siper savaşları ve askeri teknoloji ilişkisinin savaş süresine olan etkisi oldukça açıktır. Bunun beklenmedik sonuçları olmuştur. Almanya'da Nazilerin iktidarına giden yoldaki etkisi ise siper savaşlarındaki bu tıkanmanın savaşın sonucuna etki etmesidir. Almanya savaş sonunda teslim olduğunda askerleri halen düşman topraklarındaydı. Yani Almanlar çok ağır şartları olan, aşağılayıcı gördükleri Versay Antlaşmasını, hiçbir düşman ordusu Alman topraklarına girmediği halde imzalamıştır (Holokost Ansiklopedisi, 2023). Bu durumun sebebi Alman hükümetinin uzun süren savaşı finanse edecek ekonomik kaynaklarını tüketmesi; düşman devletlerin ise özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa girmesi ile kaynak açısından yenilemez bir güç olmasının sonucudur. Stratejik ve askeri anlamda Almanya adına bir kayıp yoktur. Kaynakları tükenince teslim olmak zorunda kalmışlardır. Ancak bu mecburiyet uzun yıllar boyunca halkta devleti yönetenlere karşı bir nefret uyandırmış, ihanete uğradıklarını hissettirmiştir. Bu toplumsal psikoloji Huntington'ın işaret ettiği 2. dalga anti demokratik rejimlerin (1922-1942) başlangıcına yol açmıştır (Sözen, 2014, s. 64). Buradan

anlaşılabacağı üzere askeri devrim kurumsal olarak önemli değişimlere neden olmakla birlikte sivil yurttaşların bu değişimde gösterdikleri ideolojik eğilimleri ciddi şekilde etkilemiştir.

Çalışmanın bu bölümüne kadar *modernite, modernleşme, askeri devrim, kapitalizm, ulus devlet, modern ordu, yurttaşlık*, gibi birbiri ile ilişkili ancak birbirinden farklı birçok kavramdan bahsedildi. Modernitenin geliştirdiği yeni dünya görüşünün modernleşme ile kurumsallaşması sürecinde askeri devrim önemli bir rol oynadı. Bu kurumsallaşmanın ekonomik örgütlenmesi kapitalizm olurken siyasi örgütlenmesi ulus devletler olmuştur. Ulus devletler yurttaşlık temelinde bir toplum yapısını esas almıştır. Ulus devletlerin modern orduları da bu yurttaşlardan oluşmaktadır. Askeri devrimin ve ulus devletin bireysel anlamdaki yeni birimi olan yurttaş askerlik bu kavramlar dışında başka bir modern kavram ile adeta bütünleşmiştir: *milliyetçilik*.

Diğerkamalık kavramını toplum sözleşmesi üzerinden insanların karşılıklı fayda motivasyonunu açıklamada ve modern ulus devletin yurttaş askeri olarak zorunlu askerlik hizmetine alınmasına açıklık getirmek için kullandık. Ancak milliyetçilik kimilerine göre moderniteden daha eski olsa da modernite ile özdeşleşmiştir. Toplumu dönüştürme adına modernitenin asıl başarısının bu olduğu söylenebilir (Tok, 2022, s. 102-105).

Milliyetçiliğin modernite ve ordu siyaset ilişkisi açısından iki önemli sonucu vardır. Birincisi ulus devlet öncesi orduya asker toplamak için kullanılan söylem “krala sadakat” ya da “kiliseye bağlılık” şeklinde iken milliyetçilik ile yeni bir söylem geliştirilmiştir. Milliyetçiliğin bu anlamda doğrudan doğruya zorunlu askerlik uygulamasına halk katılımını kolaylaştırılmasına yönelik bir söylem olarak ele alan bir anlayış da vardır (Gürkan E. S., 2020b). Ancak bu fazla basite indirgemeci bir yaklaşımdır. Modern ulus devletin oluşumu ve gelişimi hakkında ekonomik, kültürel ve askeri kuramsal açıklamalar mevcuttur.

Milliyetçiliğin ve modernitenin askeri devrim açısından önemli olan ikinci sonucu ise semboller ve mitler aracılığı ile toplumun ortak bir yurt imgesinde birleştirilmesidir. Ortak kader birliği bağlamında kenetlenen toplumun savaş gibi olağanüstü durumlarında örgütlenebilmesinin, militarize olabilmesinin

kolaylaştırılması amaçlanmıştır. Benedict Anderson'un *Hayali Cemaatler* eserinde milletlerin hayali topluluklar olduğu iddiası bu çerçeveden ele alınınca değerlendirilmesi gereken bir ihtimaldir. Anderson'a göre birbirini tanımayan bu insanlar basın kapitalizminin düzenli ve yoğun telkinleriyle toplum olarak aynı düşünce ve duygulara sevk edilirler (Tok, 2022, s. 102-105).

Ulus devlet aynı duygu ve düşüncelere sevk edilen bu duygu ve düşünce birliğini sürdürmesi ve nesillere aktarabilmesi için milliyetçi bir mitoloji geliştirir ulus devlet. Fransız Devrimi'nin bu mitolojiye kattığı iki önemli nesne vardır: Milli bayrak ve milli marş (Belge, 2012, s. 121). Daha kapsamlı şekilde modernite sürecini düşünürsek bu listeye ülkelerin haritası, ülkelerin askeri üniforması ve devletlerin kurumsal arması gibi sembolik önemi sahip nesneler eklenebilir.

Sembollerdeki bu düşünsel altyapı aynı zamanda devletlerin olası savaş durumunda vatandaşlarını "meşru olanı alma" motivasyonu ile orduya kanalize edilmesini kolaylaştırmaktadır. Nedir bu meşru olan? Askeri devrimin sivil hayata kazandırdığı kurumlardan olan okul, modernite sonrası yaygınlaşmış ve devletin insanları yurttaş yapma aygıtı olmuştur. Çocuk yaşta devletin eğitimine alınan bu çocuklar bayrak, harita, marş gibi sembollerle devletin siyasalarını mutlak ve doğal doğru kabul ederek sosyal hayata atılmaktadır. Olması muhtemel savaş durumunda modern öncesi dönemin askerlerinden çok daha pozitif bir motivasyonla, gönüllü olarak orduya katılmaktadırlar.

Edward Hallett Carr modernite ve milliyetçilik üzerine dönemsel bir çözümleme yapmıştır. Milliyetçilik üzerinden yapılan bu dönemsel sınıflandırma ordu siyaset ilişkisinin modernitenin ne kadar merkezinde olduğunu gösteriyor. Carr'a göre üç dönemden (Orta Çağ-1789, 1789-1914, 1914-1939) oluşan milliyetçiliğin aşamaları şu şekildedir (Tok, 2022, s. 102-105):

İlk dönem milliyetçilik orta çağ ile 1789 arasındaki merkantilist dönemdir. Milliyetçiliğin bu dönemdeki işlevi ülkeye değerli maden girişini mümkün kılacak olan politikalara alt yapı oluşturmaktır. Başka ulusların zenginliklerinin elde edilmesi için gereken vatansever ve saldırgan uluslararası politikanın alt yapısını toplum zihninde oluşturmaktır. Milliyetçilikten bu ilk dönem için beklenen temel işlev savaş konusunda toplumun çekimser olmamasını başarabilmesidir.

İkinci dönem milliyetçilik ise 1789-1914 arası dönemdir. Merkantilist anlayışın yerini serbest piyasaya bırakmaya başlaması ve barış dönemi süresi içinde olunması nedeni ile savaş söylemlerinden uzak durulmuştur. Modern devletler barış dönemi ve merkantilist politika dışında yeni ekonomik seçeneklerin mümkün olması ile hammadde sömürüsüne yönelmiştir. Merkantilist dönemde yer yüzünden elde edilebilecek kazanç belirli ve sınırlı iken serbest piyasanın motivasyonu ise bu toplam kazanç kapasitesi küresel ticaret ve endüstri ile artırılabilir. Bu şekilde milliyetçi ordu gittiği coğrafyalarda hem kültür hem ekonomik ağ bırakmaktadır.

Üçüncü dönem milliyetçilik ise 1914-1939 arası dönemdir. Moore'un belirttiği gibi üstten inme devrimin kapitalist olması ancak siyasal demokrasiden uzak olması nedeni ile faşizm ve türevi hükümetlerin dönemi olmuştur. Bu dönem devletlerin kendi yurttaş refahını önceleyerek milliyetçi duygularla uluslararası ticareti zayıflatması sonucu bu süreç 2. Dünya savaşı ile son bulmuştur (Moore, 2016, s. 481).

Milliyetçiliğin ulus devletteki önemi görüldüğü üzere yalnızca asker alma süreci ile ilgili değildir. Ordu siyaset ilişkisinin uluslararası siyasal ve ekonomik kararlarının alt yapısının desteklenmesi gibi önemli işlevleri vardır. Devletin siyasal eylemlerine meşruluk kazandırmak ve halkı teşvik etme işlevi modernite öncesinde kilisenin görevidir. Bir bakıma milliyetçilik modernite sonrası toplumsal kenetlenmenin manevi olarak devam etmesi için üretilmiştir. Aristokrasi ve köylü arasındaki uçurumun azalması, burjuvazinin sermayesi ile bu iki ucun arasını doldurması ile birlikte milliyetçiliğin işlevini oldukça artırmıştır (Roberts, 1995, s. 23; aktaran Başaran & Demir, 2019, s.266).

J.J. Rousseau halk ve milleti kavramsal olarak eşitler ve bununla birlikte bu kavramları hükümdarın şahsından soyutlar. Milliyetçiliğin yurttaşlar üzerinde devleti sahiplenme ve koruma hissini harekete geçirmesi toplumun siyasal karar alma süreçlerine katılma isteğini artırmıştır. Rousseau'nun hükümdardan soyutladığı halk ve millet devletin yönetiminde söz sahibi olma noktasında itici gücü milliyetçilikten almıştır.

Milliyetçiliğin toplumsal kabulüne sembollerin çok katkısı olmuştur. Bayrak ve marş gibi modern sembollerin işaret ettiği birtakım değerler toplumların geçirmiş olduğu modernite ya da modernleşme süreci hakkında fikir vermektedir. Ulus devlet şeklinde örgütlenmiş modern devletlerin bir kısmında modern öncesi ideolojinin izlerini görmek mümkündür.

Bu bölümde anlatılmak istenen konu farklı başlıklarda ama aynı doğrultuda sürekli tekrarlanan ordu siyaset ilişkisinin toplumsal olan birçok yapı ile doğal bir ilişki içinde olduğudur. Bu yapıların geçirdiği dönüşümler sonucunda ulaştığı son biçim modern ulus devletler ve onun kurumlarıdır. Bu süreçte kurumlar dönüşmekle birlikte kurumlar aracılığı ile bireylerin devletle olan askerlik, vergi ve siyasal temsil gibi ilişkileri de dönüşüme uğramıştır. Bu dönüşüm sürecinde son 100-150 yıla gelene kadar belirleyici olan büyük ölçüde ordu olmuştur. Ordunun modernleşme ile olan ilişkisi modernitenin merkezi Avrupa’da da aynıdır; Batı dışı modernleşme süreçlerinin yaşandığı farklı coğrafyalarda da aynıdır. Bu nedenle sadece modernleşmenin askeri bir şey olmadığı, geniş kapsamda bakıldığında modernitenin de askeri birtakım kaynaklarının olduğu söylenebilir.

3. OSMANLI BATILILAŞMASI VE TÜRK MODERNLEŞMESİNDE ORDU SİYASET İLİŞKİSİ

Türk modernleşmesi tarihsel olarak incelendiğinde Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecindeki yeri literatürde birçok yerde Osmanlı batılılaşma olarak geçmektedir. Türkiye Cumhuriyeti dönemi ise istisnasız olarak modern Türkiye olarak adlandırılmaktadır. Bu sürecin iyi analiz edilebilmesi için öncelikle bu ayrımın iyi açıklanması gereklidir.

Batılılaşma Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecine özgü bir kavram değildir. Batılılaşma en genel tanımı ile çağdaş batı kültürünü yakalamak için batı dışı toplumların çabalarının bütünüdür. Bu çabaların niteliği ve kapsamı hakkında da iki tür görüş vardır. Bir görüş teknik olarak batıyı örnek almak, diğer kurumları muhafaza etmeyi önerir. Diğer görüş ise bütün kurumsal yapıyı batıya göre şekillendirmekle birlikte değerler anlamında da Batı uygarlığını benimsemeyi ifade eder (Ülken, 1969, s. 42).

Osmanlı batılılaşmasının erken döneminde batının tekniği ve bilimine vurgu yapılır. Batıdan alınması gerekenin yalnızca bunlar olması gerektiği düşüncesi vardır. Osmanlı devlet adamları kurumsal ve yapısal bir eksiklik olduğunu düşünmemiştir. Yöneticilerde batının güncel askeri teknikleri ve modern bilimi Osmanlı'ya getirilirse Osmanlıların eski görkemli günlerine döneceği inancı vardır. Bu yanılgının en büyük sebebi Osmanlı'nın batıya karşı alınan büyük askeri zaferlerin sonucunda gelişmiş bir imparatorluk olmasıdır.

Batılılaşma konusunda bu iki anlayış farkı toplumların batılılaşma sürecindeki ilerleme hızını ve niteliklerini farklılaştırmaktadır. Bu konu literatürde karşılaştırmalı siyaset yöntemi ile özellikle Osmanlı, Rus ve Japon modernleşmeleri üzerinden karşılaştırılmıştır. Tüm bu batı dışı modernleşme denemelerinin ortak noktası ordu modernizasyonu ile başlayan modern devlet kurma çabasıdır.

Osmanlı Devleti için batılılaşma süreci yeni bir kabul ile başlar. Batılılaşma denemeleri öncesi dönemde Duraklama Devri olarak adlandırılan 17. Yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti çeşitli ıslahatlar yapmıştır. Bu ıslahatların amacı ihtişamlı Kanuni dönemine dönme isteğidir. Osmanlılar bu dönemde Avrupa'da bir ilerleme ya da atılım olduğu için savaş alanında Osmanlı'nın yenilmediği, aksine Osmanlı

Devleti'nin özünden uzaklaştığı için savaşlarda yenildiği algısı hakimdir. Batılılaşma bu düşüncenin yerini Batı'nın üstünlüğünün her alanda kabul edilip sadece askeri olarak değil kurumsal olarak da Batı modelinin uygulanmasından başka çare kalmadığı kabulü ile başlar. Bu sürecin itici gücü yalnızca devletin ayakta kalmasını sağlamaktır. Demokratikleşme, sekülerlik ve ulus devlet gibi kaygılar bu süreçte öncelikli olmamıştır ancak süreç bu olguların devletteki yerini olgunlaştırmıştır. Türk modernleşmesi bu olgunlaşmanın sonucunda ortaya çıkan kurucu kadronun eseridir.

Kronolojik olarak batılılaşma sürecine giden yolu özetlersek birinci aşamada öncelikli hedef Kanuni dönemine öykünerek mevcut düzenin onarılması ile başlar. Bu süreçte Osmanlılar medeniyet olarak ve devlet düzeni olarak en iyisi oldukları fikrindedir. Sadece Kanuni dönemindeki muhteşem döneme dönmek için bazı toplumsal ve ekonomik konuların düzenlenme ihtiyacı vardır. Lahiyalar şeklinde raporlar ile bu duruma çözüm aranır. Sorun bir iç mesele olarak toplumsal ve dönemsel olarak düşünülmüştür.

İkinci aşamada ise savaş alanında alınan ilk ciddi yenilgiler söz konusudur. Doğuda ve batıda güçlü merkezi devletlere sınır olunması ile birlikte yıpratıcı ve uzun savaşlar başlamıştır. Bu savaşlar sonuçsuz ve maliyetli bir hal alması ile ciddi bir ekonomik yük oluşturmuştur. Avusturya ve Safavi Devleti ile yapılan savaşlar bu sınıftadır. Osmanlı Devleti ilk aşamadaki iç problemleri halledince savaş alanında tekrar galip geleceğini düşünerek yanılmıştır. Tüm bunların yanında Avrupa'da önemli gelişmeler meydana gelmektedir (Kunt, 2009, s. 42).

Osmanlılar bu dönemde savaşlarda yenilgi alsa da bu yenilgiler Avrupa koalisyonuna karşı alınıyordu. Birden çok devlete karşı alınan ağır yenilgiler. Bu savaşların birçoğunu Osmanlılar başlatıyordu ve otoritesini sağlamak, diplomasideki gücünü artırmak adına savaş yolunu tercih ediyordu. Osmanlılar bu süreçte süresi dolan barış antlaşmalarını karşısındaki devletler istediği halde uzatmaya sıcak bakmayarak reddediyordu. Bu dönemde Osmanlılar hala Avrupa'dan üstün olduğu konusunda kendilerinden oldukça emin bir şekilde diplomasi yapıyordu. Devlet erkanının diplomaside savaş yanlısı bir tutum sergilemesi dönemin sadrazamlarının siyasi güç devşirmek için savaş çıkarma arayışında oldukları şeklinde de yorumlanmıştır (Akad, 2009, s. 85).

Üçüncü aşamada ise ilk defa Osmanlılar batıda bir devlet ile yapılan savaşı kaybediyor. Koalisyon olmadan bire bir karşı karşıya gelinen bir savaş olan 1768-1774 Rus savaşı gerilemenin artık çöküşe, dağılışa döndüğü eşiktir. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti 1897 Yunan Savaşı dışında hiçbir savaşta tek başına galibiyet alamamıştır. Özellikle 1877-1878 Rus Savaşı'nda Osmanlı Devleti travmatik bir yenilgi almış, onur kırıcı bir sonuca ve antlaşmaya razı olmuştur.

Üçüncü aşama ordu modernizasyonunun merkezi bir devlet yapısı olmadan başırlamayacağını anlaşıldığı dönemdir. I. Abdülhamid'in Rus savaşı esnasında sadrazam vekiline yazdığı mektupta "...benim yandığım devletteki gevşekliliktir" sözleri devlet örgütlenmesi ve merkezi idare ihtiyacının devletin en üst makamı tarafından dillendirilmesidir (Paşa A. C., 2008, s. 281). Nitekim 16. Ve 20. Yüzyıllar arasında 12 kez savaşılan Rus Çarlığı da batılılaşmakta olan bir devlettir. Bu nedenle iki batılılaşma örneğinin mücadelesi kıyaslama açısından önemli bulgulara neden olmuştur. Bu bulgular alt başlıklarda yüzeysel olarak işlenmiştir.

Türk modernleşmesi bu sorunlu batılılaşma sürecinin sonrasında başlamıştır. Türk modernleşmesi ihtiyaçlara göre evrilerek gelişen bu batılılaşmanın aksine yeni baştan oluşturulmuş, tamamen modern, radikal bir projedir. Atatürk'ün sözleri ile *"...içeride ve dışarıda saygı ile tanınan yeni vatan, yeni sosyete, yeni devlet ve bunları başarmak için aralıksız devrimler... İşte Türk genel devriminin bir kısa deyimi..."* (Atatürk, 1935)". Buradan yola çıkarak Türk modernleşmesi ile Osmanlı batılılaşması arasındaki farkı ifade etmek için kullanılacak en önemli kelime şüphesiz *"devrim"* dir.

Osmanlı batılılaşması bir yenilginin kabulü ile başlamıştır. Türk modernleşmesi ise kısıtlı imkanlarla kazanılan büyük bir zaferin ardından bu zaferin kalıcı ve toplumsal olması amacı ile yapılmıştır. Osmanlı batılılaşmasında anayasanın oluşturulması ve bu anayasadaki hakların vatandaşlara verilmesi büyük ölçüde batılı güçlerin barış konferanslarındaki baskılarının birer sonucudur. Türk modernleşmesi ise savaş galibi hür bir iradenin baştan aşağıya devrimci projesidir.

Bu iki sürecin sonuçları arasındaki farkın analizi ordu siyaset ilişkisi bağlamında yapılacaktır. Çünkü Mustafa Kemal Atatürk'ün modern cumhuriyet projesi Avrupa'daki birçok örnekten farklı olarak yukarıdan aşağıya doğru kurmay

subay sınıf tarafından uygulamıştır. Aynı kurmay sınıf bu projeyi koruma görevini kendinde görmüştür. Bu sebeple ordu, cumhuriyeti ve devrimleri koruma amacı ile doğrudan ve dolaylı müdahalelerde bulunmuştur. Cumhuriyet dönemi ordu siyaset ilişkisini anlamak için bu ilişki Osmanlı batılılaşmasından itibaren ele alınmalıdır. Aksi takdirde modern cumhuriyet projesinde ordunun rolünü açıklamak ordunun kimliğini ve yapısını temellendirmek mümkün olmayacaktır.

Osmanlı batılılaşması ve Türk modernleşmesinin Avrupa modernleşmesinden ayrıldıkları ortak nokta ise devlet ve iktidara bakış açısıdır. Avrupa modernleşmesinde devleti ayakta tutmak, devleti kurtarmaya çalışmak gibi bir misyon olmadığı gibi tam aksine iktidarı felce uğratma amacı söz konusudur (Koçak, 2017, s. 76). Oysa ki Osmanlı batılılaşması devleti kurtarmaya çalışırken Türk modernleşmesi de yeni baştan modern bir devlet kurma ve ulus oluşturma projesidir.

Çalışmanın bu bölümünde modern cumhuriyetin kurucusu ve koruyucusu olan ordunun, modernleşme sürecinde siyaset ile olan ilişkisinin dönemsel olarak gelişimi ve dönüşümü incelenmiştir. Dönemlerin tarihsel olarak belirlenmesinde ordu ve siyaseti aynı anda etkileyen önemli olaylar ele alınmıştır. Batılılaşma sürecini gerekli kılan gelişmeler ekonomik, toplumsal ve siyasal olarak öz nitelikle incelenmiştir. Batılılaşma girişimi ile oluşan değişimin anlaşılması için batılılaşma öncesi kurumsal örgütlenme biçimleri olarak ordu ve devlet yapısı tarihsel ve yapısal olarak analiz edilmiştir.

Bölüm başlıkları batılılaşma sürecindeki kritik olayları zamansal kesit belirleyecek şekilde seçilmiştir. O dönemde etkin olan özne o döneme adını vermiştir. Çünkü batılılaşma özellikle Tanzimat öncesi dönemde kişilere bağlı yenilik denemeleri ile kısıtlı kalmıştır. Devamlılıkla sürdürülen bir projeden söz etmek mümkün değildir. Başlıkların adlandırılmasında bu gerçeklik ele alınmıştır. Türk modernleşmesinde ise sürdürülebilir bir projeden bahsedilmekle beraber dönem aralıkları dönemin liderleri üzerinden adlandırılmıştır. Batılılaşma döneminin başlıklandırması ile modernleşme sürecinin başlıklandırması sonuç olarak benzer olsa da neden olarak farklıdır.

3.1. Batılılaşma: 1774-1918 Dönemi

Osmanlı Devleti'nin kesin olarak batılılaşma kararı alması ile resmi olarak sona ermesi arasında yaklaşık 150 yıllık bir zaman aralığı vardır. Bu zaman aralığında yapılan batılılaşma girişimlerinin tek amacı devletin çöküşünü engellemektir. Osmanlıların bu amaç ile batının kurumlarını ithal etmek için batılılaşma sürecine girmiştir. Ancak batının meydana getirdiği bu kurumlar Osmanlıların amaçladığından çok daha farklı ihtiyaca yönelik, farklı bir ortamda meydana gelmiştir.

Modernitenin siyasi alandaki yeni biçimleri devlet ve iktidarın sorgulanması, yeniden örgütlenmesi ile meydana gelmiştir. Krala ya da kiliseye yani genel anlamda iktidara karşı bir sorgulama sürecidir. Sınıfsal ve toplumsal kazanımlar bu iktidar odaklarına karşı verilen mücadeleler sonucunda elde edilmiştir. Modern siyasetin kurumlarından olan parlamento, hukuk devletinin temeli olan anayasa gibi yenilikler bu iktidarın siyasi yetkisini sınırlayan yapılardır. Modern siyasi kurumlar bu sürecin bir sonucudur. Ancak Osmanlı Devleti'nde ise durum farklıdır. Devletin dağılması söz konusudur ve batılılaşma bunun engellenmesi adına yapılmıştır. Bu nedenle hem süreç hem mevcut yapı hem de aktörler Avrupa'dan oldukça farklıdır.

Devletin dağılması endişesi kaybedilen savaşlar sonucunda gelişmiştir. 1774'e gelinirken yaklaşık bir buçuk asır kadar süren toplumsal huzursuzluk, buhran ve kriz dönemi yaşanmıştır. Savaş sonuçları bu sürecin adlandırılmasına ve ciddiyet kazanmasına neden olmuştur. Ancak problem bu savaşlardan çok daha önce ordunun ve devletin coğrafyada hala çok güçlü olduğu dönemlerde başlamıştır. Bu toplumsal problemler *Celali İsyanları* gibi yoğunluğu zaman zaman değişmekle birlikte onlarca yıl süren sosyo-ekonomik buhran dönemidir. Bu süreç Tımar Sisteminin bozulması, Kapıkulu sisteminin merkeze mali yük olması, vergilerin artması ancak toplanamaması gibi birbiri ile bağımlı yapısal ve toplumsal sorunlar zinciridir.

Osmanlı batılılaşmasında temel hedef devletin kurumsallaşarak orduyu daha etkili ve hızlı bir biçimde örgütlemesidir. Buradaki motivasyon devletin yok olma tehlikesinin ortadan kaldırılmasıdır. Bu nedenle batılılaşma Osmanlı Devleti'nde askeri modernizasyon ile özdeşleştirilir sıklıkla. Bu özdeşleştirme batılılaşma sürecinin başlangıcına bakılarak yapılmaktadır. Oysa sürecin başladığı yere değil

nedenine bakılırsa batılılaşma ve ordunun Osmanlı Devleti için ifade ettiği anlam daha anlaşılır olacaktır.

Çalışmanın 1. Ve 2. Bölümünde ordu ve siyaset ilişkisi tarihi olarak açıklanmış ve modernleşme ile ordu siyaset ilişkisinin bağı incelenmişti. Bu incelemenin Osmanlı batılılaşması üzerinde de yapılması için öncelikle bu dönemi hazırlayan süreci özetlemek gereklidir. Neden ve ne zaman batılılaşma kararı alınmıştır? Çalışmada batılılaşma öncesinde yapılan yenilik ve değişikliklerin batılılaşma dönemine dahil edilmeme sebebi nedir? Bu soruların cevabını verebilmek için 1774 öncesi dönemin kurumları ve olayları ordu siyaset ilişkisi bağlamında açıklanmalıdır. Kurumsal yapı açıklanmadığı takdirde batılılaşmanın nasıl bir dönüşüm gerçekleştirdiği anlaşılamaz.

Osmanlı Devleti'nin 600 yıllık bir tarihi olduğu göz önüne alınırsa 150 yıl kadarı durağan bir buhran dönemi, geri kalan 150 yılı da dağılmayı engellemek adına yapılan batılılaşma hareketi ile geçmiştir. Bu demek oluyor ki Osmanlı Devleti uzun ömürlü bir devlet olsa da ömrünün ikinci yarısını yapısal problemlerle mücadele ederek geçmiştir. 1774 öncesi dönemin yapısal ve tarihsel olarak ana hatları ile açıklanması bu problemleri yapının hangi şartlarda hangi amaçlara göre inşa edildiğini anlamak adına önemlidir.

3.1.1. 1774 Öncesi Devletin Yapısı

Bu bölümde Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 1774'e kadar olan sürecin yapısal ve tarihsel olarak batılılaşma sürecine olan etkisi incelenmiştir. Tarihsel olarak bu dönemin tamamen incelenmesi mümkün olmayacağı için bu dönem içinde devlet yapısının ordu siyaset ilişkisi ile bağıntılı olarak nasıl şekillendiği çözümlenmiştir. Bu çözümleme yapılırken toprak sistemi gibi ekonomik örgütlenmelerin ordu siyaset ilişkisi bağlamında devlet yapısının şekillenmesindeki rolü de incelenmiştir.

1774 öncesi dönem tarihsel olarak incelenirken yapısal olarak örgütlenme biçimleri ve kurumlar açıklanmıştır. Askeri ve idari yapıların nitelikleri açıklanmış, ordu siyaset ilişkisi bağlamında önemli yer tutan *Tımar Sistemi*, *Tımarlı Sipahi* ve *Yeniçeri Ocağı* gibi örgütlenmeler daha detaylı olarak incelenmiştir.

Osmanlının kurumsal yapısı açıklanırken bunun düşünsel ve ekonomik temelleri ilişkilendirilmiştir. Bu bölümün sonunda Osmanlı kurumlarının dönemin batı dünyasından ayrıldığı noktalar ortaya konulmuştur. Bu farkların batılılaşma sürecinde ve modern Türkiye projesinde oynadığı etki açıklanmıştır.

Osmanlıların duraklama devri olarak nitelendirilen dönemde karşılaştığı problemler bu dönemde inşa edilen toprak ve siyasi örgütlenmenin birer sonucudur. Bu sonuçlar moderniteyi ortaya çıkaran siyasal, ekonomik ve toplumsal ortamın oluşmamasının asıl nedenidir. Bu durum açıklandıktan sonra duraklama ve batılılaşma süreci arasındaki büyük toplumsal olaylar incelenecektir. Bu ara dönem problemin fark edilmesi, kabullenilmesi ve çözümü için harekete geçilmesini kapsayan bir süreçtir. Batılılaşma gereğinin kaçınılmaz tek yol olduğunun kabullenildiği dönem olarak 1774 sonrası dönem ise alt başlıklarda detaylı olarak ele alınarak açıklanmıştır.

Birçok modern öncesi devlet, ordu örgütlenmesinin kurumsallaşma ihtiyacı üzerine devletleşmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nde ordu, devleti meydana getirmekle kalmamış, çöküşüne kadar sürekli olarak etkin bir biçimde devletin siyasetini etkilemiştir. Son dönemlerinde ise doğrudan devletin siyasetini ordu üretmiştir. Cumhuriyeti kuran askeri elit bu ordunun içinden çıkmıştır. Bu sürecin temelini anlamak ve bu ilişkinin nasıl meşruluk kazandığını kavramak için Osmanlıların nasıl devletleştiğini incelemek gereklidir.

Devletleşme aşamasında devralınan kurumların yapısını incelemek batılılaşma ihtiyacının nedenini anlamak için önemlidir. Osmanlı'nın neden Avrupa'daki gibi bir modernleşme süreci geçiremediğini anlamak için özellikle Fatih Sultan Mehmed dönemi kanunname düzenlemelerini ve Bizans-Sasani toprak sistemini iyi açıklamak gerekir.

Osmanlı toprak sisteminin Asya Tipi Üretim Tarzı şeklinde Marksist bir terminoloji ile açıklandığı çalışmalar mevcuttur (Hilav, 1965; Divitçioğlu, 1981). Ancak Osmanlıların kendine özgü birtakım farklılıkları olması sebebiyle toprak sistemini doğrudan Asya Tipi Üretim Tarzı şeklinde tanımlanmak bu çalışmanın bağlamında eksiklik yaratacaktır. Bu çalışmada toprak rejimi sadece iktisadi bir analiz için incelenmemektedir. Toprağın iktisadi örgütlenmesinin siyasal yapının

örgütlenmesindeki etkisini incelemek söz konusudur. Bu nedenle tarihsel sürecin anlatımı devletin siyasi yapılaşması üzerinden ele alınmaktadır.

Osmanlı Devleti ordu üzerine inşa edilmiş bir devlettir. Devlet olma aşamasına birçok modern öncesi topluluk gibi ordu örgütlenmesi ile oluşmuştur. Devlet ordu üzerine kurulmakla kalmamış devletin her döneminde ordu ile iç içe olmuştur. Ordu devletin iç ve dış siyasetine, iktidar mücadelesine, hanedan içinde baba ve oğul ilişkilerine kadar girmiştir. Osmanlılar için devletin kuruluşunda ordu anahtar rol oynamıştır (Tachau & Heper, 1983; aktaran Heper, 2015, s. 48).

Osmanlılar ilk başta küçük Türkmen grupların oluşturduğu bir topluluktu. Selçukluların Bizans sınırındaki uç beyliklerinden birisiydi. Bu beylikler devlet örgütlenmesinden uzak askeri örgütlenme temelli topluluklardı. Uç beyliği olan Osmanlılar çağdaşı olan diğer Anadolu beyliklerinin sahip olduğu bir takım vergi benzeri (bkz: bâc) basit yerleşim kurallarından ve geleneklerinden dahi habersizdi. Bunun sebebi konar göçer ve akıncı bir yaşam tarzının benimsenmesidir. Ciddi bir vergi sistemi yerleşik hayat tarzı ve egemen olunan bir toprak parçası ile mümkündür. Türk devletlerinde bunun ilk örneği, ilk olarak yerleşik hayata geçen Uygur Devleti'dir (Bekçi, Apalı, & Çulcu, 2021, s. 214). Çok daha eski uygulamaları olmasına rağmen ilk Osmanlıların bunu bilmemesi kent tipi yerleşik hayat tarzının devlet örgütlenmesindeki önemini göstermektedir (Kunt, 2009, s. 34).

Osmanlılar yarı konar göçer yaşam tarzının kattığı askeri dinamizm sayesinde güç olarak kendisinden kat kat büyük Bizans'ın uç kalelerini alacak kadar örgütlü akınlar yapıyor, bu akınlar için asker toplayabiliyordu. Bu askerleri diğer Türkmen gruplardan toplayarak örgütüyor ve başarılı akınlar düzenliyordu (Kunt, 2009, s. 27-34). Bu topluluğun beylik olması Osman Bey'in bu örgütlenme ile kazandığı savaşların sonucunda aldığı kasaba ve topraklar ile oluşmuştur. Aynı başarılı örgütlenme ile Orhan Bey Bursa gibi önemli Bizans şehirlerini alarak toprakları genişletince ilk devletleşme ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

Bu döneme gelindiğinde belirtilmesi gereken önemli bir husus vardır. Selçuklular Anadolu beyliklerini Bizans sınırlarında akıncılık yapmaları için sınır uçlarına yerleştirmiştir. Teşvik edici olması açısından fethedilen yerler bu

beyliklere *yurtluk* olarak verilmiştir. Yurtluk fethedilen bölgenin merkezden önemli ölçüde bağımsız olmasına izin verilen, beylik beylerine özerklik tanınan toprak parçasıdır. Selçuklu sultanı I. Alaaddin Keykubat Karahisar ve Bilecik'i Ertuğrul Gazi ve oğullarına yurtluk yani tımar olarak vermiştir (Kılıç, 2013; Başar, 1995). Halil İncalcık Anadolu'daki bu durumu köylülerin bağımsızlığı haricinde feodal yapıya benzeterek; Osman Bey'in Selçukluların özerk bir beyi olduğunu ifade etmiştir (İncalcık, 2000, s.15; aktaran Heper, 2015, s 50).

Osmanlı Devleti bu sürecin devamında Osman Gazi döneminde bu bölgede kurulmuştur. Yurtluk sistemindeki amaç akınlara teşvik etmek ve Selçukluların sınır boylarının aktif olarak korunmasını sağlamaktır. Beylikler de siyasal bağımsızlıklarını artırmak adına topraklarını artırmayı önemsiyordu. Ancak burada belirtilmesi gereken önemli husus Asya Tipi Üretim Tarzının Osmanlılara neden doğrudan uygulanamayacağı üzerinedir.

Asya Tipi Üretim Tarzı modelinin hâkim olduğu doğu toplumlarında (İran, Hindistan, Türkiye) toprakta özel mülkiyet yoktur. Toprak devlettir. Bu ilişkilerin böyle kurulma sebebi Marx ve Engels'e göre coğrafi şartlardır. Bu coğrafyanın kurak iklim ağırlıklı olması sebebi ile yapay sulama sistemine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu büyüklükte bir altyapı için kuşkusuz merkezi bir devlet gücü gereklidir (Divitçioğlu, 1981, s. 17-18). Ancak Osmanlıların kuruluş döneminde devletleşme ihtiyacı ortaya çıktığı dönemde hali hazırda toprak beyin mülküdür ve bu mülkiyetin meşruiyeti ve kazanımı askeridir. Osmanlıların ilk döneminde toplumsal olarak da büyük çapta sulama sistemi gerektirecek tarım arazileri söz konusu olmayıp hayvancılık ve ticaret odaklı bir ekonomik hayat vardır. Ekonomik çeşitlilik anlamındaki durum Orhan Bey döneminin (1326-1362) sonlarına kadar bu şekilde devam etmiştir. Toprak mülkiyetinin yalnızca devlete ait olma durumu ise 19. Yüzyılda birtakım arazilerin belirli şartlarla özel mülkiyete izin verdiği kanunlar dışında sabit kalmıştır (Küçükkalay, 2022, s. 202-205). Bu sonuçlar Osmanlı Devleti'ni Asya Tipi Üretim Tarzı sınıfından çıkarmamaktadır ancak ordu yapılanmasının toprak örgütlenmesi ve iktidar ile olan ilişkisinin boyutunu açıklamaktadır.

Devletleşme ihtiyacı çalışmanın ikinci bölümünde belirtildiği üzere savaş ile doğrudan alakalıdır. Savaşın finansmanı ve askerin örgütlenmesi için düzenleme

gereklidir. Osman Bey dönemi klasik devlet öncesi diğer toplumlarda da olduğu gibi herkesin savaş zamanı savaşçı olduğu bir toplum yapısına sahipti. Savaşlar daha kısa ve dar alanda gerçekleştiği için bu herhangi bir sorun oluşturmuyordu. Orhan Bey dönemi fethedilen büyük Bizans şehirleri sonucunda hem topraklar genişlemiş hem de nüfus artmıştır. Savaş daha geniş alanlara yayılmış daha uzun zaman almaya başlamıştır. Sadece askerlikle uğraşması gereken savaşçı ihtiyacı meydana gelmiştir. İkinci bölümün alt başlıklarında açıklandığı üzere bu durum savaşçıların örgütlenmesi ve finansmanı zorunluluğunu; dolaylı olarak devlet kurumunu ve ilk düzenli ordu birimlerini (yaya ve müselleme) ortaya çıkarmıştır (Kunt, 2009, s. 38-39; M. S. Bakanlığı, 1999, s. 22).

Orhan Bey döneminde devletleşmenin diğer bir göstergesi de askeri işler ile sivil işlerin kısmen ayrımına işaret eden vezirlik kurumudur. Beylerbeyi askeri işlerle sorumlu makam iken sivil işlerle meşgul olan, genellikle medrese kökenli bu yeni makamın adı vezirlik olmuştur. Bu kurumsal gelişmenin başlıca sebebi ordunun büyüyerek toplumdan ayrı bir yapı olarak gelişmesidir. Vezirlik makamı yönetim anlamında önemli bir kurum olsa da Osmanlılarda her zaman askerler daha saygın ve önemli konumlarda olmuş, üstünlüklerini korumuşlardır. Öyle ki 17. Yüzyıla kadar vilayetlerde yöneticiler de askeri kişilerden oluşmuştur (Kunt, 2009, s. 39-40). Askerliğin bu saygın durumu Osmanlılara özel olmayan, modern öncesi dönemde hemen hemen her toplumda alışıl gelmiş bir durumdur. Vezirlik ve Beylerbeyi gibi makamlar Orhan Bey döneminde ortaya konulmuş olsa da tüm bu makamların başı olan *Osmanlı Padişahı* bugün bilinen hali ile ilk üç hükümdar döneminde henüz şekillenmemiştir.

İlk üç hükümdar mutlak monarktır. Ancak o dönem sürmekte olan askeri gelenek devam ettiğinden, örf ve adetlere dayalı, nüfuz grupları liderleri ile istişareye dayalı karar alan bir yönetim vardır. Hükümdar bu yönetimde askeri yetenekleri ile öne çıkan eşitler arası birinci konumundadır. Padişah olarak ayrıcalıklı bir protokole sahip ilk mutlak hükümdar Yıldırım Bayezid olsa da klasik *Osmanlı Padişahı* figürü Fatih Sultan Mehmed'in protokol düzenlemeleri ve kanunnameleri ile netleşmiştir (Ortaylı, 2012, s. 169-170).

Batılılaşmada olduğu gibi Fatih'in kanunnameleri ve protokollerinin oluşturulmasında önemli bir gerekçe olarak devletin devamlılığı endişesi vardır.

Osmanlı Devleti 1402 Ankara Savaşı'nda aldığı ağır yenilgi sonrası 13 yıllık bir *Fetret Devrine* girmiştir. Esaret altındaki padişahın 4 oğlunun iktidar mücadelesi devleti parçalanma noktasına getirmiştir. Bu nedenle Fatih kanunnamelerinde devletin sürekliliği büyük önem taşır. Örneğin kardeş katli kanunnamesi olarak bilinen düzenlemeler iktidarın belirsizliğini gidermek ve ikinci bir fetret devri ihtimalinin ortadan kaldırılması için yapılmıştır. Devletin sürekliliğinin önemi bu konuda İslam hukukundan üstte gelmiştir.

Fatih dönemi Osmanlı'da devletin yapısının kurumsallaşması açısından o kadar önemli bir yer tutmaktadır ki ilk batılılaşmanın bu dönemde olduğu yönünde yorumlar da yapılmaktadır (Kongar, 2012, s. 52). Elbette bu batılılaşmada kastedilen Bizans sonrası dönemde Bizans mirasının Osmanlılar tarafından onararak devam ettirilmesi idi. Yani bu batılılaşma modern batıdan zaman olarak da coğrafya olarak da uzak olunan bir dönemdir. Ancak yine de bu sürecin Osmanlı Devleti'nin yükselişinde ve kurumsal yapısının oluşmasında önemli katkıları olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin bu aşamaya kadar olan süreci incelendiğinde devletin kurumlarının askeri örgütlenme ihtiyaçları çevresinde şekillendiği görülmektedir. Bu modern öncesi devletlerin doğal sürecidir. Osmanlı Devleti'nin bu süreçte askeri örgütlenmenin sosyal ve ekonomik temeli olan toprak yönetiminde ise önemli bir medeniyet mirasını devam ettirmiştir. Sasanilerin divan tipi idari örgütlenmesinin yanında Bizans ve Selçuklu Devleti'nde görülen toprak yönetimi örnek alınmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Fatih Sultan Mehmed döneminde topraklarına kattığı Bizans, Roma İmparatorluğu'nun bölünmesi ile doğuda kalan kısmını oluşturmaktaydı. Roma İmparatorluğu'nun Kavimler Göçü sonrasında çözülmesi ile modernite öncesi siyasal ve toplumsal zeminin olduğu Doğu Roma'nın toplumsal ve ekonomik yapı olarak batıdan bazı farklılıkları mevcuttu. Bunlardan en önemlisi bağımsız köylülük ve vergisi esasına dayanan toprak sistemidir. Bu sistemde bütün topraklar devletin malıdır. Bu nedenle feodalite ve onun kurumları bu coğrafyada gelişmemiştir (Keyder, 2017, s. 20-23).

Büyük bir medeniyetin son temsilcisi olan Bizans'ın toprak sistemi bu şekilde iken Osmanlıların içinden geldikleri Selçuklu düzeninin toprak sistemi de

çok farklı değildi. Osmanlı toprak sisteminde *İkta* sistemi olarak adlandırılan Selçuklu toprak sistemi mi yoksa Bizans toprak sistemi olan *Pronia* mı daha etkili olmuştur tartışmalıdır (Küçükcalay, 2022, s. 202-205). Bu iki sistemin de modern Avrupa'yı oluşturan feodal sistemden farkı toprak mülkiyetinin devlete ait olması durumudur. Bu iki sistem de ufak farklılıklar olmakla beraber özünde mülkiyeti devlete ait olan toprağın devletin belirlediği memur ya da askerlere geçici olarak devredilmesi sonucunda ürün, para ya da hizmet (asker yetiştirmek) karşılığı devletin gelir elde etmesi üzerine kuruludur.

Feodal düzendeki serflikten farklı olarak Osmanlı'da köylüler devletin toprağında süresiz kiracı konumdadır. Ancak toprağın boş kalmaması için belirli kural ve cezaların varlığı köylüleri tam olarak özgür saymayı da engellemektedir (Ortaylı, 2012, s. 152). Üretim ilişkilerinde ise *tımarlı sipahi* ve kadı gibi yapılar köylü ile devlet arasındaki araçlardır (Türkmenoğlu, 2021, s. 497). Tımarlı sipahiler eyalet örgütlenmesinin temelini oluşturan askeri ve ekonomik nitelikteki yapıdır. Osmanlı Devleti'nin yükselişinde *Yeniçeri Ocağı* ile birlikte askeri anlamda en büyük paya sahip yapıdır. Çalışmanın konusu olan ordu siyaset ilişkisi bağlamında Kapıkulu Ocağı altında *yeniçeriler* ve Eyalet Sistemi altında *tımarlı sipahiler* ekonomik yapının siyasal örgütlenme ile olan ilişkisi anlamında oldukça önemlidir.

Bu iki örgütlenmeye değinmeden önce Kapıkulu Ocağı olarak adlandırılan merkez örgütlenme altında bulunan *Acemi Ocağı*'na da kısaca değinmek gereklidir. Çalışmanın ana tezi ve eksenini oluşturan ordu siyaset ilişkisinin somut bir yansıması bu kurumdur. Bu örgütlenmenin kuruluş amacı Yeniçeri Ocağı'na personel yetiştirmektir (M.S. Bakanlığı, 1999, s. 22). Köleliğin askeri iş gücü olarak kurumsallaştırıldığı Osmanlılarda Acemi Ocağı'na girebilmenin şartı *devşirme* olmaktır. Devşirme kurumu, savaşta esir alınan gayrimüslim genç erkeklerin İslamlaştırılması ile devlete idari ve askeri personel haline getirildiği kurumdur.

Osmanlıların bütün ekonomiyi askerin finansmanı çevresinde örgütlenmesinin diğer bir kanıtı da köleliği şekillendirme biçimidir. Osmanlı Devleti köleliği askeri personel ihtiyacına yönelik olarak kurumsallaştırmıştır. Yeniçeriler köle askerdir. Padişahın kölesi statüsünde padişahın merkezi ordusu olarak

başlayan bu düzen zamanla kapsamını ve etkisini genişletmiştir. Aynı şekilde devşirme paşalar da teknik olarak rütbesi ve makamı fark etmeksizin köledir (Gürkan E. S., 2020c).

Yeniçeri Ocağı padişahın merkezi ve düzenli ordusu olarak yaya ve müselleme örgütlenmesinin yetersizliği üzerine 1363'te I. Murat döneminde kurulmuştur (Pul, 2020). İslam hukukunda savaş ganimeti paylaşımı esasına göre toplam ganimetin beşte birinin devlet hazinesine aktarılır. Buna dayanılarak ele geçirilen tutsakların beşte biri padişahın kölesi niteliğinde seçilerek merkez ordusu şeklinde örgütlenmiştir. Bu örgütlenme Abbasiler'in *gulam* sisteminin merkezi otorite lehine güncellenmiş halidir (Özcan A. , 2007, s. 226-228). Osmanlılarda Abbasilerden farklı olarak devşirme hakkı yerel beylere ve askerlere yasaklanmış, yalnızca merkezi örgütlenmede devlete ait bir hak olarak tutulmuştur. Devşirmeler yalnızca sultana kul olabilirdi (Aslan, 2021, s. 5).

Devletin ordu örgütlenmesi etrafında kurumsallaşmasının somut göstergelerinden birisi olarak Acemi Ocağı'nda yeteneklerine göre doğrudan idari yapıda görev almış devşirmeler de olmuştur (Yılmaz G. , 2022, s. 287-289). Devlet idarecilerini erken dönemde bu askeri ocaktan devşirmektedir. Sadece idari görevler için devşirmelerin devlet adamı olarak eğitildiği kurum olan *Enderun*, Acemi Ocağı'ndan yaklaşık 100 sene sonra Fatih döneminde tam anlamı ile kurumsal yapıya kavuşmuştur (Tarım, 2022, s. 434-437).

Kapıkulu Ocağı'nın alt birimleri olan Yeniçerilik ve Acemi Ocağı'nın ekonomik yapıdaki yeri Tımarlı sipahiler ile benzer bir noktadadır. Yapı olarak farklılıkları olduğu açık olan bu iki sistem sonuç olarak doğrudan ordu finansmanını hedeflemektedir.

Tımar sisteminde temel mantık yerelden toplanan vergi veya ürünün sipahi tarafından toplanarak savaş zamanı hazır olmak üzere asker yetiştirmesi ve savaşa katılmasını finanse etmektir. Yeniçeriler merkezi düzenli ordu olarak bütçeden maaş alırken; tımarlı sipahiler yerel olarak devlet adına topladığı vergi ve topraktan alınan ürün ile askerini finanse etmektedir. Acemi Ocağı ise savaş tutsaklarının orduya iş gücü köle asker olarak kazandırıldıkları merkezi yapıdır. Yeterli askerin olduğu dönemlerde köleleri asker yapmak yerine tutsaklığının bedeli olarak

kölelerden para alınmıştır (Ercan, 1986). Bu anlamda Osmanlı eyalet yapısının ve merkez yapısının temeli ordunun iş gücü ve ekonomik olarak finansmanı olduğu söylenebilir.

Osmanlı Devleti bu anlamda köleliği ticari bir meta ya da tarımsal iş gücü olarak değil askeri alanda iş gücü olarak kurumsallaştırmıştır. Böylelikle iki farklı yapı olan Tımar Sistemi ve Devşirme Sistemi devletin iktidarının ekonomik anlamda dönüştürülmesinin farklı biçimleridir. Biçimler farklı şekilde ancak aynı amaç için örgütlenmişlerdir. Yükseliş döneminde avantaj sağlayan bu sistem büyük devletlerle yapılan uzun savaşların yaşandığı 16. Ve 17. Yüzyıllarda ordu finansmanı konusunda yetersiz kalmıştır. *İltizam Sistemi* bu ihtiyaca yönelik ortaya çıkmıştır.

Osmanlı Devleti yapısal örgütlenmesinin olgunlaştığı dönemde coğrafi olarak doğusunda Sasani mirasını sürdüren Selçuklu sistemi ile batısında Roma'nın son kalesi olan Bizans sistemi arasında kalmıştır. Aydınlanma hareketine zemin hazırlayan bu dönemde Avrupa'nın siyasi olarak istikrarsız ve merkezi otoriteden uzak olduğu bilinmektedir. Böyle bir dönemde Osmanlıların merkez Avrupa'nın siyasal ve ekonomik örgütlenmesi ile ilgilenmesi beklenemezdi. Zaten Osmanlı Devleti Avrupa'daki bu siyasi istikrarsızlıktan ve parçalanmışlıktan faydalanarak geniş bir alanda hızla yayılmıştır.

Fatih döneminde devlet Balkanlarda oldukça genişlemiştir. İstanbul'un fethi sonrası Bizans'ın toprak sistemini onararak kurumsallaştırılmasında Balkanlarda henüz feodal yapının oluşmamış olması da büyük bir etkidir (Keyder, 2017, s. 18). Osmanlılar Balkanlarda fethettikleri bölgelerde bulunan eski dönem küçük toprak beyi şövalyeleri de kendi tımar sistemine eklemlemiş, angarya gibi ilkel serflik benzeri uygulamaları kaldırmıştır (Ortaylı, 2012, s. 127). Bu nedenle Osmanlılar için farklı bir toprak örgütlenmesini düzenleme ihtiyacı doğmamıştır. Bizans'ın toprak sisteminin merkeze doğru güçlendirilerek devam ettirilmiştir. Bu devamlılıklara dayanarak Osmanlıların siyasal olarak Roma'nın devamı olma iddiası da tartışılan konulardan birisi olmuştur.

Osmanlıların Bizans sonrası devam ettirdiği bu toprak ve devlet sistemini Akdeniz ve Ortadoğu dünyasının direnişi olarak tanımlayarak Osmanlı Devleti için

Yeni Roma ve Üçüncü Roma gibi tanımlar yapılmıştır. Osmanlılar baştan itibaren devlet örgütlenmesini ve siyasal yönetim geleneğini bu coğrafyanın medeniyetleri olan Abbasi, Sasani ve Bizans geleneği üzerine kurmuştur (Ortaylı, 2012, s. 109-117). Roma ile özdeşlesen ardından Bizans ile devam eden Kayzer/Kayser unvanı Bizans yıkıldıktan sonra Fatih ve ardından gelen Osmanlı hükümdarları tarafından kullanılmıştır. Bu unvanın sahiplenilmesi, Üçüncü Roma olma iddiası taşıdığından dönemin Alman, Rus ve Avusturya hükümdarları tarafından bir çekişme, sahiplenme mücadelesine konu olmuştur (Demirkent, 2022).

Osmanlı Devleti'nin en parlak döneminde kurumsallaştırdığı ve benimsediği bu sistem Avrupa'da moderniteyi oluşturan yapı ile ters bir örgütlenme üzerine kuruludur. Bu örgütlenme devletin askeri gücünü beslemek adına neredeyse bütün tarım arazilerini ve dolayısıyla ekonomiyi kamulaştırarak merkezin ve ordunun beslenmesi üzerine kuruludur. Bu nedenle batılılaşma tüm çabalara rağmen devletin çöküşünü geciktirse de engelleyememiştir. Çünkü ithal edilemeye çalışılan kurumların toplumsal temeli yoktur. Avrupa'da bu kurumları toplum kendi içinde sınıfsal uzlaşılar ile çıkarmıştır. Osmanlı'da kurumlar yukarıdan inme bir şekilde inşa edilse de toplumun bu sistemi özümsemesi için yeterli zaman ve uygun ortam olmamıştır.

Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve askeri olarak zirvesi kabul edilen Kanuni Sultan Süleyman dönemi de bu örgütlenmenin bir sonucudur. Büyük askeri hareketler, fetihler ve vergi alınacak toprak miktarının hızla artması bu örgütlenme ile mümkün olmuştur. Ancak bu örgütlenme sürdürülebilir olmadığı için henüz Kanuni döneminde bile askerin finansmanında problemler baş göstermeye başlamış yeni vergiler icat edilmiştir (Alatlı, 2019, s. 220).

Tamamen askeri örgütlenme etrafında kurumsallaşmış devlet büyüdükçe daha çok askeri finansman gerektiği için sistem sürekli olarak savaşmayı gerektirmektedir. Bu bir paradoksa neden olmuştur. Doğuda İran batıda Avusturya gibi büyük devletlerle sınır olunduktan sonra savaşlar idare açısından maliyetli, asker açısından ganimetsiz bir hal almaya başlamıştır. Bu sürecin sonunda ekonomik olarak hazineye nakit girişi azalmıştır (Engin, 2023, s. 85).

Hazineyi desteklemek için vergiler artırılınca halkın üzerinde oluşan baskı bu sistemi kilitlemiştir. Sistemin sürdürülebilmesi için para sıkça *tağşiş* edilmiştir. Tağşiş modern terimle devalüasyon olarak açıklanabilir. Henüz banknotun olmadığı bu dönemde madeni para içindeki kıymetli maden oranı azaltılarak bu işlem gerçekleştiriliyordu. Fatih döneminde de kamu bütçesini kısa süreli rahatlatmak adına zaman zaman yapılan tağşişler Osmanlı'nın 16. Yüzyıldaki buhran döneminde büyük oranlarda yapılmaya başlanmıştır. Fatih döneminden farklı olarak bu tağşişler programlı bir kamu bütçesini değil ordu finansmanını amaçlayan acil çözümleri ifade ediyordu. Anadolu'da nüfus artışı, zirai ve ticari ürünlerin azalması, Avrupa'daki kıymetli maden enflasyonu ve yeni finansman türlerinin Avrupa'da yayılması sonucu tağşiş artık çare olmaktan çıkmıştır (Erdem E. , 2006, s. 12-16).

Devletin ordu finansmanı için acil nakit ihtiyacına kısa vadede çözüm olarak yaygınlaştırdığı *İltizam Sistemi* uzun vadede bu krizin ekonomik boyutunun toplumsal buhran boyutuna ulaşmasına neden olmuştur. İltizam sistemi devletin büyüyen ordusunun artık kendisi gibi büyük ordularla karşı karşıya gelmesi sebebi ile ortaya çıkmıştır. Avusturya ve İran savaşlarını sonraki yüzyıllarda Rusya savaşları takip etmiştir. Geniş coğrafyada kalabalık ordularla yapılan savaşların maliyeti de büyük olmaya başlamıştır.

İltizamı yaygınlaştırmaya zorlayan diğer bir askeri gelişme de dönemin teknolojik gelişmesi olan ateşli silahların üretim artışı ile birlikte yaygınlaşmasıdır. Osmanlıların tüfekte tanışması balkan fetihleri sonrası Orta Avrupa ile sınır olması ile başlar. 1400'lü yılların ortasında Osmanlı ordusunda tüfek kullanımı olduğu bilinmektedir. Ancak bu kullanım o dönem için çok sınırlı sayıda ve yaya askerlere özel bir durumdur (Aydüz, 1998). 15. Ve 16. Yüzyıllarda tüfeğin yaygınlaşması ile askeri ekipman gerekliliği ordunun toplam sefer maliyetini artırmıştır.

İltizam Sistemi devletin eyaletlerden toplanacak vergiyi nakit olarak yerel mültezimlerden tahsil etmesidir. Mültezimler devletin o eyalet için açtığı vergi ihalesinde en yüksek teklifi veren yerel girişimci kesimdir. Devlet ile anlaştığı ihale miktarı vergiyi devlete nakit olarak veren mültezimler, kâr elde etmek için yerelden bu ihale miktarından fazla vergi toplamaktadır. İlk olarak Fatih döneminde uygulandığı bilinen bu sistem 16. Yüzyıl sonlarından itibaren belirtilen askeri ve

ekonomik nedenlerden dolayı yaygınlaşmıştır (Orbay, 2022, s. 224). Bu durum yerelde köylü üzerinde meşru bir baskı aracı ile sömürüye neden olmuştur. Eyaletlerin kendi kendine yetmesi üzerine kanunlar ve düzenlemeler yapılan bu toprak sisteminde bu vergilendirme sürdürülebilir bir sistem olamadı. Artık ürün mültezimi ve köylüyü besleyecek kadar artırılamazdı. Bu sistem Avrupa'daki gibi büyük çiftlik benzeri yapıların oluşmasına izin vermiyordu.

Devletin hedefi tımar sisteminde vadeye yayılan ürün ve asker hizmetine dayalı vergi toplama biçimini değişen askeri finansman ihtiyacı gereği nakit ve hızlı bir şekilde elde etmektir. Ancak 16. Ve 17. Yüzyılda kuraklık, Anadolu'da nüfus artışı gibi sebeplerden dolayı tarımsal üretim daralmıştır, toplumsal talep artmıştır. Avrupa kaynaklı kıymetli maden enflasyonu sonucu parada devalüasyon olmuş ve bu durum kıtlık, işsizlik ve kaosa neden olmuştur. Bu durumda vergiler düzenli ve eksiksiz toplanamadığı gibi Avusturya ve İran savaşları sonuçsuz ve uzun süren yıpratıcı savaşlar olarak devlet hazinesine yük olmuştur (Koç, 2022, s. 195-198).

Bu kriz dönemi düzenin bozulmasına, güvenlik problemlerine ve sonucunda köylülerin tarım arazilerini bırakarak *Büyük Kaçgun* olarak adlandırılan süreci başlatmasına neden olmuştur. *Büyük Kaçgun Celali İsyanları* esnasında gerçekleşen, ekonomik ve siyasal sebepleri olan iç göç hareketlerine verilen sürecin adıdır. Bu süreçte köylüler isyancılardan korunmak için ve vergi vermemek için merkezi hükûmetin ulaşamayacağı yüksek bölgelere kaçmıştır. Bu bölgeler tarıma elverişsiz olması nedeniyle üretime, merkezi hükûmetin erişimine uzak olduğu için de vergi kaybına neden olmuştur (Tunus, 2019, s. 410).

Celali İsyanları ilk başta siyasi nitelikli olarak ortaya çıkan ancak İltizam ve diğer ekonomik sebeplerle birlikte belirli dönemlerde yoğunluğu artan geniş bir iç huzursuzluk dönemidir. Eşkîyalık ve isyan faaliyetlerine sahne olan bu kaos dönemi 1519'dan 1660'lara kadar süren geniş bir aralıktır. Şahkulu isyanlarının devamı olarak İran etkisindeki Türkmen grupların siyasi başkaldırısı olarak başlayan isyan hareketleri bozulan ekonomik düzenle yeni katılımcılar kazanmıştır. Bu süreç 1590'lara gelindiğinde çiftini bozan, topraksız, yersiz ve yurtsuz reayanın genç erkeklerinin katılımı ile geniş kapsamlı bir eşkıyalık hareketine dönüşmüştür (Ortaylı, 2012, s. 155).

1586’da o döneme kadar yapılmış en büyük taşış yapılmıştır. Paranın devalüe edilmesi olan taşış sonucunda alım gücü, vergi toplanması, tarımsal arazilerin ekimi gibi konularda sıkıntı zirveye ulaşmıştır. Devalüasyon %44 oranında yapılmıştır. Bu o döneme kadar yapılan en büyük devalüasyondur. Bu işlem İran ve Avusturya savaşlarının olduğu dönemde askeri harcamalara kaynak oluşturmak için yapılmıştır (Koç, 2022, s. 195-198).

Avrupa’da feodaliteyi oluşturan benzer bir kaos ortamı Kavimler Göçü sonrasında meydana gelmiştir. Osmanlılarda ise bu kaos ortamını bizzat devletin toprak ve vergi politikası doğurmuştur. İşsiz yığınlar işgücü olarak değerlendirilememiştir. Ne askere alınabilmişlerdir ne de feodalite tipi özel derebeyliklerde serf olmuşlardır. Aksine yerleşik halkı emniyet gerekçeleri ile yerinden etmiş tarımsal üretimi azaltmışlardır. Bu süreç aralıklarla 1660’lara kadar sürmüş ve bir buçuk asır süren istikrarsız bir dönem olmuştur.

Osmanlı Devleti bu süreçte hesapladığı vergi gelirini artırmaya çalışırken hali hazırda toplaması gereken vergi miktarını da toparlayamaz hale gelmiştir. Sonraları istisnai olarak bütçenin denk olduğu (bkz: 1761 Bütçesi) dönemler olsa da o bütçe yine savaşa harcanmış ve kaybedilmiştir (Akad, 2009, s. 124). Bu sürecin sonunda I. Abdülhamid döneminde hazinenin toplamayı tahmin ettiği verginin yarısı bile toplanamaz hale gelmiştir (Paşa A. C., 2008, s. 281). Kesin batılılaşma kararı alınana dek bu kısır döngü sürdürülebildiği kadar devam ettirilmiştir.

Büyük bir avantajın bir süre sonra dezavantaja dönmesi sistemin reforme edilmesini oldukça güçleştirmektedir. Nitekim tüm bu düzen bu mantık üzerine inşa edilmiştir. Osmanlı Devleti’nin batılılaşma sürecine kadar geçirdiği bu durağan buhran dönemi bu sorunun tespit edilmesi çabaları ile geçmiştir. Osmanlıların Avrupa’nın aksine bir şekilde örgütlenerek Avrupa’ya rakip bir askeri güç olması ve ardından keskin bir düşüş yaşaması; Sovyetler Birliği’nin ekonomik olarak aşırı merkezileştiği Stalin dönemi sonrası çözülüşe benzetilebilir (Nişanyan, 2019). Modern dönem sonrasında bile aşırı merkezi örgütlenmelerin sürdürülebilmesi ve reformu oldukça zor iken modern öncesi dönemde bunun çok daha zor olması kaçınılmazdır.

Avrupa’da Aydınlanma sürecini doğuran siyasal ve ekonomik yapının Osmanlı coğrafyasında gelişmesine imkân yoktu. Osmanlı Devleti devlet düzenini yapısal olarak bu zeminin oluşmaması üzerine kurmuştur devlet düzenini. Yerelde feodalite benzeri bir iktidar paylaşımı olmamıştır. Ekonomik olarak özel toprak mülkiyeti olmamakla birlikte ticari olarak da bölgeler arası dengeyi sağlamak adına vilayetler arası ticarete de belirli vergiler koyulmuştur. Devlet feodaliteden farklı olarak hem ticareti hem de köylülüğün niteliklerini farklı şekillendirmiştir. Serflik ve derebeylik olmadığı gibi eyaletler arası ticari dolaşımın serbestliği de kısıtlıdır.

Osmanlı Devleti’nin bu ve benzeri uygulamalardaki amacı kendi kendine yeten vilayetler oluşmasını sağlamaktır. Ancak bu durum ticaretin doğasına aykırı olmakla birlikte sermaye birikimine de engel oluşturmaktaydı. Sermaye birikimine engel olan diğer bir durum ise Osmanlı Devleti’nin askeri ve ekonomik olarak temel örgütlenmesini oluşturan Tımar sistemidir (Önsoy, 1988, s. 3-5). Devletin mülkiyetindeki bu topraklarda amaçlanan ya da teşvik edilen hiçbir zaman büyük çapta üretimler olmamıştır. Osmanlı köylüsü devlete rağmen ticari faaliyetlere katılmıştır ancak aynı dönem çağdaşı Avrupalı köylülerin ticarileşmesini devlet teşvik etmiştir (Keyder, 2017, s. 30). Osmanlıların bu yönetimi kapitalizmin gelişmesine uygun ortamı engellemekle birlikte merkantilizmi de oldukça kısıtlamıştır. Osmanlı Devleti kuruluşun itibaren patrimonial bir yapı kurarak hükümdarı tek otorite yapmıştır. Sınıf olma potansiyeli olan kesimleri iktidardan dışlayarak çevreyi tamamen etkisizleştirmiştir (Heper, 2015, s. 37).

Osmanlı’nın batılılaşma öncesi kurumlarının yapıları ve tarihsel anlatısı bu şekildedir. Bu yapıların teknik özellikleri yanında çalışma bağlamına uygun olarak düşünsel kökenlerini de ordu siyaset ilişkisi bağlamında açıklamak gereklidir. Örneğin literatürde Devşirme Sistemi’nin Yeniçeri ve Enderun örgütlenmelerini aristokrasi oluşmasını engelleyerek meritokratik bir sistem oluşturma amacıyla inşa edildiği tartışılmıştır. Hanedanın yerel ile bağı olmayan “kul” niteliğinde bir askeri bürokrasi oluşturmaktaki amacının iktidarına karşı oluşabilecek tehlikeleri engellemektir.

Yerel ile toplumsal bağı olan askeri bürokrasinin buradan temel olarak iktidara karşı hak talep etmesini engellemek bu sistemin diğer bir amacıdır. (Aslan, 2021, s. 3-4). Platon’un “Peki gözeticileri kim gözetecek?” sözünde kastettiği

gözetimi (Özçelik & Biçer, 2018, s. 19) Osmanlılar gözeticilerin toplumdan bağımsız olmasını sağlayarak çözmeye çalışmıştır. Toplumsal bağı olmayan yeniçeriler hanedanın iktidarını başka bir aile ya da gruba aktarmaktan acizdir. Toplumsal bağı olan bir zümre olmadıkları için etkileri çıkar odaklı lider değişimi üzerinedir. Bu etkinin boyutu iktidardaki otoritenin gücüne göre değişmektedir.

Devşirme ve kardeş katli uygulamalarının incelendiği paragraflarda İslam hukukuna göre bu uygulamaların sorunlu olduğundan bahsedilmiştir. Buradaki amaç İslam şeriatı üzerine bir tartışma yapmak değildir. O dönem batıda hakim olan siyasi yapıda kilise kralların ailevi meselelerinden taç giydirmeye kadar söz hakkına sahiptir. Ancak Osmanlılarda durum farklıdır. Hristiyanlık ve İslam arasındaki kurumsallaşma farkı buna neden olmuştur. İslam'da kilise benzeri bir kurum olmamakla birlikte İslam devletinin lideri aynı zamanda imam yani dini lider de kabul edilmektedir. Kilisenin iki kılıç kuramına aykırı olarak İslami gelenekte devlet başkanı dünyevi ve dini liderdir (Çeliker, 2008, s. 254). Halifelik olarak unvan veren bu yapı Osmanlı batılılaşmasında II. Abdülhamid dönemine kadar iktidar tarafından ciddi bir şekilde kullanılmamıştır. Dolayısıyla Osmanlıların İslam devleti olma iddiası da Osmanlı son döneminin konusudur.

Osmanlı Devleti'nin bu yapısı farklı isimlendirmelerle tanımlanmıştır. Metin Heper bu yapıyı *adab* geleneğinin bir özelliği olarak tanımlar. Heper bu geleneği "seküler ve devlet yönelimli" olarak açıklar (Heper, 2015, s. 54-57). Buradaki sekülerlik modernite sekülerliğinden farklı gelişmiştir. Ortodoks Bizans'ın ve Katolik merkez Avrupa'nın aksine Osmanlılar her zaman İslam karşısında bağımsızlığını korumuştur. İktidardaki padişahın gücü ölçüsünde siyasa yapmada yetkiler kendisine aittir. Ulemanın karşıt fikir beyan etmesi çok nadirdir. Ulemanın herhangi bir hükûmet işine karar vermesi ya da yetkisi yoktur. Din adamlarını devlet görevlendirmektedir. Bu işleyişin genel adlandırması *adalet dairesi* olmuştur. Bu tanıma göre toplumda adalet sağlanamazsa ekonomik düzen bozulur ve bu durum da ordunun finansmanı başta olmak üzere devleti bütün alanlarda zarara sokar. Tüm bu sürece fayda sağlamak şartı ile devletin faydası adına padişah keyfi olmamak kaydı ile İslam hukuku dışında yasalar koyabilmekteydi (Heper, 2015, s. 57-64). Bu örneklerden yola çıkılırsa Osmanlıların devlet geleneğinde ne tam olarak teokratik ne de tam olarak seküler bir yapı hakimdir. Tüm yetkiler

padişahın elindedir. Ulemanın siyasete etkisi tahttaki padişahın otoritesine oranla dönemlere göre değişim gösterdiği söylenebilir.

Padişahın yani dünyevi otoritenin koyduğu kurallara *örf-i sultani* denmektedir. Devlet hayatının düzenlenmesi ve toprak düzeninin belirlenmesinde şer-i hükümlerden ayrılan birçok uygulama vardır. Bazen yerel kadıların aile hukuku ile ilgili konularda da örfi kanunlar ve teamüllere göre hareket ettiği bilinmektedir. Osmanlılar halkın ait olduğu dine göre gruplandırıldığı *millet* sistemine göre halkı sınıflandırmıştır. Haklarının verilmesi ve halkın vergilendirilmesi mensup oldukları dine göre değişmektedir. Bu bilgileri de göz önüne alırsak Osmanlılar ne Avrupa devletleri gibi dini otorite ile çatışma içindedir ne de modern anlamda bir sekülerlik vardır (Ortaylı, 2012, s. 199-201).

Osmanlı sekülerliğinin diğer bir yansıması da halk ve yönetici zümrenin dini ele alış biçimlerindeki farklılıktır. Devlet ideolojisi kurumsal ve geleneksel olan Sünni İslam'ın Hanefi yorumu iken halkın dini yaşayış biçimi ağırlıklı olarak Sufi İslam'dır. Sufi İslam'ın sivil alandaki örgütlenmesini cemaat ve tarikatlar oluşturmuştur. Bu durum politik ve sivil alanda iki farklı dini yorumun varlığına neden olmuştur. Birbirinin alanına müdahil olmayan bu iki yapı sekülerlik benzeri bir durumu meydana getirirse de bu sekülerlik tercihen yapılmış ve kabullenilmiş bir durum değildir. Modern öncesi devletlerde merkezin çevreye tam olarak egemen olamadığı dönemlerde kabullenilmiş bir uzlaşma olarak görülmüştür (Işık Z. , 2017, s. 194; Önal, 2018, s. 1259).

Bu ikilik Osmanlı'nın askeri iş gücü kaynağı olan devşirme usulünde de kendini göstermektedir. Yönetici zümre ve resmi ideolojinin aksine yeniçeriler kurumsal Sünni geleneğe göre yetiştirilmemiştir. Modern okullaşma ve askeri eğitimin olmadığı dönemde küçük yaşta gayrimüslim ailelerinden alınan çocuklar Müslüman halkla bir arada büyütülmüştür. Resmi ideolojinin kurumsal eğitim sistemi mevcut olmadığı için halkta beraber büyüyen bu çocuklar Sufi geleneğin kollarından olan Bektaşiliğe göre yetiştirilmiştir. Bu nedenle Yeniçeri Ocağı ile doğrudan ilişkili olan Bektaşilik Osmanlı yönetiminin resmi olarak tanıdığı tek gayri-sünni tarikattır (Koşık, 2015, s. 94; Ocak, 1996).

Ordu siyaset ilişkisinin devşirme bağlamında önemli bir yeri vardır. Osmanlıların siyasa yapmadaki meşruiyetinin kaynaklarının sadece İslam'a dayanmaması, gerekliliklere göre örfi hukuka ya da teamüllere dayanması yeniçerilik kurumunun kurulması ve gelişimi konusunda önemlidir. Nitekim Paul Wittek'e göre devşirme sistemi İslam hukukunda iki temel yasağa rağmen kurulmuştur. Bu iki temel kural *zimmi* yani devlete biat eden gayrimüslimlerin köleleştirilmesi ve dinleri zorla değiştirildikten sonra merkeze toplanmalarıdır (Veinstein, 2017, s. 120). Bu özellikleri açısından Osmanlılar birçok önemli kurumunda örfi hukuku esas alarak yapılanmıştır.

Batılılaşma sürecinde yeniçeriler birçok isyan girişiminde bulunmuştur. Bu isyanların bir kısmı ulema ile iş birliği yapılarak dini nedenlere dayandırılmıştır. Bu anlamda dini referansların Osmanlı'da ordu siyaset ilişkisi üzerinde etkisi önemlidir.

Osmanlı Devleti siyasi ve ekonomik örgütlenmesini modern öncesi dünyada Avrupa ve Orta Doğu'nun en büyük iki imparatorluğu olan Roma ve Pers imparatorluklarının yapısı üzerine kurmuştur. Bu örgütlenmenin başarılı sonuçlarla taçlandırıldığı zirve dönemlerde ise Avrupa'da Aydınlanma hareketi gelişmekteydi. Bu nedenle Osmanlılar sorunun bu kadar temel bir sistem sorunu olduğunu anlamaları mümkün olmadı. Sıklıkla karşılaştırılan Rus modernleşmesinden farklı olarak Osmanlı Devleti coğrafyasında uzun süre devamlılığını sağlamasına yardımcı olan geleneksel örgütlenme yapısını I. Petro sonrası Rusya gibi radikal bir şekilde yıkıp yenisini koyamamıştır. Kapsamlı bir yapıyı onarmak, yeni bir yapı yapmaktan daha karmaşık, zahmetli ve maliyetli olmuştur. Bu yapının sürekliliği içinde padişahların dönemsel çabaları somut bir sonuca ulaşamamıştır.

3.1.2. Padişah Odaklı Batılılaşma (1774-1838)

Padişah odaklı batılılaşma hamleleri kuşkusuz padişahların süregelen düzensizlikten duyduğu ciddi rahatsızlık ile başlamıştır. Padişahlar duraklama döneminde devlet kademelerinde ve askeriyede eski otoritesini kaybetmekle birlikte güçlü devşirme yöneticiler döneminde geri planda kalmayı tercih etmişlerdir. Sokullu ve Köprülüler devri olarak bilinen bu dönemler arasında istisna olarak IV. Murad gibi otoriter padişahların öne çıktığı dönemler de olmuştur.

Batılılaşmada 1774 dönemecine gelinirken klasik dönem Osmanlı Devleti kurumları ve ordu teşkilatının ana yapısı 1774 Öncesi Devletin Yapısı bölümünde işlenmişti. Bu dönemde devletin yaşadığı sorunların temelindeki nedenin bu yapıların sürdürülebilir nitelikte olmamasından dolayı olduğu sonucuna varılmıştı. Bununla beraber sürdürülebilir olmayan bu yapının siyasal ve ekonomik nedenlerle giderek yozlaşması gerileme hızını artırmıştır. Bu yozlaşma siyasi endişelerle verilen tavizlerin askeri yapıyı bozması ile başlamıştır.

Askeri yapının bozulmasında en temel neden Yeniçeri Ocağı'na girmenin niteliklerinde temel değişikliklere gidilmesidir. Bu değişiklikler siyasi baskının sonucunda zoraki yapılmıştır. Bu değişiklikler yeniçeriliğin temel özelliklerinde yozlaşmaya neden olmuştur. Ocağa artık devşirme olmayan Türk ve Müslümanlar da girmeye başlamıştır. Sürecin devamında yeniçerinin çocuğunu da ocağa sokabilmesine izin verilmiştir. Bu izin sonrası 25 sene içinde devşirme olanlar ocakta azınlık durumuna düşmüştür (Akad, 2009, s. 83-84). Diğer önemli bir husus da yeniçerilerin emeklilik öncesi evlenme ve ticaret yapma yasaklarının kaldırılmasıdır (Heper, 2015, s. 64-65).

Yeniçeriliğin neredeyse bütün özgün yapısı ve avantajları terkedilmiştir. Yeniçeriler merkezi iktidar zayıfladıkça daha sorumsuz ve asi olmuşlardır. Ticareti öne alarak asıl meslekleri olan askerliği yan gelir olarak görmeye başlamışlardır. Özellikle doğuda İran savaşları ve batıda Rusya savaşlarında yeniçeriler maddi çıkarları olmadığı için sefere katılmakta gönülsüz olmuştur. İran Müslüman olduğu için köle alınamamaktadır. Rus cephesi de ganimet olarak kıt olduğundan yeniçerileri cephede cezbedecek pek bir şey yoktur. Bu nedenle yeniçerileri teşvik etmek için bu dönem padişahları sık sık para dağıtmıştır yeniçerilere. Bu durumun ekonomik yükü II. Selim'de bile baş göstermiştir. Askere *cülus* yani padişahın tahta çıkışının şerefine bahşiş dağıtmak için saraydaki kıymetli madenlerden yapılmış eşyalar eritilmiştir. Böyle bir ortamda sefere hazırlanmak bile büyük bir başarıdır (Akad, 2009, s. 83-84).

Osmanlı Batılılaşması başlangıcında Avrupa'ya karşı en az geride olunan kurum yaygın söylemin aksine ordu olabilir. Ordu tüm bu sayılan gerekçelere rağmen teçhizat olarak büyük ölçüde çağdaş, nüfusa göre mevcudu yüksek, birden çok cephede sefere çıkabilecek kadar hazırdır. Lojistik alt yapı yokluğu, finansman

yokluğu, teknisyen yetiştirecek kurumların yokluğu siyasi yapının neden olduğu problemlerdir. Elbette ordu siyaset ilişkisinin ayrılması bu dönemde mümkün değildir. Osmanlılar da ordu etrafında örgütlenmiş bir devlettir. Ancak burada siyasi yapının problemi olarak kastedilen istikrarsız siyasi yapıdır. Padişah değişikliklerinin sıklığı, yerel valilerle yaşanan güç mücadelesi gibi durumlardır. II. Mahmud döneminde devlet yerel valisine karşı baş düşmanı Ruslardan destek alacak seviyeye gelmiştir (Gencer, 2015, s. 630). II. Mahmud batılılaşmanın padişahıdır ancak bu durumun benzerleri Klasik Dönem yozlaşmasında Avusturya seferlerinde de yaşanmıştır.

II. Viyana seferinde yaşanan bozgunu askeri ve siyasi örgütlenme açısından incelersek batılılaşma öncesi genel durum netleşecektir. Öncelikle bu bozgunun büyüklüğünü anlamak için ordunun ricat ettiği mesafeyi belirtmek gerekir. Ordu Zenta Muharebesi sonrası 1000 km'den fazla ricat etmiş yani düzensiz geri çekilmiştir. Kırım Han'ı desteğe gelerek bu dağılışı durduruldu (Ekinci, 2022). Kırım Han'ı Giray Han bu seferin planlanmasında Budin Beylerbeyi ile birlikte sadrazamı uyarmıştır. Öncü kalelerin alınması gibi temel teamüllere uyulması yönündeki uyarıları dinlemeyen, muhtemelen de siyasi terfi için aceleci davranan sadrazam doğrudan Viyana üzerine yürüdü. Bozguna uğrayınca gerideki kaleleri almamış olmanın bedelini rakibe bırakılan büyük miktarda ganimet, yaklaşık 1000 km ricat ve binlerce askerin savunmasız şekilde can kaybına neden olmuştur. Osmanlılardan kalan ganimet o kadar büyüktür ki Avusturya ordusu şaşkınlıkla ganimet peşine düşmüş, ricat eden Osmanlıları takibi bırakmıştır. Takibe devam edilseydi facianın büyüklüğü tahmin edilemezdi (Akad, 2009, s. 86-91).

II. Mahmud'un yaşadıklarının öncülü olarak II. Viyana seferinde yaşanan durum ordu örgütlenmesindeki siyasi ve ekonomik yapının iflasını göstermektedir. Kırım Han'ı Giray Han'ın Osmanlı Ordusu'na doğru harekete geçen Polonya ordularına bilerek engel olmaması devletin merkezi yapıdan uzak olmasının savaş alanındaki sonucudur (Akad, 2009, s. 90). Paşaların ve sadrazamların savaştaki hamlelerini savaş sonrası yerel siyasi çıkarlarını gözeterek yapması ya da savaş öncesi merkeze olan siyasi kırgınlıklarına göre yapması bu kötü sonuçlara neden oldu. Bu durum üst kademenin siyasi mücadele sorunu iken alt kademede de ekonomik çıkar yani ganimet sevdası vardı. Detayları önemsiz olmakla birlikte

savaşta ganimeti önceleyen askerler ve alt kademe komutanların birçok kez seferi aksatmış, desteği geciktirmiş ya da düşmana açık hedef olmuş gereksiz kayıplar vermiştir (Akad, 2009, s. 88 s. 96).

Düzenin bozulması konusunda bazı önemli noktalar maddeler şeklinde özetlenebilir:

- Otoriter padişahın yokluğunda bürokrasideki ve ordudaki çıkar çatışmaları en alt kademelere kadar yayılmıştır.
- Bürokraside sadrazamlığa giden en kestirme yol yeniçeri ağalığı gibi askeri rütbelere olmuştur. Ordu zayıf padişahın güçlü bürokrasisine girmek için en ideal kurum haline gelmiştir. Askerin bürokrasideki etkisi zirveye çıkmıştır (Kunt, 2009, s. 65). Bu durum kaçınılmaz olarak batılılaşma sürecinde ordu içi siyaseti artıracaktır.
- Askerin orduya katılma motivasyonu savaşta ganimet toplamak haline gelmiştir. Ganimet olmayan cepheler ve kaybedilen savaşlar düzenli ordunun sefere çıkmasını zorlaştırmaya başlamıştır. Sefere gitmeyen askerler İstanbul'da toplumsal huzur için tehdit unsuru olmuştur halkın tepkisini toplamıştır. Maaş alan yeniçeri sayısı ile sefere çıkan yeniçeri sayısı arasındaki fark 2 kattan fazladır. Bu durum uzun süre hazineye gereksiz yük olmuştur (Akşin, 2009, s. 128).
- Bürokraside rüşvetin önü alınamayınca caize adı ile resmen kurumsallaşmıştır. En azından kayıt altına alınmak adına yapılan bu düzenleme de çözüm olmadı. Kayıt edilen caizenin zimmete geçirilen caizeye oranının 10'da 1 kadar olduğu düşünülmektedir (Gür, 2022, s. 51-53) Ayanlar da bu sürece eklenmiş rüşvet sistemi merkezden çevreye yayılmıştır ve köylülerin beslemesi gereken zümre genişlemiştir (Heper, 2015, s. 62).
- Devlet sınırlarını büyütmesine rağmen nüfusu azdır, ülke içinde para ve insan gücü kısıtlıdır (Ekinci, 2022). Büyük Kaçgun süreci ile bu durum daha da vahim bir hal almıştır. Tımar sistemine çözüm olarak geliştirilen İltizam Sistemi de çare olmamıştır. Köylünün merkez tarafından sömürüsü daha da artmıştır.

- Savaş Devrimi sonucu savaşlar uzamış, komutan padişah yerine diplomatik padişah ihtiyacı doğmuştur. Savaşlar teamüllerle idare edilemeyecek kadar karmaşık ve uzun bir süreç haline gelmiştir. Kurmay sınıf ve okullaşma ihtiyacı ordu disiplini için kesin gereklilik olmuştur.

Bu süreçte padişahların etkisi büyük ölçüde azalmakla birlikte sivil bürokrasi ve askeri bürokrasinin siyasal yapıda etkin olduğu görülmektedir. Osmanlı bürokrasisi yeniliklere karşı statükocudur (Oktay, 2017, s. 34). Bu durumun eleştirisini Osmanlı son döneminde Prens Sabahaddin memuriyet üzerinden yapar. Heper'e göre de Atatürk'ün Cumhuriyet devrimlerini ordu üzerine inşa etmesindeki nedenlerden birisi Osmanlı'dan kalma bürokrasiye olan güvensizliğidir (Heper, 2015, s. 99-101). Padişahların sürece dahil olması çözülmenin artık devletin yıkılması boyutuna gelmesi ile olmuştur. Yapısal sorunların askeri sorunlara neden olduğunu birçok padişah bürokrasiden çok daha önce fark etmesine rağmen sivil bürokrasi ve askeri bürokrasiye karşı iktidarını koruması zor olmuştur. Birçok yenilikçi padişah ulema ve yeniçeriler tarafından tahttan indirilmemek için uzlaşmacı davranmıştır. Bu uzlaşmacılık diplomaside de oluşmuş, devlet toparlanana kadar kısa bir barış süreci olan *Lale Devri* yaşanmıştır.

Literatürde hâkim olan batılılaşma kronolojisinde savaşlarda kaybedilen büyük toprakların batılılaşmayı tetiklemesinden bahsedilirken İran ile yapılan savaşlardan neredeyse hiç bahsedilmemektedir. Bunun nedeni tartışmaya açık olmakla birlikte bir yorum olarak İran'ın da bir doğu medeniyeti olmasından dolayı Osmanlılar İran'ı farklı bir medeniyet yapısı olarak görmemiş olması olabilir. Nitekim ilk büyük toprak kaybı batılılaşma eserlerinde sıkça belirtilen Zenta ve Karlofça'dan yaklaşık bir asır önce İran'a karşı Urmiye bozgunu ile olmuştur. 1605'de (Akad, 2009, s. 103). İran ile yapılan savaşların yapısı devlet tarafından dikkate alınsa batıdaki savaşlardaki büyük kayıpların önüne geçecek yapısal reformlar daha erken başlayabilirdi. Osmanlılar İran seferlerinde lojistik, ekonomik birçok sorunu çok önceden beri yaşamakla birlikte ele geçirdikleri birçok İran beldesini elinde uzun süre tutamamıştır. Tebriz tam 4 kez alınmış 5 kez kaybedilmiştir (Akad, 2009, s. 105). Merkezi bir kurumsallaşma, merkezi ordu bütçesi, fethedilen bölgede merkeze bağlı askeri ve idari sürekliliğe sahip kurumlaşmanın önemini İran seferleri Osmanlılara çok daha erken göstermiştir.

1774 artık padişahın yenileşme çabalarına muhalefet edecek bir yönetici zümresi ve askeri kesimin hiçbir dayanağının kalmadığı noktadır. Osmanlılar 1774 Küçük Kaynarca öncesi de büyük toprak kayıpları yaşasa da bu kayıpları daha sonra telafi edebileceklerini düşünerek kabullendiler. Bu kabullenme sürecine değinirken Osmanlıların barış ve kısmı huzur içinde geçirdikleri son dönem olan *Lale Devri*'ni kısaca incelemek gereklidir.

1718-1730 arasını kapsayan bu dönem askeri yenilgiler sonrası imzalanan antlaşmalar sonrası barış döneminde ilk askeri ıslahatların başladığı dönemdir (Belge, 2012, s. 540-541). Lale Devri elden çıkan toprakların yakın zamanda geri alınacağına inanılan bir dönemi kapsar. Bu dönemde toprakları geri almak için ihtiyaç duyulan tek şeyin askeri teçhizat ve komuta kademesindeki birtakım yeniliklerin olduğuna inanılmaktadır. Bu anlayışa göre gerekli gelişmeler sağlandığı taktirde Osmanlılar eski gücüne geri kavuşacak 1699 Karlofça Antlaşması ve 1718 Pasarofça Antlaşması ile kaybettiklerini büyük toprakları geri alacaktı. Devlet kademesi bu antlaşmalara kaybedilen toprakların kabulü olarak bakmıyordu. Onlara göre bu antlaşmalar geçici bir ateşkes antlaşmasıydı. Böyle düşünmekte haksız değillerdi çünkü Lale Devri'ne girilirken 1711'de Ruslara karşı Prut zaferi kazanılmış, 1714-17 arası yenilenen donanma ile Venedik'ten Mora kurtarılmıştır (Şakul, 2022, s. 29).

Osmanlılar bu dönemde duraklama dönemindeki gibi eski gücüne özlem duyuyordu ancak bu kez bunun çaresinin Kanuni dönemi uygulamalarına dönmek yerine batının teknolojisi ve kurumlarını almak olduğunu biliyordu. Bu batılılaşma anlamında önemli bir dönüm noktasıdır. Askeri anlamda batılılaşmanın kurumsal anlamda da eşgüdümlü yapılamaması problem olmuştur. Zira Osmanlılar askeri teknoloji olarak 1850'lere kadar Avrupa'dan geri değildir (Akad, 2009, s. 114). Ordu olarak da 1750'lere kadar geride değildir (Gürkan E. S., 2020b). Askeri teknoloji ve ordu ayrımının yapılmasındaki amaç ordunun devlet yapısına bağımlı bir örgütlenme süreci olmasıdır. Okullaşma, eğitim, askere alma gibi süreçler orduyu oluştururken; askeri teknoloji daha çok ordunun ekipman olarak güncel olmasıdır.

Askeri bağlamda Lale Devri'ndeki diğer bir gelişme de ülkeye gelen Avrupalı askeri teknisyenlerdir. 12 yıllık Osmanlı barışına da ortam hazırlayan

Avrupa'daki savaş ortamından mezhepleri dolayısıyla kaçan birçok askeri teknisyen Osmanlılarda orduda danışman ve teknisyen olarak görev almıştır (Şakul, 2022, s. 30). Erhan Afyoncu gelen bu teknisyenlerin birçoğunun yetersiz olduğunu, daha donanımlı olanların Avusturya'ya gittiklerini belirtir. Bununla beraber Kavalalı yönetiminde Mısır vilayeti ise otonom kapitalist bir yapıda pamuk üreterek kurduğu ekonomisi sayesinde bu teknisyenlere daha yüksek ücret verebilmiştir (Gürkan E. S., 2020c) . Bu sayede daha kaliteli teknisyen istihdam edebilmiştir ve neticesinde daha modernize bir ordu kurmuştur. (Afyoncu, 2021). Mısır ordusunun başarısı yeniçeriliğin kaldırılmasında II. Mahmud'un kesin kararında etkili olmuştur. Yeniçeri Ocağı kaldırılana dek yeniçeriler ve ulema Lale Devri'nden itibaren III. Selim dönemi de başta olmak üzere bütün yeniliklere engel oldu (Şakul, 2022, s. 33).

Lale Devri'nde askeri personel eğitiminde kurumsallaşma tüm askeriyei kapsama da birçok yeniliklerin başlangıcı yapılmıştır. Modern ordu ekipmanlarının üretimi için devlet çeşitli sanayi girişimlerinde bulunmuştur. Lale Devri girişimleri uzun soluklu bir batılılaşma koşusunun başlangıcı niteliğindedir. Bu süreç bilime sanata ve batıya ilgisi olan padişahların ulema ve yeniçerilere rağmen başlattıkları bir süreçtir. Avrupa'ya gönderilen devlet görevlilerinin raporları doğrultusunda ilk tercüme heyetleri kurulmuştur. Modern Avrupa ve bilimle ilişkisi olan kişilerin çalışmaları doğrudan padişah III. Ahmet tarafından desteklenmiştir (Özdemir, 2022, s. 55-61).

Bu dönemin ekonomik olarak diğer bir gelişmesi Osmanlıların yarı sömürge olmasına giden sürecin başladığı tüketim artışıdır. Lale Devri'ne kadar Osmanlı disiplin içinde özgürlük olarak tanımlanabilecek belirli sınırlara dayanan, kendine yeten bir ekonomik anlayış benimsemiştir. Lale Devri'nin barış döneminde merkez ve taşra arasındaki uçurum daha da artmıştır. Tarım ve savaşa dayalı ekonomik sistemin yükünü çeken reaya, merkezin batılı yaşam tarzının ve harcamalarının barış dönemi ile iyice görünür olması sonucunda bu durumdan rahatsız olmuştur. Barış döneminde devletin üst kademelerindeki birçok kişi artık *gazi* ve *alp* gibi savaşçı unvanlar yerine *çelebi* gibi ideal Osmanlı'yı tasvir eden bir unvanı kullanmaya başlamıştır (Şerbetçi, 2022, s. 13-16). Halkın tepkisini çeken bu tip yaklaşımlar Osmanlı hanedanında eskiden beri olan ancak halktan gizlenen bir

durumdur. Özellikle harcamalar konusunda eski Osmanlılar hayrat camii ve benzeri yapılarla halkın gönlünü hoş tuttuğu zaman hanedanın harcamaları problem olmamıştır.

Yeniçerilerin mevcudunun duraklama döneminde oldukça arttığını belirtmiştik. Bununla beraber yeniçeriler askerlik yanında ticaret de yapmaları ile iyiden iyiye reaya görünümü almışlardır. Reaya yeniçerileşmiş, yeniçeriler reayalaşmıştır. Yeniçeriler adeta kentli, orta sınıf benzeri bir kesim haline gelmiştir. (Şakul, 2022, s. 36).

Devlet ile olan siyasi ilişkileri, ticari hayatta aktif olmaları ve sürekli artan mevcudu ile yeniçeriler Osmanlılarda neden bir burjuvazi benzeri yapı oluşturamamıştır? Aynı soru Osmanlı bürokrasisi için de sorulabilir. Avrupa’da orta sınıf devletin otoritesini ve hukukunu kendi sermayesinin güvencesi olarak görürken Osmanlılarda devletin kendisi sermaye olarak görülmüştür. Avrupa’da savaş devrimi sonrası birçok girişimci ve silah sanayi işletmesi ortaya çıkarken Osmanlılarda bu girişimleri devlet kendi sermayesi ve insan gücü ile yapmıştır. Bu nedenlerden dolayı ülke içinde burjuvazi Avrupa’daki gibi doğal bir süreçle doğmamıştır (Önsoy, 1988, s. 4-5).

Padişah odaklı batılılaşmanın başlamasına neden olan dönem bu şekildedir. Lale Devri Patrona Halil İsyanı ile bitmiştir ve Osmanlılar tekrar savaş sürecine girmiştir. Patrona Halil İsyanı yeniçerilerin katılımı ve ulemanın desteği ile olmuştur. Padişahın yapacağı İran seferi için asker toplayan ve alışveriş yapan yeniçeri ağası Patrona Halil savaşın bir türlü başlamaması yüzünden aynı şekilde savaş için çeşitli vergilere katlanan halkı galeyana getirerek isyan etmiştir (Afyoncu, Önal, & Demir, 2016, s. 247). Halk ve yeniçeriler padişahın savaş konusundaki gönülsüzlüğü üzerine isyan etmiştir. Bu sürecin ardından cumhuriyete kadar sürecek aralıksız savaş dönemi başlamıştır.

Lale Devri ile I. Abdülhamid dönemleri arasındaki askeri ıslahatların birçoğu dar kapsamlı olmuştur. Yeniçerilerin tepkisinden dolayı kapsamlı bir sistem inşa edilmesi mümkün olmamıştır. Lale Devri ile 1768-1774 Rus Savaşı arasındaki dönemde İran ve Avusturya ile savaşlar yapılmıştır. Bunların bir kısmı kazanılmış bir kısmı kaybedilmiştir. Ancak büyük oranda bir etki oluşturacak sonuç

çıkamamıştır. Osmanlılar ekipman ve teknolojik olarak rakiplerinde geri kalmamasına rağmen yeniçerilerin istikrarsız ve güvensiz durumları nedeni ile birçok savaşta büyük kazanımlar elde edilememiştir. I. Mahmud döneminde 1747’de ilk askeri okul ve mühendishane kurulmuştur. Ancak bu da yeniçerilerin tepkisi üzerine dağıtılmıştır (Akad, 2009, s. 132).

Osmanlılar bu kısmi toparlanma sürecinde askeri olarak kurumsallaşmak yerine uzun süre sonra açık vermedikleri bütçelerini yine aynı yöntemle savaşmak için kullanmışlardır. 1761’de uzunca bir süre sonra denk bütçe tutturulmuşken sadece 13 sene sonra 1774’te savaş tazminatı olarak Ruslara bütçenin yarısı savaş tazminatı olarak ödenmiştir. Bu Osmanlıların ödediği ilk savaş tazminatıdır. Aynı zamanda bu savaş Osmanlıların batıda tek bir devlete karşı kaybettikleri ilk savaştır. Bu savaşa kadar geçen kısmi toparlanma sürecinin ekonomik nedeni iltizamda malikane sistemine geçilmesidir. Bu şekilde bütçeye sağlanan geçici parasal bolluk padişahları savaşmak için cesaretlendirmiştir (Akad, 2009, s. 118-124). 1774’e gelindiğinde ordu teknolojik olarak Rus ordularından Avusturya ordularından geri olmadığı halde askeri disiplin ve askeri teknisyen eksikliği nedeni ile ağır yenilgiler almıştır. Askeri ekipmanda ordunun durumunu izah etmek için bir örnek verilmek gerekirse 1877 Plevne savunmasında bile Osmanlı piyadeleri Rus piyadelerinden daha kaliteli olan İngiliz tüfeklerini kullanıyordu (Jastrzemski, 2021, s. 94).

Osmanlıların batılılaşma sürecinde bu hazine ve askeri ekipmana rağmen neden kalıcı bir kurumsallaşmaya gidemediğini anlamak için III. Mustafa’nın Büyük Frederick’e yazdığı mektubu aktarmak yeterlidir. Avrupa’daki 7 Yıl Savaşları’nda rakiplerini birçok cephede üstün bir başarı ile yenen Büyük Frederick askeri devrimin lokomotifi olan Prusya’nın kralıdır. III. Mustafa mektubunda savaştaki bu başarısını hangi müneccimine borçlu olduğunu sorar ve İstanbul’a yollamasını rica eder. Frederick’in cevabı ise basit bir reçetedir: “Sağlam maliye, dolu hazine ve talimli ordu.” (Akad, 2009, s. 124). Prusya kralının sadece para ya da ordu demek yerine sağlam maliye ve talimli ordu kavramlarını kullanması kurumsal ve sürdürülebilir bir modern devletin vurgusunu yapmaktadır.

III. Mustafa 1768’de Ruslara savaş ilan etti. Bu savaşın ordu siyaset ilişkisi açısından önemi kurumsal bir ordu yapısının ve askeri eğitimin olmayışının son büyük örneği olmasıdır. Nitekim Osmanlılardan daha güçlü ve kalabalık ordusu

olan Ruslara kış aylarında savaş ilan edilmiştir. Sefer mevsimi olmaması sebebi ile daha güçlü ve hazır olan bir orduya ancak aylar sonra sefer yapabilecek şekilde savaş ilan etmek büyük bir acemilik, iş bilmezliktir. Bunu en önemli sebebinin sadrazamların siyasi çekişmesi olduğu varsayılmaktadır. Savaş ilan etmekte bu kadar istekli olan sadrazamların ordu yönetimi ve savaş alanı ile ilgili ise bilgileri çok kısıtlıdır. Bu savaşta başvezir olarak ordu ile sefere çıkan Mehmet Paşa'nın nereye nasıl hücum edileceğini bilmediği için alt rütbelerine danıştığı bilinmektedir. Bununla beraber Osmanlı ordusu teknolojik olarak ve sayı olarak üstün olduğu bu savaşta çok temel askeri strateji hataları yapmış, nehri arkasına alması sonucu daha az mevcudu olan Rus ordusu tarafından kısıtılmıştır. Rus ordusu daha az gelişmiş silahlarına ve az sayıda personeline karşı talimli ve modern bir ordu olarak savaş disiplini ile Osmanlıları yenmiştir (Akad, 2009, s. 116-118).

Savaş sonunu göremeden 1774'te vefat eden padişahın üzüntüden dolayı sağlık durumunun ciddi etkilendiği rivayet edilmiştir. Sonrasında I. Abdülhamid'in de birincil ağızdan ifade edeceği üzere padişahlar devletin içinde bulunduğu dağınıklığı, iş bilmezliği, kayırmacılığı ve disiplinsizliği en iyi bilen isimler oldukları halde ellerinden pek bir şey gelmemiştir. III. Mustafa'nın bu durum hakkında yazdığı şiiri bile mevcuttur (Beydilli, 2019, s. 280-283; aktaran:Demir, 2019):

*“Yıkılıpdur bu cihân sanma ki bizde düzele
Devleti, çarh-ı deni verdi kamu mübtezele
Şimdi ebvab-ı saadette gezen hep hazele
İşimiz kaldı heman merhamet-i lemyezele”*

Yani anlamı:

Bu devlet düzeni bozulmuştur. Dönemimizde de düzeleceğini sanma,

Kader ve düzen, devlet çarkını işe yaramaz kimselerin eline verdi.

Şimdi devlet görevlerinde bulunanlar hep işe yaramaz ve fuzuli insanlardır.

Bu yüzden işimiz Allah'ın merhametine kalmıştır.”

1768-1774 savaşının üzerine tahta çıkan I. Abdülhamid de aynı şekilde devletteki gevşeklikten, ciddiyetsizlikten bahseder. Raporlarda belirtildiğine göre devlet yapısında bu süreçten bıkmışlık ve tükenmişlik hali mevcuttur. Atalet hakim olmuş heyecan kaybolmuştur (Paşa A. C., 2008, s. 281). Savaş süresince ordunun en temel ihtiyacı olan gıda ulaşımında bile problem yaşanmış, İstanbul'da gıda

erişimi zorlaşmıştır. Bunların beraberinde pahalılık da oldukça artmıştır. I. Abdülhamid böyle bir süreçte tahta çıkmıştır. Böyle bir ekonomik kriz ve savaş anında devletin bütçe yaparken gelmesini planladığı vergilerin ancak üçte biri merkeze gelmektedir. Ordu bin bir zorlukla toplanıp sefere çıksa bile bu kez de seferde ordunun gıda temini gibi temel ihtiyaçların karşılanmasında problem yaşanmaktadır. Verginin toplanamadığı, orduya tahıl gönderilemediği bu durumda devletin yabancı devletlerden borç almasına ulema “devlet aciz gözüdür” diyerek izin vermemiştir (Paşa A. C., 2008, s. 281-283). III. Selim ve II. Mahmud böyle bir dönemin üzerine tahta çıkmışlardır.

III. Mustafa ve I. Abdülhamid reformları (1757-1789) mütevazı, batı ile iletişimde kalmayı hedefleyen girişimlerdir (Karpaz, 2010, s. 20). Osmanlı batılılaşmasında padişah olarak en çok öne çıkan iki öncü isim III. Selim ve II. Mahmud’dur. Bu iki padişahın bu döneme gelene kadar diğer padişahlardan ayrılan yanı ıslahatlarını yaparken devlet içi yapılarla adeta diplomasi yaparak siyaset yürütmüşlerdir. Sürekli yenilikleri baltalayan yeniçeri ve ulema ile doğrudan güç mücadelesi girmek yerine kurumsallaşma sağlayarak gücü merkezde meşrulaştırmak istemişlerdir. III. Selim bu yolda öldürülse de II. Mahmud bunu başarabilmiştir.

III. Selim de öncülleri olan I. Abdülhamid ve III. Mustafa gibi tahta çıkınca devletin içinde bulunduğu aciz durumu daha net görmüştür. III. Selim tahta çıktığında her şeyin padişahlardan gizlendiğini, devletin gözükinden çok daha kötü bir durumda olduğunu belirtmiştir (Paşa A. C., 2008, s. 288). I. Abdülhamid gibi kendi başlatmadığı bir savaşın devam ettiği bir dönemde tahta çıkan III. Selim 1787-1792 Rus Savaşı esnasında tahta çıkmıştır. Kendisi tahttan inerken yine bir Rus savaşı devam etmektedir. Batılılaşma süreci padişah değişimleri ile baltalandığı kadar savaşlar nedeniyle de aksamıştır.

III. Selim Fransız İhtilali döneminde hükümdar olduğu için Avrupa’daki gelişmeleri yakından takip etmiş, III. Mustafa gibi Avrupalı hükümdarlar ile mektuplaşmıştır. III. Selim XVI. Louis ile dönemin siyasal gelişmelerinin devletlere yapması muhtemel etkileri değerlendirmiştir (Tunç, 2018, s. 367).

III. Selim'in yenilikleri (1789-1807) merkezileşme odaklı olmuştur. Bunun görünür nedeni savaş mağlubiyetleri olsa da asıl sebebi ulema ve yeniçerilerin etkisini kırmaktır. Örneğin Nizam-ı Cedid ordusunun savaş için değil yeniçerilere ve ayanlara karşı merkezi savunmak için kurulduğu şeklinde yorumlar da vardır. Aynı yorum Sekban-ı Cedid oluşumu üzerinden II. Mahmud için de yapılmıştır (Karpas, 2010, s. 28).

Ulemanın padişahı kısıtlayan etkisi önceki dönemde savaş durumunda dahi dış borca cevaz verilmemesi ile görülürken III. Selim döneminde de ittifaklar konusunda gündeme gelmiştir. Avrupa devletleri Müslüman olmadığı için Prusya ile ittifak yapmanın caiz olmadığı yönünde karar veren ulema aynı dönemde savaşlarda devlet erkanından isteğe bağlı toplanan savaş bağışlarına katkı vermemiştir. Padişahın bütün siyasi aygıtlarını ve egemenliğini sınırlamaya çalışan ulema adeta yeniçerilerin akıl hocası konumundadır. III. Selim bu duruma ithafen “devlette merhamet arttı, düzen bozuldu” diyerek devletin irrasyonelliğine tepki göstermiştir (Paşa A. C., 2008, s. 309-312).

III. Selim'in ittifak yapmasına izin verilmeyen Prusya'nın o dönemde 200.000 askere 3 sene yetecek kadar tahıl stoğu olduğunu belirtmek gereklidir (Paşa A. C., 2008, s. 344-345). Avrupa'da savaş devriminin ve kapitalizmin olumlu sonuçları hızla artarken Osmanlılar için Avrupa ile olan fark açılmaktadır. Osmanlılar seferdeki ordusuna erzak yollama sıkıntısı çekerken Avrupalı devletlerin orduları her konuda eksiksiz ve eğitilidir. Bu açıdan bakınca Osmanlı batılılaşmasının nedeninin orduların cephe yenilgileri olduğunu söylemek çok genel geçer olmaktadır. Osmanlı ordusu devletin bu düzensizliğine rağmen savaşlarda mücadele etmiştir.

Yeniçerilerin ve ulemanın bu durumunun kısıtlamak isteyen III. Selim yeniçerilerin dikkatini ve tepkisini çekmeden modern bir ordu olan Nizam-ı Cedid ordusunu kurar. Yeniçeri ağaları ayaklanmasın diye bu ordunun Rus saldırısına karşı hazır tutulan bir ordu olduğu söylenmiştir paşalar tarafından. Bu yeni ordu sürekli düzenli ve talimli idi. Yarım saatte savaş halini alabilirken yeniçeriler bir ayda ancak hazırlanabiliyorlardı. Yeniçerilerin bu sürece itiraz etmemelerinin diğer bir sebebi talim yapmanın ve sürekli olarak orduda olmanın ticari faaliyetlerine engel olacak olmasıydı (Akad, 2009, s. 130-131).

Yeniçerilere göre talim yapmak “*gavur*” işi bir adettir (Paşa A. C., 2008, s. 63-69). Talim yüzünden yeniçerilerin “gerekirse moskof oluruz ama Nizam-ı Cedid olmayız” dedikleri rivayet edilmiştir (Paşa A. C., 2008, s. 108). Zamanla hem ticaret hem evlilik hem de devşirmelik konularında istedikleri yönde değişiklikleri elde etmiş yeniçeriler için bu saatten sonra talim yapan düzenli ordu askeri olmak hem maddi hem manevi olarak imkânsız bir hale gelmiştir. Savaş devrimi sonrası çağdaş askerin savaş alanında adeta robot gibi hareket etmesi gerekiyordu. Çok disiplinli bir eğitim gerekmektedir ve bu ancak ciddi bir meslek olarak yapılabilir. Ek iş olarak ganimet kovalamak için yapılacak bir iş değildir artık (Akşin, 2009, s. 80).

III. Selim’in Osmanlı batılılaşması adına yaptığı en önemli yenilik olan Nizam-ı Cedid ordusunun devlet örgütlenmesi adına en önemli yanı Nizam-ı Cedid’i finanse etmek için kurdurduğu defterdarlıktır. Adı *İrad-ı Cedid* olan bu defterdarlık III. Selim dönemini bitirecek olan Kabakçı Mustafa İsyanı’na kadar devam etmiştir. Merkez bütçeden bağımsız bir yapıda olan bu bütçe zamanla merkeze yük olmuştur. Ancak modern devletin kurumsal yapısı adına atılmış önemli bir batılılaşma adımdır (Ortaylı, 2017, s. 38-39).

Yeniçeriler ve ayanlar özellikle Mısır’da Napolyon ordularına karşı başarılı olan Nizam-ı Cedid’i önemli bir tehlike olarak algılamaları uzun sürmedi. Rus savaşı esnasında destek için Nizam-I Cedid ’in Rumeli’ye geçirilmesi yeniçerileri isyana teşvik etti. Savaşta tekel ordu olma özelliklerini korumak isteyen yeniçeriler isyan etti. Savaş esnasında bulunduğu için devletin daha zor duruma düşmemesi adına III. Selim sert bir karşılık vermedi. İlmli ve uzlaşmacı yaklaştı. Nizam-ı Cedid’i kaldırsa da isyanın büyümesi ile tahttan indirildi. Bu esnada Rus cephesindeki en önemli orduyu komuta eden Alemdar Mustafa Paşa yeni yönetimden sadrazamlık beklentisi olduğu halde bu makam ona verilmeyince kendi askerini aç bırakarak özel askerleri ile sarayı basmaya İstanbul’a geldi (Akad, 2009, s. 132-133). O dönemde ordu siyaset ilişkisi açısından devletin düştüğü seviye budur o dönemde. Bu durumdan daha acı olanı ise III. Selim’in tahttan indirildiğini duyan cephe askerleri arasında gelenekçiler yenilikçileri öldürmüşlerdir (Afyoncu, Önal, & Demir, 2016, s. 298). Savaş içinde iç savaş benzeri bir durum yaşanmıştır. Bu durum hem İstanbul’da hem de Rus cephesinde yaşanmıştır. Osmanlı

batılılaşmasının kurumlar arası değil kurum içi rekabete dayalı olduğunun en somut örneklerinden birisi bu olaydır.

III. Selim bu isyan sonucu öldürülür ve Alemdar Mustafa Paşa II. Mahmud'u tahta çıkarır. Yeniçeriler IV. Mustafa'yı tahta çıkarmak istemişlerdi ancak ordunun Alemdar Paşa baskın ile II. Mahmud'u tahta çıkarmıştır. II. Mahmud kendinden önceki padişahın yeniçeriler tarafından öldürüldüğü bir ortamda yine başka bir asker tarafından tahta çıkarılmıştı. Bu durum onun yapacağı yeniliklerin keskinliğini belirlemede önemli rol oynamıştır.

III. Selim döneminde birçok yenilik olmakla birlikte ordu siyaset ilişkisi açısından önemli olan bir diğer gelişme askeri okulda Fransızca eğitiminin başlamasıdır. Böylece cumhuriyete kadar uzanacak olan süreçte askeri elitler bu kurumlarda öğrendikleri yabancı diller ile aydınlanma eserlerinden ilham alacaklardır.

II. Mahmud döneminden bahsetmek gerekirse kendisi yaptığı yenilikler nedeni ile *Osmanlılar'ın Petro'su* olarak da anılmaktadır, *gavur padişah* olarak da anılmaktadır. Yeniçeri benzeri bir yapılanma olan Rus askeri birimi olan *streli*'yi kapatan Rus modernleşmesinin mimarı *Deli Petro* yeniçeriliği kaldıran II. Mahmud ile ilişkilendirilir (Belge, 2012, s. 541-542). Birçok yeniliğin yapıldığı bu dönemde ordu siyaset ilişkisi açısından bazı yenilikler öne çıkmıştır. Bunlardan bazıları Sened-i İttifak, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, Seraskerlik Kurumu, Bakanlar Kurulu ve modern askeri okulların kurulmasıdır.

II. Mahmud teorik anlamda Osmanlıları “devletleştirmiştir” denebilir. Çünkü II. Mahmud öncesi devletin resmi bir tüzel kişiliği yoktur. Bürokrasi de asker de padişahın kölesidir. Çeşitli hakları ve makamları olmakla birlikte teoride bu insanlar köledir. II. Mahmud padişaha bağlı bu *düzeni* bir *sisteme* dönüştürmek için en radikal girişimlerde bulunan padişahtır. Devletin ilk kez tüzel kişilik olarak bahsedildiği metin olan Sened-i İttifak onun döneminde imzalanmıştır. Ayanların devleti, devletin de ayanları resmen tanıdığı anlaşma Avrupa benzeri bir iktidar paylaşımı ya da demokratikleşme hareketi olmaktan uzaktır. Ayanlar İstanbul'a çağırılmıştır, merkeze karşı bir yaptırım ya da talep değildir. Bu anlaşma II. Mahmud'un merkezileşme çalışmaları öncesinde çevreyi istikrara kavuşturma

amacı ile padişahlık makamından verdiği siyasi bir tavizdir. Makamdan verdiği bu taviz devletin tüzel kişiliğini oluşturmuş ve güçlendirmiştir.

II. Mahmud tahta çıkmadan önce merkez ve çevre arasındaki siyaseti iyi analiz etmiştir. Batılılaşma hareketinin en büyük karşıtı olan güç merkezi ordu olan yeniçerilerdir. Bu nedenle padişah merkezi gücün karşı çıkmayacağı merkezden uzak güçlerin üzerindeki yaptırımını iktidarının ilk başlarında henüz zayıf bir hakimiyeti varken yapmıştır. Daha önce duraklama döneminde çevrede başlayan ve İstanbul'a uzanan birtakım ayaklanmalar İstanbul'da yeniçeri destek vermediğinde başarıya ulaşamamıştır (Afyoncu, Önal, & Demir, 2016, s. 191-193). Bu nedenle merkezi güç yeniçerilerin desteği ile ayanların etkisi kırılmıştır. Babadan oğula geçen ayan düzenini değiştirerek o eyaletteki yerel güç dengelerini düzenlemiştir. Bu düzeni bozmak için ayanlar ölünce çocukları başka yerlere atanmış gerekirse öldürülmüştür (Akşin, 2009, s. 100-101). Bu şekilde merkezin güçlendirilmesi yönünde önemli bir adım atılmıştır.

Merkezin güçlendirilmesinin önemini anlayan padişahın yenilikleri devletin kurumsallaşması üzerinden sürdürülmüştür. Bu amaçla gerçekleştirdiği yenilikler devletin egemenliğini güçlendiren ve somut olarak gösteren yeniliklerdir. Padişah mekânda iktidarını ve devleti somutlaştırmak istiyordu. II. Mahmud bu nedenle ilk kez devlet dairelerinde portrelerinin asılmasını zorunlu hale getirmiştir. Merkezin çevredeki memurları ve halkı ile olan iletişimini canlı tutmak için ilk haftalık gazeteyi çıkarmıştır. İlk nüfus sayımı bu dönemde yapılmıştır. Posta teşkilatı ile yurt içinde iletişim kanallarını kurumsallaştırırken ilk pasaport uygulamaları ile sınır egemenliğini de somutlaştırmak istemiştir. Yurt dışından belirli aralıklarla gelen askeri uzmanlara muhtaç kalmamak için cumhuriyeti kuran kadroların yetiştiği Tıbbiye ve Harbiye mektepleri açılmıştır (Akşin, 2009, s. 307-309).

Yapılan yenilikler art arda incelendiğinde büyük bir kurumsallaşma ve merkezileşme isteği görülmektedir. Tüm bunların yanında merkezileşme ile birlikte merkezin de düzenlenmesi yapılmıştır. Müsaderenin kaldırılması ise devlet kadrolarındaki "kulluk" kalkmış, bürokrasiye özel mülkiyet ve miras hakkı tanınmıştır (Akşin, 2009, s. 108). Artık bürokrasi padişaha değil devlete bağlıdır (Heper, 2015, s. 86-87). Divan-ı Hümayun kaldırılarak modern hükûmet sistemindeki bakanlıkları temsil eden Nazırlık modeline geçilmiştir. Yeniçeriliğin

kaldırılması sonrasında Seraskerlik Kurumu kurularak modern bir ordu gibi genelkurmay başkanlığı denklğinde bir makam oluşturulmuştur. 1836 düzenlemeleri ile bu makam sadrazam ve şeyhülislama denk hale gelmiştir. Bu düzenleme ile siyasi yapının temel dayanaklarından birisi haline gelen askeri sınıf rejimin koruyucusu olma görevini ilk olarak bu dönemde kazanmıştır (Afyoncu, Önal, & Demir, 2016, s. 314-315).

Modern hükûmetin ve genelkurmaylık modelinin kuruluşu yeniçeriliğin kaldırılması ile mümkün olmuştur. II. Mahmud döneminin en önemli gelişmesi olan ve Türk modernleşmesinin önünü açan bu gelişme ordu siyaset ilişkisi bağlamında Türk tarihindeki en kritik olaylardan birisidir. İlk olarak Genç Osman'ın düşündüğü, ciddi olarak III. Selim'in faaliyete geçtiği yeniçeriliğin kaldırılması eylemini II. Mahmud uzun bir stratejik planla gerçekleştirmiştir.

Nizam-ı Cedid 'in ana ruhunu koruyarak ancak adını değiştirerek yeni bir modern ordu oluşumuna girişen II. Mahmud bu oluşuma Eşkinici Ocağı adını verdi. Bu ocağın personelini yeniçeri ocaklarından belirli miktarda alınan yeniçeriler oluşturmaktadır. II. Mahmud kendisinden önceki padişahların başına gelenleri bildiği için bu ocağın yapısı oluşturulurken gizli şekilde Avrupa'dan modern tüfekler satın almıştır ve yakındaki devlet görevlileri ile olmasını beklediği isyan için plan yapmıştır. II. Mahmud'un beklediği gibi henüz üçüncü güden yeniçeriler talim yapmak istemeyip 15 Haziran 1826'da isyan etmiştir. II. Mahmud yeniçerilerin koşulsuz şartsız teslim olmamaları halinde öldürüleceklerini belirtmiş, şeyhülislamdan fetva vermiştir. Yeniçeriler teslim olmayacaklarını belirtince asker ve saray cephanesinden dağıtılan silahları alan halk hep birlikte yeniçerilerin üzerine yürümüş, Yeniçeri Ocağı devletin ordusu tarafından bombalanmıştır. Devlet yanlısı 87 kişinin öldüğü bu olaylarda 6.000 yeniçeri öldürülmüş ve ocak tamamen yıkılmıştır. (Afyoncu, Önal, & Demir, 2016, s. 308-311; Akşin, 2009, s. 108).

Yeniçeri Ocağı'nın bu kadar kanlı bir şekilde ve kesin kararlılıkla kaldırılması Osmanlılar için zorlu bir durum olmuştur. Batı dışı modernleşmelerde Rusya ve Japonya örneklerinde çok benzer bir süreç yaşanmıştır. Ruslar *Streli* kurumunu Japonlar da *Samuraylık* kurumunu Osmanlılardaki gibi şiddet yolu ile kaldırmıştır (Akşin, 2009, s. 109). Ordu siyaset ilişkisinin modernleşme sürecindeki

etkisi oldukça önemli olmakla birlikte batı dışı toplumlarda daha farklı nitelikte evrimleşerek gelişmiştir.

Bu konuda diğer bir gelişme de Alemdar Mustafa Paşa'nın II. Mahmud'u tahta çıkarmak için cephedeki ordusunu bırakıp saray basmak için İstanbul'a gelen bir asker olmasına karşın II. Mahmud dönemi sadrazamlığında reform girişimlerinde bulunmasıdır. Alemdar Paşa 1808'de Sekban-ı Cedid Ocağı'nı kurarak talimli düzenli ordu benzeri bir yapı kurmak istemiş önemli ölçüde de başarılı olmuştur. Bununla beraber yeniçerilerin ulufe cüzdanı olan esame isimli cüzdanlarını tahvil gibi ticarileştirmesini yasaklamak istemiştir. II. Mahmud bunun çok katı bir karar olacağını söyleyerek engellemiştir. Bu girişiminden yalnızca 1 ay sonra isyan eden yeniçeriler Alemdar Paşa'yı sarayında kuşatmıştır. Kendi kurduğu Sekban ordusunun yardıma geleceğini ümit ederek bir süre direnen paşa en sonunda barut fiçilerini ateşleyerek intihar saldırısı şeklinde hayatını kaybetmiş birçok yeniçeri de öldürmüştür. Bu olayın rivayetlerine ve tarihçilerin yorumuna göre Sekban ordusunun yardıma gitmemesinin tek nedeni II. Mahmud'un emridir (Akşin, 2009, s. 96-97).

II. Mahmud'un ayanlarla Sened-i İttifak'ı imzalaması ve ardından ayanların etkisinin azaldığı düşünülünce; yeniçerilerin yenilikçi paşaya isyan etmesini sessiz kalarak ve Alemdar Paşa'yı feda ederek atlatması onun uzun vadeli bir siyasi projesi olduğunun kanıtıdır. II. Mahmud devletin sürekli savaştığı bir dönemde ordusuz kalma pahasına gerçekleştirdiği bu askeri reformlar Osmanlıların çöküşünü engellemese de devlet geleneğinin kurumsallaşmasına ve cumhuriyete miras kalmasına katkıda bulunmuştur.

II. Mahmud devletin kişiliğini somutlaştıran, devlet bürokrasisi ve askeriye rejimin korunması konusunda kaynaştıran padişaktır. II. Mahmud'un sekülerleşme ve devleti kurumsallaştırmada yaptığı en büyük yeniliklerden birisi bir kurum değil bir davranıştır. Halkın arasına tebdil-i kıyafet olarak değil direkt olarak katılmıştır. Halkın padişahın insan yönü ile tanışmasına imkan sunmuştur (Akad, 2009, s. 114). Huzurunda çeşitli kesimden insanları kabul etmiş tanrısal padişahlık yerine devlet adamlığı imajını üretmeye çalışmıştır. II. Mahmud'un hazırladığı bu zemin Islahat ve Tanzimat Ferman'larına uygun bir yapı olmuştur. Güçlenen devlet bürokrasisi ve diplomasi ile padişahların daha çok geri planda kaldığı bürokratik hükûmet

modeli gelişmiştir. Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz dönemleri buna en iyi örnektir.

II. Mahmud döneminde diğer bir isyan olan Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa İsyanı'nda yeni ordunun henüz yeterli olmaması sebebi ile rasyonel ve seküler davranarak ulemaya rağmen Avrupalı devletlerden destek almıştır. Seküler diplomasi gözetmiştir. Bu isyanda isyancılar tarafından Halep'te tekrar Yeniçeri Ocağı açıldığı ilan edilmiştir (Akşin, 2009, s. 115-116). Merkeze tepki olarak yeniçerliğin bir kurum olarak savunulması ordu siyaset ilişkisi anlamında iktidar mücadelesindeki yenilikçi gelenekçi çekişmesini göstermektedir bu olayda. Bu isyan II. Mahmud'un diplomasisi sayesinde yabancı devletlerin aracılığı ile çözülmüştür. Ekonomik olarak Osmanlıları açık pazar haline getirecek ticaret anlaşmalarının yapıldığı bu antlaşmalar döneminde Osmanlılar en azından dağılış döneminde denge siyaseti izleyerek zaman kazanabilecek bir diplomatik zemin oluşturmuştur.

1839'da II. Mahmud öldüğünde devlet savaş esnasındadır. Devletin parası yoktur, yeni ordusu ordusu yetersizdir ve ulus niteliğinde bir yapıdan yoksun olan bu devlet tam anlamı ile dip noktayı görmüştür (Akad, 2009, s. 145). Ancak bu dip noktada kurulan merkezi yapı ulusu, orduyu ve donanmayı inşa edecektir. Batılılaşıma II. Mahmud ile süreklilik kazanmıştır (Belge, 2012, s. 540). Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile batılılaşımda odak merkezileşme ve bürokratik alana kaymıştır (Kongar, 2012, s. 65). Bu durumda sivil bürokrasiye geniş bir alan açılmıştır (Heper, 2015, s. 85). Fermanlar döneminde bu yeni sivil bürokrasi artık devletin siyasa üretme kurumu olacaktır. Böylelikle padişah odaklı batılılaşıma sözleşmeler ve fermanlar üzerine aktarılacak evrimine devam etmiştir.

3.1.3. Fermanlar ve İlk Anayasa (1839-1907)

II. Mahmud'a kadar olan süreçte padişahların kişisel girişimleri ile ilerleyen batılılaşıma süreci, II. Mahmud döneminde imzalanan uluslararası ticaret anlaşmalarının siyasi boyutları ile uluslararası ve kurumsal bir boyut kazanmıştır. Yeniçeri Ocağı'nı kanlı bir şekilde kaldırarak radikal bir askeri reform yapan Osmanlılar askeri güçten yoksun oldukları bu dönemde Avrupalı devletlerle ittifak yapması neticesinde askeri eksikliği çok fazla hissetmemiştir. Bu ittifaklarda Avrupa'nın amacı Rus ilerlemesini durdurmak ve Osmanlı Devleti'nin

kapitülasyonlarından faydalanmaktadır. Ancak bu süreçte Avrupalı devletlere verilen siyasi tavizler batılılaşmayı ekonomik anlamda bir yarı sömürge durumuna; siyasi anlamda ise yüzeysel bir anayasa hareketine dönüştürmüştür.

Fermanlar ve Anayasalar olarak adlandırılan bu dönemde 4 padişah devlete hükmetmiştir. V. Murad'ın 93 günlük saltanatı sayılmazsa 3 padişah yaklaşık 70 sene hükmetmiştir. Yeniçeriliğin kaldırılması ve II. Mahmud'un merkezileştirmesi muhakkak bunda önemli pay sahibidir. Bu dönemde batılılaşma anlamında askeri reformlar sürse de asıl öne çıkan reformlar siyasi alanda yapılanlardır. Bu bölümde bu reformların somutlaşmış eserleri olan Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve Meşrutiyet ilanlarının ordu siyaset ilişkisine etkisi incelenecektir. Ordunun bu süreçteki rolü eskisi gibi tamamen gerici değildir. Ordu artık yenilikçi özellikler de göstermektedir. Bürokrasi ve Askeriye içinde yenilikçi-gelenekçi çatışmasının gelişimi bu dönemde başlamıştır. Bu çatışma İttihat ve Terakki döneminde zirveye çıkmıştır. Genç Osmanlılar ve Jön Türker'in ortaya çıkmasına neden olan siyasi ortamı bu dönemde yapılan siyasi reformlar oluşturmuştur.

Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı birbirini tamamlayan anayasal hareketlerdir. Anayasa olarak değerlendirilemeyen bu metinler bu yolda atılmış anayasal adımlar olarak tanımlanmaktadır (Ortaylı, 2012, s. 404-406). 1876'da Kanun-i Esasi ile ilk anayasa oluşmuştur. Ancak bu anayasa da hükûmet işlerinin düzenlenmesi gibi temel işlevleri belirlemeyen, parlamenter yapıdan uzak bir anayasadır. Tarık Zafer Tunaya bu süreçteki anayasacılığa "romantik anayasaacılık" dese de bu süreç Osmanlı Devleti'nde geri dönülmez bir yola girildiğini göstermektedir. Bu anayasanın tam anlamı ile bir anayasa şekline kavuşması 1909'da İttihat ve Terakki döneminde yapılan restorasyon ile olmuştur (Turan N. S., 2021).

1839 Tanzimat Fermanı da 1856 Islahat Fermanı da savaştaki yenilgilerini diplomaside dengelemek isteyen Osmanlıların diplomatik eylemi olarak yorumlanmıştır. 1876'da Kanun-i Esasi ve Meşrutiyet ilanı da Balkanlardaki karışıklıklar ve iç siyasetteki ayaklanmaların ürünü olarak açıklanmıştır. Anayasa ve meşrutiyet ilan etme sözü ile tahta çıkan II. Abdülhamid'in kısa süre sonra bu yenilikleri askıya alması bunun bir göstergesi olabilir (Pekin & Yavuz, 2017, s. 44-45). Bu gelişmelerin diplomatik ve iç siyasette taht için verilen tavizler olarak

yorumlanmasının altında yatan nedenler; geniş halk kitlelerinde böyle bir talep olmaması, yapılan reformların yeni bir toplum inşasından uzak ve yüzeysel olması, azınlık isyanlarının önlenmesinme yönelik azınlıklara avantaj sağlayan haklar verilmesi gibi birtakım görüşler mevcuttur.

Padişahların yenilikçi olması ve bu yönde eylemlerde bulunmasının yanında bu fermanların uluslararası baskı ile ilan edilmiş olması batılılaşmanın düşünsel altyapısı anlamında olumsuz bir görüntü vermektedir. II. Abdülhamid'in 1877-1878 Rus Savaşı nedeni ile meclisi tatil edip anayasayı fiili olarak uygulamadan kaldırması, Tanzimat ve Islahat Fermanları'nın ilan edilmesi ile girilen sürecin gidişatını farklılaştırmıştır. Bu farklılıkları ordu siyaset ilişkisi açısından açıklamak için 1908'e gelen süreç ana hatlarıyla incelenmelidir.

II. Mahmud'un yerine tahta geçen Sultan Abdülmecid en az babası kadar yenilikçi ve batılılaşma yanlısıydı. Abdülmecid Fransızca bilen ilk Osmanlı padişahı olarak yüzünü batıya gerçekten dönmüş bir devlet adamıydı (Akşin, 2009, s. 123). Türkiye Cumhuriyeti'ne devreden birçok kurum ve teamülün devlet kademesine yerleşmesi onun dönemindedir. Örneğin modern Türkiye'nin kullandığı ay yıldızlı bayrağın oranları yine bu dönemde belirlenmiştir (Sakaoğlu, 2023, s. 65). Sadece 38 yıl yaşamasına rağmen çökmekte olan devleti babasının izinde reformlarla dönüştürmek için önemli işler yapmıştır. Kuşkusuz bunlardan en büyükleri Tanzimat Fermanı ve onu tamamlayan Islahat Fermanı'dır.

Osmanlıların gerileme ve batılılaşma dönemindeki neredeyse tüm padişahlar gibi Abdülmecid de savaş esnasında tahta çıkmıştır. II. Mahmud'un devrettiği durum gereği radikal bir askeri reforma ihtiyacı olmasa da uluslararası ilişkilerdeki mecburi durumdan dolayı iç siyasette barışçı bir politika izlemiştir. Mısır valisi ile uzlaşıp İstanbul'a yerleştirmesi bunun en önemli örneğidir. İç siyasetteki bu uzlaşmacı tavrı ve dış baskılarla da olsa ilan edilen Tanzimat ve Islahat Fermanları Osmanlı son dönemine damga vuran devlet adamı ve sanatçıların yetişmesine uygun bir ortam sağlamıştır (Sakaoğlu, 2023, s. 62-67)

Tanzimat ve Islahat Fermanlarının batılı devletlerin baskısı ile ilan edildiği yönde bir ittifak olsa da Osmanlılar bu fermanların getirdiği yurttaşlık kavramını askeralma ve vergilendirme konularında bir miktar da olsa lehine çevirmeye

çalışmıştır. Bu fermanlar genel olarak Osmanlı'daki herkesin kanun önünde eşit haklara sahip olması gerektiğini belirten, mezhep ve din ayrımına göre muameleyi kaldıran hukuksal ve toplumsal düzenlemelerdir. Millet Sistemi yerine yurttaşlık ilkesinin benimsenmesi ile orduya gayrimüslim Osmanlı yurttaşları da alınmaya başlayınca çeşitli gayrimüslimlerden birtakım hoşnutsuzluklar dile getirilmiştir. Ancak bedel karşılığı askerlik hizmetinden muaf olabilen gayrimüslimlerin ordudaki yerini yoksul Anadolu Türkü alırken gayrimüslimler daha çok hak elde ettikleri yeni siyasi ortamda ticari birikimlerini hızla artırma fırsatı bulmuşlardır (Ortaylı, 2012, s. 404-406). Ekonomik eşitsizliğin artmasına yol açan bu gelişme Cumhuriyete giden süreçte yerli burjuvazi oluşturma anlamında önemli bir dezavantaj oluşturmuştur.

Tanzimat ve Islahat Fermanı ile eğitim öğretimde ve sosyal konulardaki gelişmeler yüzeysel kalmıştır. Özellikle toplum eğitiminde dünyevi eğitim bir yana okuma yazma sonrası için öngörülebilir bir eğitim sistemi planlanmamıştır (Somel, 2019, s. 686-691). Tıbbiye ve Askeriye'deki gelişmiş eğitimin topluma indirilmemesi batılılaşmanın Osmanlılar için nihai amacının modern bir devlet olmakla sınırlı kaldığı, modern bir toplumda ısrarcı olmadığı yargısına varmamıza neden olmaktadır.

Aynı şekilde bu dönemde özel mülkiyet ve toprak yapısının hala modern Avrupa'daki gibi örgütlenmemiştir. Osmanlılar halen arazilerin büyük sermaye sahipleri tarafından birleştirilmesine engel olacak şekilde düzenlemelere gittiği görülmektedir. Bununla beraber fermanların getirdiği temsil hakkı neticesinde kısıtlı da olsa İstanbul'da 1845'te toplanan olağanüstü meclisine gelen eşrafin süreçten bihaber ve isteksiz bir görüntü çizmesi bu sürecin toplum dönüşümündeki etkisinin boyutunu göstermektedir. Bu dönem padişahlarının bu meclisleri kurmaktaki motivasyonunun vergiyi artırmak için temsil hakkı sunmak olduğu da yapılan yorumlardan biridir (Heper, 2015, s. 77-81). Halkın devletten istediği bir temsil talebi yoktur ancak devlet bu hakkı sembolik de olsa taşraya sunmuştur. Demokratikleşme anlamında devlet tarafından atılmış zayıf ama önemli bir adımdır bu adım.

Tanzimat Fermanı'nın Osmanlı batılılaşması için her ne kadar eksiklikleri olsa da önemli bir dönem olduğu açıktır. Ancak bu sürecin batılılaşma olarak kalıp

modernleşmeye geçememesindeki nedenlerden birisi de sekülerliktir. Osmanlılar sekülerliği dini anlamda devletin siyasetinde sağlasa da din dışı metafizik inanışları ritüel ve devlet teamülü olarak devam ettirmiştir. Tanzimat ile batı tipi bir anayasal sürece girişilirken sarayın müneccim başından eşref saati bilgisi istenmiştir. Böylelikle en uğurlu saatte bu ilan yapılırsa devlete daha çok faydası olacağına inanılmıştır (Akad, 2009, s. 137). Bir diğer örnek de II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi fetvasının hazırlanmasında ulemanın “tahttan indirmek uğursuzluk getirir” diyerek fetva vermeye ayak diretmesidir (Afyoncu, Önal, & Demir, 2016, s. 336). Tüm bu örneklerin farklı zaman aralıklarında olması göz önüne alınırsa Büyük Frederick'ten müneccim isteyen III. Mustafa'nın zihniyetinin hala tasfiye edilemediği görülebilir. Osmanlılar pozitivist girişimlerde bulunsalar bile bunu batıya öykünerek yapmış, öz olarak bu süreci kavrayamamış ya da kavramak istememiştir.

Abdülmecid döneminde sekülerleşme anlamında dolaylı olarak olumlu katkı yaptığı düşünülen ender gelişmelerden birisi 1853 Kırım Savaşı'dır. Bu savaşta zayıf Osmanlıları Rus ilerlemesine karşı destekleyen Avrupalı devletler koalisyon ordusu kurarak asker göndermiştir. Yüzlerce yıldır haçlılar ve “gavurlar” olarak bilinen Avrupalı askerlerle aynı cephede Ruslara karşı savaşan Osmanlı askerleri ve subayları ilk kez Avrupa ile bireysel olarak tanışmışlardır. Bu savaşta Avrupalı devletler önemli kayıplar vermiş, kendi iç siyasetlerinde zor duruma düşmüşlerdir. İngiltere, Fransa ve Piyomente Krallığı askeri destek verirken Prusya ve Avusturya da Osmanlıları diplomatik olarak desteklemiştir (Birbudak, 2018). Vestfalya Antlaşması sonrası devletlerin bir diğerini tanıması ve ilişkilerini dinden bağımsız rasyonel şekilde kurmasının Osmanlı subayları ve askerleri için pratik örneği bu savaş olmuştur.

Sultan Abdülmecid sonrası Sultan Abdülaziz dönemi mevcut bürokrasinin güç kazanmaya devam ettiği, yeniliklerin muhafaza edildiği bir dönemdir. Avrupa'ya elçi gönderen öncüllerinin aksine doğrudan Avrupa başkentlerine giden ilk padişah olan Sultan Abdülaziz devletin batılılaşma yönündeki kararlılığını işaret etmektedir. II. Mahmud döneminde yeniliklere ve bürokrasiye uygun ortam hazırlanması, Sultan Abdülmecid'in fermanları ile yenilik sürecinin somutlaştırılması ile birlikte Sultan Abdülaziz döneminde kurulan bu düzende

hukukun işletilmesine yönelik kurumlar kurulmuştur. Danıştay ve Yargıtay niteliğindeki bu kurumlar hukuki olarak batılılaşmanın kurumları olmuştur. Bu iki kurum II. Mahmud döneminde tek bir kurum olarak benzer bir işlevde ilk kez kurulmuştur. Sulltan Abdülaziz döneminde modern anlamda yargıtay ve danıştay görevi görececek şekilde ikiye ayrılmıştır (Yargıtay, 2018).

II. Mahmud'dan itibaren iktidarın merkezileştirilmesi süreci bu dönemde iktidarın kurumsal bir şekilde merkezde örgütlenmesine ardından yerele doğru idari olarak örgütlenmesine dönüşmüştür. Bu konuda vilayet nizamnameleri önemli bir yer tutmaktadır. Devletin yerel örgütlenmesinin hukuki bir metne bağlaması modern devlet olma yolunda önemli bir adımdır. Bu örgütlenmede yerel meclisler, mali düzenlemeler ve yöneticilerin yetkilerinin sınırlandırılması gibi önemli hukuki ve idari yenilikler oluşturulmuştur. Meclisler danışma meclisi niteliğinde olmakla beraber üye seçimleri de demokratik bir yapıda değildir (Gençoğlu, 2011, s. 41). Taşra halkının bu sürece katılımı sınırlı bile olsa bu süreç demokratikleşme ve yurttaşlık anlamında yerelin merkezle iletişimi açısından önemlidir.

Sultan Abdülaziz ordu ve donanmayı maddi olarak önemli ölçüde yenilemiştir. İngiltere ve Fransa'dan sonra dönemin en büyük üçüncü donanması Osmanlı donanması olmuştur (Beşirli, 2010, s. 243). Bazı kaynaklara göre İngiltere'nin ardından ikinci donanma Osmanlı donanması olacak kadar geliştirilmiştir (Afyoncu, Önal, & Demir, 2016, s. 320). Sultana karşı ayaklanmada öne sürülen başlıca nedenlerden olan ekonomik krizin oluşmasındaki önemli nedenlerden birisi bu askeri harcamalar için alınan dış borçlardır. Nitekim bu dönemde alınan silahlar II. Abdülhamid döneminde yaşanan savaşlarda orduya cephede avantaj sağlamıştır. Sultan Abdülmecid dönemindeki Kırım Savaşı'nda da Sultan II. Abdülhamid dönemindeki 1877-1878 Rus Savaşı'nda da Osmanlı ordusu teçhizat olarak Ruslardan ileridedir. Bu anlamda Sultan Abdülaziz'in ordu modernizasyonu sürecini kesintisiz olarak devam ettirdiğini söyleyebiliriz (Jastrzembski, 2021, s. 94; Miranda, 2023, s. 69-70; Akşin, 2009, s. 161).

Sultan Abdülaziz dönemi Osmanlı batılılaşmasının sivil alanda da sürdürüldüğü bir süreç olmuştur. Tanzimat ve Islahat ile çeşitli haklar verilmesine rağmen Balkanlarda gayrimüslim topluluklar ayaklanmıştır. Bununla beraber Müslüman halk da gayrimüslimlerin öncelikli hale geldiği iddiası ile

huzursuzlanmış ayaklanmalar başlamıştır. Azınlık ayaklanmaları Avrupalı devletlerin Osmanlı iç işlerine karışması için bir gerekçe olmaya başlaması ile Müslüman halkın gözünde padişahın otoritesi zayıflamıştır. Ekonomik krizin ve vergilerin artırılmasının bu sürece ayaklanma boyutuna getirmiştir. Bu ayaklanma medrese öğrencileri ile başlayarak seraskerin emir komutasındaki askerler ve askeri öğrencilerin katılması ile darbe şeklini almıştır (Yener, 2016, s. 110-111; Akşin, 2009, s. 150-151).

Sultan Abdülaziz tahttan indirilerek öldürülen son Osmanlı padişahı olarak tarihe geçmiştir. Bu durum bürokrasi diktatörlüğü olarak adlandırılan Tanzimat döneminin devleti biçimlendirmesindeki süreç adına önemli bir noktadır. Artık padişahların katledilmesi genellikle tercih edilmemekle birlikte ihtiyaç duyulmayacaktır. Çünkü özellikle yeniçeriliğin kaldırılması ile ortaya çıkan boşluğu dolduran bürokrasi, devletin kurumsallaşmasında sürekliliği sağlayacak bir odak olmuştur (Ortaylı, 2012, s. 481).

Sultan Abdülaziz'in darbe ile indirilmesi sonucunda tahta çıkan V. Murad'ın Meşrutiyet ve Kanun-i Esasi'yi ilan etmemesi, bu yönde bir girişimde bulunmaması üzerine iktidarı çeşitli sağlık sorunları gösterilerek 93 gün sürmüş ve tahttan indirilmiştir. Akıl sağlığını kaybetmesinde Abdülaziz'e yapılan darbenin sonrasında gelişen ordu-bürokrasi-aydın hesaplaşmasında işlenen cinayetlerin etkisi büyüktür. Abdülaziz'i devirenlerin hedefi sarayı iktidarsızlaştırmak iken meşrutiyet konusunda serasker Hüseyin Avni Paşa'nın muhalefeti sonucunda öldürülmesi ile İstanbul'da kaos ortamı hâkim olmuştur. Abdülaziz'in şüpheli intiharı sonrası II. Abdülhamid'in meşrutiyet ve anayasa teminatı vererek tahta çıkması ile yeni bir dönem başlamıştır (Akşin, 2009, s. 151-154).

II. Abdülhamid döneminde gerçekleşen bütün gelişmelerde ön sıralarda yer alan kişiler fermanlar döneminin neslidir. Bu nesil 1856-1875 arasındaki sosyal, siyasal ve ekonomik gelişmelerin içinde şekillenmiştir. II. Abdülhamid dönemi bu neslin 1908 devrimine giden süreci inşa etmesine neden olmuştur (Karpas, 2010, s. 112). II. Abdülhamid'in tahta çıktığı dönemde gerek İstanbul gerek sarayda olan kaos düşünüldüğünde II. Mahmud ile benzeşen noktalar vardır. Ancak II. Abdülhamid'in izlediği siyaset II. Mahmud gibi sürece yayılan bir kurumsal merkezileşmekten öte sultan odaklı bir yönetim inşasına dayanmaktadır.

Osmanlı batılılaşmasındaki birçok önemli kırılma bu dönemde olmuştur. Meşrutiyet ilanı, Kanun-i Esasi ilanı, 1877-1878 Rus Savaşı'nın travmatik yenilgisi, İttihat ve Terakki'nin kurulması, II. Meşrutiyet ilanı, 1909 Anayasa reformu gibi birçoğu doğrudan cumhuriyet dönemini etkileyen olayların olduğu bir dönemdir. Meşrutiyet talebi ile başlayan bu dönem meşrutiyetin rafa kaldırılması ile devam etmiş ardından tekrar meşrutiyetin ilanı ile son bulmuştur denilebilir. II. Abdülhamid teorik olarak 1909'da tahttan inse de pratik olarak 1908'de mutlak iktidarını kaybetmiştir.

Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra en uzun süre tahtta kalan padişah olan II. Abdülhamid dönemi oldukça uzun bir dönemdir. Bu dönemi tüm ayrıntıları ile ele almak mümkün değildir. Bu nedenle dönemin siyasal ve toplumsal yapısı genel bir çerçevede açıklandıktan sonra ordu siyaset ilişkisinin bir yapı olarak somutlaştığı Jön Türk hareketi incelenecektir. Bu dönemde gerçekleşen birden çok savaş ve uluslararası antlaşma olsa da çalışmanın konusu bağlamında önemli yere sahip olduğu için yalnızca 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı ve 1897 Yunan Savaşı'na değinilecektir.

Ordu siyaset ilişkisi açısından askeri bir darbe sürecinin sonunda tahta çıkan II. Abdülhamid Meşrutiyet'in ilanı ve Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe koyulması ile kendinden önceki tanzimat padişahları gibi yenilikçi bir süreç izleyeceği izlenimi vermiştir. 1877-1878 Rus Savaşı'nın başlaması ile bu izlenimin hatalı olduğu ortaya çıkmıştır. Tanzimat padişahlarının dönemlerinde de Kırım Savaşı, Balkan isyanları gibi önemli askeri sorunlar olsa da batılılaşma yönündeki gelişim padişahlar tarafından engellenmemiştir. Ancak II. Abdülhamid henüz iktidarının başında gelişen bu savaş ile meşrutiyetin meclisi olan Meclis-i Mebusan'ı kapatmış, Kanun-i Esasi'yi askıya almıştır.

II. Abdülhamid tüm bunları Kanun-i Esasi'nin kendisine verdiği yetkiye dayanarak yapmıştır. Burada II. Abdülhamid'i diğer tanzimat padişahların ayıran nokta Kanun-i Esasi'nin ilk taslağının güncellenmesini isteyerek yaptırılan yeni taslakta başvezirlik, meşveret gibi kavramlara yer vermemesidir. Padişahın iktidarını sınırlayacak olan hükûmetin işlevleri ile ilgili açıklayıcı maddelerin yokluğu padişahın yetki sınırlarını padişah lehine belirsizleştirmiştir (Kızıltan, 2006, s. 259). Yetki ve iktidarın örgütlenerek yerele doğru kurumsallaştırıldığı

Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerinden sonra II. Abdülhamid bu süreci geriye dndrmese de durdurmuştur diyebiliriz.

II. Abdülhamid, Abdülmecid ve Abdülaziz döneminin aksine geri planda kalarak işleyen bir bürokrasi ve hkmet istememiştir. Bu nedenle Kanun-i Esasi'nin kendisine verdiği meclisi süresiz tatil etme yetkisini eline geçen ilk fırsat olan 1877-1878 Rus Savaşında kullanarak 1908 hareketine kadar meclisi tatil etmiştir. İktidarının başında henüz olağanşt bir durum yokken Kanun-i Esasi'nin düzenlemesinde yetkilerini ısrarla belirginleştiren padişahın bu tutumunun nedeni bürokrasinin lideri Mithat Paşa ve genelkurmay başkanı Hüseyin Avni Paşa ile uzlaşarak, vekaleten iktidara gelmesidir. Kendinden nceki iki padişahı tahttan indiren devlet kademesine karşı padişah birçok taviz ve söz vererek tahta çıkmıştır. Bu nedenle padişahın ilk icraatı iktidarını pekiştirmek adına siyasi yetkileri kendinde toplamak ve Abdülaziz'i devirenleri tasfiye etmek olmuştur. Rus savaşı ile Meclis'i Mebusan'ın tatil edilmesine karşın padişahın atadığı Meclis-i Ayan işlemeye devam etmiştir. Kanun-i Esasi kaldırılmamıştır, devlet yıllıklarında yer almaya devam etmiştir. Padişah bu dönemde yönetimi tek elde toplamasına engel olmayan kurum ve yapıların yapısını değiştirmemiştir (Erdiç, 2009).

II. Abdülhamid'in tüm saltanatı paranoyaya varacak şekilde darbe endişesi ile geçmiştir. Bu süreçte potansiyel tehdit olarak gördüğü yetkilileri devletin farklı coğrafyalarına atamıştır. Padişah tahta çıktığında güçlü ve etkin bir bürokrasi vardır (Pekin & Yavuz, 2017, s. 45). İktidarının devamlılığı için bürokrasiyi kendi yanına çekmek için birtakım girişimlerde bulunmuştur ve başarılı olmuştur (Mardin, 2019, s. 70). Hafiye teşkilatı adında istihbarat örgütlenmesi kurarak bürokrasiden askeriyeye kadar devletle ilişkisi olan herkes hakkında bilgi toplamıştır. Muharrem kararnameleri olarak bilinen kararname ile devlet iflas etmiş, Duyun-u Umumiye kurularak vergilere yabancı devletler el koymuştur ancak buna rağmen halkın temel ihtiyaçlarına devlet sübvansiyon uygulayarak önemli kısmını hazine­den karşılamıştır (Bardakçı, 2009a). Ordunun savaş cephesindeki kararlarına da etki edebilmek isteyen padişah Meclis-i Askeri adı ile kurduğ örgütlenme ile askeri kumanda işleri ve paşaların nerede ne yapacağına kadar karar vermeye çalışmıştır (Akşın, 2009, s. 161). Sultan Abdülaziz'e yapılan darbeye boğazdan sarayı kuşatan donanmanın tekrar aynı tehlikeyi yaratmaması için donanma etkisiz hale getirilmiş,

donanmada gerçek mermi ile talim yapılmamıştır (Akşin, 2009, s. 168). Aynı engelleme harbiye öğrencilerinin nişan taliminde de yapılmıştır askerler kurşunsuz talim yapmıştır (Ergin, 1943, s. 721; aktaran Mardin, 2019, s. 71). Toplumsal ve askeri bir hareketin oluşmasına neden olacak ulusal ve uluslararası gelişmeler medyada sansürlenmiştir. Bu sansür o kadar ileri derecededir ki padişaha karşı ilan edilen 1908 meşrutiyetini gazetelerden öğrenen Osmanlı halkı bu ilanın padişahın bir lütfu olduğunu sandığı söylenmiştir (Akşin, 2017, s. 130). Tüm bu örneklerden anlaşılacağı üzere II. Abdülhamid döneminde toplumsal ve siyasal alan tümüyle baskılanmıştır. Padişahın otoritesine karşı tehdit oluşturma ihtimali olan her oluşum sistematik olarak tespit edilip engellenmiştir.

Islahat ve Tanzimat dönemlerinde açılan modern eğitim kurumları bu dönemde de açılmaya devam ederek modern eğitim yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Özellikle 1890-1901 yılları arasında eğitimde ve kültürde önemli atılımlar yapılmıştır. Siyasi istikrarı öne sürerek yapılan sansür ve baskılama özellikle 1901 sonrasında artmıştır (Akşin, 2009, s. 165). Çünkü Tanzimat'tan itibaren gelen batılı eğitim kurumlarının mezunları artık ülkenin içinde bulunduğu durumla ilgili siyasa yapmaya, baskı ve zorbalıklara rağmen örgütlenmeye başlamışlardır. Osmanlı'daki ilk örgütlenmeler olan mason ve ayrılıkçı azınlık örgütlenmelerini saymazsak devletin siyasal olarak demokratikleşmesini ve dağılmaktan kurtarılması yönünde örgütlenen en önemli yapı Jön Türkler'dir.

Jön Türk hareketi Osmanlı Devleti'nin dağılmasını engellemek ve devleti modern bir yönetime kavuşturmak isteyen bir örgütlenmedir. Jön Türkler, Tanzimat kurumlarında yetişen, Meşrutiyet ve Kanun-i Esasi'nin ilanında önemli paya sahip bürokrat aydın grubu olan Genç Osmanlılar'ın ideolojik varisleridir (Ahmad, 1996, s. 133). Ordu siyaset ilişkisi açısından Jön Türk hareketinin son kertesı İttihat ve Terakki'dir. İttihat ve Terakki siyasi bir örgütlenme olmasının yanında sivil ve askeri kanadı olan, yurt içinde ve yurt dışında üyeleri olan karmaşık bir yapıdır. Bu örgütü II. Abdülhamid'e karşı başarıya ulaştıran da bu karmaşık yapısıdır. Baskı ve jurnal ortamında mecburen karmaşık ve gizli bir örgütlenme yolunu tercih etmişlerdir.

İlk başta gizli bir cemiyet olarak örgütlenen İttihat ve Terakki siyasal parti olarak son şeklini 1904 yılında almıştır. 1904'te aynı amaçtaki diğer birkaç örgüt

ve Avrupa'daki Jön Türkler ile birleşerek Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kurulmuştur (Afyoncu, 2009a). Bu hareketin kökenleri aydınlar ve düşünceler üzerinden değerlendirildiğinde 1865'te kurulan gizli bir örgüt olan İttifak-ı Hamiyet'e kadar götürülebilir (Gökbayır, 2012, s. 62).

Osmanlıcılık temelinde anayasal ve parlamenter bir hürriyet ortamı hedefleyen bu hareket 1907'ye kadar gizli siyasal örgütlenme ve propaganda yöntemini tercih etmiştir. 1902'de Paris'te yapılan I. Jön Türk Kongresi'nde iktidarı ele geçirmek için yapılacak ihtilalde gerekirse yabancı devletlerden destek alınması, ihtilale katılımı artırmak için azınlıkların âdem-i merkezîyetçi taleplerinin dikkate alınması gibi konularda önemli görüş ayrılıkları olmuştur. Başarısız geçen bu sürecin ardından 1907'de Paris'te düzenlenen II. Jön Türk Kongresi'nde hedefe ulaşmak için iktidarı ele geçirmenin kesinlikle şart olduğu yönünde genel bir uzlaşa sağlanmıştır. Bu uzlaşa sonucunda II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi için askeri darbe dahil olmak üzere iktidarı ele geçirmek için her yolun deneneceği Makyavelist bir yöntem benimsenmiştir. Böylelikle siyasi propaganda hareketinin yanında silahlı hareketin de gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır. II. Kongrede yabancı devlet müdahalesi ve azınlıkların talepleri kongrenin uzlaşması adına dillendirilmemiştir. Öncelik ve aciliyet olarak iktidarın ele geçirilmesi ve meşrutiyetin tekrar ilanı kararlaştırılmıştır. Dönemin baskıcı rejiminde bu hedefleri gerçekleştirmek için en güçlü araç kesinlikle orduydı (Akşin, 2017, s. 114-117; Kaan, 2019, s. 13-14; Karpat, 2010, s. 105; Erdinç, 2008).

İttihat ve Terakki'nin askeri kanadını oluşturan üyeleri Tıbbiye ve Harbiye gibi modern eğitim kurumlarında aldıkları yabancı dil eğitimi sayesinde sansür ortamında yeni fikirlere ulaşabilmiştir. Avrupa'daki Türk aydınlarının Fransızca yazılarını okuyarak bu fikirlerle tanışan askeri öğrenciler okullarında arkadaşlarıyla siyaset üzerine düşünmeye ve örgütlenmeye başlamışlardır. Genç Osmanlılardan farklı olarak 19. Yüzyıl sonlarında bu okullarda örgütlenen Jön Türkler toplumun ekonomik olarak alt kesiminden gelmektedirler. Genç Osmanlılar devletin içinden çıkan bürokrat, aydın ve birçoğu saraylı kişilerden oluşmaktadır. 1890'ların Jön Türkler'i ise statüsünü devlet ve saraydan değil yüksekokullardan alan, toplumsal temeli farklı bir oluşumdur (Mardin, 2017, s. 51-52).

İttihat ve Terakki'nin gizli bir örgütlenme olarak kurulmasında başrol oynayan İbrahim Temo'ya göre bu askeri okullarda da öğrenciler arasında saraylı ve taşralı ayrımı vardır. Taşralıların askeri okullara girmesi II. Mahmud döneminde başlar. Yeniçeriliğin kaldırılması sonucu oluşan askeri personel eksikliği sonucunda taşralı gençler askeri okullara alınmaya başlamıştır (Mardin, 2019, s. 72-73). Taşralı gençlerin askeri okullara ve subay sınıfına girmesine neden olan diğer önemli bir gelişme 1877-1878 Rus Savaşı'nda alınan ağır yenilgi ve büyük askeri kayıp sonrasında oluşan nitelikli subay ihtiyacıdır. II. Abdülhamid döneminde bu ihtiyaca yönelik taşrada açılan çok sayıda okul yoksul kesim için orduda kurmay olma yolunu açmıştır (Belge, 2012, s. 579). Böylelikle zamanla ordu içinde padişaha sadık, saraylı ve alaylı askerlere karşı; yalnızca devlete bağlı, millete sadakati esas alan mektepli ve taşralı bir askeri kesim oluşmuştur. Osmanlı Devleti'nin son döneminde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda ana faktör olan bu neslin soylu ve alaylı kesimi statükocu ve muhafazakâr batılılaşma yanlısı iken taşralı kesim özellikle cumhuriyete giden süreçte çok daha radikal ve devrimci davranmıştır.

Bu dönemde değinilmesi gereken iki önemli savaş olan 1877-1878 Rus Savaşı ve 1897 Yunan savaşları ordu siyaset ilişkisi açısından önemlidir. 1877-1878 Rus Savaşı'nda yaşanan ağır yenilgi Jön Türk neslinde milliyetçiliğin temelini oluşturmuştur. Türklük şuuru Avrupa aydınlanmasından farklı olarak edebiyat ve tiyatro ile yaygınlaşmamıştır. Cephede yaşanan büyük bozgun sonucunda Balkanlarda önemli ölçüde yerinden yurdundan edilen Müslüman Türklerin sefalet ve kanları üzerine doğmuştur (Akad, 2009, s. 146). Bu savaşta Rus orduları Yeşilköy'e kadar gelmiştir. Rus ordusu sadece Balkanlardan İstanbul'a kadar gelmekle kalmamış doğudan da Kars'a girmiştir. Bu savaşta travmanın ve sefaletin yansımaları Türk Edebiyatında da oldukça işlenmiştir. II. Abdülhamid'in mektepli subayları iktidarına tehdit olarak görse de askeri okulları kapatmaktan ya da askeri modernizasyonu durdurmaktan onu alıkoyan şey bu savaşın yarattığı psikolojik yıkımdır. Bu savaşın diğer bir özelliği de Jön Türkler için Osmanlı'nın Avrupalı bir devlet olmasının artık yalnızca Makedonya çevresindeki kısıtlı topraklara bağlı kalmasıdır. Jön Türkler göre Makedonya da elden çıkarsa başkent Anadolu'ya taşınmak zorunda kalır ve devlet Avrupalı olma özelliğini yitirebilirdi.

Bu anlamda 1877-1878 Savaşı hem ideolojik hem stratejik anlamda önemli yer tutmaktadır.

1897 Yunan Savaşı ise Osmanlıların 18. Yüzyıldan itibaren yaşadığı ağır savaş yenilgileri arasında kazandığı tek savaştır. Bu savaş sonrasında Sakarya Meydan Muharebesi'ne kadar gerileme ve savaş yenilgileri devam etmiştir. Bu savaşta Harbiyeli subayların ve modern ordunun etkisi görülmüş, net bir zafer kazanılmıştır. Ancak diplomatik olarak Avrupa devletleri ve Rusya'nın baskıları ile Osmanlılar savaşta kazanımları masada bırakmıştır. Yunan Savaşı, 1877-1878 Rus Savaşı sonrasında özellikle askeri alandaki kesintisiz süren askeri okullaşmanın ilk net sonucudur.

Osmanlı Devleti bu süreçte birçok modern siyasal hareketin temelini oluşturacak toplumsal gelişmeleri yaşamıştır. İlk anayasa ile hukuk devleti olma yolunda adımlar atılmıştır. Anayasada devletin dini ile ilgili maddeler bulunsada kuruluşundan itibaren örfi hukuk ile süregelen sekülerlik bu anayasada gayrimüslim hakları ile genişletilmiştir. Fermanlar ile gayrimüslimlere verilen haklar sekülerlik yanında yurttaşlığa giden yolu açmıştır. Bu durumun gayrimüslimlere sağladığı ekonomik ve siyasal avantajlar müslüman halkta ilk bilinçsiz milliyetçi eğilimlerin gözlemlenmesine neden olmuştur (Afyoncu, Önal, & Demir, 2016, s. 316-317). Bu eğilimler İttihat ve Terakki döneminde yaşanan toprak kayıpları sonrasında gelişecek İslam sentezli milliyetçiliğin çıkış noktası kabul edilebilir. Bürokrasinin önemli etki alanına ulaştığı bu dönemde II. Abdülhamid ile birlikte sivil bürokrasi orduya karşı dengeleyici bir güç haline getirilmiştir. Kısa süreli de olsa işleyen bir parlamentoya sahip olan bu dönem Tunaya'nın "cumhuriyetin laboratuvarı" olarak adlandırılmasına neden olacak fikir ve tartışmaların yapılmasına imkan sağlamıştır. Bu tartışmalar demokratikleşme ve laiklik gibi temel modern ilkelerle birlikte oy kullanma yaşı ve seçim sistemine kadar teknik konuları da içermiştir (Akşin, 2009, s. 160).

İttihat ve Terakki dönemini oluşturan mektepli subayların yetiştiği kurumlar bu dönemde kurulmuş ve geliştirilmiştir. Yeniçerilik kaldırılmasada Sultan Abdülazizin tahttan indirilmesinde de II. Abdülhamit'in tahta çıkışında da ordunun doğrudan etkisi vardır. Ancak bu dönemin başında yeniçerilik gerici bir kurum olarak kaldırılırken; bu dönemi sonlandıran hareket olan 1908 İhtilali ise ilerici bir

siyasi hareketi hedeflemiştir. Uzun süre tahtta kalan ve kurumsal olarak birçok modern yapının hayata geçirildiği II. Abdülhamid dönemi yine bu dönemde bu kurumlardan mezun olan askerler ve aydınlar tarafından sonlandırılmıştır.

3.1.4. İttihat ve Terakki Dönemi (1908-1918)

İttihat ve Terakki gerek cemiyet gerek siyasi parti gerek ideolojik olarak Türk siyasal hayatında geniş bir çerçevede birçok alana etki etmiş çok önemli bir yapılanmadır. Osmanlı batılılaşmasının toplumsal ve siyasal bir sonucu olan bu yapılanma; Osmanlı batılılaşmasının bütün ikilemlerini taşımakla birlikte cumhuriyeti kuran rasyonel kadroları da kendi içinden çıkarabilmiştir. İttihat ve Terakki uzun yıllar süren Osmanlı batılılaşmasının doğurduğu bir kuşağın hareketidir. 1908 İhtilali ile meşrutiyetin tekrar ilanı ordu siyaset ilişkisinin Osmanlı batılılaşma sürecinde zirveye çıktığı dönemdir. 1908 İhtilaline giden süreç genel hatları ile incelendikten sonra İttihat ve Terakki'nin iktidardaki süreçleri 1913 öncesi ve sonrası olarak değerlendirilmiştir.

İttihat ve Terakki'nin 1908 Hareketi literatürde farklı adlandırmalara sahiptir. Genel olarak iki kullanım göze çarpmaktadır. Birinci adlandırma 1876'da ilan edilen meşrutiyetin tekrar işler hale getirilmesi anlamında II. Meşrutiyet adlandırılmasıdır. İkinci adlandırma ise 1908 hareketinin 1876'daki gibi bir padişah fermanı olmadığı, halkın ve genç subayların bir ihtilali olduğunu belirten *1908 Devrimi*, *Hürriyetin Gelişi*, *1908 İhtilali* gibi adlandırmalardır. Çeşitli açılardan bakıldığında haklı tarafları bulunan bu iki adlandırma da belirli anlamlandırmalara dayanmaktadır.

Devrim olarak kabullenen kesimlere göre 1908 Cumhuriyetin temellerinin atıldığı, anayasal ve parlamenter sisteme halkın ve askerın gayretleri ile ulaşıldığı devrimci bir harekettir. 1908'i yalnızca Osmanlı batılılaşmasının bir adımı olarak gören, II. Meşrutiyet adlandırması yanlılarına göre ise 1908'e atfedilen özellikler yalnızca 1923'te cumhuriyetin ilanına ve Mustafa Kemal Atatürk'e aittir. Nitekim radikal devrim bu dönemde olmuştur saltanat ve hilafet tamamen kaldırılmıştır. Mustafa Kemal Atatürk de dahil olmak üzere Milli Mücadele kahramanlarının birçoğunun İttihat ve Terakki ile geçmişi ve birlikteliği olduğu düşünüldüğünde bu tartışma karmaşık bir hal almaktadır. Bu noktada karşılaştırmalı siyaset yöntemi analize yardımcı olmaktadır. Bu karşılaştırma çalışmanın 4. Bölümünde

yapılacaktır. Bu paragrafta bu durumun açıklanma nedeni İttihat ve Terakki'nin 1908'de iktidara geliş sürecinin şekil ve sonuç olarak 1876'dan çok farklı bir yapıda olduğunu belirtmektir. 1908'i bir devrim olarak görenlerin en önemli tezlerinden birisi 1876'da ilan edilen meşrutiyetin bir *padişah fermanı* olması iken 1908'in bir ihtilal sonucu padişaha dayatılan talepler yani bir *misak* olduğudur. 1908'i devrim olarak nitelendiren Sina Akşin, Aykut Kansu, Erol Şadi Erdinç gibi isimler bu nedenle 1908'i ayrı bir yere koymaktadır (Kansu A. , 2017; Akşin, 2017; Erdinç, 2008).

II. Abdülhamid'in baskıcı rejiminde örgütlenme becerisini geliştirerek toplum tabanına yayılan İttihatçılık, askeri okul öğrencilerince ve ordudaki düşük rütbeli askerler arasında da önemli ölçüde destekçi bulmuştur. 1908'e gelen süreçte toplumsal gelişmelerin de etkisi ile İttihat ve Terakki hareketi okul ve orduyu aşarak halk kitlelerinde destek bulmaya başlamıştır. Örgütlenmesinin en güçlü olduğu Rumeli'nin yanında sonraları Anadolu'da da destekçi bulmaya başlamıştır.

İttihatçıların destekçilerinin artmasında en önemli etken sermaye sahibi gayrimüslim tebaanın özgürlükçü talepleri ve Anadolu'daki Müslüman halkının ekonomik bunalımı etkili olmuştur. Anadolu'daki halk ekonomik krizin ve yoksulluğun olduğu bu dönemde sarayın lüks ve şatafat içinde yaşamasına tepki göstermiş, koyulan yeni vergileri tepki ile karşılamıştır. Aynı zamanda ordunun özellikle alt kademe askerleri ve subaylarının 1908'e geline döneminde perişan bir halde olduğu, maaşlarını alamadığı birçok kaynakta belirtilmektedir. Bu durum askerin mevcut düzende kaybedecek bir şeyi olmayan, itaatsiz ve siyasi propagandaya meyilli bir hal almasını kolaylaştırmıştır. 1904'ten itibaren Erzurum, Van, Ankara, Trabzon, Makedonya gibi büyük bölgelerde çıkan vergi isyanlarında askerler halka karşı şiddet kullanmamış birçok olayda üstlerinin emirlerine karşı itaatsiz davranmıştır. Ordunun alt kademesi ve halk İstanbul'a karşı tavrını açıkça ortaya koymaya başlamıştır (Uluçakar, 2018, s. 201; Akşin, 2009, s. 169; Kansu, 2017, s. 39-51).

1904'ten beri süregelen bu durum 1907'de II. Jön Türk Kongresi'nde alınan silahlı hareket kararı ile 1908 hareketine giden yolu açmıştır. Meşrutiyet'in ilanı İttihatçıların en iyi örgütlendiği, gayrimüslim nüfusun en yoğun olduğu Osmanlı bölgesi olan Rumeli'de olmuştur. Silahlı direniş kararı sonrasında 3 Temmuz

1908’de İttihatçı asker Resneli Niyazi Bey emrindeki 200 asker ve 200 sivil ile birlikte dağa çıkmıştır. İstanbul’a gönderdiği telgraf ile meşrutiyetin ilanını isteyerek ihtilali başlatmıştır. Bölgedeki Arnavut halk da İstanbul’a binlerce telgraf çekerek hareketin halk desteğini de göstermiştir. II. Abdülhamid en güvendiği paşalarından olan Şemsi Paşa’yı bu hareketi engellemek için gizli bir görevle bölgeye göndermiştir. Ancak İttihatçı bir subay olan Atıf Bey paşaya suikast düzenleyerek öldürmüştür. Aynı süreçte merkez tarafından bölgedeki halk hareketini dağıtmak için görevlendirilen Miralay Galip Bey merkezin verdiği yetkiyi İttihatçılar lehine kullanmıştır ve halk hareketini İstanbul aleyhine körüklemiştir (Çavuş, 2015, s. 66-70; Özdemir, 2013; Akşin, 2017, s. 127)

Şemsi Paşa’nın öldürülmesi ile sarsılan ve Rumeli’deki hareketlerle ilgili bilgi isteyen sultan “Kimdir bu İttihatçılar?” diyerek sorduğu 3. Ordu müşiri Hüseyin Hilmi Paşa “Kulunuzdan gayri herkes İttihatçıdır” demiştir. İttihatçılığın 1908’e gelinen süreçte halktaki karşılığı bu örnekten anlaşılmaktadır. 3. Ordu aynı zamanda Mustafa Kemal ve Enver Paşalar’ın üyesi olduğu ordudur. Aynı dönemde İttihatçı öldürdüğünü ispat eden ve padişaha sadakatini beyan edenlerin beraat ettiği de belirtilmektedir (Erdinç, 2010). Bu dönemde İstanbul ve halkın arasındaki uçurum İttihat ve Terakki oluşumu üzerinde verilen örneklerdeki gibi somutlaşmıştır. Kritik olaylarda subay sınıfındaki askerlerin ciddi risk alarak gerçekleştirdiği eylemler sürecin gidişatını değiştirmiştir.

Rumelide mektepli subayların örgütlenmesini engellemek için birçoğunu Şam’a gönderen, ordu içinde zıt görüşlülere bir arada tutarak kolektif bir hareket olmasını engellemeye çalışan, onca hafiyesi, jurnal örgütlenmesi olan sultan II. Abdülhamid çaresiz kalarak 23 Temmuz 1908’de meşrutiyeti tekrar ilan etmiştir. Ancak basın o derece sansürlenmiştir ki meşrutiyetin Rumeli’deki ordu ve halk ayaklanması sonucunda *misak* olarak ilan edildiğinden Osmanlı Devleti’nin diğer bölgeleri habersizdir. Rumeli dışındaki halk özellikle Arapların çoğunlukta olduğu bölgeler uzunca bir süre meşrutiyeti sultanın bir lütfu olarak bildiler (Akşin, 2017, s. 130).

İttihat ve Terakki’nin gizli örgütlenmelerle tüm yurda yayıldığı ve propaganda yaptığı örgütlü mücadele süreci 1908’de hükûmet olmaları ile şekil değiştirmiştir. 1908’de yapılan genel seçimler sonrası ezici bir üstünlükle iktidara

gelen İttihat ve Terakki kurduğu hükûmette henüz muktedir yani tam iktidar olamadığını göstermiştir. Ayrıca seçimlerde özellikle Balkanlar hariç birçok bölgede İttihatçılıktan uzak kişiler aday yapılarak, azınlıklar ve gayrimüslimlerle liste ortaklığı yapılarak bu seçim kazanılmıştır. Basın sansürü neticesinde ihtilali Osmanlı Devleti geneline istediği gibi duyuramayan İttihatçılar, sultanın halen tahtta olması, İttihatçılıktan öte kişilerin mebus yapılması gibi nedenlerden dolayı tutarlılıklarını önemli ölçüde zedelemiştir. Bu zedelenmeyi azaltmak için sonraları Türk siyasal hayatına bir mit olarak girecek olan “etraf” kuramı benimsenmiştir. Sultan iyi ancak çevresindeki adamlar ve bürokrasi kötü anlamında propaganda yapılmıştır (Akşin, 2008, s. 27). Görüleceği üzere İttihat ve Terakki her ne kadar ihtilal ile siyasal bir devrim gerçekleştirmek istediye de yerleşik devlet düzeni ve sansür ortamı istedikleri radikal eylemlerin yapılmasına alan açmamıştır.

İttihat ve Terakki'nin 1908 ile 1918 arasındaki iktidarını etkileyen iki önemli kırılma noktasına vardır. Bu iki kırılma noktası İttihatçıların iktidardaki otoritesini etkileyen olaylardır. İlki Rumi takvime göre 31 Mart'ta olduğu için 31 Mart Vakası olarak bilinen 13 Nisan 1909 kalkışmasıdır. İkincisi ise 23 Ocak 1913 Babıali baskınıdır.

1908 ile 13 Nisan 1909 arasındaki dönem özgürlükler, basın hürriyeti ve siyasi fikir üretimi açısından Türk siyasi tarihinin en özgür ve demokratik dönemlerinden birisidir (Bardakçı, 2010). Meşrutiyet ilanı ile 30 yıllık baskı dönemi sona ermiş, seçimler yapılmış, düşünsel olarak sansür kaldırılmıştır. Ancak yaklaşık 1 sene süren bu demokratik ortam İstanbul'da meydana gelen 31 Mart Vakası olarak bilinen gerici ayaklanma ile bitmiştir. 31 Mart Vakası yeni siyasal ortamdan menfaat ve ideolojik olarak rahatsız olan kesimlerin ordunun alaylı alt kademe askerlerini kışkırtarak saraya yürümesi olayıdır. Bu kesimler İttihatçılar iktidar olduktan sonra askere gitmek zorunda olan medrese öğrencileri, ordudan tasfiye edilen alaylı çavuşlar gibi yeni düzenin avantajlarını elinden aldığı kimselerdir. Bu ayaklanmayı tetikleyen görünürdeki sebep ise İttihatçıların işlediğinden şüphelenilen İttihat ve Terakki hükûmetine karşı katı muhalif bir gazetecinin cinayetidir. Ayaklanma Rumeli'de toplanan İttihatçı paşaların Hareket Ordusu'nu kurarak İstanbul'a girmesi ile bastırılmıştır. İsyancıların II. Abdülhamid

lehine slogan atması ve padişahın Yıldız Sarayı'ndan onları selamlaması tahttan indirilmesi adına yeterli bir sebep olmuştur (Akşin, 2008, s. 29-31).

Sultanın tahttan indirilmesi ile birlikte anayasada birtakım düzenlemeler yapılmıştır. 1877'de olduğu gibi anayasa ve meclisin askıya alınmasına fırsat vermemek adına padişahlık makamının yetkilerini kısıtlayan, hükûmetle ilgili belirlemeler yapılan geniş bir anayasal revizyon yapılmıştır (Akşin, 2017, s. 228-234). İttihat ve Terakki gücünü ve dinamikliğini baskıcı rejime karşı olan kininden almaktadır. Bu dinamizm sayesinde ihtilal yapılmış, ayaklanmalar bastırılmış daha sonrasında Babıali basılmıştır. Ancak tüm bu süreç önemli kırılma noktalarında kritik suikastlar veya çeşitli bireysel kahramanlıklarla devam ettirilmiştir. Teknik ve planlı bir proje geliştirememişlerdir. 1909'da yapılan anayasa revizyonu gibi birçok kurumsal gelişme çeşitli olaylardan sonra yapılmıştır. Buradan anlaşılacağı üzere İttihat ve Terakki dinamik, reaksiyoner bir kadroya sahip olmasına rağmen; devlet tecrübesinden ve devrimci bir vizyondan uzak *toy* bir oluşumdur. Tarık Zafer Tunaya bu durumu betimlemek için İttihatçılara “kini çok ancak kültürü zayıf bir oluşum” der (Kansu, 2017, s. 31).

İttihat ve Terakki'nin geldiği sosyal taban Genç Osmanlılara göre onları daha devrimci ve dinamik yapsa da iktidarı ele geçirdikten sonra devleti dönüştürmekte yetersiz bırakmıştır. Bu yetersizlik dönemi anlatan eserlerden birisi olan Yorgun Savaşçı 'da Kemal Tahir tarafından roman karakterli üzerinden anlatım bulunmuştur. Aynı eserde İttihatçı muhalifi, Abdülhamit yanlısı karakterler Hareket Ordusu ve İttihatçılar için dışlayıcı ve oldukça kaba ifadeler kullanır¹. (Tahir, 2020, s. 52-57).

1913 Babıali Baskını'na kadar geçen süreç İttihat ve Terakki'nin denetim iktidarı olarak değerlendirilmektedir. Bu süreçte İttihatçılar toplumun geneline etki edemedikleri için saray yanlısı basın tarafından sert bir muhalefet görmekte, halkın çoğunluğu olan tutucu kesimi tarafından devlet yönetme yetkinliğinden uzak görülmektedir. Bu ve benzeri nedenlerle İttihat ve Terakki iktidar partisi olsa da ihtilal öncesi gizli örgütlenme sürecindeki yöntemlerini uygulamaya devam etmiştir. Bu yöntemler rakiplerine karşı terör ve yıldırı eylemleridir. Birçok

¹ Adı geçen eserde 52. Sayfada Abdülhamit yanlılarının İttihatçıların politikadan anlamadıklarını, devlet geleneği görmemiş bilgisiz kişiler olduğunu ifade etmek için “dağdan inen ayılar” ve “eşkıya bozuntuları” tanımlamaları kullanılırken 57. Sayfada ise Hareket Ordusu için “Rumeli çingeneleri” ifadesi kullanılmıştır.

gazeteci bu süreçte öldürülmüştür. Özellikle Babıali baskını sonrasında İttihatçılar kendilerini devletle bütünleştirerek her türlü muhalefeti hain ilan etmiştir (Akşin, 2008, s. 33-35).

Babıali baskını olarak bilinen olay yeni sistemin birçok kriz ile uğraştığı dönemde yapılmış bir hükûmet darbesidir. Babıali baskınına giden süreçte 31 Mart Vakası sonrasında özgürlük ortamının kaybolması, İttihatçıların yıldırı eylemleri, “sopalı seçim” olarak bilinen 1912 Erken Genel Seçimleri bu süreçte İttihatçılarla Abdülhamid yanlıları arasındaki gerilimi artırmıştır. 1908’de II. Abdülhamid’e karşı birçok farklı toplumsal grubun birleşerek tek bir muhalefet cephesi kurma yöntemi 1912 Erken Genel Seçimleri’nde bu kez İttihat ve Terakki’ye karşı kullanılmıştır. İttihat ve Terakki birtakım kanuni düzenlemelerle seçimi erkene almış, kendisine rakip olan yapıyı daha da güçlenmeden seçimlerde büyük bir farkla yenmiştir. Ancak seçimler Abdülhamid yanlılarına göre birçok bölgede İttihat ve Terakki üyesi kolluk kuvvetlerinin baskısı altında anti demokratik bir şekilde gerçekleşmiştir. İttihatçılara göre ise ikinci bir 31 Mart Vakası engellenmiştir. Nitekim birçok seçim bölgesinde 1908 seçimlerinin hemen sonrasındaki sene sultanın tahttan indirilmesi ve gayrimüslim azınlıklarla beraber hareket edilmesi tutucu taşrada bu seçimlerin bir din savaşı olduğu yönünde gerici bir propaganda konusu olmuştur. Muhalefet partisi yerelde sık sık modern okulları dinsizliği yaymakla, Jön Türkleri dinsizlik ve vatan hainliği ile yaftalamıştır. İttihatçıların tekrar iktidar olması durumunda köylülerin şapka takmaya zorlanacağı, takmayanların idam edileceği yönünde asılsız iddialarla taşrada propaganda yapan muhalefet partisi birçok bölgede seçim kurullarının ve kolluk kuvvetlerinin yerel halk tarafından darp edilmesine neden olmuştur (Güneş, 1992).

1908 ve 1912 seçimlerine rağmen İttihat ve Terakki hala denetim iktidarının ötesine geçememiştir. Mecliste çoğunluk olsalar da iktidarı yönlendirse de sadrazamlık gibi önemli makama 1917’ye kadar bir İttihatçı oturmamıştır. İttihatçıların Rumeli dışındaki bölgelerde açıkça görülen örgütlenme zayıflığı onların 1913’e kadar birçok makam konusunda taviz vermesine neden olmuştur. 1913’te gerçekleştirilen Babıali baskını ile hükûmetin tamamen İttihat ve Terakki otoritesi altına alınması ile “üç paşalar” dönemi başlamıştır.

1913'te gerçekleşen Babıali baskınına giden süreç ordu siyaset ilişkisi açısından oldukça ilginç bir dönemdir. İttihatçıların muhalefeti kendilerince haklı sebeplere dayanarak bastırması ve yıldırması ordu içindeki hala tasfiye edilmemiş mürteci askerleri harekete geçirmiştir. Bu alaylı ve mürteci askerler Kurtarıcı Subaylar anlamına gelen Halaskar Zabitan adlı gizli bir grup kurmuştur. Aynı dönemde Trablusgarp Savaşı ve Arnavut isyanları ile yıpranan İttihatçı hükûmet Said Halim Paşa'nın istifası ile düşer ve yerine muhalifler hükûmet kurar. İttihatçı hükûmetin istifası sonrasında karşı devrim benzeri bir hareketle bu kez de İttihatçılar devlet kademelerinden tasfiye edilmeye başlanmıştır. Birçok İttihatçı suikasta uğrama endişesi ile yurt dışına çıkarken diğerleri de meclise dahil gelmeyecek kadar seyrek gözükmeye başlamıştır. Bu dönemde İttihatçılar Halaskar Zabitan grubundan geldiği düşünülen birçok tehdit mektubu almıştır. Ordu ve bürokrasi içinde paralel ilerleyen bir yenici gerici şeklinde iç hesaplaşma dönemi başlamıştır. (Afyoncu, Önal, & Demir, 2016, s. 340-342; Akşin, 2017, s. 311; Erdinç, 2010).

1912'de Balkan Savaşları başladı. Balkanlardaki dört küçük ülke koalisyonuna karşı beklenmedik ve çok ağır bir yenilgi alındı. Düşman orduları Edirne'ye kadar gelmiştir. Bu ortamda hükûmet İttihatçıların baskısı ile istifa etmiştir. İkinci bir azınlık yani İttihat ve Terakki muhalifi hükûmeti kurulmuştur. Bu savaş ortamında zayıflayan hükûmete karşı İttihatçılara birtakım darbe teklifleri yapılsa da savaş ortamında muhalefetle birliktelik yapılması gerektiği görüşü benimsenmiştir (Akşin, 2017, s. 341). Türk modernleşmesini Avrupa modernleşme sürecinden ayıran en önemli etken olan devleti yaşatma güdüsü burada tekrar devreye girmiştir ve devletin geleceği öncelenmiştir.

Edirne'de ordu direnirken hükûmet Avrupalı devletlerin Edirne'nin boşaltılması hakkında verdikleri notyı görüşmektedir. Edirne'nin elden çıkmasının söz konusu olduğu esnada İttihatçılar darbe için gerekli ortamın oluştuğuna inanmıştır. Savaş ve birtakım olağanüstü gelişmelerin etkisi ile Ayan Meclisi'nden çıkan bir kanunla Mebusan Meclisi dağıtılmıştır. Meclis güvenoyu almasına rağmen hukuken problemli bir şekilde dağıtılmıştır. Bu olayların hemen ertesinde İttihatçılar kitleler halinde tutuklanmıştır. İttihatçılara göre bu ortamda parlamenter bir harekete imkan kalmamıştır. Ayrıca darbe yapmazlarsa bu sürecin bir sonraki

adımı onlara göre Halaskar Zabitan üyeleri tarafından suikaste uğramak olacaktır (Akşin, 2017, s. 346-347). Babıalide toplantı halindeki hükûmet Edirne konusunu görüşürken Enver ve Talat Beylerin önderliğinde bir grup sivil ve asker hükûmet binasını bastı ve Kamil Paşa'yı istifaya zorladı. İstifa metninde “askerlerin isteği üzerine” istifa edildiği şeklindeki cümle Talat ve Enver Beyler uyararak “ahali ve asker” olarak düzeltilmiştir. İttihatçılar sembolik de olsa hareketin halka dayandırılması adına bu tip detayları sıkça vurgulamıştır (Afyoncu, Önal, & Demir, 2016, s. 344-346; Akşin, 2017, s. 351-352).

Babıali baskını sonrasında İttihat ve Terakki önünde hiçbir engel kalmamıştır. Alaylı ancak İttihatçı olan Mahmut Şevket Paşa sadrazamlığa getirilmiştir. Paşa Sadrazamlığa getirildiği halde Harbiye Nazırlığı görevinden istifa etmeyerek iki makamı da yönetmiştir. Mahmut Şevket Paşa 4 ay sonra mürtecilerin suikasti ile öldürülmüştür. Birçok suikast uyarısı yapılmasına rağmen önlem alınamamıştır. Suikast sonrası yapılan soruşturmalarda mürteci grubun bu suikastla kalmayıp diğer önde gelen İttihatçı isimleri de öldürüp gerekirse yabancı devletlerden destek alarak padişahı devirmek istedikleri ortaya çıkarılmıştır. Tahta Vahdettin çıkarılarak İttihat ve Terakki yönetimi tamamen tasfiye edilmek istenmiştir (Göl, 2021, s. 346). Ancak bu suikastten sonra İttihat ve Terakki suikasti sebep göstererek sert bir muhalefet tasfiyesine girişmiştir. İttihat ve Terakki I. Dünya Savaşı kaybedildikten sonra 1918'de kendini feshedene kadar herhangi bir muhalefetle karşılaşmamıştır. Dışarıya çok yansıtılmayan, partinin kendi içinde paşalar arası görüş ayrılıkları dışında farklı bir siyasi grup ya da yönelim olmamıştır (Tunaya, 1989, s. 221).

İttihat ve Terakki 1908 Temmuz'undan itibaren “cemiyet” adıyla da anılır. Önce Meşrutiyeti ilan ettiren bu oluşum daha sonra iktidarı denetleyici olarak yönlendirir ve sonunda da iktidarın tek sahibi olur. 1913 Kongresine kadar “cemiyet” olarak var olan yapı bu kongre ile dernek-parti ayrımına son verir ve artık siyasi parti olarak 1918'e kadar siyasi hayatına devam eder (Arslan, 2010). Ancak bu birleşmede ordu sivil kanat olan cemiyete baskın bir hale gelmiştir. Artık İttihatçı hareketin dayanağı gerçek anlamda ordu olmuştur. Sivil kanadın lideri Talat Paşa iken Cemal ve Enver Paşalar askeri liderdir. Cemal Paşa bu üç lider arasında çok sivrilme de Enver Paşa zaman zaman parti merkez kurulundan ve

Talat Paşadan habersiz, ordunun kaynaklarına dayanarak birtakım eylemlerde bulunmuştur. Buna karşılık Talat Paşa da Enver Paşa'nın özellikle belirttiği bazı hususlara rağmen onun kararını beklemeden mahkûm infazı dahil birçok karar vermiştir ve uygulamıştır (Tunaya, 1989, s. 224-226).

1913 sonrası ise İttihat ve Terakki'nin hükûmeti ve devleti bütün kademeleri ile kontrol altına aldığı pretoryan bir dönemdir. Bu nedenle 1908-1913 arası dönem ve 1913-1918 arası dönem iktidar olma açısından farklı nitelikler taşıyan iki ayrı dönemdir. 1913'e kadar parti ve cemiyette bir başkanlık makamı yoktur. Meşveret kavramı üzerine geliştirilen hareket Merkez Umumi Kurulu adında bir yönetim kurulu ile yönetilmektedir. Enver Paşa bu durumu birçok ihtilalci örgütün liderlik kavgası nedeniyle parçalandığını bu nedenle İttihat ve Terakki'de böyle bir makam olmadığını beyan etmiştir (Buxton, 1909, s. 130, 1334-135, 99; aktaran: Akşin, 2017, s. 245). Bu açıklama politik bir cevap olmakla birlikte cemiyet ve ordu liderliklerinin parti içindeki çift başlılığa neden olmasının bir göstergesidir. 1913 sonrasında cemiyetin tamamen bir parti şeklini almasıyla ve karşısında muhalefet kalmayınca bu anlayış değişmiştir. Roma'da ortaya çıkan, üçlü liderlik olarak açıklanabilecek *triumvirlik-triumvira* modeli bir yapı hakim olmuştur hükûmete ve partiye. Bu dönem Türk siyasal hayatında “üç paşalar” dönemi olarak geçer. Bu paşalar Talat, Enver ve Cemal Paşalardır (Belge, 2012, s. 589).

İttihat ve Terakki'nin ve Osmanlı Devleti'nin resmen olarak son bulduğu olay I. Dünya Savaşı'nın kaybıdır. İttihatçı hükûmet 1913-1918 arasında tek başına tam anlamıyla iktidar olduğu bu dönemde birtakım ilerici toplumsal ve askeri hamleler yapsa da devletin kaynakları ve toplumsal yapı fazlası ile yıpranmıştır. İttihatçı hükûmete karşı halkın olumlu bakışı önemli ölçüde değişmiştir. Bu durumdaki etkenlerden bazıları yaşanan toprak kayıpları, suikast ve sindirme hareketleridir. Hürriyet ve özgürlük ile çıkılan yolda geline nokta *pretoryan bir triumvirlik* modeli olmuştur.

Hürriyet hareketinin bu noktaya gelmesinin nedenleri bu hareketin doğuşundaki motivasyon kaynağıdır. İttihatçılar batılılaşmak ve batılı olmak için Rumeli topraklarının somut bir değeri olduğu inancı ile önceliği Avrupa'dan fiziken kopmamaya vermiştir. Bu nedenle hürriyet ilanı ile gayrimüslimlere haklar tanınır, baskıcı rejim yıkılırsa Makedonya ve diğer Balkan halkları Osmanlıdan ayrılmaz

diye düşünmüşlerdir (Mardin, 2019, s. 305). Bu nedenle yurttaşlık temelinde sunulan haklarla ileri sürülen demokratik dönüşümün temeli yine klasik bir Türk batılılaşma motivasyonu olan “devleti kurtarmak” temeline dayanıyordu. Kemalizmin ideologu olarak tanınan Tekin Alp, henüz Balkan Savaşları çıkmadan önce bu Osmanlıcılık temelli dönüşümün ölü doğduğunu o zaman tespit etmiştir (Georgeon, 2020, s. 27).

İttihat ve Terakki meşrutiyeti ilan etmek ve II. Abdülhamid karşıtlığı üzerine birleşmiş bir oluşum olarak iktidara gelmiştir. Bu nedenle partinin ve hareketin belirli bir program ve doktrini olmamıştır (Kongar, 2012, s. 68; Akşin, 2008, s. 29). Osmanlıcılık temelinde gelişen hareket Balkan Savaşları sonrası nüfusun yapısı göz önüne alınarak Türk-İslam sentezli milliyetçiliğe evrilmiştir. Arapların yaşadığı vilayetlerde Türkçülükten taviz verilmiştir, Müslüman topluluklara uzlaşa işareti olarak İttihatçılığın temel niteliklerinden ve dünya görüşünden oldukça uzak olan Said Halim Paşa sadrazam yapılmıştır (Akşin, 2008, s. 52).

Said Halim Paşa eserlerinde programsız ve bilinçsiz de olsa İttihat ve Terakki'nin kadınlara sunduğu kısıtlı hakları bile eleştiren, medeniyet ve ilerleme için asıl gerekli olanın din olduğuna inanan birisidir (Paşa S. H., 1991, s. 106-107). 1917'de Said Halim Paşa istifa edene kadar İttihat ve Terakki'nin bizzat yönetiminden hiç kimse sadrazam olmamıştır. Alaylı Mahmut Şevket Paşa, İslamcı Said Halim Paşa ya da Hüseyin Hilmi Paşa gibi İttihatçılıktan gelmeyen ama İttihatçıların itimat ettiği kişiler sadrazam olmuştur. Bu süreçte İbrahim Temo gibi bizzat cemiyetin kurucularından olan isimler bazı noktalardaki eleştirileri üzerine tehdit edilerek tasfiye edilmiştir ancak eski düzenin işbirlikçisi bazı isimleri ile iktidar çıkarları gereği uzlaşmaya gidilmiştir (Akşin, 2017, s. 166).

31 Mart'ta “alaylı/mektepli” çatışması, Balkan Harbi'nde ise İttihatçı subay/Ahrarcı subay çatışması siyasi çekişmenin ordu içinde ne kadar zararlı bir etki oluşturduğunu göstermiştir. 1897 Yunan Savaşı'nda başarılı olan ordunun Balkan Savaşları'nda yaşadığı ağır yenilgi bu durumun sonucudur. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusu çok önemli muharebeler kazanmış sonuna kadar disiplinle mücadele etmiştir. Ancak kapasite yetersizliği ve lojistik gibi ordu dışı sorunlar böyle büyük bir savaşta daha önemli bir etken oldu ve savaş kaybedildi. Balkan Savaşları sonrasında kısa sürede ordunun bu kadar hızlı disiplin altına

alınmasında 1913 Babıali baskını sonrası Enver Paşa'nın giriştiği alaylı tasfiyesinin etkili olduğu düşünülmektedir (Belge, 2012, s. 584). Bu tasfiyelerin ordunun siyasetten arındırılması için mi olduğu yoksa iktidar mücadelesi gereği mi olduğu yoruma açıktır. 1909 Jön Türk Kongresi'nde Mustafa Kemal İttihat ve Terakki içinde ordu ve siyasilerin ayrımını istediği için tehdit edilmiştir. Ardından 1913'te iktidara gelen alaylı Mahmut Şevket Paşa da kendisi bizzat hem asker hem sadrazam olduğu halde ordu siyaset ayrımına ilişkin söylemlerde bulunmuştur. Bu dönemde ordu siyaset ilişkisini düzenleyen kanunlar olsa da olağanüstü bir dönem olduğu için kimse buna uymamıştır (Akşin, 2017, s. 227, s. 235; Sorgun, 2018, s. 209-2010).

I. Dünya Savaşı sonrası yurt dışına çıkan üç paşa siyasi hayatlarının devamı konusunda da fikir ve eylem ayrılığına düşmüştür. Sivil geçmişi ile öne çıkan Talat Paşa artık siyasi kariyerlerinin bittiğini, Anadolu'dan çıkacak hareketin siyasi olarak desteklenmesi gerektiğini düşünürken; asker olan Enver Paşa silahlı mücadeleye devam edeceğini ve siyasi faaliyetlerini sürdüreceğini belirtmiştir. Talat Paşa ve Cemal Paşa yurt dışında suikaste uğrayarak ölene kadar Mustafa Kemal Paşa ile mektuplaşarak iletişimde kalmış, dolaylı yollardan milli mücadele örgütlenmesine katkı sağlamışlardır. Enver Paşa ise Türkistan ve Turan davası peşinde Orta Asya'da savaşarak hayatını kaybetmiştir. Üç paşalar arasındaki bu fikir ve uygulama farklılıkları 1913 sonrasında daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmış ve I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru artmıştır. 1908'de devletin dağılmasını engellemek üzere yola çıkılan hareket I.Dünya Savaşı'nın son günlerinde Azerbaycan ve İran'daki Türklerin özgürlüğünü sağlamak adına askeri girişimlerde bulunmuş ve kaynak ayırmış bir durumda kendini bulmuştur. Devletin kendisi savaştayken ve birçok cephede asker ve kaynak sıkıntısı çekilirken Enver Paşa ideolojik ve rasyonellikten uzak bir şekilde davranmıştır. Mustafa Kemal Paşa Suriye cephesindeki ümitsiz durumda askerleri boşu boşuna kaybetmemek için ordusunu Toroslara çekerken Enver Paşa'nın ülkenin toprağı dahi olmayan bir bölgede belirli belirsiz ideolojik gerekçelerle devlet kaynaklarını harcaması İttihat ve Terakki'nin neden başarısız olduğunun genel bir özetidir (Tekeli & İlkin, 1980; Akşin, 2017, s. 431-436; Turan N. S., 2021; Çelik, 2020).

İttihat ve Terakki dönemi aynı yıllarda yakın coğrafyalarda meydana gelen diğer anayasal devrimler olan 1905 Rus Devrimi ve 1906 İran Devrim'leri gibi önemli bir siyasal gelişmedir. Ancak bu devrimler gibi İttihat ve Terakki dönemi de kalıcı bir siyasal yapı kuramamıştır. Kalıcı bir yapı kurulmasa da bu sürecin kattığı tecrübeler ve yetiştirdiği kadrolar I. Dünya Savaşı'ndan sonra verilen Milli Mücadelede öncü rol oynamıştır. Anayasal bir parlamenter rejim tecrübesi kazanılan bu dönemde eğitim, hukuk ve kadın hakları konusunda tam anlamı ile modern olmasa da modernleşme yönünde yapılan ilerici uygulamalar olmuştur. Kadınlar ilk kez iş gücüne katılmış, seküler hukuka yönelik düzenlemeler yapılmış, halkı sömüren bir yapıda olsa da yerli burjuvazi oluşturmak adına ekonomik düzenlemelere gidilmiştir (Akşin, 2017, s. 116, s.463-464).

İlerici gelişmelerin birçoğu 1913 sonrası muhalefetsiz dönemde ve I. Dünya Savaşı'nda savaş ortamının getirdiği olağanüstü ortamda yapılmıştır. Kuşkusuz bu etkenlerin yanında Balkanların kaybedilmesi ve devletin savaşta olması nedeniyle kaybedilecek bir şey kalmamasının da etkisi vardır. Devletin son yıllarında yapılan bu gelişmeler Cumhuriyet projesinin gerçekçi bir hedef olması yolunda zihinsel birtakım eşikleri aşmaya yardımcı olmuştur. 1908 hareketi Kurtuluş Savaşı şartlarında bile meclis odaklı karar alma geleneğinin Türk siyasetine oturmasını sağlamıştır. 1908'de ilan edilen hürriyet 1909'dan itibaren her 23 Temmuz'da kutlanan Osmanlı Devleti'nin ilk ve tek milli bayramı olmuştur. Bu bayramın kutlanması Cumhuriyet kurulduktan sonra da 1935'e kadar devam etmiştir.

3.2. Milli Mücadele Dönemi: 1919-1922

Milli mücadele dönemi I. Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle çıkan Osmanlı Devleti'nin 1919 ve 1922 arasındaki iç ve dış mücadele dönemidir. İç mücadele Sevr Antlaşmasını kabul eden Sultan Vahdettin ve yanlılarına karşı verilen silahlı ancak ağırlıklı olarak siyasi mücadeledir. Dış mücadele ise emperyalist devletlerin Anadolu işgaline karşı bağımsızlık için verilen askeri ve diplomatik mücadeledir.

1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından 1923'te Cumhuriyetin ilanına kadar geçen bu zaman aralığında birçok önemli olay olmuştur. Çalışmanın bağlamı gereği ordu siyaset ilişkisi açısından ele alınan bu dönem yeni bir devletin kurulmasında ordunun nasıl bir rol oynadığını inceleyecektir. İşgale karşı silahlı bir mücadele olması sebebi ile ordunun bu süreçte rol alması oldukça olağan olsa da

Mustafa Kemal Atatürk önderliğindeki milli mücadele bir meclis ile yürütülmüş, olağanüstü şartlarda uzlaşma mecliste sağlanmıştır. Bu anlamda ordu sadece silahlı bir mücadele yapmamış yeni bir rejim yeni bir devletin kurulmasında siyasi bir rol de oynamıştır. Çalışmanın bu bölümünde muharebeler ve olaylar üzerinden kronolojik bir tarih anlatısı yerine ordu siyaset ilişkisi açısından dönemin yeni devletin kurulmasındaki etkisi incelenecektir.

I. Dünya Savaşı Osmanlı Devleti için büyük bir yenilgiyle sonuçlandı. Osmanlı Devleti yöneticileri devletin savaşa girse de girmese de savaş sonrasında Avrupalı devletler tarafından paylaşılacağı düşüncesi ile zorunlu bir şekilde savaşa taraf olmuşlardır. İngiltere ve Fransa'nın tüm tekliflere rağmen Osmanlı Devleti ile ittifak yapmak istememiştir. Osmanlıların ekonomik olarak birçok taviz vermesine rağmen itilaf devletleri defalarca Osmanlı'yı reddetmiştir. Bu durum savaş sonrasında bu devletlerin izleyeceği yol ile ilgili İttihat ve Terakki yönetimine fikir vermiştir. Osmanlı Devleti bu şartlar altında başka seçeneği kalmadığı için Almanya yanında savaşa girmiştir (Özgüldür, 2021, s. 478).

Almanya dışındaki İttifak devletlerinin savaştaki görevi büyük ölçüde savaştaki cepheleeri artırmak ve Almanya'nın yükünü hafifletmek üzerineydi. Yaklaşık 150 yıllık batılılaşma sürecinde Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve siyasi olarak yarı sömürge durumuna gelmiş olması bu savaşı bir fırsat olarak görmesine neden oldu. Ancak savaşın sonlarına doğru Kafkas cephesinde kendi müttefikleri olan Almanya ile çatışma boyutuna gelen gerginlikler yaşanmıştır. Bu gerginliklerin sebebi Bakü petrollerine olan hakimiyet ile ilgili olduğu düşünülmektedir (Öngüner, 2015). Buradan anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti kendi müttefikleri gözünde de kaynak sömürüsü üzerine sıkıştırılan bir devlettir. Kurtuluş Savaşı'na gidilen süreçte devletin uluslararası alandaki konumu müttefikleri gözünde bile bu şekildedir. Devletin savaş öncesi ve savaş sonunda uluslararası alandaki saygınlığını iyi anlamak milli mücadelenin hangi aşamadan başlayıp nereye geldiğini kavramak açısından önemlidir.

Osmanlı Devleti savaşta Çanakkale Cephesi dışında somut bir zafer kazanamamıştır. Büyük kayıplar vermiştir. Savaşın bitişi ile İttihat ve Terakki liderleri ülkeyi terk etmiştir. Ateşkes antlaşması imzalandıktan sonra 30 Ekim 1918

ile Kasım 1922 arasındaki 4 sene mütareke yılları olarak adlandırılmaktadır (Tunaya, 1986, s. 3).

Bunların bilincinde olan Mustafa Kemal Atatürk Anadolu'ya geçmeden önce İstanbul'da son mebusan meclisinde kulis yaparak Vahdettin yanlısı hükûmetin kararlarına mebusları itirazı ettirmeye çalışmıştır. Mustafa Kemal Anadolu'daki silahlı mücadele öncesinde sivil ve yasal girişimlerde bulunmuştur (Akşin, 2008, s. 70). Dönemin şartlarına göre Mustafa Kemal'e çevresindekiler hak verse de planladıkları eylemlere aşırı bir yaklaşım olarak soğuk baktılar (Akşin, 2008, s. 87). Vahdettin ile üç kez görüşen Atatürk'ün padişahı bıraktığı izlenim "yüksek politikadan anlamayan sert bir asker" şeklinde olmuştur (Sungurtekin, 2021a, s. 92-93). Padişah o dönemde muhtemelen Atatürk'ü sıradan bir İttihatçı subay olarak değerlendirmiştir. İstanbul'daki durumu analiz eden Mustafa Kemal ilk fırsatta ordu müfettişliği görevi ile Anadolu'ya geçmiştir. Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki döneminde tamamen siyasete giren, Balkan Savaşları'nda ve Dünya Savaşı'nda uğradığı yenilgilerle imajı sarsılan orduya rağmen; bir ordu görevlisi olarak resmi bir görevle Anadolu'da hareket etmiştir. Tüm bu olumsuz imaja rağmen resmi görevini kullanarak bir direniş başlatmayı hedeflemiştir.

O sırada Anadolu'da yerel dernekler üzerinden örgütlenmeye başlayan halkın ulusal bir mücadele vizyonu yoktu. Her dernek kendi bölgesini işgalden kurtarmak ve protesto etmek üzere kurulmuştu. Bu yapıların önemli bir kısmını liderleri yurt dışına kaçan İttihat ve Terakki üyeleri örgütlemiştir. Halkta savaş ve yıkımdan dolayı İttihatçılara karşı öfke taze olduğu için herhangi bir İttihatçı bu yerel örgütlenmeler üzerinden kapsamlı bir harekete liderlik etmeye cesaret edemedi.

Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkarak ulusal örgütlenme için çalışmalara başladığında Anadolu'daki İttihatçılar için Mustafa Kemal "geçici" olarak ideal bir liderdi. Çünkü İttihatçılar bu dönemde hala kendilerini tek meşru iktidar sahibi olarak görmekteydi. İttihatçı liderler o dönemde halkın İttihatçılara olan tepkisini bildikleri için bu süreçte mücadeleye liderlik etmek için ön plana çıkmak istemediler. Mustafa Kemal için de İttihatçı örgütlenmeler Anadolu'daki tek örgütlü oluşum olduğu için iş birliğine mecburdu. Ancak iki taraf da bu mücadelenin sonunda hareketin başına bir İttihatçının geçirilmesi için girişimlerde

bulunacağını biliyordu. Nitekim İttihat ve Terakki 1908’de iktidar olsa da gizli örgüt özelliği her zaman siyasal parti olma özelliğinden önce gelen bir yapıydı (Belge, 2012, s. 592-593).

Mustafa Kemal’in halkın gözünde İttihatçılar gibi tepki toplayacak bir eylemi olmamıştı. Zaten böyle bir eylemde bulunabilecek bir makama getirilmemiştir. Mustafa Kemal, Enver Paşa tarafından meşrutiyet döneminden beri dikkatli bir şekilde merkezden uzak tutulan bir isimdi. Askeri olarak Çanakkale’de başarıları ile adından söz ettirmiş olan Mustafa Kemal Paşa; Suriye cephesinde ise ricat etmemek için ordusunu Toroslara çekerek rasyonel yapısını göstermiştir. Ricat etmek savaş alanında bozguna uğrayıp ağır kayıplar vererek plansız ve düzensiz şekilde geri çekilmektir. Savaşta aldığı bu kritik kararlar onu askerin gözünde önemli bir yere koymuştur.

Osmanlı Devleti mütareke gereği ordularını dağıtmak zorunda kalmıştır. Mustafa Kemal Paşa Anadolu’ya geçtiğinde Erzurum’da Kazım Karabekir komutasındaki ordu dışında düzenli bir ordu kalmamıştır. Son iki asırda devletin istisnalar hariç sürekli savaş kaybetmesi nedeniyle terhis edilen orduların yerine ordu toplamak, asker bulmak çok zordu. Savaş sonunda elde kalan ve işgal edilmiş Anadolu topraklarındaki halk savaştan bıkmıştır. 15. ve 20. Kolordu dışında ciddi bir güç kalmamış, antlaşma gereği ordular dağıtılmıştır. Halk Balkan savaşlarından bu yana savaşın maddi manevi ağırlığından bıkmış ve bunun sebebi olarak gördüğü İttihatçılar nedeni ile subay zümresi başta olmak üzere ordudan soğumuştur. (Pekin & Yavuz, 2017, s. 157; Timur, 1971, s. 25-26).

İttihatçılığın siyasi bir leke gibi karşılandığı bu dönemde Atatürk öncelikle ordunun meşruiyetini sağlamak için meclisin kurulması sürecine girişmiştir. Mevcut Osmanlı Devleti ordusundaki subayların halkta saygınlığı kalmadığı için yeni bir ordudan önce yeni bir meclis kurulmalı, ordu bu meclisin ordusu olmalıydı. Bu nedenle meclisin açılmasın giden kongreler sürecinde birçok kez bu hareketin İttihatçı bir hareket olmadığı ve üyelerin de İttihatçı olmadığı hakkında üyelere yemin ettirilerek toplantıya başlanmıştır (Sungurtekin, 2022, s. 96; Akşin, 2008, s. 79). Buradan anlaşılacağı üzere halkın İttihatçı kadroya olan tepkisi resmi boyuta taşınarak kayıtlara geçmiştir. 1908’in Cumhuriyet için atılan en önemli adım olduğu

tezi bu uygulama göz önüne alındığında önemli ölçüde zarar görmektedir. Bu tez sürecin kronolojisinde bu dönemde ağır bir darbe almıştır.

Meclisin oluşturulmasına giden bu süreçte ordu mu yoksa meclis mi kurulmalı tartışmalarının zirvede olduğu sırada Atatürk net bir şekilde meclisin öncelikli olduğunu belirtmiştir (Coşkun, 2022). Ordu ve meclis konusunda gelişmeler sağlanana kadar işgal kuvvetleri ile mücadelelerde Kuva-i Milliye önemli başarılar sağlamıştır. Bu nedenle meclisin ordunun meşruiyetini sağlamak kadar; işgalcilerle silahlı mücadele eden halkın temsil ve söz hakkını sağlamak bağlamında da demokratik bir meşruiyet anlamı olmuştur.

Meclisin açılması zorlu bir süreç sonucunda gerçekleşmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün şahsi vizyonu ve kararlılığı sayesinde milli mücadele bir meclis etrafında yürütülmüştür. Bu süreçte Mustafa Kemal Atatürk zaman zaman kendi oluşturduğu bu sürecin dışına itilmek istenmiştir (Koçak, 2008, s. 130-131; Timur, 1971, s. 85; Hacır, 2011). Atatürk Nutuk'ta bahsettiği üzere Milli Mücadele öncesi Anadolu'da kurtuluş çareleri olarak Amerikan mandası, İngiliz himayesi ya da bölgesel kurtuluş formülleri söz konusudur (Özkan, 2005, s. 12). Mustafa Kemal Anadolu'yu bu umutsuz durumdan çok kısa bir sürede kurtarmıştır ve Milli Mücadeleyi başlatmıştır. Bu süreçte Mustafa Kemal Atatürk Milli Mücadeleyi askeri ve siyasi olarak örgütleyerek tek bir çatı altında birleştirmiştir. Bu süreçteki en önemli gelişmelerden olan kongreler ve genelgelerin halkta uyandırdığı ilgi ve bilinç işgal kuvvetleri ve İstanbul hükümeti başta olmak üzere çeşitli iç ve dış engellerle karşılaşmasına rağmen tüm bu engelleri aşmıştır.

Türk siyasal modernleşmesinde ordunun öncü rolünün en çok askeri nitelikte olması beklenen bu dönemde Mustafa Kemal Atatürk'ün bilgi birikimi ve devrimciliği sayesinde ordu öncelikle bir meclis, ardından bir devlet ve ardından yeni bir ulus oluşturma sürecinde öncü kurum olmuştur. Osmanlı batılılaşmasından itibaren süregelen siyasal modernleşme sürecinde ordunun politikaya olan ilgisi bu süreci kolaylaştırmıştır ancak Mustafa Kemal'in bireysel vizyonu bu potansiyeli bir devrime yönlendirmiştir.

Kuva-yi Milliye'nin batı cephesinde Yunan ordularına karşı direnememesi ve yerel birtakım isyancıların başı bozuk hareket etmesi birçokları için orduyu

öncelikli ihtiyaç yaparken; Mustafa Kemal daha sağlam bir hareketin temelini oluşturmak adına bu süreçte meclisi öncelemiştir. Bu nedenle Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki dönemde en önemli kurum TBMM olmuştur. 150 yıllık batılılaşma hareketinin, çok seslilik ve farklı görüşler bağlamında en demokratik meclisi bu dönemin meclisidir. Ordu siyaset ilişkisi açısından bu ara dönem meclis hükûmeti başlığı ile incelenmiştir.

3.2.1. Kurtuluş Savaşı ve Meclis Hükûmeti

Milli mücadelenin başından itibaren Mustafa Kemal Atatürk İstanbul hükûmeti ve işgal kuvvetleri ile diplomatik, siyasi ve askeri mücadeleyi titizlikle meşru bir zemine inşa etmiştir. Mustafa Kemal Anadolu'ya geçmeden önce İstanbul'da sivil olarak siyasi girişimlerde bulunulduğu gibi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılış sürecinde de öncelikle İstanbul'daki çarelerin tükenmesini beklemiştir.

Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Misak-ı Milli'yi kabul etmesi üzerine İstanbul işgal edilmiş ve meclis dağıtılmıştır. Böylelikle Anadolu'da kurulacak meclis meşru bir gereklilik halini almakla birlikte milli mücadelenin hedef metni sayılabilecek Misak-ı Milli de Osmanlı Devleti'nce tanınmıştır (Mutlu, 2021, s. 83-84). Mustafa Kemal Paşa tüm bu süreci Anadolu'da bir hükûmet başkanı gibi yönetirken İstanbul Hükûmeti ile olan ilişkileri de bir diplomat gibi yönetmiştir. Osmanlı son dönem subaylarındaki siyasete ilgi bilinmekle beraber rasyonel liderliğin çok nadir görüldüğü bir gerçektir. Bu konuda Mustafa Kemal Atatürk milli mücadelenin başlatılması, meclisin kurulması ve mücadelenin resmen lideri olmasına kadar geçen sürede büyük bir siyasi beceri göstermiştir.

Kurtuluş Savaşı sırasında kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi parlamenter demokratik ve modern bir şekilde kurulmamıştır. Savaşın olağanüstü şartları nedeni ile böyle bir durum zaten mümkün değildir. Ancak Osmanlı Devleti'nin bürokrat ve askerlerinde Tanzimattan bu yana oluşmuş olan meclis kültürü İslam'daki meşveret kavramı ile ilişkilendirildiği için meclis o dönem için ilerici ya da radikal bir hamle değildir. Meclisin ilerici yönü milli mücadelenin son evrelerinde oluşmaya başlamıştır.

Meclisin meşveret kavramı üzerinde açıklanmasının milli mücadele adına diğer önemli nedeni Anadolu'daki mevcut demografik durumdur. Anadolu'da bu dönemlerde en yaygın görüş ve ideolojik etken İslam'dı. Bu yüzden meclisin açılışından cumhuriyet ilanına kadar geçen sürede halkın ve ordunun bütünlüğü adına dini söylemler dikkatli seçilmiştir (Timur, 1971, s. 25-26). Osmanlı Devleti'nin toplum yapısı ve son dönemindeki siyasi durum nedeni ile milliyetçi bir bilinç olmadığı için bu dönemde dini söylemler milliyetçi söyleme ikame edilmiştir diyebiliriz. Dönemi anlatan önemli eserlerden birisi olan *Yaban*'da Türklük ve İslamlık konusunda Anadolu halkının bilinç seviyesi birçok diyalogla örneklendirilmiştir (Belge, 2012, s. 551)

Hızlı karar alma adına kuvvetler birliği temelinde meclis hükûmeti olarak kurulan bu yapı çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Samet Ağaoğlu'na göre olağanüstü yetkilerinden dolayı "Meclis diktatörlüğü" tanımlaması yapılırken Bülent Tanör'e göre bu dönem "savaş demokrasisi"nin hakim olduğu "Meclis'in demokratik diktatörlüğü"dür (Coşkun, 2022). Daha sonra İstiklal Mahkemeleri'nin de dahil olduğu bu süreç katılımcıların çok sesliliği açısından demokratik olsa da uygulamada diğer bütün olağanüstü durumlarda ve devrimlerde olduğu gibi demokratik ilerlememiştir. Sina Akşin'e (2008) göre *iç savaş* olarak adlandırılan bu dönemde, işgal ve yokluk içinde bile meclis ve mahkemelerin sürdürülmesi gayreti batılılaşma sürecinde sivil-asker aydınlar arasında önemli bir geleneğin oluştuğunu göstermektedir. Sina Akşin'in (2008) iç savaş tanımı Kuva-i İnzibatiye ve Kuva-i Milliye ordularının varlığı üzerinden düşünüldüğünde yerinde bir tespit olarak kabul edilebilir. İki orduda da Osmanlı Devleti'nin subayları, askerleri ve vatandaşları vardır ancak amaçları ve yöntemleri farklıdır. Uğur Mumcu'ya (1992) göre Avrupa tarihinde buna benzer dönemlerde daha kanlı uygulamalar olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu dönem uygulamalarının aşırı olan bir yanı yoktur (Akşin, 2008, s. 91-100; Mumcu, 1992, s. 1 aktaran: Börklüoğlu, 2018, s. 123).

Meclisin yapısını oluşturan iki gruptan söz edilebilir. Jön Türk tabanının değerlerini benimseyen ancak İttihatçılık bağı kalmamış Mustafa Kemal Paşa yanlısı grup ve karşısında birçok kesimin birleştiği muhafazakâr ikinci grup vardır. İkinci grup içinde gelenekçi liberaller, İttihatçılar ve İslamcılar olduğu muhalefettir. Muhalefetin söylemi hilafet ve saltanat temelinde muhafazakâr bir

meşruti monarşi isteği olsa da gerçekteki nedenin önemli bir kısmı Mustafa Kemal Paşa'nın "tek adam" olmasıdır. Ordu içinden önemli kişilerin de olduğu bu ikinci grubun ideolojik olarak saltanatçılığı muhafazakâr yapının bir yansımasıdır. Ordudaki rütbelilerin iki karşıt görüşte olması bu duruma "paşaların savaşı" benzetmesinin yapılmasına neden olmuştur. Muhafazakâr paşalar Osmanlı son dönemindeki gibi anayasal, meşruti bir monarşi istemektedirler. Cumhuriyet tartışmalarının olduğu dönemde birinci grup devrimci niteliklerle keskin bir dönüşüm isterken ikinci grup değerlerin muhafaza edilerek ilerlenmesi gerektiği görüşündedir (Belge, 2012, s. 606-607; Kahraman, 2012, s. 23; Pekin & Yavuz, 2017, s. 159; Kuyaş, 2023, s. 20-25).

Bu iktidar mücadelesinin mecliste çeşitli yetki ve kanunların çıkarılmasında etkili olduğu görülmüştür. Mustafa Kemal Paşa grubuna hâkim bir lider olduğu için iktidarın ele geçirilmesi için meclis dışı etkilerin olması gerekliydi. Sakarya Savaşı öncesinde Mustafa Kemal Paşa meclis tarafından ordu başına geçirilmek istendi. Düşman kuvvetlerinin Ankara'ya yürüdüğü, meclisin Kayseri'ye taşınmasının düşünüldüğü bu dönemde ordunun başına geçirilmek oldukça büyük bir sorumluluktur. Mustafa Kemal bu büyük sorumluluğu üstün ve tam yetkiler içeren Başkumandanlık yasası ile kabul etmiştir. Muhaliflerinin bir kısmının Paşa'nın başarısız olarak tasfiye olacağı yönünde bu yetkiyi onayladıkları yapılan yorumlar arasındadır (Akşin, 2008, s. 99; Ortak, 2022, s. 33-34).

Sakarya Savaşı başlamadan önce Mustafa Kemal Paşa'nın meclisteki muhalifleri savaşın kaybedilmesi üzerine meclis iktidarı üzerine hesaplar yaparken Enver Paşa da Gürcistan sınırına gelmiştir. Mustafa Kemal'in eskiden beri merkezden uzak tutulmasına dikkat eden Enver Paşa'nın Sakarya Savaşı öncesi sınıra gelmesi olası yenilgiden sonra milli mücadelenin başına geçmek istediği şeklinde yorumlanmıştır (Belge, 2012, s. 594; Bardakçı, 2009b). Bu riske karşı aynı dönemde gazetelerde Şerif Bekçili'nin Sarıkamış Hatıraları gazetelerde yayınlanmıştır. Ankara hükûmeti bu hamle ile Anadolu'da bulunan İttihatçıların gerçekleştirme ihtimali olan karşı harekete önlem almaktır. Halkın zihninde Enver Paşa'nın askeri beceriksizliği aktif tutularak İttihatçı çevrelerin etkisine girmesi önlenmiştir (Afyoncu, 2009b). Bu önemli bir tehdittir çünkü İttihatçılığın komitacılıktan gelme örgütlenme mantığına göre Mustafa Kemal Paşa İttihat ve

Terakki için sıradan bir askerdir. Savaşta başarı kazansa bile üst kademe İttihatçılar Anadolu'ya girdiğinde yönetimi teslim etmesi beklenmektedir. Cumhuriyet dönemi İzmir Suikasti Davası bu konunun devamıdır (Erdinç, 2008).

Sakarya Savaşı sonrası silahlı mücadele başarı ile devam etmiş ve Büyük Taaruz ile milli mücadelenin silahlı aşaması başarı ile sonlandırılmıştır. 9 Eylül'de İzmir'in kurtarılması sonrasında Aralık 1922'de mecliste çıkarılmak istenen bir kanun Mustafa Kemal'e muhalefetin geldiği seviyeyi göstermiştir. Mebusların doğum yerlerinin o an için kontrol altında olmayan topraklarda olması durumunda mebusun aday olmasını engellemeye yönelik bir içeriğe sahip olan bu yasa Mustafa Kemal'in liderliğine karşı çıkarılmak istenmiştir. Muhalefetin asıl probleminin "tek adamlık" konusunda olduğu ve askeri başarıya rağmen Mustafa Kemal'in meclis dışında kalmasının teklif dahi edilebilmesi meclisteki siyasi kutuplaşma ile birlikte demokratik ortamı da göstermiştir. Mustafa Kemal'in seçilmesini engellemek için hazırlanan, bu yasa mecliste reddedildi. Mecliste mebusların demokratik ve yurttaşlık haklarını engellemeye yönelik bu kanun teklifi güçlü muhalefete rağmen kabul edilmedi. Bu gelişmeler sonucunda Mustafa Kemal Paşa ve grubu için bir sonraki seçimde ikinci grubun tasfiyesinin gerekliliği netleşmiş oldu (Koçak, 2008, s. 130-131; Timur, 1971, s. 85; Hacır, 2011).

Lozan Antlaşması'na giden süreç diplomaside ve iç siyasette hareketli bir dönem olmuştur. Ordu Balkan Savaşları'ndan bile daha kötü şartlarda, daha az asker, daha az ekipman ve erzakla oldukça disiplinli ve başarılı mücadele vermiştir. Bunda I. Dünya Savaşı öncesi orduda yapılan gençleştirme ve I. Dünya Savaşı'nda birbirinden farklı coğrafyalarda askerin edindiği tecrübe etkili olmuştur. Ancak ordunun savaşın sonunda finansmanı oldukça zorlaşmıştır. Askere ödeme yapılamıyor, terhis de edilemiyordu. Mudanya Mütarekesi imzalanana kadar ordu 1 ay boyunca Marmara'da İngilizlere karşı diplomatik mesaj olarak tutulmuştur. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları bir yandan iç muhalefetin çeşitli çabaları ile mücadele ederken diğer yandan yorgun düşmüş orduyu İngilizlere karşı diplomatik bir koz olarak kullanmaktadır. Mütareke imzalanmadığı halde Trakya'ya kadar savaşın devam ettirileceği mesajı o günlerde iç siyasette savaş nedeniyle yoğun eleştiri altındaki İngiliz hükûmetine karşı etkili olmuştur.

Mudanya Mütarekesi sonrası Lozan Antlaşması için yapılan görüşmelere İstanbul hükûmeti ve TBMM hükûmetinin davet edilmesi yaşanan iç savaş sonrası TBMM açısından kabul edilemez bir tutumdur. Ayrıca İstanbul hükûmeti de birlikte hareket edilmesi için teklifte bulunmuştur. Tüm bu gelişmelere ek olarak meclisteki muhalefetin ordunun sahadaki zaferinin masa başında harcandığı şeklindeki tutumu süreci bir çıkmaza sokmuştur. Meclisteki iki grubun da ortak kararı ile erken seçime gidilmiştir.

Seçime gidilirken ikinci grubun meşruti monarşi yanlısı eğilimleri nedeniyle İstanbul hükûmeti ile iş birliği yapma ihtimaline karşı saltanat kaldırılmıştır. Saltanatın ve padişahın seçim propagandasında kullanılmasının Hıyanet-i Vataniye kanunu kapsamına sokulmasıyla ikinci grubun elinden önemli bir propaganda kozu alınmıştır. Böylelikle seçim sonuçlarında birinci grup açık ara kazanırken ikinci grup tamamen tasfiye edilmiştir. Bu tasfiye Mustafa Kemal'e karşı çıkarılmak istenen kanunlar döneminden beri planlanmaktadır ancak silahlı mücadele sürecinin bitmesi beklenmiştir. Aynı zamanda bu seçimde katılımın artırılması için ilk defa vergi ve mülkiyet koşullarından bağımsız 18 yaşını dolduran bütün erkekler oy kullanmıştır (Kuyaş, 2023, s. 20-25; Akşin, 2008, s. 108).

Ankara hükûmetinin saltanatı kaldırması ve Lozan Antlaşması'nı imzalaması sonrasında kurulan yeni devletteki ilk işi askeri isyan ihtimalini ortadan kaldırmak için orduyu terhis etmek olmuştur. Diğer önemli bir askeri tehlike olarak Kazım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy gibi cumhuriyet rejimine muhalif görüşleri olan komutanlar Ankara'dan uzak yerlere atanmıştır (Pekin & Yavuz, 2017, s. 159). Böylelikle 1919'dan itibaren süren iç savaş, muhalefet ve diplomasi mücadelesi 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanı ile başarıya ulaşmıştır. Genç Osmanlılardan bu yana süregelen ordu-bürokrasi-aydın üçlemesinin oluşturduğu tarihsel blok Mustafa Kemal Paşa'nın radikal kararı ile Cumhuriyeti kurmuştur. Kazım Karabekir'e göre emrivaki bir şekilde ilan edilen Cumhuriyet Genç Osmanlılardan bu yana süregelen batılılaşmanın modern bir projeye evrilmesinde önemli bir adımdır (Kahraman, 2012, s. 28-29). Bu nedenle emrivaki, radikal ya da saltanat yanlılarınca ihtilal olarak da adlandırılabilen bu süreç Osmanlı Devleti dönemini kapatmakla birlikte batılılaşma dönemini de kapatmıştır. Modern bir ulus devlet kurulmuştur. Modern bir cumhuriyet kurma fikri Mustafa Kemal için savaşın

başından beri sakladığı milli bir sır iken silah arkadaşları ve diğer birçok bürokrat için Cumhuriyet savaş başında hayal edilebilecek bir şey dahi değildi (Akşin, 2008, s. 76).

Enver, Talat ve Cemal Paşaların girdiği savaşın sonunda Osmanlı Devleti dağılırken, milli mücadele sonunda Mustafa Kemal, İsmet İnönü ve Fevzi Çakmak Paşaların kurduğu Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmuştur. Ordu bu dönemde hem siyaset yapmış hem diplomasi yapmış hem de askerlik yapmıştır. Bu nedenle ordu siyaset ilişkisi açısından bu dönem bir ilişki değil bütünleşme olarak değerlendirilebilir. Askerin kurduğu bir devlet olmakla beraber Türkiye Cumhuriyeti militarist-pretoryan bir devlet yapısını değil; modern demokratik bir devlet yapısını hedef olarak belirlemiştir. Bu hedeflere ulaşmak için Cumhuriyet döneminde birçok radikal devrim yapılmıştır ve ordu bu devrimlerin koruyucusu olarak cumhuriyet tarihi boyunca önemli bir rol oynamıştır.

3.3. Modernist Proje: Cumhuriyet 1923-1983

Cumhuriyetin ilanı ile Osmanlı batılılaşmasının Türk modernleşmesine dönüşmesinde kritik bir eşik atlanmıştır. Batılılaşma sürecinde Islahat ve Tanzimat Fermanları ile siyasal olarak birçok yeniliğin önü açılmıştır. Yapılan yenilikler yurttaşlık, sekülerlik ve demokratikleşme yolunda önemli gelişmeler olsa da siyasi yapıda radikal bir eşik atlanmamıştır. Gücü ve otoritesi günden güne azalsa da saltanatın varlığı hükûmetlerin ilerici düzenlemeleri açısından bir risk faktörüydü. Bürokrasi ve ordu zaman zaman bu etkiyi azaltmış, daha pasif padişahların tahta çıkmasını sağlayarak kendine alan açmıştır. Ancak son padişah Vahdettin’de görüldüğü üzere saltanat makamı, saltanatının devamı için toplumun ve ülkenin aleyhine olacak kararları devletin en zayıf anında bile verebilmektedir. Cumhuriyetin ilanı ile bu eşik aşılmıştır. Milli mücadele dönemindeki önde gelen birçok sivil ve asker saltanatın kaldırılmasını söz konusu dahi etmemiştir. Bu nedenle cumhuriyetin ilanı radikal ve önemli bir eşiktir.

Osmanlı batılılaşmasında İttihat ve Terakki 1908’de büyük umutlarla iktidara gelmesine rağmen 10 yıllık süreçte devlet kademelerinde ve toplumda yaşananlar olumlu bir yönde gelişmemiştir. Evrimci bir siyasal modernleşmenin sancılı ve çok uzun süre istediğini bu dönemde ortaya çıkarmıştır. Modern bir devlet ve modern bir toplum oluşturmak için bazı eşiklerin radikal bir şekilde aşılması

gerektiği anlaşılmaktadır. Türkiye'nin o dönem içinde bulunduğu sosyo-ekonomik durum ve stratejik olarak coğrafi konumu bu durumu daha da gerekli kılmıştır. Bu nedenle cumhuriyet rejimine geçiş radikal, cesur ve gerekli bir eylemdir. Mustafa Kemal Atatürk bu konuda ileri görüşlü bir şekilde inisiyatif alarak önce saltanatı kaldırmış ardından da Cumhuriyet ilanından sonra saltanata dönüştürölmek istenmesi muhtemel hilafeti kaldırmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün bu hamlesinin radikal olma nedeni yalnızca bazı silah arkadaşları ve milli mücadele önderlerinin saltanat ve hilafet yanlısı olmasından kaynaklanmamaktadır. Milli mücadelenin yönetici kadrosu Kurtuluş Savaşı'ndan sonra bağımsızlığın sürdürölebilir olması için yeni bir ulus yeni bir devlet yaratma konusunda uzlaşmış bir programa ve farkındalığa sahip değildi. Mustafa Kemal Atatürk ve devrimlerinin Osmanlı Batılılaşmasından ayrıldığı nokta da burasıdır. Mustafa Kemal'in modern projesine gelene kadar bütün batılılaşma sürecinde düşünölemeyen ya da düşünölmeyen konu toplumun temelden değışmesi gerektiğidir. Bu durum Cumhuriyet'e kadar anlaşılamamıştır. Bu nedenle Cumhuriyet devrimleri radikaldir. Niyazi Berkes'e göre Atatürk'ü ve Cumhuriyeti bütün Türk siyasal modernleşmesinde bir dönüm noktası olarak ele alma gerekliliğı bu sebeptendir (Türkislamoğlu, 2019, s. 362).

Osmanlı batılılaşmasında değinildiğı üzere 1770'lerdeki raporlarda bile devletteki atalet, heyecan eksikliği ve bıkmışlıktan bahsedilmektedir. Mustafa Kemal Atatürk yeni bir devlet, yeni bir rejim kurarak Türk milleti bu eşığı aşamaz ise zorluklarla kazanılan milli mücadelenin tekrar atalet ve ruhsuzluğa yenik düşeceğini öngörmüştür. Nitekim erken cumhuriyet dönemi devrimlerine karşı çıkan ayaklanmalar bahsedilen "eşik atlamak" benzetmesini destekler niteliktedir.

Cumhuriyetin ilanı elbette toplumu çok kısa sürede modern demokratik bir siyasal hayata ulaştırmadı. Ancak evrimci bir toplumsal ilerleme için geri dönölmez bir şekilde saltanat ihtimalini ortadan kaldırdı. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde modern cumhuriyet projesinin en çok aşındığı dönemlerde bile rejimin şekli tartışma konusu olmamıştır. Popölist söylemler ile politika yapan parti liderleri olsa da bu söylemler yalnızca seçim kampanyalarında propaganda olmuştur. Cumhuriyet, toplumdaki rejim karşıtı kesimleri de parlamenter sistemde muhalefeti desteklemek suretiyle demokratik sürece dahil etmiştir.

Cumhuriyet dönemi Osmanlı batılılaşmasında da olduğu gibi ordu siyaset ilişkisinin çeşitli evrelerden geçtiği bir dönemdir. Cumhuriyetin ilk yıllarında adeta kendi kurduğu rejiminin koruyucusu konumunda olan ordu hükûmetin bir kolu gibi konumlanmıştır. Çok partili hayata geçtikten sonra ise ordunun siyasete dahil olması gündeme gelmiştir. Bu noktada ordu çok partili hayat öncesinde siyasetten tamamen ayrılmış mıdır bu da tartışılabilir. Bu noktada Atatürk dönemi ve İnönü dönemleri bir ayrıma konu olabilir. 1960 ve sonrasında gelen çeşitli müdahale ve müdahale girişimlerinde iki tip örgütlenme ortaya çıkmıştır. Birincisi Harbiyeli öğrenciler ve subayların örgütlenmeleri ile çeşitli sivil kesimlerin desteği alınarak yapılan ihtilal tipi müdahalelerdir. İkincisi ise emir komuta zinciri içinde yapılan doğrudan hükûmet darbesi şeklindeki müdahalelerdir. Bu iki yöntem, süreçleri ve sonuçları açısından siyasal modernleşmeye farklı etkilerde bulunmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde üç anayasa yapılmıştır. Bunlardan ilki kurucu kadronun yaptığı 1924 Anayasası'dır. Diğerleri ise darbelerden sonra askeri yönetimin sivillere yaptırdığı 1961 Anayasası ve 1982 Anayasası'dır. 1924 Anayasası'nı yapan kurucu kadronun da asker kökenli olduğu düşünülürse modern siyasal hayatın en temel metni olan anayasalar ordu siyaset ilişkisi ile doğrudan ilişkilidir. Bu doğrudan ilişkinin yöntem olarak farklılıkları anayasalara da yansımıştır. Bu nedenle ordu siyaset ilişkisini karşılaştırmalı siyaset yöntemi ile incelemek siyasal modernleşmeye ordu müdahalelerinin etkilerini görmek açısından faydalı olacaktır.

3.3.1. Tek Parti Dönemi (1923-1945)

1923'te Cumhuriyetin ilanından 1946'da Demokrat Parti'nin kurulmasına kadar geçen dönem Türk siyasal hayatında tek parti dönemi olarak adlandırılmaktadır. Tek parti yönetimi siyaset bilminde totaliter rejimlerin hükûmet sistemi iken Cumhuriyetin tek parti dönemi bu tanımdan birçok noktada ayrılır. Türkiye'de tek parti dönemi pratikte totaliter özellikleri olmakla birlikte teoride totaliter amaçla tasarlanmış bir yapı değildir. Nitekim çok partili hayata geçişte ve denemelerde muhalif bir partinin kurulmasını "tek parti" istemiştir ve desteklemiştir. Milli Mücadele bölümünde işlendiği üzere cumhuriyetin ilanı sürecinde ve sonrasında iç savaş ortamının siyasi olarak hala devam etmesi

nedeniyle devrimin korunması amacıyla tek parti rejimi 1946'ya kadar sürdürülmüştür. Bölümün tek parti olarak adlandırılma gerekçesi budur.

Mustafa Kemal Atatürk milli mücadelenin kazanımlarının iç ve dış siyasetteki kazanımlarını korumak için radikal bir karar vererek rejimi değiştirmiştir. Bu siyasal değişimin sürekliliği için toplumsal değişimin de aynı radikallikte gerçekleştirilmesi gerekliydi. Toplumsal dönüşüm için yapılacak devrimlere muhalefet henüz Cumhuriyet ilanı sürecinde ortaya çıkmıştır. Bu muhalefetin önemli liderleri olan Kazım Karabekir Paşa ve çevresi milli mücadele kahramanlarından olarak gücünü ordudan almaktadır. 1923 erken seçimlerinde ikinci grubu tasfiye eden birinci grup Cumhuriyetin ilanı sonrasında da ordu içindeki muhafazakâr muhalefetin askeri tehlikesini ortadan kaldırmak için siyasal birtakım düzenlemeler getirilmiştir (Duman, 2019, s. 154; Koçak, 2008, s. 139).

Mustafa Kemal Atatürk ordu ve siyasetin ayrılığını İttihat ve Terakki döneminde de dillendirmiş ve bu yüzden önde gelen İttihatçılar tarafından tehdit edilmiştir. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa'nın ordu siyaset ayrımını istemesini yalnızca iktidar mücadelesi olarak görmemek gerek. İttihat ve Terakki döneminden beri değiştiği bu konunun olumsuz yönlerini Osmanlı son dönem savaşlarında doğrudan cephede kendisi gördüğü için yeni rejimde önceliği bu ayrıma vermiştir. Bu ayrıma giden süreçte ordunun ne kadar önemli olduğunu ve güvendiğini sıklıkla belirtmiştir ve ordunun saygınlığını korumuştur. Ancak orduda her paşanın devrimleri benimsemediğini bildiği için muhtemel muhalif paşaları sınır illere atayarak sivil bürokrasinin denetimi altında tutmuştur (Heper, 2015, s. 98-101).

Cumhuriyetin ilanını tamamlayan en önemli gelişme 3 Mart 1924 tarihinde hilafetin kaldırılması olmuştur. Saltanat yanlısı muhalefetin hilafetin kaldırılması ile daha da rahatsız olmuştur. Ordudaki nüfuzlarını kullanarak bir kalkışmaya girişme ihtimalleri vardı. İttihat ve Terakki geleneğinden geldiği için bu tip askeri kalkışma hareketlerini çok iyi bilen Mustafa Kemal Paşa ordudaki paşalara milletvekilliği ya da askerlik arasında seçim yapmaları gerektiğini belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta belirttiğine göre devrimlerden rahatsız olan askerler siyasete geçmeden önce bir süre daha orduda kalarak örgütlenmiştir. Örgütlenme ardından vekillığe geçerek kalkışmayı sivil bir nitelikte başlatmak istemişlerdir. Atatürk bu durumun bir komplo olduğundan bir an bile tereddüt etmediğini

Nutuk'ta belirtmiştir. Muhalif paşaların ordudan ayrılıp siyasete geçtikleri dönemde Hakkâri bölgesindeki ayaklanmalar ve İngilizlerle ultiatom üzerinden gerginlikler yaşandığı düşünülürse Cumhuriyetin henüz ilk yıllarında muhtemel dış destekli bir karşı devrim ihtimali oldukça yükselmiştir (Coşkun, 2023; Kara, 2020).

İlk çok partili hayata geçiş denemesi bu ortamda olmuştur. Ali Fuat, Kazım Karabekir, Refet Paşa'lar ile Rauf Bey saltanat ve hilafetin kaldırılmasından rahatsız olan muhalif askerler olarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuşlardır. Muhaliflerin milli mücadele döneminde olduğu gibi bu partide de genel tezleri tek adamlık ve partili cumhurbaşkanlığı gibi demokratik endişeler taşıyan liberal söylemlerdir. Aslolan ise Jön Türklerden bu yana süregelen iki siyasi tabanın çatışmasıdır. Atatürk ve Halk Fırkası devrimci ve kısmen seküler Jön Türklerin toplumsal-siyasal tabanını temsil ederken; Terakkiperverler muhafazakâr liberal toplumsal-siyasal tabanı temsil etmektedir. Bu durum 1908'den beri süregelen hesaplaşmanın yeni rejimde devam etmesidir (Kahraman, 2012, s. 4 - s. 177).

Terakkiperver Fırka 1924'te kurulmuştur. 1924-1925 arasında Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkarılmasına kadar geçen sürede parti gerici hareketlerin ilgi odağı haline geldi. Parti tamamen Atatürk karşıtlığı üzerine toplanmış bir oluşum halini aldı (Kongar, 2012, s. 137-138). Aynı zamanda partinin programı devleti bir orta sınıf aygıtı olarak düzenlemekte ve sömürüye açık bir ekonomik model önermektedir (Timur, 1971, s. 89). 1924 Anayasası'nda devletin dini İslam'dır ibaresi olmasına rağmen gericilerin din üzerinden muhalefet yapması partinin öne sürdüğü ekonomik ve siyasi programlarla birlikte incelendiğinde 1908 sonrası kutuplaşmanın aynı şekilde devam ettiği görülmektedir. Bu kez Jön Türk geleneğinin devamı değil onların karşısındaki grup çok parçalı ve farklılıklar içermektedir. Bu parti içi farklılıklar dışında Terakkiperverlerin 1908 sonrası padişah yanlısı Hürriyet ve İtilaf'ın devamı olduğunu söylemek mümkündür (Kahraman, 2012, s. 42).

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 1925'te gerçekleşen Şeyh Said İsyanı sonrasında gericilik faaliyetlerinin odağı olduğu gerekçesi ile kapatıldı. İsyanın kısa bir süre sonra İzmir'de Atatürk'e yapılan başarısız suikast girişiminde de birçok Terakkiperver tutuklanmıştır. Eski İttihatçıların da içinde bulunduğu bu

suikast girişimi sonrasında muhalefet tamamen tasfiye edilmiştir (Koçak, 2008, s. 143-144). Bu noktadan sonraki süreç Babıali baskını sonrası İttihat ve Terakki yönetimine benzer bir baskın tek parti dönemi olmuştur (Kahraman, 2012, s. 43-44).

Bu baskın dönemin kanuni dayanağı olan 1924 Anayasası devlet ve parti bütünleşmesini destekler niteliğe sahiptir. Anayasaya göre bir parlamenter sistem mevcut değildir. Karma sistem olarak tanımlamak daha doğrudur (Koçak, 2008, s. 137-138). Bu anayasada kuvvetler ayrılığı yoktur kuvvetler birliği vardır. Ayrı olanlar bu kuvvetlerin görevleridir (Kahraman, 2012, s. 47). Yasama ve yürütme doğrudan partinin denetimindedir. Kurtuluş Savaşı'nın olağanüstü hallerinde kurulan ve ardından gerici ayaklanmalara karşı tekrar işletilen İstiklal Mahkemeleri de partinin güdümündeydi (Belge, 2012, s. 617). Böylelikle Takrir-i Sükûn Kanunu sonrasında yasama, yargı ve yürütme tek partinin kontrolüne alınarak Osmanlı batılılaşmasından beri süregelen iktidar mücadelesi sonlanmış, küçük burjuva kökenli devrimci sivil-asker iktidarı devralmıştır (Timur, 1971, s. 85).

Siyasal iktidar tamamen ele geçirildikten sonra devrimlerin sürekliliğinin sağlanması için askerin bu rejime sadakati ve bağlılığı pekiştirilmeliydi. Mevcut subayların birçoğu Osmanlı ordusundan kalan, padişaha bağlılık yemini etmiş askerlerdi. Bu aşamada “Ordu Dâhilî Hizmet Kanunu” çıkarılarak askere “Türk Cumhuriyeti’ni kollama ve koruma” görevi verildi. Cumhuriyete sadakat ve rejimin korunması artık askerin mesleki görevi olmuştur. Bu durum devrim süreci için gerekli görülen zorunluluk halinde ortaya çıkmıştır. Askerlik geçmişlerine rağmen Atatürk de İnönü de buradan hareketle militarist bir yöntem benimsememiş, batılı devletlerin seviyesine girmek için sürecin istikrarı konusunda askere böyle bir görev biçilmiştir (Belge, 2012, s. 609).

Parti ve devlet bütünleşmesi fiili olarak 1930’ların başında başlamıştır. Daha sonra 1935’te kongre ve kurultay süreçlerinde parti yöneticilerinin söylemleri ve parti programının düzenlemeleri ile ilkeler “Kemalizm” olarak adlandırılmış ve “parti devleti” teorik olarak kabul edilmiştir (Börklüoğlu, 2018, s. 86-87, s. 106). Artık kanunen valiler o ilin CHP il başkanı olmuş, CHP genel sekreteri İç İşleri Bakanı olmuştur (Koçak, 2008, s. 156). Takrir-i Sükûn sonrası rejim karşısı her

türlü faaliyetin yasaklanması ve parti devletin kurumsal olarak yerleşmesi ile 1937’de anayasaya laiklik ilkesi eklenmiştir.

1923’te Cumhuriyet’in ilanı ve ardından 1924’te halifeliğin kaldırılması ile başlayan devrimler 1937’de laiklik ilkesinin anayasaya girmesi ile teoride tamamlanmıştır. Eylem olarak ise 29 Ekim 1923’te başlayan devrimler 3 Kasım 1928’de tamamlanmıştır (Aydemir, 2011, s. 532) Bu süreçte devrimler dönemin ulusal ve uluslararası şartlarına göre uyumlu bir şekilde hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Mustafa Kemal Atatürk dogmatik bir devrimci asker olarak doktrinsel veya dogmatik kalıplara bağlı bir lider değildi. Bu konuda dönemin devrimcilerinden ayrılmaktadır. Türk milletinin uzun yıllar boyunca Avrupa’dan birçok alanda geri kaldığı bilinciyle realist bir modernleşme politikası uygulamıştır. Bu rasyonel politikalar Kemalist devrimin ilkeleri üzerinden açıklıkla değerlendirilebilir (Aydemir, 2011, s. 433-434).

Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Laiklik, Devletçilik ve Devrimcilik (İnkılapçılık) ilkeleri modern ulus devletin oluşturulması için sunulmuş, batıdan alınan hazır bir program değildir. Mustafa Kemal Atatürk bu altı ilkeyi modern Avrupa devletlerinin ve Anadolu’nun reel politik durumunu göz önüne alarak zaman içinde gözlemleriyle bizzat kendisi ilkeleştirmiştir. Bu yüzden bu ilkeler dogmatik doktrinsel bir yapıyı değil aksine akılcı ve geliştirilmeye uygun nesnel yapıdadır. Bu nedenle devrimlerin ilkeleri kaynaklarını hayattan alan dinamik bir yapıdadır. Atatürk’ün izlediği bu yol onun modernleşme konusunda Avrupa’nın yalnızca tekniğini değil doğrudan felsefesini benimsediğini gösterir. Burada bahsedilen teknik ve felsefe ayrımı ilkelerin dogmatik birer yol gösterici olarak dondurmak yerine pozitivist bir şekilde zamanın ihtiyaçlarına göre şekillendirilmesidir. Devrimcilik ilkesi doğrudan doğruya bu felsefenin cisimleşmiş halidir (İnalcık, 1988).

Altı okun her birisi gereklilikleri, ortaya çıkışı ve uygulanması konusunda oldukça geniş kapsamlı çalışmalara konu olacak kapsamdadır. Bu çalışmada demokratikleşme, sekülerlik ve yurttaşlık kavramları üzerinden ordu siyaset ilişkisinin siyasal modernleşmeye etkisi incelemektedir. Altı okun her birisi bu üç kavramla da ilişkilidir çünkü Cumhuriyet devrimleri topyekûn bir ilerleme

hedeflemektedir. Altı ok bu ilerleme için gerekli olan kurumlar ve yurttaşlık modelini oluşturmaya yönelik yol gösterici temel ilkelerdir.

Cumhuriyet kurulduktan sonra Atatürk'ün İttihat ve Terakki benzeri orduya yaslanmış bir askeri diktatörlük kurması oldukça kabul edilebilir bir durumdu. Üstelik bu model 1930'larda Avrupa'da yükselişe geçen bir modeldi. Ordudaki başarıları ile kişisel karizmasını oluşturan, silahlı mücadelenin lideri ve ordunun ebedi önderi olan Atatürk zor olanı tercih ederek sivil siyaseti askerlikten ayırmaya oldukça özen gösterdi. Bu durum eşi ve benzeri olmayan bir durumdur (Ahmad, 1996, s. 163). Atatürk bu durumun sürmesini ve Cumhuriyetin devam edebilmesini sağlamak için bu yapıyı cisimleştirerek parti ve devlet politikası haline getirmiştir.

Siyasal olarak askeri diktatörlüğün reddedilmesinin benzeri bir diğer ilerici uygulama da yerli burjuvazi yokluğuna rağmen 1929 Krizi'ne kadar serbest piyasa ağırlıklı bir ekonomik politika güdülmesidir. Cumhuriyetin yanı başında tek parti rejimi merkezi planlama ekonomisine sahip Sovyetler Birliği örneği varken Atatürk'ün bütün imkansızlıklara rağmen Avrupa modernleşmesini hem siyasal hem ekonomik olarak hedef belirlemesi oldukça önemli ilerici bir iradedir. Burada ilericilik olarak ifade edilmek istenen konu siyasal modernleşmenin çağdaş yapılarını meydana getiren burjuva demokratik devriminin şartlarını oluşturmaya çalışmaktır. Bu konuda ekonomik şartların uygun hale getirilmesinde devletçilik, halkçılık, milliyetçilik ve devrimcilik ilkeleri oldukça önemli ve bir diğeri ile ilişkilidir.

Cumhuriyet projesi Avrupa merkezli bir siyasal modernleşme projesi olduğu için Avrupa'da meydana gelen gelişmelerin Türkiye'de gerçekleşmesini engelleyen şartları ortadan kaldırarak işe başlamıştır. Dolayısıyla devlet sınıflaşmayı engellemeyi değil ekonomik olarak sınıflaşmanın önündeki engelleri kaldıracak politikalar uygulamalıydı (Ahmad, 1996, s. 167). Ekonomik model için öngörülen bu sınıflaşma tartışmaları halkçılık ilkesi ile sınırları çizilerek amacından saptırılması engellenmiş, yurttaşların hakları Cumhuriyet tarafından güvence altına alınmıştır (Aydemir, 2011, s. 426). Halkçılıkta esas olan imtiyazlı ve seçkin bir sınıfsallığın engellenmesi olmuştur. Halkevleri ve Köy Enstitüleri de bu ilkenin ürünleri olarak halka ulaşma çabası olarak yorumlanabilir (Özkan, 2005, s. 150).

Yurttaşlık konusunda modern Cumhuriyet projesinin Osmanlı batılılaşmasından kesin olarak ayrıldığı bir diğer önemli nokta da bireyin oluşturulmasıdır. Osmanlı'da bütün reformlarının devleti kurtarmak üzere yapıldığını için bireyin oluşturulması mümkün olmamıştır. Şerif Mardin bunu cemaat ve cemiyet kavramları ile kuramsallaştırdığı anlatısında Cumhuriyet'e gelene kadar reformların bireyi ele almadığını bu nedenle de bireyin yerel dini-toplumsal baskı odaklarından bağımsız bir yapı kazanamadığını söyler. Niyazi Berkes de benzer bir yorum yaparak Cumhuriyet devrimlerinin laiklik ilkesinin hayata geçirilmesinde, toplumun ve sonrasında bireyin oluşturulmasında insanların geleneksel cemaat ilişkilerinden koparılmasının önemine işaret eder (Türkislamoğlu, 2019, s. 365-366).

Yurttaşlık bilinci ve bireyin oluşturulmasındaki başarıda incelenmesi gereken konu Cumhuriyet'in laiklik ilkesinin Osmanlı sekülerliğinden² ayrılan yanlarıdır. Osmanlı batılılaşmasında devlet yapısında görülen dine hakim olan baskın iktidar yapısı, toplumsal hayatta kendisine itaat ettiği sürece cemaat ve tarikatlara engel olmamıştır. Merkezi devletin kurumsallaşmadığı bu dönemde kırdaki halkın bu geleneksel yapılarla iç içe olması kısıtlı Osmanlı batılılaşmasını halka taşıyamamıştır. Cumhuriyet'in laiklik prensibi ise din işlerini idari olarak Diyanet İşleri Başkanlığı gibi yapılarla kurumsallaştırmış, kamusal alanda denetim ve kontrol altına almıştır. Bu kontrol altına almanın önemli gerekçelerinden birisi de İslam dininin sadece ritüellerden ibaret olmaması, kişiliği ve düşünceleri de şekillendiren bir din olmasından kaynaklıdır. Cumhuriyetin devrim aşamasında İngiliz sekülerliği ve Fransız laikliği arasındaki tercihleri zaman zaman tartışılırken gözden kaçırılan ya da devrim karşıtı grupların özellikle görmek istemediği noktalardan birisi de dinin bahsedildiği şekilde bireyin düşünce ve yaşamına etkisidir (Türkislamoğlu, 2019, s. 369).

Osmanlılar aynı zamanda devletin ideolojik din yaklaşımı ile halkın din yaklaşımı arasında da ikilik bulunan bir yapıdaydı. Resmî ideoloji Yavuz Sultan Selim döneminden beri Sünni İslam iken halk tarikatlar aracılığıyla Sufi İslam'ı benimsemiştir (Timur, 1971, s. 145). Modern bir ulus devlet için böyle bir ikilik söz konusu olamayacağı gibi devletin kendi yurttaşı üzerindeki egemenliği

² Osmanlı'da sekülerlik, çalışmanın 3.1.1. Bölümünde 87. sayfada açıklanmıştır.

tehlikeye girmektedir. Cumhuriyet modern bir ulus devlet kurmakla kalmamış bu devletin sağlıklı bir şekilde yaşamına devam edebilmesi için yurttaş yetiştirmeyi amaç edinmiştir.

Laiklik ve yurttaşlık konusunda Cumhuriyet projesinin en radikal ilerici eylemlerinden bir diğeri de kadın hakları konusundaki devrimdir. Medeni hukuk modernizasyonu ile kadının sosyal ve siyasal hayata katılımı sadece yasallaşmakla kalmamış devlet tarafından teşvik edilmiştir. Cumhuriyetin kadınlarına verdiği hakları birçok Avrupalı devlet kendi kadın vatandaşlarına aynı hakları çok daha sonraları tanımıştır (Saygın, 1998, s. 551).

1930'lu yıllarda laiklik ilkesinin anayasaya eklenmesine giden süreçte Atatürk dinin toplum ve ordu üzerindeki etkisini azaltmak için İslam öncesi Türk tarihi ve dil teorileri hakkında çalışmalar yapmıştır. Osmanlı Devleti'nin aciz zamanlarında dünyaya gelen bir nesli güçlü ve onurlu bir ulus olduğu bilincine erdirmek için yerelde Halkevleri ve Köy Enstitüleri ile eğitim verilirken akademik alanda da tarih ve dil üzerine çalışmalar yapılmıştır (Börklüoğlu, 2018, s. 81-84; Belge, 2012, s. 610).

Ordunun bu süreçteki toplumsal rolü Köy Enstitülerinden az değildir. Orduya askeralma süreci sayesinde vatandaşların önemli bir kısmı cemaat veya başka bir kurum olmadan doğrudan devletle tanışıyordu. Ordu bu süreçte askerliğin yanında okuma-yazma, vatandaşlık bilgileri gibi eğitimlerin verildiği bir okul görevi de görmüştür. Ordunun toplumsal bir görev üstlenerek modernleşme sürecinde askeri alan dışında da sorumluluklar alması Osmanlı son döneminde ordu modernizasyonunda Prusya modelinin esas alınmasından kaynaklanmaktadır. Bu modele göre ordu-milletler vardır ve bu milletlerde subaylar sadece asker değildir. Topyekûn savaş doktrinine bağlı bu modele göre toplum askerle bir bütündür. İttihat ve Terakki'yi oluşturan Harbiye ve Tıbbiye bu anlayışla devrimci askerleri yetiştirmiştir. Bu nedenle ordu siyaset ilişkisi tek parti döneminde özellikle de Atatürk döneminde bir ilişkiden çok birliktelik halindedir (Belge, 2012, s. 584-586).

Ordu ve devlet arasındaki birliktelik ilişkisi din konusunda da sağlanmıştır. Diyanet İşleri'nin kurulması ile Atatürk diyaneti devletin devrimlerinin halka

açıklanmasında manevi değerler üzerinden meşrulaştırmayı hedeflemiştir. Bu nedenle İngiltere tipi seküler model yerine Fransız modeli sert bir laiklik uygulanmıştır. Bu sertlik kurumların sınırları anlamındaki ayrımın sertliğidir. Seküler modelde din ve devlet kurumları birbirinden bağımsız ve sınırları belirli iken laik modelde siyasi iktidar dini kapsar ve biçimlendirir (Börklüoğlu, 2018, s. 97-100). Anayasal olarak bu ayrımın kesin bir şekilde belirtilmesi devrimin radikalliği ve bu devrimin sürdürülebilir kılınması konusunda ilerleyen yılların da planlandığını göstermektedir. Cumhuriyet projesinin Osmanlı batılılaşmasından kesin çizgilerle ayrıldığı noktalardan birisi de burasıdır. Yeni bir ulus, yeni bir birey inşa etmekle birlikte bu sürecin kesintiye uğramaması adına yasal ve kurumsal temeller atılmıştır. Osmanlı batılılaşmasında farklı gayrimüslim kesimlerin varlığı (Yahudi-Hristiyan) seküler yorumu daha uygulanabilir hale getirmekte birlikte devletin meşruiyetinin dini söyleme dayanması da bunda önemli ölçüde etkili olmuştur. Cumhuriyet ise büyük çoğunluğu Müslüman ve Türk olan nüfus üzerine inşa edilmiştir. Bu nedenle olası bir seküler modelde rasyonel kamusal alana karşılık toplumsal alanda İslami bir örgütlenmenin rejim karşıtlarının odak noktası olması muhtemeldir. Laik modele çok partili hayata geçiş aşamasında bu tip girişimleri olduğu görülmüştür. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Fırka denemeleri bunun bir örneğidir.

Kırda Köy Enstitüleri ile devrimin taşrada benimsenmesi ile toplumun sekülerleşmesi amaçlanmıştır. Ancak mevcut ekonomik koşullar köylünün merkeze tepkisini doğurmuştur. Temel olarak Anadolu'da kapitalist öncesi üretim ilişkilerinin devam etmesi bu toplumsal sekülerleşmeye engel olmuştur (Timur, 1971, s. 148-149). Köy Enstitülerinin inşası taşradaki köylülerin sorumluluğuna yüklenmiştir. Literatürde tek parti dönemini totaliterlikle ilişkilendirerek (Kahraman, 2012, s. 168) eleştiren tezlere göre kısıtlı maddi imkânı olan köylüler için bu durum Köy Enstitülerine karşı olumsuz bir yaklaşıma neden olmuştur (Koçak, 2008, s. 169). Aynı tezlere göre yoksul köylülerin vergi ödeyememesi halinde yol ve çeşitli kamu inşaatlarında çalıştırılması uygulaması yapılmıştır. Bu uygulamalar eleştirel bakan kesimlere göre angarya niteliği taşımaktadır (Kahraman, 2012, s. 170). Tek parti dönemini eleştiren bu tezlere göre modern eğitimin ve devletin taşraya taşınmasındaki bu ekonomik zorluklar Atatürk

sonrasında İnönü ve Demokrat Parti döneminde olumsuz sonuçlarını göstermiştir (Börklüoğlu, 2018, s. 93-94).ü

Tek parti dönemine devrimlerin sürekliliği ve dönemin koşulları bağlamında değerlendirerek olumlu bakan tezlere göre modern eğitimin ve devletin kırsal ile bütünleşememe nedeni çok partili hayata erken geçilmesidir. Bu nedenle zaman isteyen devrimci uygulamalar yeterince zaman tanınmadan popülist politikaların baskısı altında durdurulmuştur. Bu tezlere göre Köy Enstitüleri sadece eğitim kurumu değil aynı zamanda toplumun kültürel gelişimi için de önemli bir işleve sahiptir (Akşin, 2008c, s. 16).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında sanayileşmiş bir toplum ve yerli burjuvazi oluşturmak adına özel sektör desteklenmiştir. 1929 Ekonomik Buhranı sonrasında özel sektörün düştüğü zor durum devletçilik ilkesi ile aşılmaya çalışılmıştır. Ancak bu devletçilik sosyalist bir merkezi planlamayı değil özel sektörün devlet tarafından desteklenmesi şeklinde uygulanmıştır. Buradan anlaşılacağı üzere rejimin komünist ya da kapitalist bir yöntem iddiası yoktur (Arslan R. , 2008, s. 39-40). Cumhuriyet için diğer ilkelere ve devrimlerde olduğu gibi ekonomik olarak da tek amaç Avrupa modernleşmesinin geçirdiği evreleri hızlı bir şekilde geçerek refah ve çağdaş bir toplum oluşturmaktır. Bu hedef nihai olarak hedeflenendir. Avrupa tipi bir emperyalizm ya da sömürü söz konusu değildir. Anti emperyalist bir karakteri olan Milli Mücadele'nin sonrasında kurulan devletin böyle bir politika gütmesi beklenemezdi.

Taner Timur ve Korkut Boratav erken Cumhuriyet dönemi iktisat politikalarına yöneltilen emperyalist, yarı-sömürge itirazlarına cevap olarak burjuva devrimini gerçekleştirebilmek için bağımsızlığın gerekliliğinden bahsederler. Bu bağımsızlık da ekonomik bağımsızlıkla iç içedir. Avrupalı emperyalist devletlere karşı bağımsızlığı korumadan burjuva demokratik devrimin başarıya ulaşması mümkün olmayacağı için Atatürk'ün iktisat politikaları bu çerçevede ele alınmalıdır. Bu politikalar İzmir İktisat Kongresi'nden itibaren rasyonel bir şekilde belirlenerek geliştirilmiştir (Boratav, 2006, s. 364). Batılı devletlerle yüzlerce yıl süren savaşlara rağmen yüzünü hala batıya döndüğünü gösteren bu politika Cumhuriyet projesinin ne kadar kararlı olduğunun göstergesidir. Batıya karşı bir nefret anti emperyalizm düşüncesinin yanlı bir

yorumu ile birleşseydi totaliter bir kapalı ekonomi olma yoluna gidilebilirdi. Oysa Cumhuriyet silahlı mücadelede sonuna kadar karşı koyduğu emperyalizmle kendi çıkarları ve modernleşme projesi çerçevesinde belirli alanlarda uzlaşmıştır. Emperyalizm ve sömürü, yabancı sermaye karşıtlığından ayrıştırılmıştır. Atatürk yeni devleti ne sınıfların ne de dogmatik ideolojilerin aracı olmasına izin vermemiştir. Devrimlerin sürekliliği için ekonomik çıkar gruplarıyla uzlaş politikası izlemiştir. Bu denge Atatürk sonrasında II. Dünya Savaşı'nın getirdiği kutuplaşma ikliminde hızlı bir şekilde sermaye lehine bozulmuştur (Boratav, 2006, s. 99-100; Timur, 1971, s. 57; Timur, 1971, s. 134).

Devlet bazı dönemlerde sermaye yokluğu ve alt yapı yetersizliğinden dolayı ilerlemenin sürdürülebilmesi için nakit olarak tahsil edemediği vergileri vatandaşlarından iş gücü olarak tahsil etmiştir. Erken dönem Cumhuriyetin ekonomi politikaları incelendiğinde muhafazakar tezlerin angarya olarak nitelendirdikleri eylemlerin ulus devlet olmanın getirdiği egemenlik yetkisinin aktif bir şekilde kullanılması olarak yorumlanabilir. Osmanlı Devleti'nde sürekli artırılan vergilerin toplanamaması sonucunda girilen ekonomik krizler ve sonuçları bilinmektedir. Cumhuriyet döneminde ulus devlet olmanın aynı zamanda egemen devlet olma gerekliliğine işaret ederek devlet yurttaşlar üzerindeki zor kullanma tekeli kullanmıştır. Bununla beraber ulus devletin yurttaş askerlik modelinde uyguladığı gibi Köy Enstitüsü modeli yurttaşın devletle işbirliği içinde ülkeyi geliştirmesi hedefi ile hayata geçirilmiş uygulamadır. Halkın kendi imkanları ile inşa ettiği bu yapılarda yine halkın çocukları halk için eğitim görmektedir. Angarya tanımını bu uygulamalar için taraflı ve tutarsız bir yorum olarak değerlendirilebilir.

Bu ekonomik sıkı uygulamalar devletin yerli burjuvazi oluşturma adına izlediği politikaların bir sonucudur. Bu politikaların cefasını ekonomik olarak köylüler siyasi olarak İsmet İnönü çekmiştir. Nitekim bu sıkı ekonomik politika İsmet İnönü'yü 1950'de iktidardan ederken bu sermaye birikimi Demokrat Parti'nin hızlı "suni" ekonomik gelişmesinde kullanılmıştır (Belge, 2012, s. 616)

Köylerde bu uygulamaların ilk siyasi işareti 1946 seçimleri öncesinde yaşanmıştır. 1946'da Demokrat Parti kurulunca erken seçime giden CHP yerelde Köy Enstitüleri üzerinden halkın seçimdeki yönelimi araştırılınca CHP'ye karşı köylülerin soğuk ve mesafeli olduğuna dair dönüşler almıştır. Burada muhafazakâr

köylülerin angarya olarak adlandırdıkları uygulamalar ve sıkı ekonomi politikalarından dolayı bir tepkisi varken; enstitülerde okuyan yeni neslin de bilinçlendikten sonra hükûmetin birçok politikasına tepki gösterdiği aktarılmıştır. Dönemin bürokratlarınca yeni neslin bu tutumu aşırı bulunmuştur. Soğuk Savaş şartlarının getirdiği kara propaganda ile Köy Enstitüleri komünizm ile ilişkilendirildiği için kapatılmış olarak kabul edilse de öğrencilerin aşırı bilinçlendiği şeklinde yapılan değerlendirmede bu durumun merkezin çevreye karşı bir tepkisi olarak okunabilir (Börklüoğlu, 2018, s. 93-94).

Bu dönemdeki uygulamaların ne şekilde yorumlandığı daha sonraki dönemlerde gerçekleşen “karşı devrim” tartışmaları açısından önemlidir. Mustafa Kemal Atatürk döneminde erken cumhuriyetin uluslararası şartları ve İsmet İnönü dönemi 1945 sonrası yeni uluslararası ilişkiler ortamı göz önüne alınmadan yapılan faşizm ve karşı devrim eleştirileri problemlidir.

3.3.2. Popülizm ve İhtilal Dönemi (1946-1959)

Tek parti dönemi, tek partinin içinden çıkan Demokrat Parti’nin kurulması ile sona ermiş ve Türk siyasal hayatında yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönem 1923’ten beri süregelen tek parti rejiminin ve devrimlerin halktaki karşılığını görmek için ilk fırsat olmuştur. Bölüm adlandırmasında popülizmin kullanılması ise bu dönemde radikal devrimlerin daha ılımlı bir sürece sokulması ve DP iktidarı ile tamamen popülist bir söylemle durdurulması nedeniyledir.

Popülizm siyaseti halk ve seçkinler üzerinden şekillendiren kutuplaştırıcı bir kimlik siyasetidir. Bu siyasi söylem elit ve seçkin gibi kelimeleri negatif bir imge olarak kullanarak gerçek iktidarın bu kişilerden alınıp halka verilmesini vaat eder. Söylem olarak çoğulcu olan bu siyasi yöntem uygulamada çoğulculuğun en büyük karşıtıdır (Müller, 2017, s. 15). Bu nedenle popülist siyasetin cumhuriyet tarihindeki ilk örneği olan DP döneminde milli irade kavramı üzerinden kurulan baskıcı dönem birçoklarınca *parlamentar diktatörlük*, *çoğunluk otoriterizmi*, *seküler teokrazi* gibi tanımlarla açıklanmıştır (Toklucu, 2023, s. 27-31; Kahraman, 2012, s. 347; Belge, 2012, s. 625). Türkiye’de popülizme giden yolu Atatürk sonrası İnönü döneminde sürdürülen ılımlı politikaların açtığı düşünülmektedir. Dolayısıyla bu dönem CHP içindeki muhalefetin yeni bir parti kurmasına izin verilmesi ile başlamıştır.

Tek parti döneminin Milli Şefi olan, eski asker ve eski İttihatçı İsmet İnönü'nün; Demokrat Parti (DP) kuruluşunda sergilediği tutum ve desteği demokratikleşme anlamında tarihi önem taşımaktadır. 1946'da açık oy gizli sayım ile yapılan seçimlerde CHP tekrar iktidar olurken baskın seçim olması ve gizli sayım yapılması nedeniyle DP tabanı bu seçimi hileli olarak kabul etmiştir.

DP'nin geniş halk kitlelerinde büyük bir karşılık bulması sonucu 1950 seçimlerine kadar CHP birçok konuda daha ılımlı politika izlemiştir. Bazı kesimlerin “karşı devrim” olarak adlandırdıkları ve 1960'a kadar sürdüğünü iddia ettikleri dönem bu şekilde başlamıştır. İlimli olarak değerlendirilen uygulamalar imam hatip okullarının açılması gibi toplumsal politikalarla birlikte Atatürk'ün merkezden uzaklaştırdığı Kazım Karabekir gibi muhafazakâr kişilerin tekrar meclise ve merkeze davet edilmesi gibi siyasi politikalar olmuştur (Belge, 2012, s. 611-616; Kahraman, 2012, s. 278).

Cumhuriyet tarihinde ordunun seçime müdahale etmesi ilk kez 1950 seçimlerinde gündeme gelmiştir. İnönü döneminde bazı subaylar ekonomik problemlerden ötürü DP'yi bir umut olarak görmüşlerdir. II. Dünya Savaşı sonrasında sivil bürokrasiye önemli bir alan açılması sonucunda ordunun alanı daralmıştır. Bu nedenle ordu artık bağlılığını partiden çok devlet üzerinden tanımlamaya başlayarak olası DP iktidarına bel bağlar. (Pekin & Yavuz, 2017, s. 164). Bu dönüşüm Osmanlı batılılaşmasında ordunun padişah yerine devlete sadakat duymaya başlamasının Türk modernleşmesinde tamamlandığı noktadır. Bu tamamlanma Atatürk gibi karizmatik bir asker ve siyasi lider döneminde gerçekleşemezdi. Ordu için ebedi kumandan, devlet için kurucu baba olan Gazi bu dönüşüm için radikal bir liderdi. Ordunun kahraman lider kültü etkisi olmadan tamamen devlet ve rejime bağlı olması Atatürk sonrasında bu dönemde gerçekleşmiştir.

1950 seçimlerini DP'nin kazanması sonucu bu kez de paşalar İsmet İnönü'ye seçimlere komünistlerin hile karıştırdığını söyleyerek geçersiz kılmayı teklif etmiştir (Toklucu, 2023, s. 27-31). Çok partili hayatı kendi inisiyatifi ile gerçekleştiren İnönü bu teklifi reddetmiştir. Ancak buna rağmen Celal Bayar'a giden birtakım istihbaratlar sonucunda DP iktidarının ilk günlerinde ordunun üst kademesinde önemli tasfiyeler yapıldı (Kongar, 2012, s. 651; Pekin & Yavuz, 2017,

s. 165). Ordunun üst kademelerinde yapılan bu tasfiye olası darbenin generaller tarafından yapılacağıının belirtilmesi nedeniyle olmuştur. Generallerin DP'yi kendilerine bir rakip olarak görmeleri söz konusudur. Bu durum parti devlet bütünleşmesinin bir sonucudur. Ordunun en üst kademesi devlet ve parti ile bütünleştiği için iktidarın el değiştirmesi durumunda bu ilişki yeniden düzenlenmek zorunda kalmıştır.

Osmanlı son döneminde darbe girişimleri ağırlıkla subay sınıfı tarafından yapılmıştır. Osmanlı'da subay sınıfı hiyerarşide daha alt kademede olduğu için ve mektepli asker olduğu için ordunun ve devletin üst kademe yöneticilerinden farklı bir hedefe sahiptir. Tek parti dönemindeki farklılık ise mektepli askerlerin artık devletin ve ordunun başında olmasıdır. Osmanlı'dan beri süregelen ordu siyaset ilişkisinde tek parti dönemi ordu kademelerinde oluşan dönüşümü görmek adına önemli bir dönemdir. DP iktidarında bu durum biraz daha dönüşmüştür. Ordu artık Osmanlı dönemindeki gibi devlet iktidarına muhalif bir yapı değildir, tek parti dönemindeki gibi hükûmetin iş bölümü yaptığı bir kurum da değildir. Ordu on yıllık DP iktidarı döneminde 1908'den beri iç içe olduğu iktidar ile ilişkisinin boyutlarını değiştirmiştir. Bu dönemden sonra ordu siyaset ilişkisi de önemli bir dönüşüm geçirmiştir (Kahraman, 2012, s. 313; Belge, 2012, s. 617).

Bu dönüşüm Türk siyasal hayatında ordu siyaset ilişkisinin DP döneminde değişmesi ile alakalıdır. Cumhuriyet devrimini ordu yapmıştı ve devrimin nesnesi halktı. Dönüştürülerek modernleştirilecek olan halk seçimlerle birlikte nesne olmaktan çıkıp özne olmuştur. Ordunun üst kademesini rahatsız eden durum henüz halkın özne olabilecek kadar dönüşmemesidir (Belge, 2012, s. 618).

DP iktidarı 1950 seçimleri ile başlamıştır. Bu seçimde oylama sistemleri nedeniyle DP aldığı oy oranına göre mecliste çok daha geniş bir temsil imkânı bulmuştur. Bu nedenle DP 1954 ve 1957 seçimlerini de tek başına iktidar olacak şekilde kazanmıştır. DP'nin 10 yıllık kesintisiz iktidarı sonrasında 27 Mayıs 1960 hareketini meydana getiren toplumsal ve ekonomik gelişmeler ordu siyaset ilişkisi açısından önemlidir.

Muhafazakar ve bazı sosyalist tezlere göre DP'nin seçim zaferi bir anti-elitist, anti-seçkinci bir zafer olarak görülmektedir (Keyder, 2017, s. 243). Halkın

DP'yi özellikle 1954 sonrası ekonomik sıkıntılara rağmen 10 sene aralıksız iktidarda tutmasının nedeni bu tezlere göre elitist-seçkinci anlayışın radikal devrimleridir. Bu devrimler henüz altyapısı hem ekonomik hem kültürel olarak oturmamış olan taşra halkını ürkütmüştür (Kongar, 2012, s. 151). 1960'lara kadar ülkenin %80'i köylerde yaşamaktadır. Bu oran göz önüne alındığında DP zaferini anti-elitist bir zafer olarak gören kesimlere göre bu seçim söz hakkı tanınmayan kırsalın bulduğu ilk fırsatta merkeze gösterdiği bir tepkidir (Keyder, 2017, s. 147-152). Bu dönemde kırsalda yaşayıp merkeze karşı tepkili olan kesim; Tanzimat'tan itibaren sürdürülen batılılaşma ve modernleşmeye tepkili, kırsalda yaşayan Müslüman reyanın siyasal tabanının devamıdır. DP söylem olarak doğrudan doğruya bu siyasal tabana yönelik kurulduğu için CHP iktidarını devirmek adına çok çaba sarfetmesi gerekmemiştir.

DP iktidarının ilk 4 yılında (1950-1954) ekonomik olarak hızlı bir atılım oldu. Tek parti dönemindeki sıkı ekonomi politikanın kısıtlı da olsa biriktirdiği sermaye ve soğuk savaş etkisi ile ABD'den Truman Doktrini ve Marshall Planı sayesinde alınan yardımlarla hızlı bir ekonomik büyüme dönemi oluşturuldu. Bu büyüme popülist politika ile paralel bir şekilde enflasyonist ve suni bir büyüme şeklinde olmuştur (Keyder, 2017, s. 167-168).

DP'nin ilk dört yılında (1950-1954) meclis vekillerinin büyük çoğunluğu genç ve mahalli etkileri büyük olan vekillerden oluşmaktaydı. Bu nedenle suni ekonomik büyümeden en çok bu kesimler faydalanmıştır (Keyder, 2017, s. 159). Bu nedenle suni büyüme büyük oranda kırsala ve taşraya yansımıştır. Merkezdeki memur ve askerlerin bu büyümeden faydalanması söz konusu olmamıştır. Merkezin DP karşısındaki rahatsızlığı ilk başta burada başlar (Börklüoğlu, 2018, s. 158-162). Köylü kesim bu dönemlerde siyasi pazarlıkta eli en güçlü olan kesimdi (Keyder, 2017, s. 192).

1954 sonrası ekonomik gelişme yerini krizlere ve devalüasyona bıraksa da taşrada DP desteği mevcut siyasal taban nedeniyle sürmüştür. Özellikle 1957 seçimleri DP'nin kesinlikle iktidardan düşeceğinin tahmin edildiği seçimdir. 27 Mayıs öncesi hareket ilk olarak 1957 seçimini DP'nin devalüasyon yüzünden kaybedeceği ve buna rağmen iktidarı bırakmayacağını öngörmüştür. Darbe seçimi kaybedip ancak iktidarı bırakmayan hükûmete yapılacaktır (Birand, 1991).

Ekonomik gerileme ve toplumsal kutuplaşmaya rağmen DP'nin 1957'de de iktidarda kalması taşra-şehir ya da merkez-çevre mücadelesinin bir sonucudur (Zileli, 2022; Börklüoğlu, 2018, s. 151).

Popülist siyasetin bu dönemdeki çelişkilerinden bazıları din üzerine yaptığı propagandalardır. Ezan tekrar Arapça okutulmaya başlanmış, grup toplantısında partililere “siz isterseniz hilafeti bile getirirsiniz” konuşması yapılmıştır ancak aynı dönemde Atatürk'ü koruma kanunu çıkarılarak gerici çevrelerin olası eylemleri suç kapsamına alınmıştır (Sirmen, 2013; Kongar, 2012, s. 247). CHP'nin parti devletinin DP tarafından eleştirilmesine rağmen iktidara geldikten sonra DP'nin aynısını yapması bu örneklerden bir diğeridir. Milli irade üzerinden popülist siyaset yapan DP bu dönemde kendisine oy vermeyen illeri ilçe yapmış (Kırşehir) ya da o ili ikiye bölmüştür (Ör: Malatya). Tüm bu faaliyetler darbe sürecinde halkın özellikle şehirliilerin ve öğrencilerin orduya destek vermesine neden olmuştur (Özdemir H. , 2008, s. 229).

27 Mayıs müdahalesini meydana getiren, popülist siyasetin toplumsal kutuplaşmayı zirveye taşıdığı icraatlar Tahkikat Komisyonları ve Vatan Cephesi oluşumlarının kurulmasıdır (Akşin, 2008b, s. 220-221). Tahkikat Komisyonları muhalefeti ve basını susturmak adına en temel evrensel hukuk değerlerinin çiğnendiği bir sansür mahkemesidir (Erdinç, 2008). Vatan Cephesi oluşumu ise özünde DP üyesi olan kişilerin her akşam radyodan isimlerinin okunması durumudur. Bu şekilde hükûmet, ordu ve merkeze karşı çevrenin kalabalıklığını ve gücünü ispat ederek kutuplaşmayı hızlandırmak istemiştir hükûmet. Bu radyo yayınlarına karşı tepki ve mizahi amaçlı kurulan Partizan Radyo Dinlemek İstemeyenler Derneği bile hükûmet tarafından kapatılmıştır (Birand, 1991). Oldukça sembolik nitelikteki bu toplumsal muhalefet girişimlerin bile engellenmesi DP'nin demokratik meşruiyetini önemli ölçüde zedelemiştir.

Baskının son derece arttığı bu ortamda siyasilerin söylemleri de kutuplaşmayı artırmış, şiddet eylemlerine sebebiyet vermiştir. İnönü milli mücadele kahramanı olmasına ve çok partili hayata geçmesine rağmen Uşak'ta taşlanmıştır. Ortamın bu kadar gerildiği dönemlerde ordunun üst kademelerinden ve bürokrasiden Celal Bayar ve Menderes'e uyarı niteliğinde mektuplar gönderilmiştir. Özellikle daha sonradan darbenin başına getirilen Cemal Gürsel'in

uyarı mektubu dikkate alınmamış ve üzerine Gürsel merkezden uzaklaştırılmıştır (Deniz, 2018, s. 17).

Darbeden iki sene önce siyasilerin söylemleri oldukça sertleşmeye başlamış, ihtilal ve darağacı içerikli cümleler siyasilerin demeçlerinde zaman zaman yer almaya başlamıştır³. Güç ve iktidarın, halkın meydanlardaki desteğinin yanında bu tür darbe söylemleri Celal Bayar ve Menderes'e göre gerçekçi değildir. Tüm bu süreçte rütbeli askerler ve yüksek bürokratların DP yönetim kadrosuna yaptıkları uyarılarda genel olarak Menderes tavsiyeleri dinler bir halde olsa da Celal Bayar asla geri adım atmamak konusunda kararlı olmuştur (Birand, 1991).

Bütün bu süreçte sivil bir siyasetçi olan Menderes'in tutumu komitacı bir İttihatçı olan Celal Bayar'dan çok daha rasyonel olmuştur. 27 Mayıs'ın fiili lideri olan Alparslan Türkeş'in aktardığına göre Cemal Gürsel Menderes'e yazdığı mektupta Menderes'in halkta bir karşılığı olduğunu, Bayar'ın istifa edip Menderes'in cumhurbaşkanı olduğu yeni bir hükûmetin kurulmasını tavsiye eder. Ancak Bayar bunu kesinlikle reddetmiştir. Bayar darbeden önceki son dönemde oldukça ileri giderek toplumsal eylemlerde kalabalık dağılmazsa askerin ateş etmesini emretmiş, Menderes'e yarı askeri bir rejim kurmayı önermiştir (Birand, 1991).

Tahkikat Komisyonu'na karşı öğrenci eylemleri olan 28-29 Nisan Beyazıt Olayları'nda öğrenci eylemlerini bastırmak için takviye amacıyla bölgeye ordu sevk edilmiştir. Ancak ordu bölgeye geldiği anda eylemci öğrenciler ve askerler sarılmış herhangi bir karşı koyma olmamıştır (Birand, 1991).

27 Mayıs 1960 darbesi bu şekilde göstere göstere gelişen bir hareket olmuştur. DP yetkilileri aldıkları yüksek oy oranı ile yereldeki güçlerine dayanarak uyarıları dinlememiştir. Yerelde güçlü olan DP'nin seçmeni örgütlü ve siyasal aktivizmden uzak halk kitleleridir. Bu nedenle 27 Mayıs herhangi bir örgütlü karşılık ve direnç görmeden gerçekleşmiştir. Buradan hareketle 27 Mayıs'ı iktidar

³ İnönü'nün meclis konuşmasında “Şartlar tamam olduğu vakit ihtilal meşru bir haktır bu yolda giderseniz sizi ben bile kurtaramam” şeklindeki demeci bunun en önemli örneklerindendir. Gergin ortamın göstergesi bir diğer örnek de Ali Fuat Başgil olağanüstü bir hal olduğu gerekçesi ile Celal Bayar'a “Hükûmet istifa ettirip CHP ile birlik hükûmeti kurun” çağrısına Bayar tarafından verilen cevaptır. Bayar “Tenkit zamanı bitti şimdi tenkil zamanı” diyerek hükûmetin daha sert bir tutum sergileneceğini belirtmiştir.

seçmeni dışında kalan bütün kitleler desteklemiştir denebilir (Belen, 1971, s. 40 aktaran: Pekin & Yavuz, 2017, s. 167).

Emir komuta zinciri dışında subayların gerçekleştirdiği bu darbenin başına uluslararası alanda meşruiyet kazandırmak ve darbe sonrası ordu hiyerarşisinin tekrar tesis edilmesi adına Cemal Gürsel getirilmiştir. Başarılı bir subay darbesinden sonra darbenin başına rütbeli bir paşanın getirilmesi 1913 Babıali baskını sonrası Mahmut Şevket Paşa'nın hükûmete getirilmesi ile benzer bir olaydır (Akşin, 2008, s. 32-33). 27 Mayıs hareketi bu ve benzeri taşıdığı birtakım özellikler nedeni ile 1908 hareketi gibi bazı kesimlerce ihtilal ve devrim olarak nitelendirilmektedir (Erdinç, 2008; Kansu, 2017).

27 Mayıs, 1954'ten beri ordu içinde gizli cunta faaliyetleri olmasına rağmen 1960'a gelindiğinde planlı ve programlı bir hareket olarak meydana gelmemiştir (Deniz, 2018, s. 15). Son günlerde gelişen siyasi ortamın gerginlikleri üzerine Cemal Madanoğlu ve arkadaşlarının birçok farklı görüşte olan subay cuntası ile gerçekleştirdiği harekettir ⁴. (Birand, 1991).

27 Mayıs cuntasının başlangıcındaki hedeflerini anlamak için Cemal Madanoğlu'nun harekete önderlik etmek adına koyduğu ön şartın içeriği önem taşımaktadır. Bu şart ordunun imajı ve hareketin meşruiyeti adına ihtilal sonrasında hiçbir subayın yeni hükûmette görev almaması yönündedir. Bunun subaylarca kabul edilmesi ile Madanoğlu harekete fiili olarak önderlik etmiştir. Ordu yönetimi ele aldıktan sonra Milli Birlik Komitesi'ni kurmuştur. Milli Birlik Komitesi darbeden sonra en kısa sürede yeni bir anayasa yaparak hükûmeti seçimle gelen sivil hükûmete devredeceğini açıklamıştır (Birand, Dündar, & Çaplı, 1994).

Cumhuriyetin ilk askeri müdahalesi olan 27 Mayıs 1960 hareketi ihtilal ya da darbe olarak adlandırılmıştır. Bu müdahale 12 Eylül 1980 darbesine kadar ordunun siyasi olarak aktif bir rol oynamak zorunda kalmasına neden olmuştur. Ordu 27 Mayıs'ın ardından kendi için siyasi ve hiyerarşik olarak tekrar gruplaşmıştır. Bu gruplar arası çekişmeler 27 Mayıs'ın sonuçlarını önemli ölçüde değiştirmiştir. DP iktidarının ilk günlerinde generallerin darbesinden endişe

⁴ Aynı kaynaktan Cemal Madanoğlu plansız ve programsızlıktan dolayı darbe gecesi müdahaleden vazgeçmek üzere olduğunu belirtmiştir.

edilirken 10 sene sonra DP'yi bir umut olarak gören subayların ihtilal yapması bu müdahalenin bir süreç sonunda olgunlaştığını göstermektedir.

Ordunun alt kademesi olan subaylar ekonomik ve mesleki iyileştirmeler beklerken DP iktidarındaki olumlu gelişmelerden önemli ölçüde faydalanamamıştır. Bu durum yalnızca ekonomik bir mesele olarak ele alınmamalıdır. Sadece subaylar değil merkez olarak tanımlanan kesim bu süreçte oldukça baskılanmış, suni ekonomik büyümeden çok az yararlanmıştır. Bu durumun maddi yetersizlikler nedeniyle değil popülist siyasetin sonuçları nedeniyle olduğu merkezde kabul gören bir anlayış haline gelmiştir. Çevre yani kırsal ve tarım burjuvazisi ile merkez yani şehir ve büyük sanayi kesimi ayrılığı söz konusu olmuştur (Börklüoğlu, 2018, s. 163). DP şikâyet ettiği düzeni değiştirmemiş düzendeki rolleri değiştirmiştir. Bunu yaparken şikayetçi olduğu düzenden daha baskıcı bir yol izlemesi nedeniyle kendisine karşı oldukça radikal bir muhalefet oluşturmuştur. Bu nedenle 27 Mayıs bir sürecin sonucu olarak değerlendirilebilmekle beraber kurulan yeni toplumsal ittifaklar anlamında ardından gelecek olan 20 yıllık ordu-siyaset ilişkisinin seyrini değiştirmiştir.

27 Mayıs'ın sonuçları askerler için de hareketten etkilenen siyasiler için de çok farklı sonuçlar doğurmuştur. Bu sonuçlar bir anayasanın yapılmasıyla başlamış ve yine bir anayasa yapımı ile sonuçlanmıştır. 1961 ve 1980 arasında muhtıralar ve kalkışmalar Türk siyasetine yön vermiştir.

3.3.3. Muhtıralar ve Askeri Ayaklanmalar Dönemi (1960-1979)

Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ilk askeri müdahalesi Türk siyasal hayatının gelişimi ve siyasal modernleşmenin geleceğini önemli oranda etkilemiştir. Müdahale sonrasında yapılan 1961 Anayasa'sı bireysel ve toplumsal özgürlükler açısından oldukça ilerici bir yapıdadır. Bunda DP döneminin baskıcı uygulamalarının etkisi olmakla birlikte o dönem dünyada da halk kitlelerinin demokratik arayışlarla gerçekleştirdiği eylemler etkili olmuştur. Özellikle Ortadoğu'da yaşanan çeşitli subay darbeleri ile birçok devlet demokratikleşme sürecini askeri müdahale ile hızlandırmak istemiştir. 27 Mayıs hareketinin böyle bir küresel ortamda gerçekleştiği düşünülürse 1961 Anayasası ve sonrasında denenen darbe girişimlerinin nedenleri daha iyi anlaşılabilir.

27 Mayıs 1960'ın hemen sonrasında yaşanan gelişmeler 12 Eylül 1980'e kadar sürecek olan ortamın bir ön gösterimi şeklinde olmuştur. Milli Birlik Komitesi (MBK) içinde 14'ler olarak bilinen radikal subaylar 13 Kasım 1960'ta Cemal Gürsel'in bildirisi ile tasfiye edilmiştir. Aralarında Alparslan Türkeş'in de bulunduğu 14 subay MBK içindeki görüş ayrılığında radikal olan subaylardır. Bu subaylara göre Kemalist Devrimin tamamlanması için ordunun iktidarı hemen sivillere devretmemesi gerekiyordu. Diğer grup ise iktidar sivil yönetime devredilmez ise ordunun yıpranacağını düşünüyordu. Bu kesime göre ordu yönetimi sivillere devretmeli ancak denetimi altında tutmalıydı (Özdemir H. , 2008, s. 232).

MBK içinde de MBK radikalleri olarak adlandırılan 14'lerin içinde de tam bir görüş birliği yoktur (Deniz, 2018, s. 131; Belge, 2012, s. 629). Bir ihtilal yapılmıştır ancak sonrası için bir program hazırlanmamış olması büyük bir iktidar mücadelesine neden olmuştur. Buradan anlaşılacağı üzere 27 Mayıs hareketi 1950'de iktidarı kaybeden merkezin çevreden aldığı bir rövanştır. Kapsamlı bir plan ve program yapılmamış sadece DP'nin devrilmesi amaçlanmıştır. Rövanş söylemi DP'nin güçlü olduğu taşrada bile halk içinde dillendirilen, gizli saklı olmayan bir söylemdi. CHP yanlılarının “darbeyi biz yaptırдық ve şimdi hesap soracağız” şeklinde tehditkâr konuşmaları DP taşra yöneticileri tarafından subaylara şikâyet ediliyordu (Deniz, 2018, s. 14).

Aydın, öğrenci, asker ve hatta sanayi burjuvazisi DP iktidarına karşı yapılan müdahalenin yanındaydı. Ancak subaylarda olduğu gibi bu kesimlerin de her birinin farklı talepleri vardı ve ortak bir programları yoktu. Bu nedenle ordu ne yapılacağından çok bir daha ne yapılamamalı üzerinden eyleme geçti. Bir daha baskıcı bir iktidarların gücü elinde toplayamaması adına bu kısa sürede siyasal denetim mekanizmaları kurmuştur (Kahraman, 2012, s. 319). Böylelikle hükûmet sivillere devretse de ordunun denetimi bu kurumlar üzerinden devam edecektir.

27 Mayıs sonrası Türk siyasal hayatına ilk kez denetim kurumları kazandırılmıştır. Daha sonraları DP geleneğinden gelen siyasi partilerce vesayet-statükoculuk olarak adlandırılan bu denetim mekanizması Anayasa Mahkemesi, Milli Güvenlik Kurulu ve Cumhuriyet Senatosu gibi farklı kurumlardan oluşmaktaydı. Bu yeni sistemde parlamentoda küçük partilerin temsil edilme oranı

artırılmış, cumhurbaşkanının yetkilerini kullanması zorlaştırılmıştır. Yeni siyasal sistemde hedeflenen durum yeni anayasanın verdiği bireysel haklarla birlikte özgür bir siyaset yapma ortamı oluşturulması ve bu ortamın uzlaşmacı bir hükûmeti oluşturması olmuştur. Böylece subaylara göre parlamenter diktatörlüklerin tekrar güçlenmesi engellenecekti. Halkın bu özgür ortamda siyasallaşarak uzlaşmaya mecbur bırakılması adına seçim sisteminde de demokratik değişiklikler yapıldı. Milli Bakiye Sistemi'ne geçildi ve bu sistem en çok küçük partilere yarıyordu. Bu sistem sayesinde Türkiye'de ilk defa bir sosyalist parti meclise girmiştir (İşli, 2023, s. 35-37).

Denetim mekanizması olmakla beraber 27 Mayıs'ı kalıcı kılmak adına sisteme entegre edilen diğer bir oluşum Milli Güvenlik Kurulu'dur. Milli Güvenlik Kurulu gereği ordu artık siyasete müdahale etmek istemese bile kurumsal olarak siyaset içinde temsil edilmeye başlanmıştır (Özdemir H. , 2008, s. 228).

1960-1965 arasında ordu içinde ağırlıklı olarak iki görüş yaygındı. 14'ler gibi demokrasinin tamamen askıya alınması gerektiğini düşünenler ve DP dışında şimdiye kadar gelinen süreçte bir aksaklık olmadığını ileri sürerek radikalliğe gerek olmadığını savunanlar. İkinci görüşe göre İttihat ve Terakki ardından CHP ile devam eden süreç evrimci şekilde siyasal modernleşmeyi sürdürürken DP bu süreci durduran bir yapı olmuştur. DP artık devre dışı bırakıldığına göre radikal pretoryan bir askeri rejim kurmak gereksiz ve aşırı kaçmak olacaktır (Özdemir H. , 2008, s. 246-247). Bu görüşe katılmayan Talat Aydemir ve arkadaşları ise gerekirse 27 Mayısçılara da darbe yaparak devrimi devam ettirmek niyetindelerdir. Aydemir'e göre bu darbe ister emir komuta zincirinde olsun ister subay ihtilali şeklinde olsun muhakkak yapılmalıdır. Emir komuta zinciri ile yapılacak müdahalenin daha az kanlı olacağını belirterek ordunun bizzat en üst kademesine bu mesajını iletmıştır.

Kemalist eğitim almış Harbiyeli öğrencilerle birlikte iki kez darbe girişiminde bulunan ve ikisinde de başarısız olduktan sonra idam edilen Talat Aydemir ihtilalciliğin en radikal örneğidir. Türk ordusunun cumhuriyet sonrasında Gazi tarafından verilmiş kutsal görevi olan rejimi koruma görevi 1960 sonrasında sürekli olarak kendini yeniden üretmiştir (Keyder, 2017, s. 239). Talat Aydemir bu yeniden üretimin ilk örneklerindendir. Bu görev 1908'den beri anayasacılık, cumhuriyet ve laiklik çerçevesinde gelişmiştir. Mevcut siyasal düzende bu ilkelere

aykırı bir gelişme varsa asker harekete geçmelidir. Bu düşünce zamanla ordu bürokrasisini halktan uzaklaştıran bir “yukarıdan aşağıya” devrimciliğe neden olsa da bu yıllarda halkın önemli bir kısmında karşılığı vardır (Kongar, 2012, s. 650).

Peki DP devrilmiş, yeni anayasa yapılmış laiklik konusunda da herhangi bir problem kalmadığı halde Talat Aydemir neden 2 kez darbe girişiminde bulunmuştur? Talat Aydemir Türk Silahlı Kuvvetleri’nin devrimci kanadını temsil eder ve ordunun devrimin tamamlanması konusundaki görevini yerine getirmek istemiştir. Nitekim 27 Mayıs birtakım genç subayın başarısız olması halinde idam edileceğini bilerek canları pahasına giriştikleri bir ihtilaldi. Bu müdahalenin Cumhuriyet tarihinde de bir benzeri yoktu. Aydemir ve arkadaşlarına göre bunca riske girilerek yapılan ihtilal, devrimin sonuçları alınmadan iktidar sivillere devredilirse bu durum ihtilale ve devlete ihanet olarak kabul edilecektir. Bu nedenle 1962 ve 1963 kalkışmaları yenilikçilik, devrimcilik esasında olmuştur (Kongar, 2012, s. 652).

Silahlı Kuvvetler Birliği (SBK) bu tip girişimlerinin birleştirilmesi için örgütlenen bir cunta olarak kurulmuştur. Kurucusu net olmamakla birlikte SBK’nın amacı MBK içindeki tasfiyeler ve rütbeli askerlerin siyasilerle olan ilişkilerine tepki olarak kurulmuştur. SBK’nın amacı orduyu siyasetten arındırmaktır (Deniz, 2018, s. 21). Yalnız bu arındırma ordunun siyasetten çekilmesini değil siyasilerin rütbeliler üzerinden orduya müdahalesini arındırmaktır. Bu askerler Cemal Gürsel ve ekibinin onları oraya getiren subaylardan bağımsız olarak davranmaya başlamasına tepki olarak örgütlenmiştir. Subayların “kelle koltukta” devrildikleri iktidar artık subayların oraya getirdiği generaller tarafından yönetilmektedir. Bu sebeplerden dolayı devrimci cunta MBK yerine SBK içinde örgütlenmeye başlamıştır (Özdemir H. , 2008, s. 241).

SBK içinde devrimin tamamlanmadığı imgesini oluşturan durum Adnan Menderes’in idamından kısa süre sonra yapılan seçimlerde DP’nin dolaylı yoldan mirasçısı olan partilerin toplam %61 oy alması olmuştur. Bu durumda mecliste cumhurbaşkanı seçimi bu partilerin gösterdiği aday seçilecek ve hükûmet çok yüksek ihtimalle teamüllere göre DP mirasçısı partilerin koalisyonu ile kurulacaktı. Bu durum subaylar için 27 Mayıs’ın tamamen boşa gitmesi demektir. 21 Ekim Protokolü olarak adlandırılan protokole göre ordu emir komuta zinciri içinde darbe

yapılmasını kararlaştırılmıştır. Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay bu protokolü imzalamamış ve olay İnönü'ye aktarılınca rütbeliler İnönü faktöründen dolayı müdahaleyi iptal etmiştir. Daha sonrasında Cemal Gürsel karşısındaki cumhurbaşkanı adayı olan Ali Fuat Başgil tehdit edilerek adaylıktan çektirilmiştir. Seçim sonrası hükûmet sonuç olarak büyük ölçüde 27 Mayıs kadrosunun istediği gibi olsa da sürecin işleyişi generaller tarafından yönlendirildiği için subay cuntaları rahatsız olmuşlardır (Birand, Dünder, & Çaplı, 1994).

1962 ve 1963'te iki başarısız darbe girişimi olmuştur. Bu iki girişimi de Talat Aydemir liderliğindeki cunta yapmıştır. Cunta subaylardan ve Harp Okulu öğrencilerinden oluşmaktadır. Bu cunta 27 Mayıs'ın amacına ulaşamadığını düşünmektedir. Cuntaya göre MBK ve SBK generallerin ve siyasilerin etkisinde kalarak 27 Mayıs'a ihanet etmiştir. Cunta bu nedenle 27 Mayıs'ı başarıya ulaştırmak için İsmet İnönü de dahil olmak üzere bütün üst düzey asker ve siyasilere karşı cephe almıştır. Bu cuntanın hedefi ilk başta doğrudan iktidarı ele geçirmek olmamıştır. 1961 seçileri sonrasında orduda yaşanan gerginlik sürecinde öncelikli olarak emir komuta zinciri içinde bir darbe olması yönünde ordu içinde rütbelilerle temaslarda bulunmuşlardır. Ancak hiçbir generalin darbe girişimine liderlik etmeye olumlu yaklaşmaması sonucunda Talat Aydemir ve cuntası iki kez yönetime el koymak için ayaklanmıştır. İki girişim de başarısız olmuştur (Birand, Dünder, & Çaplı, 1994).

İlk ayaklanma esnasında hava kuvvetlerinin desteğini çekmesi üzerine kalkışma başarısız olmuştur. Başarısız olmasına rağmen bu kalkışmadan sonra yaşanan süreçte Harp Okulu öğrencileri Atatürk'ün silah arkadaşı olan İnönü'yü bile karşılarına almıştır⁵ (Deniz, 2018, s. 93-94). Harp Okulu öğrencileri rejimi korumak ve kollamak görevini rejimin iki numaralı kurucusuna karşı yerine getirmek üzere örgütlenmiştir. Ordudaki aşırı siyasallaşmanın Harp Okulu seviyesine kadar inmesi ve bu siyasallaşmanın İnönü ile olan iletişimde görüldüğü

⁵ İlk ayaklanma bastırıldıktan sonra İnönü mecliste bir konuşmasında "Talat Aydemir'in Harbiyeli öğrencileri aldattığını" söylemiştir. Bu açıklamadan 2 gün sonra 22 Harbiyeli öğrenci Taksim'deki Atatürk anıtına bir çelenk bırakmıştır. Çelenkte "Atatürk ve Türk Ulusu... Harbiyeli aldanmaz" yazmaktadır. Bu eylem Harbiyelilerin gerekirse İnönü'yü bile karşılarına alabileceklerini göstermiştir.

üzere radikalleşmesi, 12 Mart 1971 muhtırasına giden sürecin ordu siyaset ilişkisi açısından geldiği noktayı göstermektedir.

Harbiyelilerin yaptığı bu eylem İsmet İnönü'nün artık Harbiyeliler için milli mücadele kahramanı bir asker olmaktan çok siyasi bir figür olarak kabul edilmeye başlandığı göstermektedir. Atatürk'ün devrimlerini Atatürk'ün silah arkadaşlarından korumak misyonu sonucunda Harbiyeliler gözünde İnönü bir bakıma tek parti dönemi Kazım Karabekir'e benzer bir konuma gelmiştir. Bu durum ordu siyaset ilişkisinin zaman içinde geçirdiği dönüşümü kişiler üzerinden açıklama noktasında önemli bir örnektir.

1963'te denenen ikinci kalkışma girişimi Celal Bayar'a çıkan af sonrası öğrenci hareketlerinin protestolar düzenlediği gergin bir dönemde gerçekleştirildi. Kalkışmanın hükûmete iletilmesi ise ilginç bir şekilde 27 Mayıs'ta darbe bildirisini okuyan Alparslan Türkeş tarafından olmuştur. Türkeş dönemin iktidar ortağı olan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CMKP) vekilleri vasıtasıyla dolaylı olarak İnönü'yü haberdar etmiştir (Önsel, 2019). Bu dönem radikal olduğu için sürgüne giden bir subayın sürgünden dönüşte diğer radikallerin girişimini hükûmete ihbar ettiği ilginç bir dönemdir. MBK içindeki radikallerden olan Türkeş'in bu kalkışmayı hükûmete bildirmesi Türkiye'deki askeri müdahalelerin sıklıkla NATO ve ABD ile ilişkilendirilmesi açısından birtakım sorular sormayı gerektirmektedir. Bu konuya Aydemir ve arkadaşları daha sonra 9 Mart ve 12 Mart muhtıraları incelenirken tekrar değinilecektir. Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri'nin darbe sonrası cunta ile ilişkileri ve ordu içindeki sol eğilimli subayların siyasi anlaşmazlıklarının ilk örneklerinden birisi Türkeş'in bu ihbarı olabilir. Bu sadece bir tahmin olarak bölüm sonunda diğer etkenlerle birlikte tartışılacaktır.

Aydemir ikinci denemesinde üniformasız, tasfiye edilmiş bir şekilde yine Harbiyeli öğrencileri ve birtakım arkadaşını organize ederek harekete geçmiştir. Bir daha böyle bir kalkışmaya girişmemesi karşılığında idam cezası affedilmesine rağmen Aydemir 1963'te tekrar harekât başlatmıştır. Bu girişimi de başarısız olduktan sonra yargılanırken ısrarla yaptığı eylemi savunmuştur. Bunun nedeni orduda tabanı olan bir subay olduğu için asla idam edilemeyeceği düşüncesine sahip olması şeklinde yorumlanmıştır. Mahkeme sürecinde tutuklu iken bu durumdan

kurtulması durumunda tekrar ihtilal deneyeceğini söylediği aktarılmaktadır. Talat Aydemir İnönü'nün de onayı ile idam edilmiştir (Birand, Dünder, & Çaplı, 1994).

Talat Aydemir'in 27 Mayıs sonrasında giriştiği bu eylemler esnasında orduda rütbelere ve kuvvet komutanlıkları arasında görüş ayrılıklarının artık siyasi bir ayrılığa dönüştüğü görülmüştür. Milli Birlik Komitesi, Silahlı Kuvvetler Birliği ve Talat Aydemir'in önderliğindeki albaylar cuntası üç ayrı kanadı oluşturmaktadır. Albaylar cuntası 27 Mayıs'ın hedeflerine ulaşamadığını ve bunun nedeninin generallerin siyasi çıkarlarını gözetmesi olduğunu düşünmüşlerdir. İnönü'ye karşı olan bağlılığın askeri bir saygı değil partililik olduğunu düşünen subay cuntası generallerin ihanet ettiğini düşünmüştür (Deniz, 2018, s. 23).

Tüm bu radikalliğine rağmen Talat Aydemir ilk girişiminde Çankaya Köşkü'nde bütün devlet adamları ve siyasi parti liderleri askerleri çevrelediği halde tutuklatmamıştır⁶ (Birand, Dünder, & Çaplı, 1994). Talat Aydemir devletin bütün önde gelenlerini tutuklama şansını elde ettiği halde bunu uygulamaması kalkışmanın niteliğini sorgulamaktadır. Böyle bir imkân kullanılmadıysa ikinci kalkışma neden yapılmıştır? Çok kanlı bir eylem olabileceği niteliğinde çekinceleri olduğu şeklinde yorumlanabilir. Öyle ise parçalanmış bir ordu ile iç çatışma ihtimali olan bir kalkışma neden tertiplenmiştir? Askerin askeri öldürmesi riski göze alınmıştır ancak Aydemir'e göre bunun sorumlusu olan siyasiler ve generaller ile "görülecek bir hesap" yok mudur? Tüm bu sorular ordu siyaset ilişkisinde müdahalelerin niteliklerine göre sonuçlar doğurması çerçevesinde incelenebilir. Subay hareketleri 1908 ve 1961'de olduğu gibi kurum içinde örgütlenmede ve harekete geçmekte oldukça etkili olmasına rağmen hareket sonrasında dair kapsamlı bir program ve görüş birliği görülmemektedir. Bu konunun ordu siyaset ilişkisi bağlamında detaylı incelemesi çalışmanın son bölümünde yapılacaktır.

1961-1979 arası dönemin ordu siyaset ilişkisi açısından ikinci yarısı 12 Mart 1971 Muhtırası ile başlamaktadır. 12 Mart'a giden süreçte DP'nin siyasal tabanının devamı olan Adalet Partisi (AP) 1965 ve 1969 seçimlerinde tek başına iktidara gelmiştir. 1971-1979 arası dönemde ordunun siyaset üzerindeki denetimi devam

⁶ Aydemir'in sağ kolu sayılabilecek Fethi Gürcan köşkü ablukaya almıştır. Aydemir'i arayarak Gürsel ve İnönü dahil bütün bakan ve komutanları tutuklamayı teklif etmiştir. Aydemir ise onlarla hesabı olmadığını söylemiş ve serbest bırakmıştır. Girişim buradan ayrılan İnönü'nün hava kuvvetleri komutanlığından süreci organize etmesi sonrası dağılmıştır.

etmekle birlikte aktif müdahalesi 1965 öncesi döneme göre azalmıştır. Ordunun doğrudan etkisinin azalmasında en önemli etki Talat Aydemir önderliğindeki kalkışmaların ordu generalleri ve İnönü'nün çabaları ile engellenmiş olmasıdır. Bu durum olası bir müdahalenin meşruiyetini ve başarılı olma ihtimalini önemli ölçüde azaltmıştır. Bu dönemin adeta bir geleneği olarak cumhurbaşkanlığı seçimlerinde yine asker kökenli adaylar seçilmektedir. Ancak artık ordunun işaret ettiği asker yerine başka bir asker kökenli aday seçilebilmektedir, askere karşı parlamentoda siyasi partiler karşı durabilmektedir. Üstelik bu durum ordunun açık baskısına rağmen olmaktadır. Örneğin 1973 cumhurbaşkanlığı seçiminde ordu Faruk Gürler'i işaret etmesine rağmen mecliste Fahri Korutürk seçilmiştir (Birand, Dünder, & Çaplı, 1994). Bu nedenlerle 27 Mayıs hareketinin gidişatının önemli ölçüde değiştiği anlaşılmaktadır.

12 Mart Muhtırası sonrasında 27 Mayıs hareketinin oluşturduğu siyasal ve toplumsal ortam önemli ölçüde değişmiştir. 12 Mart muhtırasını açıklamak gerekirse 9 Mart'ta yapılması planlanan sol eğilimli reformcu darbenin cunta liderleri tarafından iptal edilmesi olayıdır. Hava kuvvetleri komutanı Muhsin Batur ve kara kuvvetleri komutanı Faruk Gürler bu cuntanın başıdır. Faruk Gürler'in hareketi son anda iptal etmesiyle durum genelkurmaye bildirilerek hükûmete 12 Mart'ta muhtıra verilmesi kararlaştırılmıştır. Böylelikle ordu içindeki sol eğilimli müdahaleci kadro tasfiye edilmiş aynı zamanda da parlamento kapatılman hükûmet değişimi gerçekleştirilmiştir (Birand, Dünder, & Çaplı, 1994).

Bu muhtıra ile 9 Mart hareketin yöntemi emir komuta zincirine dönüşmüş, yönü ise 9 Martçıların tasfiyesi şeklinde olmuştur. 12 Mart Muhtırası ile ordudaki sol eğilimli subaylar tasfiye edilmiş ve ardından gelen hükûmetler 1961 Anayasası'nı önemli ölçüde "budamıştır". Bu muhtıra sonrasında 27 Mayıs ortamında olgunlaşan, Doğan Avcıoğlu, Uğur Mumcu, İlhami Soysal, İlhan Selçuk gibi sol eğilimli aydınların kavramlaştırdığı milli *demokratik devrim*, *yeni devletçilik* gibi idealler çok büyük darbe almıştır (Özdemir H. , 2008, s. 261).

Muhtıraya neden olan süreçte 27 Mayıs sonrası siyasal özgürlük ortamında örgütlenen öğrenci ve işçi hareketleri önemli yer tutmuştur (Özdemir H. , 2008, s. 259). Bu süreçte anayasal olarak tanınan eylem ve örgütlenme hakkı o kadar yoğun kullanılmıştır ki 1980 darbesinin lideri Kenan Evren'e göre bu durum "miting ve

gösteri enflasyonu” yaratmıştır (Tanör, 2008, s. 43). Siyasallaşan toplumun devrimci ve sol kesimi anayasa ve reformları yeterli bulmazken, Başbakan Süleyman Demirel bu anayasa ile hükûmet etmenin zorluğundan yakınmaktadır. 27 Mayıs’ın dayandığı toplumsal kesimin önde gelenleri ordunun ikinci bir 27 Mayıs gerçekleştirmesi konusunda subay ve generallerle iletişime geçmişlerdir⁷. (Birand, Dündar, & Çaplı, 1994).

Faruk Gürler de bu konuda telkin alan generallerden birisidir⁸. Harp okulu öğrencilerinden kara kuvvetleri komutanına kadar toplum yeni bir düzen için siyaset üretmektedir. Ancak Türk modernleşmesinin Osmanlı batılılaşmasından beri süregelen yapısının bir sonucu olarak ilerici-muhafazakâr mücadelesi sınıflar ve kurumlar arasında değil kurumların içinde yaşanmaktadır. Bunun örneklerini 12 Mart’a gidilen süreçte Cevdet Sunay ve Memduh Tağmaç gibi generallerde de görmek mümkündür (Birand, Dündar, & Çaplı, 1994).

Bu ayrılık Osmanlı dönemindeki gibi keskin bir taraf tutma şeklinde olmamıştır. Ayrılık reformun sürekliliği ve radikalliği konusunda olmuştur. 1961 ve 1962 kalkışmalarına neden olan da 9 Mart-12 Mart ayrılığına neden olan da budur. 12 Mart imzacısı genelkurmay başkanı Memduh Tağmaç 70’lerin başındaki anarşiyi fazla demokratik bulduğu anayasa üzerinden eleştirirken; Cevdet Sunay 27 Mayıs sonrası düzende yetişen gençleri anarşist ve komünist olarak nitelendirmiştir. Bu nedenle Sunay bu gençlere alternatif bir dengeleyici güç olarak imam hatip mezunlarının devlet kademelerinde yer almasını desteklemiştir. Köy Enstitülerinin kapatılmasında merkezi bürokrasinin taşralıları şıarmakla itham etmesine benzer bir durum generallerde de görülmektedir. Reformların askıya alınmasına ve demokratikleşmenin dondurulmasına karşı yapılan öğrenci ve işçi hareketleri bizzat bu anayasanın yapıcılar tarafından anarşi olarak nitelendirilmiştir. Bu sürecin sonu 12 Eylül 1980 rejimine gitmiştir ve 1982 Anayasası generallerin ve muhafazakâr siyasilerin istediği doğrultuda “anarşi karşıtı” bir şekilde bireysel ve toplumsal

⁷ Dönemin siyasilerinin verdiği röportajlara göre subayları harekete geçirmek için 27 Mayıs ve İç Hizmet Kanunu kastedilerek “Örneği de var kanunu da var daha neyi bekliyorsunuz?” şeklinde telkinlerde bulunulmuştur.

⁸ Tümgeneral Celil Gürkan’ın aktardığına göre Faruk Gürler, Doğan Avcıoğlu’nun *Türkiye’nin Düzeni* adlı kitabını okumayan subayın eksik bir asker olduğunu belirtmiştir.

özgürlükleri daraltarak düzenlenmiştir (Birand, Dünder, & Çaplı, 1994; Kongar, 2012, s. 249; Kansu, 2021).

9 Mart müdahalesinden son anda vazgeçen cuntanın iki liderinden birisi olan, kara kuvvetleri komutanı olması nedeniyle eşitler arasında birinci sayılabilecek olan Faruk Gürler'in cumhurbaşkanlığı makamı hakkındaki yorumu 1961 Anayasası hakkında önemli bir fikir vermektedir⁹. Gürler'in aynı zamanda 9 Mart sürecinde cuntalar içinden sızdırılan ses kaydında hareketin gerçekleştirilmesi için gerekirse öldürülebileceği yönündeki görüşleri öğrenmesi ile beraber emir komuta zincirine girerek süreçten en az zararla ayrılmaya karar vermiştir. 12 Mart sonrası süreçte ise “gölge” görev olarak nitelendirdiği cumhurbaşkanlığına aday olmuş ancak ordunun açık desteğine rağmen seçilememiştir. Ordunun 12 Mart sürecinde yumuşak geçiş olmasını istedikleri için kapatmadıkları parlamentoda sivillerinin desteklediği başka bir asker Fahri Korutürk cumhurbaşkanı olmuştur (Birand, Dünder, & Çaplı, 1994; Özdemir H. , 2008, s. 267).

27 Mayıs sonrası MBK, SKB ve Albaylar Cuntası bölünmesi ardından 1961 ve 1962 kalkışmaları olası bir darbe konusunda 9 Mart cuntasını ürkütmüş olmalı ki uzun bir süre hazırlığı yapılan darbe iptal edilmiştir. Bu dönemde ordu emir komuta zincirinde bir darbe yapsa da subay ihtilali şeklinde hiyerarşik olmayan bir darbe yapsa da hükûmeti direniş görmeden devireceği aşıkardır. Askerler için asıl problem darbe sonrası sürecin nasıl yönetileceği konusudur. 27 Mayıs sonrası hala oturtulamayan düzen o dönem askerleri bunun bir örneğidir. Diğer bir yandan genelkurmayın desteklemediği emir komuta zinciri dışındaki bir kalkışmada Talat Aydemir'in girişimlerinde olduğu gibi ordu içi çatışma ve iç savaş ihtimali söz konusu olabilirdi. Darbe başarılı bile olsa emir komuta zinciri bir kez bozulduktan sonra orduda kimsenin bir garantisi ve güveni kalmayacaktır. Yine 27 Mayıs bunun canlı bir örneğidir bu dönemde. Bu gelişmeler göz önüne alındığında askerin harekete geçme konusunda hem bireysel hem kamusal riskler anlamında endişeli olduğu açıktır.

12 Mart'tan bir ay sonra genelkurmay başkanı, kuvvet komutanları Gürler ve Batur'dan habersiz Nihat Erim'i başbakan yapma konusunda siyasilerle

⁹ Gürler'e 9 Mart sonrası cumhurbaşkanlığına getirilmek istendiği söylenince *gölge* bir görev istemediğini, genelkurmay başkanı olmak istediğini söylemiştir.

uzlaşmıştır. 9 Mart'ta devletin bir ve iki numaralı ismi olacak olan iki komutan böylece devre dışı bırakılmıştır (Birand, Dünder, & Çaplı, 1994). 1971-1973 arasında sivil ve asker destekli teknokrat hükûmet kurulmuştur (Kasaba, 2016, s. 322-324). Bu hükûmetin başbakanı Nihat Erim 1961 Anayasası'nın bu millete lüks olduğunu belirtmiştir. Genelkurmay başkanının başbakanlık konusunda Nihat Erim ismi üzerinde anlaşması Erim'in söylemleri¹⁰ üzerinden değerlendirilirse süreç daha anlaşılır olmaktadır. Bunun üzerine yapılan düzenlemelerle 1961 Anayasası'ndan 40 madde *budanmış* ve önemli ölçüde sivil siyasi hareket alanı daraltılmıştır. (Birand, Dünder, & Çaplı, 1994).

12 Mart anayasa değişiklikleri siyasal modernleşme anlamında önemli bir dönüm noktası olmakla birlikte 1969-1974 arasında anayasa yedi kez revize edilmiştir. Bu değişikliklerin çerçevesi bireyler, siyasi partiler, kurum ve kuruluşlara sunulan geniş imkanların daraltılması şeklinde olmuştur (Tunç & Akarçay, 2022, s. 1546). Bu ara dönemin 1961 Anayasası ile 1982 Anayasası arasındaki sürecin siyasal modernleşme anlamında tutucu bir dönem mi olduğu gerici bir dönem mi olduğu net olmamakla birlikte bu dönem, 27 Mayıs hareketinin hedeflerinden sapılan bir dönem olarak açığa çıkmıştır. Bu dönemdeki anayasal değişiklikleri 27 Mayıs sonrası hızlanan siyasal modernleşme hareketini tutucu bir şekilde kontrol altına almak olarak yorumlamak; bu değişiklikleri gerici olarak yorumlamaktan daha doğru olacaktır. Tutuculuk şeklinde yorum yapılmasının arkasında anayasa değişikliklerinin farklı zamanlarda ve parça parça yapılmış olması yatar. Bu değişikliklerin gerici bir şekilde adlandırılması için yeni bir anayasa yapılması ya da değişikliklerin kısa sürede radikal bir şekilde yapılması gerektiği düşünülebilir. Sözü edilen ara dönem değerlendirildiğinde 1961 Anayasası'nın içeriğinin bireysel ve sosyal haklar açısından ilerici olduğu açıktır.

Bu sürecin sonunda 9 Mart'ta orduda tasfiye olan sol 1980'e kadar geçen sürede ismi gibi sağ cephecilik yapan Milliyetçi Cephe hükûmetlerince devlet kademelerinden ve bürokrasiden de tasfiye edilmiştir. Bunun sonucunda sol fikirler sendika ve öğrenci hareketlerine yönelmek zorunda bırakılmıştır. Bu dönemde bütün sol eylemler komünizm ile etiketlenerek sindirilmek istenmiştir. 12 Eylül

¹⁰ Nihat Erim'e göre sosyal gelişim ekonomik gelişimin arkasında kalmıştır. Bu nedenle bu anayasa bu halka lüktür. Dengeyi sağlamak adına anayasada bireysel ve siyasal haklar daraltılmalıdır.

müdahalesine giden sokak olaylarında bu durumun etkisi büyüktür (Kongar, 2012, s. 172-175).

Bu süre zarfında gerçekleşen Kıbrıs Barış Harekâtı esnasında ordu ve siyasilerin birlikte hareket ettiği dönemin başbakanı Bülent Ecevit tarafından belirtilmiştir. Ancak Ecevit yurt içinde Doğu Anadolu bölgesinde izlenecek politika hakkında sıkıyönetim kararları gibi konularda ordunun üst kademesi ile görüş ayrılıkları yaşadığını söylemiştir (Birand, 1994). 27 Mayıs müdahalesi sonrasında Sovyetler Birliği'nin 27 Mayıs hükûmetinin NATO'dan ayrılması durumunda birçok maddi ve askeri teklif sunduğu da dönemin devlet adamları tarafından açıklanmıştır. Cemal Gürsel verdiği bir demeçte Sovyet tekliflerinin ABD tekliflerinden daha yüksek miktarda olduğunu belirtmiştir. Tekliflerin bir kısmı kredi bir kısmı sınırın silahlandırılması ve bir kısmı da karşılıksız maddi hibe şeklinde yapılmıştır (Tellal, 2000, s. 199). Tüm bu teklifler iktidardaki kadronun genç subaylardan olmasına rağmen kabul edilmemiştir.

Türk siyasal modernleşmesinin Osmanlı batılılaşmasından doğrudan devraldığı ve sürdürdüğü tek konu uluslararası alanda yönünü çevirdiği siyasi kutup olmuştur. Bu nedenle Faruk Gürler'in 9 Mart'ta takındığı tavır devletin Osmanlı'dan bu yana süren batılı devlet olma uzlaşısı üzerinde mutabık olduğunu göstermiştir. Bahsedilen dönemin soğuk savaş yılları olduğu düşünülürse devletin batı dışı alternatifini komünist totaliter bloktur. Tek parti döneminde dahi en radikal devletçi dönemlerde hükûmetler doğunun değil batının otoriterliğini referans almıştır.

12 Eylül 1980 Darbesi 1970'lerin sonlarına doğru ülkede artan kaos ortamı sonucunda gerçekleştirilmiştir. 12 Eylül'e kadar ordu ile sivil hükûmetin yaşadığı anlaşmazlık ordunun kaos ortamına müdahale edebilmesi için yetkilerinin artırılması hakkında olmuştur. Sivil hükûmet tansiyonun daha da yükselmemesi için sıkıyönetim ilan etmemeye çalışmıştır. Dönemin genelkurmay başkanı Kenan Evren'in 27 Aralık 1979'da cumhurbaşkanına uyarı mektubu yazarak muhtıra vermesine rağmen geçen sürede herhangi bir önlem alınmamıştır. Bunun üzerine Kenan Evren'in önderliğinde TSK emir komuta zincirinde darbe yapmıştır (Kongar, 2012, s. 188; Birand, Dündar, & Çaplı, 1994).

12 Eylül 1980 Darbesi 1970'lerin çatışmacı siyasal ortamı sonucunda gerçekleşmiştir. Bu ortamın değerleri ve fikirleri kaosun baş sorumlusu sayılarak 1980 sonrası ordu siyasal alana ilişkin önemli sınırlamalar getirmiştir. 1960'ta denetleme mekanizmaları ve özgür bir siyasal ortam oluşturmak adına yapılan hareket 20 yıl içinde kilitlenmiştir. Bu kilitlenmenin sonuçları 1980 Askeri Darbesi bölümünde işlenmiştir.

3.3.4. 1980 Askeri Darbesi (1980-1983)

1960 sonrasında ordu Türk siyasal hayatında adeta siyasi bir aktör olmuştur. Özellikle 12 Mart Muhtırası sonrası ordunun emir komuta zincirinin güçlenmesi, sosyalist eğilimli cuntaların tasfiye edilmesi ile birlikte ordunun siyasete katılımı de dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşümün tamamlandığı dönem 12 Eylül darbesi ve sonrasındaki 3 yıllık Milli Güvenlik Konseyi dönemidir. 1961 Anayasası'nın 1971'de revize edilme süreci 1982'de yeni bir anayasa ile tamamlanmıştır.

1961 Anayasası'nın yarattığı özgürlük ortamı, tüm dünyada özellikle Avrupa'da etkisini gösteren 68 Kuşağı hareketleri 1970'lere gelindiğinde Türkiye'de aşırı siyasallaşmış bir topluma neden olmuştur. 1971 Muhtırası sonrası sol düşünceye karşı ordu içinde ve kamusal alanda yapılan baskı neticesinde sol siyasi örgütler radikalleşme eğilimine girmiştir. Özellikle 9 Mart Hareketi başarıya ulaşabilseydi birçok kazanım elde edebilecek olan sol 12 Mart ile birlikte ağır bir darbe yemiştir.

12 Mart 1971'de muhtıraya neden olan siyasi durum 12 Mart sonrası teknokrat hükûmetlerce de çözülememiştir. Solun sokak hareketleri nedeniyle idam edilen gençlerinin toplumda bıraktığı etki ve Bülent Ecevit'in dinamik siyasi söylemleri ile 1973'te CHP birinci parti yapmıştır. Buna rağmen CHP tek başına hükûmet olamadığı için siyasi istikrar sağlanamamıştır. Ardından gelen milliyetçi ve muhafazakâr sağ partilerin koalisyonu olan Milliyetçi Cephe hükûmetleri 12 Mart Anayasa revizyonuna dayanarak toplumu önemli ölçüde kutuplaştırmıştır (Kongar, 2012, s. 217, s. 172-175). Bu kutuplaşma DP iktidarındaki gibi istikrarlı bir hükûmet ortamında yapılmamış birden çok kez aynı partilerin hükûmet kurması nedeniyle ekonomik ve bürokratik yıpranma da oldukça fazla yaşanmıştır.

27 Mayıs sonrası planlı ekonomik uygulamalar ve devlet destekli sanayileşmenin yarattığı eşit ekonomik dağılım 70'lerin sonlarında tam tersine dönerek şoven bir yapı haline gelmiştir (Keyder, 2017, s. 261-264). DP döneminden itibaren şehirlere doğru sürdürülen plansız ve popülist göç politikaları neticesinde şehirlerde kent kültüründen uzak çarpık kentleşme ve buna bağlı bir sosyoloji oluşmuştur. Bu kesimler muhafazakâr partiler için oy deposu olarak görülmekte sol örgüt ve sendikalar tarafından militan eylemci deposu olarak görülmüştür. Bu çarpık kentleşmenin sol eğilimli bölgelerde devlet otoritesine karşı halk komiteleri şeklinde örgütlenerek komünal bir gecekondulaşma girişimine kadar gittiği görülmüştür. Taşrada ise sosyalist ilçe deneyimi olarak Fatsa Komünü örneği görülmüştür (Birand, 1998).

12 Eylül darbesini kesinleştiren olaylar hakkında üzerinde uzlaşılmış birkaç toplumsal ve siyasal olaydan söz edilebilir. Siyasi olayın cumhurbaşkanlığı seçimi toplumsal olayın da Maraş Katliamı olarak bilinen olaylar olduğu söylenebilir. Meclisteki cumhurbaşkanlığı seçiminde siyasi partiler ısrarla uzlaşmamıştır. Mecliste tam 114 tur süren Cumhurbaşkanı seçimi bir sonuç vermemiştir. Seçim sürecinde sandığa atılan zarflarda ciddiyetsiz bir şekilde sanatçı ve oyuncu isimleri yazılması medyada gündem olmuştur. Halkın ekonomik ve güvenlik bunalımı yaşadığı kaos ortamında parlamentodaki bu durum 12 Eylül sabahı halkın askerleri kucaklamasına neden olan ortamı hazırlamıştır (Gürel, 2007). Parlamento 1978'den beri işlememektedir ancak cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ısrarla çözülememesi olayın görünür sebebi olmuştur. Nitekim genelkurmay 1978 ortalarındaki tıkanıklık üzerine 1979'da muhtıra vermiştir. Ancak siyasetler tarafından muhatap alınmamıştır (Özdemir H. , 2008, s. 279).

Maraş olayları ise 1978 sonlarında Kahramanmaraş'ta meydana gelen etnik ve mezhep kökenli sivil iç çatışmalar sonucu çok sayıda sivilin ölmesidir. Devletin olay yerine uzun süre müdahale edememesi, ordunun yetkisinin olmadığını belirterek müdahale etmemesi kaos ortamını büyötmüştür. Bu sürecin iç savaş koşullarını tamamladığı, devletin ortadan kaldırıldığı ve müdahale olmasaydı sürecin iç savaşa gidebileceği yönünde değerlendirmeler yapılmıştır (Kongar, 2012, s. 196-197). İç savaş benzetmesi aşırı bir benzetme olmamakla birlikte bu dönemde devletin memur, asker, polis olmak üzere bütün kademelerinde sağ ve sol

gruplaşma olduğu bilinmektedir. Bu gruplaşmalar özellikle sendikalar üzerinden yürütülmekteydi (Birand, 1998).

1980'lere gelinirken Türkiye'nin komşusu İran'da İslam Devrimi yapılmıştır ve Afganistan'da gerici ayaklanma vardır. Bu iç ve dış kaos ortamında Necmettin Erbakan önderliğindeki Milli Selamet Partisi'nin Konya'da düzenlediği Kudüs mitinginde atılan şeriatçı sloganlar orduyu harekete geçme konusunda tetiklemiştir. Tüm bu sosyal ve siyasal şartların oluşması sonrasında Kenan Evren'e göre halk devletin işlemediğini görerek orduyu göreve çağırmıştır (Birand, 1994).

Kenan Evren 12 Eylül'de yapılan darbenin aslında 11 Temmuz için planlandığı ancak mevcut hükûmetin güven oyu alması nedeniyle bu hükûmete yapılacak darbenin meşru olmayacağı nedeniyle hareketin ertelendiğini belirtmiştir (Birand, 1998). Darbe 12 Eylül günü hiçbir direnç görmeden emir komuta zinciri içinde gerçekleştirilmiştir. Darbe bildiri ordunun anarşi ve terörü bitirmek, devlet otoritesini tekrar tesis etmek üzerine yönetime el koyduğunu belirtiyordu. Darbe haberini alan siyasiler müdahalenin emir komuta zinciri içinde olduğunu öğrenince rahatladıklarını belirtmişlerdir. Ecevit bir sağ darbe, Türkeş ise bir sol darbe beklediğini belirtmiştir. O gün için toplumda sol örgütler dışında bütün kesimlerin bu darbeden memnun olduğundan söz edilebilir. Çünkü 12 Mart sonrasında alanı daraltılan başka bir kesim olmamış, iktidarda sağ hükûmetler daha çok söz sahibi olmuştur. Uluslararası alanda da ABD yakın müttefiki İran'da olan devrim ardından Türkiye'de olan emir komuta zinciri içindeki darbeyi bölgesel müttefiklik ve istikrar adına değerli bulduğunu belirtmiştir (Tanör, 2008, s. 33).

Yönetim ele alındıktan sonra ordu içinde yaşanan kısa süreli fikir ayrılığı 27 Mayıs örneği dikkate alınarak kısa sürede halledilmiştir. Bu fikir ayrılığı da yine ılımlı ve aşırı olmak üzere gelişmiş; müdahalenin süresi ve niteliği üzerine oluşmuştur (Keskin & Akın, 2020, s. 706). 12 Mart müdahalesi 27 Mayıs Anayasası'nı eleştirerek önemli bir anayasa revizyonu yapmışken 12 Eylül yönetime el koyduktan sonra anayasayı doğrudan yürürlükten kaldırmıştır (Özdemir H. , 2008, s. 265). Yönetime el koyan kuvvet komutanlarından oluşan Milli Güvenlik Konseyi (MGK) yasama organı olmuştur (İşli, 2023, s. 40-43) Darbenin hemen ardından yaşanan bu gelişmeler ve anayasa konusunda ordunun

ortaya koyduğu net tavrı bu hareketin yarım kalan 12 Mart'ı tamamlama girişimi olarak adlandırmak mümkündür (Kongar, 2012, s. 653).

Müdahale sermaye kesimleri tarafından da desteklenmiştir. Özellikle darbeden önceki son Ecevit hükûmetine Türkiye Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği'nin (TÜSİAD) tarafından muhtıra niteliğinde basına verilen ilanlar sermayenin serbest piyasa baskısını simgeliyordu. Ekonomide serbestliğin artırılmasına yönelik 24 Ocak kararları ile öne çıkan ve 1983 sonrası yeni rejimde görev alan tek AP'li olan Turgut Özal'ın TÜSİAD tarafından etkilendiği dönemin iş insanlarınca belirtilmiştir (Berker, 2009). Rejimin anayasal olarak ve hükûmet sistemi olarak tamamen değiştiği bu darbede ekonomi politikası AP'nin izlediği politikanın devamı olmuştur (Keskin & Akin, 2020, s. 709; Kongar, 2012, s. 653). Devletin otoritesi tesis etmenin yanında ordu siyasal rejimi de değiştirmek istemiştir. Ancak ekonomi politikasında ise devletçi-seçkinci anlayışın karşısındaki muhafazakâr-liberal anlayış sürdürülmek istenmiştir. Buradan çıkarılan sonuç meselenin bu ekonomik modele göre bir rejim oluşturmak olduğu söylenebilir (Kongar, 2012, s. 667).

Kenan Evren'e göre müdahale ve sonrasındaki gelişmeler halkı demokrasiden soğutmamak adına, demokrasi için değilse de demokrasinin işleyebilmesi için yapılmıştır. Heper'e göre 1980 hareketi, 1982 Anayasası göz önüne alınarak yorumlandığında devleti 1924'teki gibi "işleyebilir" derecede demokratik tutmaktır. Ordunun bu hareketi Heper'e göre gerçek Atatürkçü modeldi. 1961 ise Atatürkçü "entelijansiya" modelidir. 1961 ve 1971'de ordu müdahale etmiş ama düzen kurmamıştır. 12 Eylül'ü diğer müdahalelerden ayıran yanı bir siyasal ve ekonomik düzen kurarak kışlasına dönmesidir (Heper, 2015, s. 241-243) .

Kurulmak istenen düzen ise tek parti dönemi sonrasında DP ile denenen iki partili Amerikan tipi sistemdir. Bu bir tercih olmakla birlikte 1970'lerin aşırı siyasallaşmasına bir tepkidir (Heper, 2015, s. 219, s. 323). Bunun için 12 Eylül sonrası partiler üstü bir başbakan ile AP ve CHP hükûmeti için ordu teklifte bulunmuş ancak DP ve CHP kesinlikle reddetmiştir (Keskin & Akin, 2020, s. 709). Bu girişim 1946'da çok partili hayata geçişte kurulan sistemle benzeşmesi ilginçtir. II. Dünya Savaşı sonrası ABD'nin açık olarak dünyadaki hâkim güç olması I.

Dünya Savaşı sonrası ABD mandası tartışmaları yapılan Türk siyasetinde ilgi görmüş olmalıdır. 1946 sonrası kıta Avrupası merkezli modernleşme hedefi ABD siyasal sistemine doğru öykünmecî bir evrilmeye dönüşmüş olabilir. Özellikle ordunun NATO'ya katılması sonrasında gelişmişlik düzeyi nedeni ile farkında olmadan da olsa bu sistemin benzerini kendi ülkesi için istemiş olabilir.

Kenan Evren'in düşüncesine göre¹¹ Türkiye'nin siyasal modernleşme bağlamında vatandaşlarına bir Avrupa ülkesi gibi hak ve özgürlükler sunması için henüz erken bir dönemdir (Birand, 1994). Bunun yanında Evren'in kurguladığı ve bizzat Turgut Özal ile uygulamaya başladığı ekonomik model bahsedilen ileri ülkelerdeki denetim mekanizmaları ile işleyen bir serbest piyasadır. Birçok denetim mekanizması 1982 Anayasası ile ya kaldırılmış ya da pasifize edilerek yürütme ve cumhurbaşkanlığına oldukça fazla yetki verilmiştir. Bu nedenle 12 Eylül sonrası yeni dönem söylem ve eylemlerin siyasal modernleşme bağlamında tutarsız olduğu bir dönemdir (Kongar, 2021; Heper, 2015, s. 224; Tanör, 2008, s. 47-53).

1908'den beri ordunun ülkeyi yönlendirmek istediği yön Batı'dır. Batı kesin ve tek hedeftir ancak dönemlere göre bu hedefe ulaşma sürecinin kapsamı ve yöntemi değişmiştir. 1923'e kadar kurumlar üzerinden yapısal bir Batı hedefi varken; 1923'te Cumhuriyet'in ilanı ile bireyden başlayarak topyekûn bir Batı hedefi oluşturulmuştur. 1923 öncesi batılılaşmak iken 1923 sonrası modernleşmektir. Ancak 1971'e gelindiğinde siyasi olarak, 1980'de ise hem siyasi hem ekonomik olarak Batı'ya yönelmenin biçimi Batı'dan farklı bir yol izlemiştir. Bunun temelinde yatan sorunlardan birisi de elbette batılılaşma-modernleşme sürecinde toplumsal, ekonomik ve siyasi yapının batıdan farklı olmasıdır. Ancak tepeden inme devrimci ordu bu süreci dinamik tutmak yerine 1971 sonrası dondurmıştır. 1980 sonrasında ise toplumun da ilerlemesini sekteye uğratacak birçok uygulama imza atmıştır. Bu uygulamalar toplumun siyasal alanını daraltmakla birlikte bireylerin kültürel modernleşmesine de önemli ölçüde devlet tarafından ket vurulmasıdır.

¹¹Kenan Evren darbeden 14 sene sonra Bülent Ecevit ile katıldığı tartışma programında Ecevit'in sivil demokratik hak taleplerine ilişkin yaptığı konuşmasına cevap olarak Türkiye'nin demokratik bir ülke olması için daha çok uzun yıllar geçirmesi gerektiğini belirtmiştir. Türkiye'nin bir kuzey ülkesi olmadığını, ancak 1950'de demokrasiye geçtiğini söyleyerek Avrupa'nın çok daha deneyimli olduğunu belirtmiştir.

DP iktidarından sonra Türk siyasetinde sürdürülen maddi ekonomik kalkınmanın sembolü barajlar ve yollar olmuştur. Sina Akşin özellikle 1980 Darbesi ile devlet rejimi haline gelen bu maddi gelişmenin cumhuriyetin kuruluşunda hedeflenen modern gelişmeden taban tabana zıt olduğunu belirtmiştir. Kültürel sanatsal ve eğitsel temelde başlanan modernleşme 1946 sonrası popülist ve maddi bir ilerleme olarak algılanmaya başlanmıştır. Aynı zamanda Akşin'e göre çok partili hayata geçiş de erken olmuş ve devrimlerin karşı devrime dönüşecek meşru siyasi alanla tanışmasına neden olmuştur. Bu nedenle ordunun müdahale ettiği hükûmetler hep sağ hükûmetler olmuştur. Nedeni ise izlenen popülist politika sonucu siyasal olarak kutuplaşmanın yarattığı terör ortamı ve ekonomik popülizmin yarattığı enflasyon ortamıdır (Akşin, 2008c, s. 10-11).

Akşin'in işaret ettiği noktalar 1946 sonrası popülist bir şekilde siyasete nüfuz etmiştir ancak 12 Eylül sonrası hem söylem hem eylem olarak eğitim ve sanata kadar uzanmıştır (Tanör, 2008, s. 51). 12 Eylül tüm bu özellikleri ile ordunun devrimci işlevinin en önemli ilkelerinden olan anayasacılık, parlamentoculuk ve sekülerlik gibi konularda ciddi aşınmalar söz konusu olmuştur (Kongar, 2012, s. 653). 1982 Anayasası halk oylamasında tek adaylı ve anayasa ile birleşik oylama yapılması 100 yıllık Türk parlamento geleneği ve cumhuriyete yapılan bir ayıp olmuştur (Tanör, 2008, s. 45). Özellikle müdahale sonrası siyasi aflarla ilgili yasa meclisten geçebilecekken siyasi baskı oluşturarak kararın halk oylamasına sunulması 1950'lerde başlayan seküler teokrasinin hala gündemde olduğunu göstermiştir (Kongar, 2012, s. 222). Parlamento ve siyasi denetim mekanizmalarına karşı "milli irade" popülizmi bu kez ordu eli ile güçlendirilmiştir.

1961 Anayasası 27 Mayıs hareketinin, 1982 Anayasası ise 12 Eylül hareketinin bir sonucudur. Bu iki hareketin siyasete müdahale şekli ve kadroların politik görüşleri yapılan anayasalara doğrudan yansımıştır. Anayasalar ve dönemin siyasal gelişmeleri dışında bu iki hareketin önde gelen temsilcilerinin söylem ve eylemleri de oldukça farklılık göstermiştir. 27 Mayıs'ın fiili liderlerinden Cemal Madanoğlu'nun 12 Eylül'ün lideri Kenan Evren hakkında söyledikleri bu iki hareketin farkını göstermek adına önemlidir¹² (Madanoğlu, 2019, s. 315). Aynı

¹² 1960 hareketinde fiili önder olan Cemal Madanoğlu 12 Eylül'e karşı olduğunu belirtirken Kenan Evren'i "Hocazade" olarak tanımlar. 12 Eylül'de hali hazırda sağa doğru olan eğilimin Evren döneminde ordunun da bir vagon gibi sağın peşine takılıp gitmesine neden olduğunu söylemektedir.

şekilde 12 Eylül sonrası siyasete giren eski askerlerin demeçleri de siyasal modernleşme adına bir o kadar dikkat çekicidir¹³(İşli, 2023, s. 40-43).

1961 Anayasası 2. Maddesinde devleti tanımlarken “insan haklarına dayanan” ifadesini kullanırken 1982 Anayasası “insan haklarına saygılı” olarak değiştirilmiştir (Kili, 1984, s. 24-25). Bu madde değişikliğinden de anlaşılacağı üzere 1961 Anayasası bireyi devlete karşı korurken, 1982 Anayasası devleti bireyden korumaktadır (Kongar, 2021). Kenan Evren anayasanın ve yeni rejimin niteliğini belirlerken kaos ve anarşi ortamını kastederek devletin sembolik bir kurum olamayacağını vurgulamıştır (Heper, 2015, s. 227). Bu nedenle bu müdahalenin devleti birey karşısında oldukça somut bir şekilde koruduğunu görmekteyiz. Devlet bireye karşı somutlaştırılırken sivil toplum ve özerk kurumlar olabildikçe pasifize edilerek merkezi yapı sıkılaştırılmıştır (Kongar, 2012, s. 198).

Devletin olabildikçe güçlendirilmesine karşı vatandaşların hak ve özgürlüklerinin kısıtlanmasına ek olarak 1982 Anayasası vatandaşın temel ihtiyaçlarının birçoğunun sorumluluğundan kaçarak haklarını daralttığı vatandaş sorumlulukta kendisine ortak etmiştir. Bunların en belirgin örnekleri 1961 Anayasası vatandaşın sağlık ve eğitimi doğrudan devletin bir ödevi kabul ederken; 1982 Anayasası sağlık konusunda vatandaş ödev sorumluluğuna ortak etmiş, eğitim konusunda da devletin ödevi tanımını yerine eğitim alma hakkını vatandaşın düzenlenmiş bir anayasal hakkı olarak tanımlamıştır. İki anayasa arasında bu duruma benzer birçok örnek gösterilebilir¹⁴. Anayasaların karşılaştırılması başka bir alan ve konu olmakla birlikte siyaset bilimi açısından verilen bu kısa örneklerde de anlaşılacağı üzere 12 Eylül siyasal modernleşme anlamında, modern bir toplum oluşturma anlamında en temel niteliklerin net bir şekilde aşındırıldığı dönemdir.

¹³ Evren’in 1983’te seçimler öncesi partisini desteklediği Turgut Sunalp’in partisinin logosundaki horozu açıklamak için kullandığı “müminleri sabah namazına uyandıran horoz” açıklaması sekülerliğin de popülist bir söylemle aşındırılmasının örneğidir. Turgut Sunalp de eski bir asker olarak siyasete Evren’in teşviki ile girmiştir. Bu nedenle yaptığı açıklamalar doğrudan 12 Eylül rejimini de ilgilendirmektedir. Horoz açıklamasından daha vahim olan işkence ve tecavüz ile ilgili açıklamaları ise 12 Eylül rejiminin kişisel hak ve özgürlükler hakkında yaptığı değişikliğin önemini göstermektedir.

¹⁴ 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarının geniş kapsamlı tablolastırılmış karşılaştırması için “<https://avesis.yildiz.edu.tr/resume/downloadfile/micen?key=6572098a-4c9f-4007-aa5f-b30a884b9391>” uzantısını inleyebilirsiniz.

Anayasa ve hükümet sistemi ile olabildikçe merkezi ve somut bir devlet yapısı kurulmasına karşın ekonomik olarak 1980 öncesi “devlet baba” mantığı terkedilerek bizzat devletin en üst kurumlarında liberal ekonomik politikaların propagandası yapılmaya başlanmıştır (Keyder, 2017, s. 261-264) 1923’ten bu yana geline nokta herhangi bir nesil istikrarlı bir siyasal düzenin sistemleştirdiği bir düzende yetiştirilememiştir. Bu durumun birçok olumsuz sonucu hem devrimleri hem de bireyleri olumsuz yönde etkilemiştir. 1980’e gelirken popülist siyasi söylem kentleşmeden sekülerliğe, parlamentodan anayasaya kadar birçok sorunu kronikleştirmiştir. Bu durumun en büyük yansıması 12 Eylül öncesinde zirveye çıkan toplumsal şiddettir. Toplumda görülen kent-kır, seküler-dindar, sağ-sol gerilimi altında tüm bu süreçte siyasal ve anayasal kurumlara duyulan güvensizlik vardır. Ekonomik ve siyasal bunalımın yanında devrimlerin kesintiye uğraması neticesinde büyük bir kültürel bunalım da meydana gelmiştir. İşte 1980 müdahalesi ve 1982 Anayasası tüm bunların birer sonucudur (Kongar, 2012, s. 204-209).

12 Eylül 1980 Türk siyasal modernleşmesinin aldığı en büyük darbelerden birisidir. Birçoklarına göre en büyüğüdür. Bu durumun en büyük nedeni siyasallaşmanın kaosa dönmemesi adına iktidara güçlü yetkiler vererek toplumun siyasal katılımını seçimler çerçevesinde tutmak olmuştur. Bu seçimlerde de merkez partiler dışında kalan ideolojik partilere yüksek bir baraj uygulaması koyularak sürece yeni görüşlerin eklenmesi engellenmiştir. Bu durum ordunun 1960 ve 1971 müdahalelerinde yıpranması sonucunda ordunun tekrar yönetimi ele alma gerekliliğinin ortaya çıkmaması adına demokrasiden taviz vermek olarak yorumlanabilir. Türk siyasal modernleşmesinin öncüsü olan ordu 12 Eylül’e gelene kadar modernleşme hedefinden birtakım dönemlerde cuntalar ve eylemler olarak sapmış olabilir. Ancak 12 Eylül’de emir komuta zinciri içinde yapılan köklü yapısal değişim kurduğu yeni sistemde ilerici bir sivil siyasal gelişimi oldukça engellemiştir.

Türk ordusunun siyasette etkin olmaya başladığı 19. yüzyıldan beri süregelen “devleti kurtarma” güdüsü cumhuriyetle birlikte “rejimi koruma” güdüsüne dönüşmüştür. Rejimin temel niteliklerinden birisi de devrimciliktir. 1971’de rejimin devrimcilik niteliği anayasal ve siyasal olarak önemli ölçüde aşındırılmıştır.

12 Eylöl 1980’de ise rejimin devrimci niteliği dondurulmakla beraber sivil bir hareketin de önü iktidara verilen yetkilerle büyük oranda kapatılmıştır.



4. TÜRK SİYASAL MODERNLEŞMESİNDE ORDU SİYASET İLİŞKİSİNİN KARŞILAŞTIRMALI SİYASET YÖNTEMİ İLE ANALİZİ

Türk siyasal modernleşmesinin en önemli aktörlerinden birisi olan Türk ordusu Osmanlı Devleti'nden itibaren oluşturulmak istenen modern devlet yapılanmasının en önemli kurumlarından birisi olmuştur. Türk ordusu, Osmanlı Devleti'nde ordu modernizasyonunun bir sonucu olarak ortaya çıkan yeni bir kurum olarak zamanla siyasal ve yapısal modernleşmenin yönlendirici öznelerinden birisi haline gelmiştir. Ordunun bu yönlendirici özelliği Cumhuriyet'in ilanı başta olmak üzere Türk siyasal modernleşme sürecinde radikal devrimlerin yapılmasında oldukça önemli pay sahibi olmuştur. Türk siyasal modernleşme sürecinde ordunun niteliği, yaptığı etki ve bu etkinin sonuçları dönemlere göre farklılıklar göstermiştir. Bu nedenle Türk siyasal modernleşmesinde ordu siyaset ilişkisini dönemler üzerinden incelemek gerekmektedir. Dönemlerin sonuçlarını ve genel sürece etkilerini sağlıklı bir şekilde değerlendirebilmek için bu dönemleri karşılaştırmalı siyaset yöntemi ile analiz etmek gerekmektedir. Böylelikle Türk siyasal modernleşmesinde ordu siyaset ilişkisinin nedenleri ve sonuçları daha sağlıklı bir şekilde değerlendirilebilir.

4.1. Yöntem

Çalışmanın analiz bölümünde kullanılan yöntem siyaset biliminin alt disiplinlerinden birisi olan karşılaştırmalı siyaset yöntemidir. Karşılaştırmalı siyaset yönteminin birden çok analiz tipi vardır. Birbirinden farklı siyasal sistemlerin karşılaştırılması şeklinde çoklu vaka analizleri olduğu gibi bir siyasal sistemin kendi içindeki farklı zaman aralıklarının kesitler şeklinde karşılaştırıldığı *vaka içi analiz* modeli de vardır. Bu çalışmada Türk siyasal modernleşmesinde ordu siyaset ilişkisi *vaka içi analiz* yöntemi ile analiz edilecektir.

Vaka içi analiz yöntemin tercih edilmesinin nedeni tek ülke/vaka çalışmalarında daha güçlü ve genellenebilir çıkarımlarda bulunabilmek için vaka içi kesitsel karşılaştırmalar yapılarak gözlem sayısının artırılması gerekliliğidir (Eldem, 2020, s. 58). Türk siyasal modernleşmesi tek bir vaka olmakla birlikte Osmanlı Batılılaşması ve Türk Modernleşmesi olarak iki ana zamansal kesitten oluşmaktadır. Çalışma bu vakayı ordu siyaset ilişkisi çerçevesinde incelemektedir.

Bu nedenle iki ana zamansal kesit de kendi içinde ordu siyaset ilişkisi bağlamında alt zamansal kesitlere ayrılmıştır. Böylece karşılaştırma yapılacak gözlem sayısı artırılmıştır.

Karşılaştırmalı siyaset yönteminde vaka analizlerinin dört farklı zamansal boyutu vardır. Bu boyutlar sebep (bağımsız değişken) ve sonuç (bağımlı değişken) arasındaki zaman aralığının büyüklüğüne ve etkisine göre değişim göstermektedir. Bu dört zamansal boyut: *Tornado*, *göktaşı metaforu*, *deprem metaforu*, *küresel ısınma metaforu* 'dur. Örnek olarak *Tornado* boyutunda sebep ve sonuç arasındaki zaman aralığı çok dardır. Bağımsız değişkenin ortaya çıkmasından çok kısa bir süre sonra bağımlı değişken ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada kullanılan zamansal boyut ise *deprem metaforu* olarak tanımlanan zaman aralığına girmektedir (Aktürk, 2013).

Deprem metaforunda bağımsız değişkenin oluşması bir fay hattı gibi uzun bir süre gerektirirken bağımlı değişken olan sonuç bir deprem gibi kısa sürede ve şiddetle meydana gelmektedir. Deprem metaforu, çalışmanın ana hattını oluşturan cumhuriyetin ilanı ve hilafetin kaldırılmasında olduğu gibi deprem etkisi yaratan radikal kararların gelişim sürecini açıklamak adına en uygun zamansal boyuttur. Deprem metaforunda radikal kararların alınmasını hazırlayan bağımsız değişkenler *Tornado* boyutundan farklı olarak bağımlı sonuçtan çok daha önce oluşmaya başlamıştır. Cumhuriyetin ilanı radikal bir devrim olmakla birlikte bu devrimi oluşturan süreç İttihat ve Terakki'den itibaren süregelen yaklaşık çeyrek asırlık bir zaman dilimidir (Aktürk, 2013).

Çalışma analizi literatür taramasına dayalı olarak yapılmıştır. Türk siyasal modernleşmesinde ordunun öncü rolü literatür genelinde kabul edilmiş bir görüştür. Görüş ayrılıkları bu rolün nedenleri ve sonuçları üzerine olmuştur. Bu görüşlerden bir kısmı ordunun öncü rolünün, Osmanlı Devleti'nin ordu modernizasyonu yapması sonucunda ilk modern eğitim alan kurumun ordu olması nedeniyle olduğu şeklindedir. Bu görüşe göre Osmanlı ordu modernizasyonu gereksinimini gerileme döneminde Avrupalı devletlere karşı kaybettiği savaşlar sonucunda fark etmiştir. Batı ile cephede karşılaşıldığı için modernleşmenin de askeri olduğu savıdır. Bu sav Osmanlı batılılaşmasını ve sonrasında Türk modernleşmesini toplumsal ve kurumsal olarak bir dönüşüm içinde ele almaktan çok zorunluluktan doğan şekilsel

bir yapı olarak ele alır. Bu nedenle Cumhuriyet döneminde de bu etkileri devam ettiren ordu vesayetçi ve modern olmayan batıcı bir etki ile siyasete müdahale etmiştir. Kurtuluş Kayalı, İdris Küçükömer ve Hasan Bülent Kahraman gibi isimler genel olarak bu çerçevede eserler sunmuştur (Kayalı, 1994; Kahraman, 2008; Kahraman, 2012; Küçükömer, 2007).

Osmanlı Batılılaşmasının özellikle Jön Türklerden itibaren Cumhuriyet'e önemli bir aktarım yaptığını ancak bunun Cumhuriyet'in radikal modernleşmesi için yeterli olmadığı yönündeki görüşler erken dönem Cumhuriyet devrimlerini savunmaktadır. Gerçek anlamda modern bir ulus devlet kurulduğunu ve bunun Osmanlı Batılılaşmasından farklı olduğunu savunan Emre Kongar ve Sinan Akşin gibi isimler Cumhuriyet dönemi ordu siyaset ilişkisinin müdahaleci tavrını mecbur kalınan bir gereklilik olarak görmektedir. Çok partili hayata geçiş sonrasında karşı devrim tezlerinin konuşulmasında bu isimlerin tezlerinin önemli payı vardır. Bu görüşe göre ordu bir karşı devrime engel olmak için siyasete müdahil olsa da süreç sonunda radikal modern proje 1970'lerden itibaren önemli ölçüde aşınmıştır (Kongar, 2012; Kongar, 2021; Akşin, 2008c; Akşin, 2008).

Aykut Kansu, Murat Belge ve son dönemlerde Emrah Safa Gürkan'ın öne sürdüğü birtakım tezlere göre modern devlet modern ordunun örgütlenmesi sonucunda ortaya çıkan bir yapı olduğu için Osmanlı Batılılaşması ve Türk Modernleşmesi aynı kadroların süreklilik gösterdiği bir dönemdir. Cumhuriyet dönemi devrimlerinin önemini belirtmekle birlikte bu isimler İttihat ve Terakki dönemini Türk modernleşmesi adına oldukça önemli görmektedirler. Özellikle Aykut Kansu 1908 İhtilalini Cumhuriyet'in alt yapısı olarak görmektedir (Kansu, 2017; Belge, 2012; Gürkan, 2023).

Bu süreci Marksist bir ekonomik yöntemle inceleyen Çağlar Keyder ise ordu siyaset ilişkisini Osmanlıların toprak mülkiyeti üzerinden incelerken ordunun var olmayan burjuvazi görevini üstlendiğini savunmaktadır. Türk Modernleşmesinde ordunun özellikle çok partili dönemdeki müdahalelerini kapitalist rejimin istikrarı için yapıldığı şeklinde yorumlayan Keyder orduyu seçkinci ve elitist olmakla eleştirir. Siyasal seçkincilik ve aşkın devlet kavramları üzerinden modernleşme sürecini inceleyen Metin Heper ise bu süreci kendi için belirli dönemlere ayırarak analiz etmiştir. Olağanüstü dönemler olan 1924 ve 1982'de devleti aşkın bir yapıda

tanımlayan Heper, 1924 ve 1982 Anayasalarını da bu süreçleri bir gerekliliği olduğu için savunmaktadır. Heper 1960'ların bürokrasisini ise Atatürkçülük üzerinden ordu eksenli eleştirir. Atatürkçülüğün ordu ve bürokrasi tarafından kendilerine göre reçete ettiklerini söyler (Keyder, 2017; Heper, 2015).

Literatürdeki görüşleri özetle sınıflandırmak gerekirse üç ana görüşten bahsedilebilir:

İlk görüş siyasal modernleşmeye siyasi olarak Osmanlılardan itibaren eleştirel bakan muhafazakâr-gericiler ve iktisadi olarak eleştirel bakan bazı sosyalist düşünürlerdir. İki kesim de özellikle tek parti dönemini oldukça eleştirirken 27 Mayıs sonrasında görüş olarak ayrışmaktadırlar (Kayalı, 1994; Kahraman, 2008; Kahraman, 2012; Küçükömer, 2007; Keyder, 2017).

İkinci görüş ise siyasal ve ekonomik olarak Osmanlı batılılaşmasından itibaren gelişmeleri benimseyen ve ilerici sayan düşünürlerdir. Bu düşünürler Cumhuriyet'i tarihsel anlamda önemli bir kırılma noktası görerek siyasal modernleşmenin çizgisini Cumhuriyet olarak belirtmektedir. Bu görüş tek parti dönemi ve 27 Mayıs hareketinin denetimindeki ordu eksenli süreci desteklemektedir. Atatürk sonrası dönemi İnönü dönemi de dahil olmak üzere karşı devrim girişimi olarak gören bu görüş 12 Eylül ile siyasal modernleşmenin onarılması zor bir hasar aldığını savunur. Bu eleştirilerini hem siyasal hem sosyo-ekonomik olarak temellendirmektedirler (Kongar, 2012; Kongar, 2021; Akşin, 2008c; Akşin, 2008; Erdinç, 2008).

Üçüncü görüş ise ordu siyaset ilişkisini aydınlanma sonrası askeri devrimden ele alarak incelemektedir. Özellikle Sanayi Devrimi sonrası gelişen kapitalist sistemde orduların ulus devlet oluşumundaki önemli etkisini önceleyen bu görüş orduyu geliştirmekte olan ülkelerde ve batılılaşma sürecindeki ülkelerde devrimci bir şiddet olarak kabul etmektedirler. Bu nedenle ordu kapitalist sisteme entegre olmak isteyen ulusların süreci hızlandırmak için başvurdukları en etkili aygıttır. Modern ordu sadece şiddet aracı olmak dışında bireylerin kapitalist üretim biçimine eklemlenmesinde eğitici bir kurum olarak da işlev görmektedir. Bu nedenle bu görüş Osmanlı Batılılaşması ve Türk Modernleşmesi'nde bazı konularda eleştirel yaklaşım gösterse de birçok konuda ordu müdahalelerinin temel gerekçesini

dönemin şartları nedeniyle kabul etmektedir (Belge, 2012; Kansu, 2017; Gürkan, 2020b; Gürkan, 2023).

Bu çalışmanın literatüre yapması beklenen katkı ise farklı zaman kesitlerine ayrılmış olan Türk siyasal modernleşmesinde ordu siyaset ilişkisinin hangi dönemlerde nasıl etkiler oluşturduğunu karşılaştırarak bu görüşlerin daha anlaşılır ve yorumlanabilir hale getirilmesidir.

4.2. Analiz

Bu bölüm çalışmada incelenen dönemlerin ordu siyaset ilişkisi açısından siyasal modernleşme bağlamında karşılaştırıldığı bölümdür. Karşılaştırmada temel alınacak kavramlar demokratikleşme, sekülerlik ve yurttaşlık kavramlarıdır. Bu kavramların öncelikle Osmanlı Batılılaşması ve Türk Modernleşmesi olarak iki ana bölümde karşılaştırılması yapılacaktır. İki ana bölümün karşılaştırılmasından sonra ana bölümler içindeki ara dönemler karşılaştırılacaktır.

Osmanlı Batılılaşması'nda ordu siyaset ilişkisinin temelinde “devleti kurtarmak” kavramı vardır. Türk Modernleşmesi'nin temelinde ise devletin yeni rejimi olan Cumhuriyet'i “korumak” vardır. Osmanlı Batılılaşması'nda ordunun devleti kurtarma görevi askeri alan ve siyasi etki olarak sınırlıdır. Osmanlı Devleti modern bir ordu kurmuştur ve siyasal modernleşmesinde bu modern ordu öncülük etmiştir. Türk Modernleşmesi'nde ise modern ordunun subayları öncelikle demokratik meclisi kurmuş ardından düzenli orduyu oluşturmuştur. Türk Modernleşmesi siyasal modernleşme sürecinin temelini daha sağlıklı bir biçimde kurmuştur. Osmanlı'da modern eğitim kurumları devleti kurtarma hedefi doğrultusunda askeri kurumlara personel yetiştirmek için açılmıştır. Türk Modernleşmesi'nde ise ordunun devleti koruma görevi çok daha geniş kapsamlıdır. Devrimlerin korunması ve sürekliliğini sağlamak adına ordu topyekûn bir mücadele içindedir. Ordu askeri alan dışında temel yurttaşlık eğitimi, okur yazarlık eğitimi gibi modern toplumun temel ihtiyaçlarını toplumsal tabana ulaştırılmasında önemli bir kurum olmuştur. Türk Modernleşmesi'nin kurumları ulus yaratmıştır. Osmanlı Batılılaşması'nın aksine bütün toplumu kapsamıştır.

Osmanlı Batılılaşması'nda ordunun siyasete etkisi siyasal modernleşme kurumlarının hayata geçirilmesinde iktidara karşı bir şiddet ve baskı aygıtı olarak

kullanılması şeklinde olmuştur. Türk Modernleşmesi'nde ise ordu rejimin iç ve dış tehditlerine karşı şiddet aygıtı olarak kullanılmakla birlikte iç siyasette bir siyasal denetim mekanizması görevi üstlenmiştir. Bu denetim mekanizması siyasal modernleşmenin kurumlarının ve gerekliliklerinin sürekliliğini sağlamak adına olmuştur.

Osmanlı Batılılaşması'nda ordu demokratikleşme anlamında iktidardaki padişahlara karşı aydın ve sivillerin örgütleyicisi ve iktidarı ele geçirmek aygıtı olmuştur. Osmanlı ordusunda alaylı ve mektepli ayrımı bu konuda öne çıkmıştır. Modern eğitim kurumlarının artması ile birlikte mektepli öğrenci ve subayların çoğunluğa geçmesi orduyu siyasal modernleşme ve demokrasi taraftarı yapmıştır. Ordunun bu şekilde bir ayrılığa düşmesi nedeniyle Osmanlı ordusunun demokratikleşme sürecindeki tavrı mektepli subay neslinin iktidarı kontrol altına almasıyla değişmiştir. Siyasal modernleşme bu dönemde kurumsal olarak devam etse de süreç demokratik işlememiştir. Türk Modernleşmesi'nde ise ordu tamamen siyasal modernleşmenin kurumlarından mezun olan askerlerden oluşmuştur. Bu nedenle ordu içinde siyasal modernleşme konusunda fikir ayrılığı olmamıştır. Cumhuriyet döneminde ordu içinde olan fikir ayrılığı demokratik kurumların ve rejimin korunması için izlenecek yöntem üzerine olmuştur. Osmanlı Batılılaşması'nda ordu demokratikleşme konusunda talepkâr ve dinamik olmuştur ancak sistematik bir olgunluğa erişememiştir. Devletin kurtarılması önceliği nedeniyle 1908'de meşrutiyetin tekrar ilanı dışında ilerici bir atılım yapamamıştır. Meşrutiyetin ilanı da padişahın uygulamadan kaldırdığı sistemin tekrar işlerlik kazandırılması olduğu için radikal bir ilericilik kabul edilemez. Türk Modernleşmesi ise olağanüstü durumların en olağanüstü halinde bile önceliği demokratik meclisi kurmakta görmüştür. Ordu Cumhuriyet sonrasında da 1961 Anayasası ve 1982 Anayasası olmak üzere yeni anayasa yapma dönemlerinde sürecin sağlıklı yürütülmesinde sorumluluk almıştır. Bu iki anayasa özgürlükler ve demokratiklik anlamında farklı seviyelerde olsalar da ordunun demokrasiyi işler halde tutma çabası Osmanlı döneminden ayrılan en önemli yanıdır.

Osmanlı Devleti'nin idari ve siyasi yapısının tam bir teokratik yapı olmadığı ancak seküler bir yapıdan da uzak olduğu çalışmada ortaya koyuldu. Osmanlı Batılılaşması'nda sekülerlik modern eğitim kurumlarında verilen pozitivist eğitimle

ve azınlıklara verilen tavizler neticesinde kısıtlı ve çarpık bir şekilde ilerlemiştir. Anayasa ve kısmen eğitim süreçlerinde dolaylı olarak sekülerleşme olsa da ordunun siyasi modernleşme amacı ile yönetimi etkilediği dönemlerde modern anlamda bir seküler söylem ve eylem olmamıştır. Sekülerlik topluma indirgenmek istenmemiş, siyasal bir söylem olarak din etkisini hep korumuştur. Türk Modernleşmesi'nde ise radikal bir sekülerlik uygulaması vardır. Cumhuriyet projesi modern bir ulus yaratmak için seküler bir birey oluştururken siyasal alanda da katı bir laiklik uygulamıştır. Toplum eğitimi ve yapısı seküler nitelikte yeniden oluşturulurken bu devrimlerin sürekliliği adına devlet, ordu ve diğer kurumları ile siyasal alanı laiklik ilkesine bağlı olarak korumaya çalışmıştır. Osmanlı Batılılaşması'nda siyasal modernleşme bağlamında din faktörü iktidar ve azınlıklar lehine etki altına alınmış, düzenlenebilmiştir. Türk Modernleşmesi'nde ise laiklik prensibi din ve devletin ayrılığı ya da siyasi olarak düzenlenebilirliği üzerine değil doğrudan devletin kontrolünde belirli sınırlar içinde tutulmuştur.

Osmanlı Batılılaşması'nda yurttaşlık da sekülerlik konusunda olduğu gibi dönemin gerekliliklerine göre düzenlenmiş ve gelişmiştir. Millet sistemi din temelinde toplumu sınıflandırmıştır. Askerlik, vergi ve hukuk alanlarında modern bir yurttaşlıktan söz edilememektedir. Diplomatik baskılar sonucunda gayrimüslimlere verilen haklar yurttaşlık bağlamında değerlendirilmekten uzak eşitsizliklere neden olan gelişmelerdir. İttihat ve Terakki hükûmetleri de dahil olmak üzere eşit yurttaşlık temelinde ciddi bir program ve eylem olmamıştır. Türk Modernleşmesi ise özellikle kadın hakları konusunda sadece Osmanlı Batılılaşması değil dönemin dünyasına göre radikal haklar ve düzenlemeler getirerek tam anlamı ile modern yurttaş yaratmıştır. Eğitimin bütün ülkeye ve her kesime ulaştırılması ve askerlik süreci ile bu bilinç bütün halka aşılanmıştır. Cumhuriyet, ekonomik zorlukların kırsal devrimlerden alıkoymasına karşı Köy Enstitüleri ile devrimleri tüm ulus tabanına yaymaya çalışmıştır. Bir ulus devlet olarak yeni bir ulus yaratmak adına Cumhuriyet, yurttaşlığa çok önem vermiştir.

Tablo 4.1: Osmanlı Batılılaşması ve Türk Modernleşmesi Karşılaştırması

OSMANLI BATILILAŞMASI (İslahatçı Modernleşme-Devlet kurtarma amaçlı)					MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ	TÜRK MODERNLEŞMESİ (Radikal Modernleşme-Ulus inşası)			
	1774 Öncesi	1774-1839	1839-1907	1908-1918	1919-1922	1923-1946	1946-1959	1960-1979	1980-1983
Demokratikleşme	-Merkezi Mutlakiyet	-Merkezi Mutlakiyet - "Devlet" Kurumu	-Anayasacılık -Güçlü Bürokrasi	-Anayasal Meşrutiyet -Pretoryan Triumvirlik	-Meclis Hükümeti -Geniş Temsil Tabanı	-Otoriter Tek Parti Rejimi -Seçme Seçilme Kapsamı	-Çok Partili Demokrasi -Karşı Devrim Tartışmaları	-Demokratik Anayasa -Denetim Kurumları	-Kısıtlayıcı Anayasa -İstikrar Odaklı -İktidar Odaklı - Temsil Barajı
Yurttaşlık	-Millet Sistemi	-Millet Sistemi	-Kısmi Yurttaşlık -Kapsayıcı Millet Sistemi	-Anayasal Yurttaşlık (Dar Kapsamlı)	-Millet Sistemi (Dar Kapsamlı)	-Modern Yurttaş	-Modern Yurttaş	-Modern Yurttaş	-Modern Yurttaş
Sekülerlik	-Örfi-Dini Hukuk ikiliği	-Örfi-Dini Hukuk ikiliği	-Anayasal Hukuk -Kısmi Sekülerlik -Zorunlu askerlik	-Anayasal Hukuk -Kısmi Sekülerlik -Zorunlu askerlik -Kadın iş gücü	-Seküler Değil -Millet Söylemi	-Radikal Sekülerlik -Laiklik -Kadın hakları -Seçme Seçilme Kapsamı	-Popülist Politika -Karşı Devrim Tartışmaları	-Seküler -Laiklik	-Popülist Politika
Ordu Siyaset İlişkisi Bıçımı	Merkez ve Eyalet Ordusu İkiliği -İşyanlar	-Modern Ordu -Modern Kurumlar	-Etkin Ordu -Modern okul (Darbe ve Ordu içi siyaset)	-Pretoryanizm (Darbe ve Ordu içi siyaset)	-İç içe ilişki -Edilgen Ordu (Asker Vekil)	-Devlet Ordu Bütünleşmesi (Rejim muhafızı)	-Edilgen Ordu	-Etkin Ordu (Darbe, Pretoryanizm ve darbe denemeleri)	-Etkin Ordu (Darbe ve MGK) -Pretoryanizm Tartışması

Kaynak: Yazar tarafından dipnotta belirtilen¹⁵ kaynaklardan yararlanılarak oluşturulmuştur.

¹⁵ (Ahmad, 1996), (Akşin, 2008, 2008b, 2009), (Belge, 2012), (Börklüoğlu, 2018) (Heper, 2015) (Kahraman, 2012), (Karpas, 2010), (Keyder, 2017), (Kongar, 2012), (Kunt, 2009), (Ortaylı, 2012), (Timur, 1971) (İnalçık, 1988).

Osmanlı Batılılaşması ve Türk Modernleşmesi siyasal modernleşme bağlamında ana hatları ile karşılaştırıldığında büyük farklılıklar söz konusudur. Ordu siyaset ilişkisi açısından incelendiğinde ise askerliğin yapısı gereği bazı dönemler arasında paralellikler görülmektedir. Bunlardan en öne çıkanı 1908 Hareketi ve 27 Mayıs 1960 hareketidir. Sivillerin aydınların, halkın bir bölümünün ve askeri öğrencilerin çok önemli payı olan bu iki hareketin süreçleri ve sonuçları da benzerlik göstermiştir.

1908 Hareketi ve 27 Mayıs hareketi emir komuta zinciri olmadan subaylar tarafından gerçekleştirilmiştir. Askeri hiyerarşi gereği subaylar hareketin istikrarı adına rütbeli bir askeri hareketin başına geçirmiştir. 1908 Hareketinde bu kişi Mahmut Şevket Paşa, 27 Mayıs'ta ise Cemal Gürsel'dir. İki lider de hareketin içinde bulunmamıştır. Harekete meşruiyet kazandırmak için başa getirilmiştir. İki paşa da ordunun başına geldikten sonra ordunun siyasetten uzak durması gerektiğini söylemiştir. Karşılaştırmada değinilmesi gereken konu ise subay ihtilali olarak meydana gelen bu iki hareketin sonuçlarıdır. Özgürlükçü ve anayasa talepleri ile başlayan bu iki hareketin de sonuçları ordu içinde aşırı siyasallaşma, gruplaşma ve sürecin sonunda demokratik ortamın zarar görmesi ile sonuçlanmıştır. Emir komuta zinciri dışında gelişen bu hareket ordu içindeki askeri hiyerarşiyi ve devlet protokolünü alt-üst etmiştir. Bu hem orduda hem bürokraside kaosa neden olmuştur. 1908 ile başlayan kısa süreli özgürlük ortamı 1913'ten sonra yerini baskıcı bir ortama bırakmıştır. 27 Mayıs sonrasında da benzer bir demokratik ortam oluşmuştur. Ancak devamında ise 12 Mart muhtırası ve 12 Eylül darbesi ile kısıtlayıcı baskı dönemi başlamıştır. Ordu siyaset ilişkisinde ordunun hükûmete müdahalede bulunduğu dönemlerde müdahalenin emir komuta zinciri dışında olması sürecin demokratik kazanımlarının istikrarını önemli ölçüde tehdit etmiştir.

Dönemin şartları açısından paralellik kurulabilecek ancak sonuçları açısından zıtlıkları içeren bir diğer ara dönem karşılaştırması ise 1924 ve 1982 Anayasa'larının yapıldığı süreçlerdir. İki süreç de iç savaş ve kaos ortamını içermektedir. 12 Eylül'ün iç savaş koşullarını taşıdığı ancak darbe ile iç savaşın önüne geçildiği konusundaki görüşler ilgili bölümde belirtilmiştir. 1970'lerin sonunda sağcı ve solcu olarak genellenebilecek siyasi oluşumların şehir terörü; kırsalda ise radikal sol ve ayrılıkçı terör örgütlerinin eylemleri ile tüm ülkeye

yayılmıştır. 1919-1923 arasındaki süreçte de işgal kuvvetlerinin yerel destekçileri ve İstanbul hükûmeti olmak üzere TBMM'nin iki iç düşmanı mevcuttur. Bu iki kaos dönemi sonrasında ordu önderliğinde tekrar sağlanan devlet otoritesi yeni bir anayasa yapmıştır. İki anayasanın da asker ve asker kökenli kadronun denetimi altında yapıldığı göz önüne alınırsa terör dönemi sonrasında demokratik ve kişisel özgürlükler anlamında katı bir anayasa yapılması anlaşılır olmaktadır. Ancak 1924 yılında Cumhuriyet'in içinde bulunduğu ulusal ve uluslararası sosyo-politik ve ekonomik durum ile 1982'de Cumhuriyet'in bulunduğu sosyo-politik ve ekonomik durum birbirinden oldukça uzaktır. 1924'te Avrupa'da ve dünyada oldukça totaliter ve baskıcı rejimler, krallıklar devam etmekteyken yapılan 1924 Anayasası dönemine göre çağdaş bir anayasa iken 1982 Anayasası çağına göre oldukça anti-demokratiktir. 1982 Anayasası'nın 1961 Anayasası sonrasında yapıldığı göz önüne alınırsa ilerici bir anayasanın gerici bir nitelikte yeniden ele alındığı görülmektedir. 1924 Anayasası ise 1921 Anayasası'nda düşünülmesi bile mümkün olmayan bireysel haklar vermiştir. Bunlardan en önemlisi kadın haklarıdır. Bu anlamda 1924 Anayasası kaos ortamından sonra istikrar sağlarken bireysel ve hakları korumuştur. 1982 Anayasası ise kaos ortamından sonra istikrar sağlarken bireysel ve toplumsal hakları önemli ölçüde daraltmıştır.

Aşağıda diğer ara kesitlerin karşılaştırılması maddeler halinde tablolandırılmıştır:

Tablo 4.3: Osmanlı Batılılaşması ve Türk Modernleşmesi'nin Ordu Siyaset İlişkisi Bağlamında Dönemsel Olarak Karşılaştırılması¹⁶

Dönem	Ordunun Siyasal Modernleşmeye Etkisi			Eylemin Niteliği		Ordu İçi Gruplaşma	
	Demokratikleşme	Sekülerlik	Yurttaşlık	Yöntem	Kadro	Yapısal	Siyasal
1774 Öncesi	Gerici	Tutucu (-)	Tutucu	İşyan	Yeniçeri Sipahi	Merkez ve Eyalet Ordusu	Padişah
1774-1838	Gerici	Tutucu	Tutucu	İşyan-Darbe	Yeniçeri ve Paşa	Yeniçeri ve Modern Ordu	Yenilikçi ve Gelenekçi
1839-1907	İlerici	Tutucu (+)	İlerici	İşyan-Darbe	-Paşa -Subay -Öğrenci	Alaylı ve Mektepli	Gerici ve Meşrutiyetçi
1908-1918	-İlerici -Tutucu (+)	Tutucu (+)	İlerici	-İhtilal -Denetim -Darbe	Subay ve Öğrenci	Alaylı ve Mektepli	Gerici ve Meşrutiyetçi
1919-1922 (Ara Dönem)	İlerici	Tutucu (+)	Tutucu (+)	İç Savaş ve Savaş	Emir-Komuta	Yok	Yok
1923-1946	İlerici	İlerici	İlerici	Koruyucu	Emir-Komuta	Yok	Yok
1946-1959	İlerici	Tutucu	Tutucu	Koruyucu	Emir-Komuta	Yok	Yok
1960-1979	-İlerici -Tutucu (-)	Tutucu	-İlerici -Tutucu (-)	-İhtilal -Kalkışma -Muhtıra	-Subay -Subay/Öğrenci -Emir-Komuta	Generaller ve Subay/Öğrenci	*MBK -Radikaller -İlimliler *SKB *Albaylar Cuntası
1980-1983	Gerici	Tutucu (-)	Tutucu (-)	Darbe	Emir-Komuta	Yok	Yok

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 5 Türk siyasal modernleşmesinde ordu siyaset ilişkisinin birçok açıdan değerlendirilmesini içermektedir. Bu değerlendirmeler: ordunun siyasal modernleşmeye etkisi, ordunun siyasal eylemlerinin nitelikleri ve varsa o dönemde

¹⁶**İlerici:** Ordu Siyaset İlişkisinin Etkisi (OSİE) bu dönemde siyasal modernleşmeyi mevcut durumdan daha modern bir aşamaya taşımıştır. **Gerici:** OSİE bu dönemde siyasal modernleşmeyi mevcut durumdan daha gerici, modern olmayan bir aşamaya taşımıştır. **Tutucu:** OSİE bu dönemde siyasal modernleşme sürecinin mevcut durumunu korumuştur. **(+):** OSİE siyasal modernleşme sürecinde olumlu bir etki göstermiştir ancak bu etki anayasal, kurumsal ve toplumsal anlamda yenilik getirmemiştir. **(-):** OSİE siyasal modernleşme sürecinde olumsuz bir etki göstermiştir ancak bu etki anayasal, kurumsal ve toplumsal anlamda gerici bir uygulama getirmemiştir.

ordu içi siyasal gruplaşmaların niteliklerini açıklamaktadır. Ordunun siyasal modernleşmeye etkisi değerlendirilirken kullanılan gerici, tutucu ve ilerici nitelendirmeleri dönemin şartları göz önüne alınarak, bir önceki dönemle karşılaştırılarak kullanılmıştır.

Değerlendirmede kullanılan bir diğer nitelendirme aracı olarak (+) ve (-) işaretleri bu süreçte siyasal modernleşme anlamında kurumsal olarak ilerici ya da gerici bir değişim olmamakla beraber siyasal eylem ve söylemlerin niteliklerini belirtmek amacı ile kullanılmıştır. Örnek vermek gerekirse 1908-1918 döneminin sekülerlik olarak tutucu (+) olması ancak 1980-1983 döneminin tutucu (-) olması 1980-1983 döneminin sekülerlik olarak 1908-1918 döneminden daha geride olduğunu göstermemektedir. 1980-1983 dönemi kurumsal, anayasal olarak laik bir yapıdadır ancak bir önceki döneme göre siyasal olarak negatif bir eğilim kazanmıştır. Aynı şekilde 1908-1918 dönemi sekülerlik anlamında kendinden önceki dönemden yapısal, anayasal olarak keskin bir ayırım yaşamamıştır ancak siyasal eylem ve söylemler sekülerlik adına olumlu bir eğilim kazanmıştır.

Tabloda bir dönem aralığında birden çok değerlendirme olması dönem içindeki gelişmelerin değişken olduğunu göstermektedir. Örnek olarak 1960-1979 ve 1908-1918 dönemlerinde önce ilerici ardından tutucu ifadelerinin kullanılma nedeni büyük bir ilerici gelişmenin ardından aynı büyüklükte ve etkide olmasa da birtakım gerici uygulamalar olmasıdır. Gerici uygulamalar olmasına rağmen tutucu (+) ve tutucu (-) değerlendirilmelerinin yapılmasının nedeni bu uygulamaların rejim ya da tamamen bir anayasa değişikliği içermemesidir. 1908-1918 döneminde tutucu (+) dönem demokratik ortamın gerilemesi nedeniyle ilericiyi yıpratıcı bir tutuculuk olmakla birlikte (+) değer alma nedeni özellikle I. Dünya Savaşı sürecinde yapılan kadınların iş hayatına kabulü gibi kısıtlı ilerici düzenlemelerdir. 1960-1971 örneğindeyse 1961 Anayasası ve bireysel özgürlükler ilerici bir yapı özelliği kazandırmışken 1965-1974 arasında parça parça değiştirilen anayasa maddeleri ile kişisel hak ve özgürlükler (-) değer kazandırmıştır. Yeni bir anayasa, yeni bir rejim, yeni bir hükümet modeline geçilmediği için doğrudan gerici-ilerici değerlendirmesi yapılmamıştır.

SONUÇ

Osmanlı Batılılaşması ve Türk Modernleşmesinin ordu siyaset ilişkisi açısından dönemsel olarak karşılaştırıldığı bu çalışmada ordunun siyasete etkisinin demokratikleşme, sekülerlik ve yurttaşlık bağlamında sonuçları incelenmiştir. Çalışma günümüzde de tartışılmaya devam eden demokratikleşme, sekülerlik ve yurttaşlık kavramlarının Türk siyasal hayatındaki gelişimine tarihsel olarak geniş bir perspektiften bakabilme olanağını sağlamaktır. Çalışmanın amacı bu geniş perspektif içinde belirli zaman kesitlerinin karşılaştırılmasıyla ordu siyaset ilişkisinin siyasal modernleşme adına yaptığı etkiyi değerlendirmektir. Bunu yaparken ordunun siyasete etkisinin sürekli olumlanması ya da tam tersi sürekli olumsuzlanmasına karşı iki görüşe de cevap niteliğinde tezler sunulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin geçirdiği siyasal modernleşme süreci bölgedeki diğer birçok devletten daha zor koşullarda olmasına rağmen birçok konuda daha başarılı olmuştur. 20. Yüzyıl başında İran ve Rusya'da meydana gelen anayasal devrimleri birkaç yıl geriden takip eden Türk milleti günümüze gelindiğinde bu ülkelerden geride değildir. 2023 yılı itibarıyla birçok olumsuzluğa rağmen Türkiye Cumhuriyeti bu iki örnekten daha başarılıdır diyebiliriz. Bunun en önemli nedenlerinden birisi de elbette Türk ordusunun 19. Yüzyıldan beri sürdürdüğü çizgisidir.

Türk siyasal modernleşmesinin kendine özgü bir diğer yanı da işgal ve iç savaş koşullarında kendisini geliştirmiş olmasıdır. Bu nedenle ordunun siyasal modernleşmeye etkisi sürekli olarak devleti kurtarmak ve devleti korumak ekseninde olmuştur. Türk ordusunun bu endişelerle siyasete müdahalede bulunması askeri yönetimlerin geçici ve dünyadaki örneklerine göre kısa süreli olmasına neden olmuştur. Kısa süreli askeri yönetimlere rağmen bu sürede yapılan anayasalar ülkenin geleceğine önemli etkilerde bulunmuştur. Bu yüzden Türk modernleşmesinde ordu siyaset ilişkisini yalnızca hükûmet darbeleri üzerinden okumak yerine bu çalışmada olduğu gibi dönemler arası karşılaştırma yaparak okumak daha açıklayıcı olmaktadır. Ordunun siyasete müdahale etmesine neden olan toplumsal ortam ve müdahale sonrası meydana gelen toplumsal ortam arasındaki farklar her dönemde farklılık göstermiştir.

Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nde siyasal modernleşme anlamında ordunun belirli dönemlerde ilerici belirli dönemlerde gerici nitelikte müdahalelerde bulunmasının ortak nedeni devlet kavramına yüklenen anlamdır. Osmanlı Devleti'nde de Türkiye Cumhuriyeti'nde de ordunun siyasal müdahale gerekçesi devletin kurtarılması ve korunması temelinde gerekçelendirilmiştir. Yeniçeri isyanları da dahil olmak üzere isyan ve darbelerin gerekçeleri devletin sahiplendiği kurucu değerler üzerinden meşrulaştırılmak istenmiştir. Osmanlılarda bu durum adalet/şariat, cihat, halkın refahı gibi konular olmuştur. Cumhuriyet döneminde ise bu değerler demokrasi, laiklik ve devlet otoritesi şeklinde biçimlenmiştir. Devlet otoritesi kavramı Osmanlılardan farklı olarak Cumhuriyet döneminde ulus devlet olmanın getirdiği bir yükümlülüktür. Bu konuda cumhuriyet Osmanlılardan rejim olarak ayrılmakla beraber egemenlik nitelikleri üzerinden de ayrılmıştır. İlerici bir eğitimle yetişen ve kadrolaşan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin 12 Eylül 1980 Müdahalesine gerekçe olarak sunduğu devlet otoritesini tekrar tesis etme konusu devletin egemenliği ile doğrudan ilişkilidir. Bu müdahale sonrasında yapılan anayasanın siyasal modernleşmeye gerici bir etkide bulunmuştur. Ordunun bu nitelikte bir anayasa yapımına destek verme nedeni devletin devamlılığı ve egemenliğinin siyasal modernleşme hedeflerinden önde tutulmasıdır. Bu öncelik belirleme konusunda ordu siyaset ilişkisinde ordunun tarihsel ve yapısal özellikleri baskın olmuştur. Avrupa örneklerindeki gibi burjuva sınıfı etkisinde bir siyasal modernleşme süreci izlenemediği için devlet egemenliği siyasal modernleşmenin bir karşıtı değil aksine gerekliliği olarak algılanmıştır. Bu durumun değişkenlik gösterdiği nokta ordunun yaptığı müdahalenin hiyerarşik yapısı ile ortaya çıkmaktadır.

Emir komuta zinciri içinde yapılan müdahaleler devlet egemenliği ve otoritesini artırmak amaçlı yapılırken, demokratikleşme kavramı önemli ölçüde zarar görmüştür. Emir komuta zincirindeki müdahalelerde sekülerlik ve yurttaşlık doğrudan bir hedef olarak zarar görmese de bireysel hak ve özgürlükler anayasal güvenceye bağlı olduğu için orta-uzun vadede bu kavramlar da aşınmıştır. 12 Eylül 1980 sonrası yapılan anayasa ve öngörülen siyasal-toplumsal yapı bunun bir örneğidir. 12 Eylül kadar net bir şekilde olmasa da 12 Mart 1971 Muhtırası ve 1913 Babıali darbesi sonrası İttihat ve Terakki dönemleri benzer şekilde sonuçlanmıştır.

Emir komuta zinciri dışında subay cuntalarının sivillerle iş birliği içinde gerçekleştirdiği ihtilal niteliğindeki müdahaleler ise yapısı ve istekli bakımında demokratikleşme talepleri ağır basan müdahaleler olmuştur. Ordu gibi tamamen hiyerarşi üzerine kurulan bir yapıda bu hiyerarşiye karşı girişilen eylem başarıya ulaşsa da 1908 ve 1960 örneklerinde görüldüğü üzere istikrar sağlamakta yetersizdir. Hareketin başlangıcı zaten bu istikrarın bozulması üzerine olduğu için hareket başarıya ulaştıktan sonra izlenecek süreç kendisi ile çelişmek zorunda kalmıştır. Bu çelişki ordunun yapısı nedeniyle olmak zorundadır. Nitekim 1908 ve 1960 hareketleri subay ve öğrenci hareketleridir ancak başarıya ulaştıktan sonra bu hareketlerin başına mevcut düzenin generalleri getirilmiştir. Bu durumun başlıca nedeni hareket başarıya ulaştıktan sonra başka bir subay cuntasının karşı harekete veya daha radikal bir harekete geçmesini önlemek için hiyerarşik bir üst, bir lider, bir general ihtiyacıdır. Oysa bu durum sivil demokrasinin ruhuna ve işleyişine aykırıdır. Nitekim her iki örnekte de özgürlükçü olarak başlayan hareketler ordu içi gruplaşma, ordu içi çatışma ve son olarak da daha baskıcı bir siyasal ortamla sonuçlanmıştır. 1908 hareketi orduda İttihatçı, İtilafçı ayırımına neden olmuş ordu içinde Halaskar Zabitan grubu kurulmuştur. 1960 hareketi orduda radikaller ve ılımlılar ayırımına neden olmuş, 14'ler ayrımı, MBK, SBK, Albaylar Cuntası gibi birden çok grubun kurulmasına neden olmuştur.

Ordu siyaset ilişkisinin demokratikleşme anlamında çelişkisi bu iki örnekte verildiği üzere ordu kurumunun yapısı ile ilişkilidir. Çalışmanın ikinci bölümünde ordu siyaset ilişkisinin tarihsel boyutu açıklanırken bu durumun nedenlerinden bahsedilmiştir. Ordunun modern öncesi ve modernleşen toplumlarda siyasi olarak güçlü bir etki oluşturabilmesi toplumdaki en disiplinli örgütlenme olması nedeniyledir. Modern ordular ve askeri devrim sonucunda ordular bu örgütlenmeye bilimsel ve fikişel özellikler de ekleyerek geç modernleşen ülkelerde önemli bir siyasi aktör olmuştur. Türk siyasal modernleşmesinin savaşlar ve işgaller döneminde başlamış olması nedeniyle ordu siyaset ilişkisinin bu nitelikleri Türk siyasal hayatında bir çarpan etkisi ile etkisini daha sert göstermiştir. Sivil toplum ve bürokrasiden çok daha önce modern eğitimle tanışan askeri kadro Türk siyasal modernleşmesi adına başlangıçta oldukça önemli bir ivme ve avantaj kazandırmıştır.

Ordunun aldığı bu eğitim sonucunda kendinde gördüğü sorumluluklar siyasal gelişmelere göre dönüşüm geçirmiştir. Ordunun 1900'lerde devleti kurtarma görevi 1930'larda rejimi korumak, 1960'larda ise aksadığı düşünülen devrimlerin sürekliliğini sağlamak olmuştur. 1970'lere gelindiğinde ise ordunun 1900'lerdeki devleti kurtarma görevi dönüşüme uğrayarak devlet egemenliği ve otoritesini kurtarmak şeklini almıştır. Ordu siyaset ilişkisinin dönemler üzerinden karşılaştırılmasını gerektiren en önemli konu da işte değişen bu kavramlardır.

Türk siyasal modernleşmesinde devleti kurtarmak, devletin egemenliği, rejimi korumak ve devrimlerin sürekliliğini sağlamak gibi kavramlar 1980'lerin neo-liberal dünyasına gelirken dönüşen ya da dönüştürülen kavramlar olmuşlardır. Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin hem askeri hem siyasi olarak Batı bloğunda yer alması bu kavramların dönüşümünde aldığı yeni şeklin belirlenmesinde etkili olmuştur. Çalışmada demokratikleşme, sekülerlik ve yurttaşlık olarak üç temel maddede ele aldığımız siyasal modernleşme kavramları da bu dönüşümden etkilenmiştir. Bu etkilerin izini 1983 sonrası Türkiye'deki yeni siyasal dönemde görmekle beraber 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra dünyada da bu yeni dönemin etkileri daha belirgin bir hale gelmiştir.

Henüz genç bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nin 100 yıllık kısa tarihinde birçok önemli siyasi gelişme yaşanmıştır. Olumlu ve olumsuz olarak bu gelişmelerin birçoğuna ordu etki etmiştir. Olumlu ve olumsuz olarak değerlendirmek için dönemin şartlarını göz önüne alarak karşılaştırmak gereklidir. Farklı dönemlerin benzer şartlarında aynı uygulamalar farklı sonuçlar verebilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal modernleşmesinin geleceği adına bu dönemlerin siyasiler ve sivil toplum tarafından dikkatli bir şekilde analiz edilmesi ve gerekli siyasal sorumluluğun benimsenmesi gerekmektedir. Dünyada birçok ekonomik ve siyasi krizin yaşandığı bu dönemde ordu siyaset ilişkisinin önemi uzun yıllar sürmeye devam edecektir. Türk siyasal modernleşmesinin tarihsel birikimi, ordu ve siyaset ilişkisinin önemini koruduğu bu küresel ortamda Türkiye Cumhuriyeti'nin başvuracağı en önemli kaynaklardan birisidir.

KAYNAKÇA

- Acar, M. (2022, Ocak 22). Adam Smith ve Milletlerin Zenginliği: Görünmez El, Homo-Economicus, Neomerkantilizm, Serbest Ticaret, Vesaire... *Fikir Coğrafiyası*. (A. Tekşen, Dü.) Haziran 18, 2023 tarihinde <https://fikircografiyasi.com/makale/adam-smith-ve-milletlerin-zenginligi-gorunmez-el-homo-economicus-neomerkantilizm-serbest> adresinden alındı
- Adelman, M. (2000). No Way Out: Divorce-Related Violence in Israel. *Violence Against Women*, 6(11), 1223-1254.
- Afyoncu, E. (2009a, Nisan 4). Abdulhamit ile İttihat Terakki arasındaki bağlantı nedir? *Tarihin Arka Odası*. (M. Bardakçı, Dü.) İstanbul: Habertürk TV. Temmuz 22, 2023 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=DdYgGYyXhbg> adresinden alındı
- Afyoncu, E. (2009b, Nisan 25). İttihat ve Terakki döneminde paşalar nasıl bir yol izledi? *Tarihin Arka Odası*. İstanbul: Habertürk TV. Temmuz 14, 2023 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=OIlvvA5rMps> adresinden alındı
- Afyoncu, E. (2021, Aralık 7). Şark meselesi özünde nedir? *Teke Tek Bilim*. İstanbul: Habertürk TV. Mart 23, 2023 tarihinde https://www.youtube.com/watch?v=1Hp7pkV_Mn0 adresinden alındı
- Afyoncu, E., Önal, A., & Demir, U. (2016). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyanlar ve Darbeler* (5. b.). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Ağaoğulları, M. A. (2015). Dünyevi İktidara Doğru. M. A. Ağaoğulları içinde, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler* (6. b., s. 263-289). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ağaoğulları, M. A. (2015). Niccolo Machiavelli: Prens in İktidarından Devlete. M. A. Ağaoğulları içinde, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler* (s. 319-341). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ağaoğulları, M. A. (2015). Roma'nın Yıkılışı ve Orta Çağ. M. A. Ağaoğulları (Dü.) içinde, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler* (6. b., s. 222-225). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ahmad, F. (1996). *İttihatçılıktan Kemalizme* (3. b.). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ahrons, C. R. (2018). The binuclear family. *Alternative Lifestyles*, 2(4), 499-515.
- Akad, M. T. (2009). Bir Savaş Nasıl Kaybedilir? Selçuklu, Osmanlı Tarihinde Askeri Hatalar. İstanbul: Kitap Yayınevi.

- Akad, M. T. (2022, Eylül-Kasım). Büyük Taarruz. (G. Sungurtekin, Dü.) *History Of War*, s. 20-27.
- Akalın, C. (2000). Askerler ve Dış Güçler “Amerikan Belgeleriyle 27 Mayıs Olayı”. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Akdağ, M. (1963). *Celali İsyanları (1550-1603)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Akdağ, M. (1995). Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyanları". İstanbul: Cem Yayınevi.
- Akıncı, A. (2012, Aralık). Modern Ulus Devletlerin Doğuşu. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(34), 61-70. Ekim 15, 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/55815> adresinden alındı
- Akkağıt, Ş. F. (2022, Nisan 30). Aristoteles'te İnsan Kavramı. (S. Kanat, Dü.) *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(42), 124-151. Haziran 18, 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2062067> adresinden alındı
- Akşin, S. (2008). Siyasal Tarih (1908-1923). S. Akşin (Dü.) içinde, *Çağdaş Türkiye 1908-1980* (s. 27-122). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Akşin, S. (2008b). Siyasal Tarih (1950-1960). S. Akşin içinde, *Çağdaş Türkiye 1908-1980* (s. 215-223). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Akşin, S. (2008c). Önsöz. S. Akşin içinde, *Bugünkü Türkiye (1980-2003)* (s. 9-20). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Akşin, S. (2009). Siyasal Tarih (1789-1908). S. Akşin içinde, *Türkiye Tarihi - Osmanlı Devleti 1600-1908* (s. 77-187). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Akşin, S. (2017). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki* (8. b.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Aktürk, Ş. (2013). Vaka Analizi. A. Çarkoğlu (Dü.) içinde, *Uluslararası İlişkilerde Araştırma Yöntemleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları. Ağustos 2023 tarihinde <https://anabilgi.anadolu.edu.tr/?contentId=15917> adresinden alındı
- Akyürek, S., Koydemir, S., Atalay, E., & Bıçaksız, A. (2014). *Sivil-Asker İlişkileri ve Ordu-Toplum Mesafesi*. Ankara: Bilgesam Yayınları.
- Akyürek, S., Koydemir, S., Atalay, E., & Bıçaksız, A. (2014). *Sivil-Asker İlişkileri ve Ordu-Toplum Mesafesi*. Ankara: Bilgesam Yayınları.

- Alabarda, Y. (2016, Aralık 1). Demokratik Sivil-Asker İlişkileri Kapsamında TSK'nın Dönüşümü. *Liberal Düşünce Dergisi*, s. 5-18. Temmuz 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/liberal/issue/48154/609210> adresinden alındı
- Alatlı, A. (2019). "America the Beautiful" Fesüphanallah! Nasihatname 1. İstanbul: Turkuvaz Medya Grubu.
- Altun, F. (2022). Modernleşme. M. A. Saraç (Dü.) içinde, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* (Cilt 3, s. 113-115). Ankara: TÜBİTAK Bilim Yayınları. Nisan 11, 2023 tarihinde <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/modernlesme> adresinden alındı
- Ansiklopedisi, H. (2023, Haziran 2). *I. Dünya Savaşı: Sonuç*. Holokost Ansiklopedisi: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/world-war-i-aftermath> adresinden alındı
- Arslan, R. (2008). Laik Türkiye Cumhuriyeti, Ordu ve Burjuva Sınıfı. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, s. 33-44. Ağustos 10, 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/287419> adresinden alındı
- Arslan, Z. (2010, Ağustos). Osmanlı'da Toplumsal Örgütlenmeye Geçiş ve Cemiyetleşme Faaliyetleri. *Türk Yurdu Dergisi*(276). Temmuz 16, 2023 tarihinde <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=2030> adresinden alındı
- Aslan, S. (2021, Haziran 1). Yeniçeri Ocağı'nın Temeli: Devşirme Usulü*. (İ. Çerberlitaş, Dü.) *Turkish Business Journal*, 2(3), 1-10.
- Aslıtürk, G. E., & Dikyar, C. (2017). Mezopotamya-Orta Asya ve Anadolu Ekseninde İlkel Toplumlardan Selçuklulara Anaerkil Kültür. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(5), 589-620.
- Atatürk, M. K. (1935, Mayıs 9). CHP 4. Kurultayı Açılış Konuşması. *T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı*. Ankara. Haziran 13, 2023 tarihinde <https://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/cumhuriyet-halk-partisi-dorduncu-buyuk-kurultayini-acarken> adresinden alındı
- Aydemir, Ş. S. (2011). *Tek Adam* (16 b.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydın, R. (2018, Mart 1). Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 6(1), 229-256.

- Aydoğuş, İ. (2022). Kapitalizm. M. A. Saraç (Dü.) içinde, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* (Cilt 2, s. 334). Ankara: TÜBİTAK Bilim Yayınları. Nisan 11, 2023 tarihinde <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/kapitalizm> adresinden alındı
- Aydüz, S. (1998, Aralık). XIV.-XVI. Asırlarda, Avrupa Ateşli Silah Teknolojisinin Osmanlılara Aktarılmasında Rol Oynayan Avrupalı Teknisyenler (Tâife-i Efrenciyân). *Belleten*, 62(235), 779-830.
- Bakanlığı, M. S. (1999). *Osmanlı Ordu Teşkilatı*. (C. Eroğlu, H. Yarar, & G. Demiröz, Dü) Ankara: Milli Savunma Bakanlığı.
- Bakanlığı, T. M. (tarih yok). *Osmanlı Ordu Teşkilatı*. Ankara.
- Bardakçı, M. (2009a, Ocak 2). Abdülhamid nasıl bir padişahı, Abdülhamid'in ilan ettiği Kânûn-ı Esâsî nedir? *Tarihin Arka Odası*. (M. Bardakçı, Dü.) İstanbul: Habertürk TV. Temmuz 12, 2023 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=nNuPrTZFWcE> adresinden alındı
- Bardakçı, M. (2009b, Nisan 25). İttihat ve Terakki döneminde paşalar nasıl bir yol izledi? *Tarihin Arka Odası*. İstanbul: Habertürk TV. Temmuz 14, 2023 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=OIlvvA5rMps> adresinden alındı
- Bardakçı, M. (2010, Nisan 17). 31 Mart Olayı. *Tarihin Arka Odası*. (M. Bardakçı, Dü.) İstanbul: Habertürk TV. Temmuz 12, 2023 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=SIc9kUUzXwo> adresinden alındı
- Başar, F. (1995, Haziran 28). *Ertuğrul Gazi*. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi) 2023 tarihinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ertugrul-gazi> adresinden alındı
- Başaran, V., & Demir, R. (2019). Askeri Devrim ve Türk Modernleşmesine Etkisi. (A. Uzun, Dü.) *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*(77-Bilim Tarihi ve Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı), 263-280.
- Başkanlığı, T. Y. (2018). *Yargıtay Hakkında*. T.C. Yargıtay Başkanlığı: <https://www.yargitay.gov.tr/150/tarihce.html> adresinden alındı
- Bayram, A. K. (2022). İktidar. Y. Saraç (Dü.) içinde, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* (Cilt 2, s. 217-220). Ankara: TÜBİTAK Bilim Yayınları. Mayıs 20, 2023 tarihinde <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/iktidar> adresinden alındı

- Bekçi, İ., Apalı, A., & Çulcu, T. (2021, Aralık 31). Türk Devletlerinde Vergi Anlayışı ve Uygulamalarının Biçimsel ve Yapısal Karakteri. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 212-222. https://www.researchgate.net/publication/360426482_TURK_DEVLETLE_RINDE_VERGI_ANLAYIS_VE_UYGULAMALARININ_BICIMSEL_VE_YAPISAL_KARAKTERI adresinden alındı
- Belge, M. (2012). *Militarist Modernleşme Almanya, Japonya ve Türkiye* (2. b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berker, F. (2009, Ocak 14). *TÜSİAD, Ecevit Hükümeti'ni nasıl devirdi?* Temmuz 29, 2023 tarihinde T24: <https://t24.com.tr/haber/tusiad-ecevit-hukumetini-nasil-devirdi,24648> adresinden alındı
- Berktaş, F. (2011). *Politikanın Çağrısı*. İstanbul: (Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Beşirli, M. (2010, Şubat 26). Sultan Abdülaziz'den Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı Donanması. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 11(25), 243-274. Temmuz 15, 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunitaed/issue/2864/39126> adresinden alındı
- Beydilli, K. (2019). Mustafa III. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Cilt 31, s. 280-283). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 2023 tarihinde alındı
- Bıçakçı, S. (2014). NATO'nun Gelişen Tehdit Algısı: 21.Yüzyılda Siber Güvenlik. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 10(40), 101-130. Haziran 2, 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/540269> adresinden alındı
- Birand, M. A. (1991). Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu. 32. *Gün*. (M. A. Birand, C. Dünder, & B. Çaplı, Dü) İstanbul: 32. Gün. Temmuz 2023 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=WFMoNxZtKr0> adresinden alındı
- Birand, M. A. (1994). Kenan Evren ve Bülent Ecevit. *Çapraz Ateş*. İstanbul: 32. Gün . Ağustos 1, 2023 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=I2NrGY0GGWc> adresinden alındı
- Birand, M. A. (1998). 12 Eylül. 32. *Gün*. (M. Ünlü, Dü.) İstanbul. 2023 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=gaQdFEdyDSU&list=PLqMkws7A7Vvn2XcHZQiEQdq6WLUBfWaJZ&index=1> adresinden alındı
- Birand, M. A. (1998). Terzi Fikri ve Fatsa Komünü. 32. *Gün*. (M. Ünlü, Dü.) İstanbul. Ağustos 1, 2023 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=of2WW63Pj3g> adresinden alındı

- (1994, Nisan). 12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi. 32. *Gün*. (M. A. Birand, C. Dündar, & B. Çaplı, Düzenleyenler) İstanbul: 32. Gün. Temmuz 2023 tarihinde https://www.youtube.com/watch?v=UcCKCx5G0dM&list=PL19EshdPt3R_Xfdh4JQG9Sc13bnWgNgwP&index=1 adresinden alındı
- Birbudak, T. S. (2018, Nisan). 1853-1856 Kırım Harbi'nde Osmanlı - Avusturya İlişkileri. *Belleten*, 82(293), 241-264.
- Boratav, K. (2006). *Türkiye'de Devletçilik*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Börklüoğlu, L. (2018). Erken Cumhuriyetten Çok Partili Hayata Geçişte Türkiye'de Asker ve İdeoloji (1. b.). İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Buxton, C. (1909). *Turkey in Revolution*. Londra: Unwin.
- Canatan, K., & Yıldırım, E. (2019). *Aile Sosyolojisi*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Cansever, N., & Kiriş, H. M. (2015, Eylül 11). Türkiye'de Ordu-Siyaset İlişkileri Çerçevesinde AK Parti-TSK Etkileşimine Bakış. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(3), 361-384. Mayıs 4, 2023 tarihinde <https://iibfdergi.sdu.edu.tr/assets/uploads/sites/352/files/yil-2015-cilt-20-sayi-3-yazi-19-11092015.pdf> adresinden alındı
- Capra, F. (2014). *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası* (3. b.). (M. Armağan, Çev.) İstanbul: İnsan Yayınları.
- Coşkun, A. (2022, Nisan 23). *İlk Meclis ve savaşta demokrasi*. Cumhuriyet: <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/alev-coskun/ilk-meclis-ve-savasta-demokrasi-1928840> adresinden alındı
- Coşkun, A. (2023, Ocak 15). *Cumhuriyet'in kurucusu Atatürk, askerin siyasetten uzak durmasını istemişti: Askerler ve Siyaset*. Temmuz 29, 2023 tarihinde Cumhuriyet: <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/alev-coskun/cumhuriyetin-kurucusu-ataturk-askerin-siyasetten-uzak-durmasini-istemisti-askerler-ve-siyaset-2021643> adresinden alındı
- Çavuş, R. (2015, Nisan 14). Firzovik Toplantılarının Meşruriyetin İlanına Katkısı. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5), 65-72.
- Çelik, M. M. (2020, Temmuz 21). Kapanmamış bir cinayet dosyası: Cemal Paşa suikastı. *İndepented Türkçe*. İstanbul: The Independentturkish. Temmuz 12, 2023 tarihinde <https://www.indyuturk.com/node/214486/kültür/kapanmamış-bir-cinayet-dosyası-cemal-paşa-suikastı> adresinden alındı

- Çeliker, H. (2008, Eylül 1). İslam Hukuku'nda Devlet Başkanlığı. (S. Aydın, Dü.) *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26(26-27), 521-298. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/omuifd/issue/20294/215411> adresinden alındı
- Çelikpala, M. (2022). Savaş. Y. Saraç (Dü.) içinde, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* (Cilt 4, s. 23). Ankara: TÜBİTAK Bilim Yayınları. Mayıs 20, 2023 tarihinde <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/savas> adresinden alındı
- Çeştepe, H., Başhan, A., & Gür, F. (2021). Filyos Çalıştay Yatırım, Üretim ve İstihdam. Zonguldak: ZBEÜ Yayınları. 06 10, 2021 tarihinde <https://cdn3.beun.edu.tr/w3/938473329e89f06f6849a4e48f5d2d39/filyoscalistay2021compressed.pdf> adresinden alındı
- Çiğdem, A. (2016). Türk Batılılaşması'nı Açıklayıcı Bir Kavram: Türk Başkalığı: Batılılaşma, Modernite ve Modernizasyon. U. Kocabaşoğlu, vd., & U. Kocabaşoğlu (Dü.) içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Modernleşme ve Batıcılık* (Cilt 3., s. 68-81). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çilingir, L. (2022). Aydınlanma. M. A. Saraç (Dü.) içinde, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* (Cilt 1, s. 98). Ankara: TÜBİTAK Bilim Yayınları. Nisan 11, 2023 tarihinde <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/aydinlanma> adresinden alındı
- Çomak, H., & Sağiroğlu, N. (2017). Türk Siyasal Hayatında Hukuk Devletin Kurumlarına ve Anaysal Sisteme Yönelik Girişimler . İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Çuhaoğlu, M. (2016). Modernleşme, Batılılaşma ve Türk Solu. T. Bora, & M. Gültekingil (Dü) içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 3* (Cilt 3, s. 170-174). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirdağ, M. F. (2017). Anatanrıça İkonografisi ve Anaerkillik . *Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 6-18.
- Demirkent, I. (2022). *Kayser*. Haziran 30, 2023 tarihinde Türkiye Diyanet Vakfı: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kayser> adresinden alındı
- Deniz, O. (2018). *Parola: Harbiyeli Aldanmaz* (4. b.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Deniz, O. (2018). *Parola: Harbiyeli Aldanmaz*. (Y. Bradley, Dü.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Diamond, J. (2004). *Tüfek, Mikrop ve Çelik* (14. b.). (Ü. İnce, Çev.) Ankara: TÜBİTAK.

- Divitçioğlu, S. (1981). *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu*. Kırklareli: Sermet Matbaası.
- Doğan, İ. (2009). *Dünden Bugüne Türk Ailesi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Dökmen, Z. Y. (2015). *Toplumsal Cinsiyet Sosyal Psikolojik Açıklamalar*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Duman, M. Z. (2019, Nisan 26). Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkileri ve Askeri Darbelerin İdeolojik Kökenleri. *İnsan ve İnsan*, 6(20), 145 - 164.
- Eker, S. (2015, Eylül 18). Savaş Olgusunun Dönüşümü: Yeni Savaşlar ve Suriye Krizi Örneği. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 2(1), 31-66. Ağustos 10, 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/159014> adresinden alındı
- Ekinci, E. B. (2022). Lale Devri... Zevk ve Safa mı? Medeniyetin Zirvesi mi? Prof. Dr. Ekrem Buğra Ekinci. Temmuz 7, 2023 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=BMt45Raen7o> adresinden alındı
- Eldem, T. (2020, Aralık 23). Bir Alt-Alan ve Yöntem Olarak Karşılaştırmalı Siyaset. *Liberal Düşünce Dergisi*(100), 37-68.
- Engin, R. (2023, Mart). Duraklama ve Gerileme Dönemi Osmanlı Siyasetnamelerinde Devletin Hazinesine İlişkin Tespitler. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(1), 83-99.
- Ercan, Y. (1986, Aralık). Devşirme Sorunu, Devşirmenin Anadolu ve Balkanlardaki Türkleşme ve İslamlaşmaya Etkisi. *Belleten*, 50(198), 679-726.
- Erdem, E. (2006, Mart 1). Osmanlı Para Sistemi ve Tağış Politikası:Dönemsel Bir Analiz. (E. A. İnan, & Ü. Ünsal, Dü) *Bankacılar Dergisi*(56), 10-28. https://www.tbb.org.tr/Dosyalar/Arastirma_ve_Raporlar/osmanli_para_sistemi.pdf adresinden alındı
- Erdem, S. (2019). Geçmişten Günümüze Dada Hareketi ve Modern Tasarım Sanatına Etkisi. *Sanat ve Tasarım Dergisi*(24), 127-141. Haziran 2, 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/902986> adresinden alındı
- Erdinç, E. Ş. (2008, Aralık 28). Teke Tek - 28 Aralık 2008. *Teke Tek*. (F. Altaylı, Dü.) İstanbul: Habertürk TV. Temmuz 18, 2023 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=4dC0oYjXDyU> adresinden alındı

- Erdinç, E. Ş. (2009, Ocak 2). Abdülhamid nasıl bir padişahı, Abdülhamid'in ilan ettiği Kânûn-ı Esâsî nedir? *Tarihin Arka Odası*. (M. Bardakçı, Dü.) İstanbul: Habertürk TV. Temmuz 13, 2023 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=nNuPrTZFWcE> adresinden alındı
- Erdinç, E. Ş. (2010, Nisan 17). 31 Mart Olayı. *Tarihin Arka Odası*. (M. Bardakçı, Dü.) İstanbul: Habertürk TV. Temmuz 11, 2023 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=SIc9kUUzXwo> adresinden alındı
- Ergin, O. N. (1943). *Türkiye Maarif Tarihi*. İstanbul: Osmanbey Matbaası.
- Ertürk, E. (2019, Nisan 30). Kilise, Faiz, Kapitalizm: Günahtan Meşruiyete Sancılı Bir Geçişin Anatomisi. (O. Yıldız, Dü.) *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 8(20), 108-134.
- Esgün, İ. U. (1999, Şubat 1). Makro İktidar, Mikro İktidar ve Hukuk. *Birikim Dergisi*(118), 25-36. Mart 13, 2023 tarihinde <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-118-subat-1999/2312/makro-iktidar-mikro-iktidar-ve-hukuk/5341> adresinden alındı
- Feinstein, Y. (2023, Ekim 11). *nation-state*. Britannica: <https://www.britannica.com/topic/nation-state> adresinden alındı
- Gencer, F. (2015). Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın Osmanlı-İngiliz ilişkilerine Yansımaları. *Tarih Araştırmaları Dergisi*(58), 629-650.
- Gençoğlu, M. (2011). 1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma . *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , s. 29-50. Temmuz 14, 2023 tarihinde [https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/254071#:~:text=1871%20Nizamnâmesi%20mülkî%20memurlarının%20yetki,1289%3A%20625-651\).](https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/254071#:~:text=1871%20Nizamnâmesi%20mülkî%20memurlarının%20yetki,1289%3A%20625-651).) adresinden alındı
- Georgeon, F. (2020). *Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930* (5. b.). (A. Berktaş, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Giddens, A. (1994). *Modernliğin Sonuçları* (1. b.). (E. Kuşdil, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (2008). *Ulus Devlet ve Şiddet* (2. b.). (C. Atay, Çev.) İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Giddens, A., & Sutton, P. W. (2017). *Sosyoloji*. (M. Şenol, & vd., Çev.) İstanbul: Kırmızı Yayınları.

- Gökbayır, S. (2012, Aralık 1). Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 Seçimleri Siyasi Programı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 61-96. Temmuz 5, 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jiss/issue/25909/273060> adresinden alındı
- Göl, H. (2021, Mart 16). Belgelerle Mahmut Şevket Paşa Suikastı. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 7(1), 334-362.
- Gülboy, B. S. (2009, Mart 1). Birinci Dünya Savaşı'nın Erken Döneminde İngiltere'nin Stratejik Yaklaşımının Belirlenmesi: Çanakkale'ye Harekât Kararının Alınmasının İngiltere'nin Stratejik Yaklaşımının Ve Savaş Hedeflerinin Saptanması İle İlişkisi. (D. Karabacak, Dü.) *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 5(9), 51-88. Haziran 18, 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/guvenlikstrjtj/issue/7534/99202> adresinden alındı
- Günay, E. (2020, Eylül 3). Modern Çağ Toplamlarının Geleneksel Sosyal Statüleri, Yeni Doğan Ekonomik Sınıfları ile Modern Çağın Ekonomik Kurumları, Yeni Sosyal ve Ekonomik Düzeni. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 827-840. Mayıs 31, 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/881172> adresinden alındı
- Gündüz, A. (2020, Haziran 30). Ortaçağ'da Avrupa Feodal Kenti ve Osmanlı Kenti. (M. İ. Yenilmez, Dü.) *Izmir Democracy University Social Sciences Journal*, 3(1), 42-57. Haziran 18, 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1179457> adresinden alındı
- Güneş, İ. (1992, Ağustos). 1912 Seçimleri ve Eskişehir'de Meydana Gelen Olaylar. *Bellekten*, 56(216), 459-482.
- Gür, A. (2022, Ekim). Dünya Tarihinden 5 Büyük Skandal. (D. Kaynak, Dü.) *Tarih*(95), 42-53.
- Gürel, N. (2007, Nisan 17). 115. tur: 12 Eylül darbesi. Milliyet: <https://web.archive.org/web/20140209013049/http://www.milliyet.com.tr/2007/04/17/yazar/gureli.html> adresinden alındı
- Gürkan, E. S. (2020, Kasım 20). Soğuk Savaş. *Bunu da mı Bilmiyorsun?* . (B. Üçüncü, Derleyici) İstanbul: Pena. Haziran 17, 2023 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=M8azLVqwJ24&t=1812s> adresinden alındı
- Gürkan, E. S. (2020b, Haziran 5). Savaş Tarihi - Olmaz Öyle Saçma Tarih - Emrah Safa Gürkan - B30. (İ. Canikligil, & M. Seven, Röportajı Yapanlar) İstanbul: FluTv. Mayıs 25, 2023 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=0BjlyOQEX8A> adresinden alındı

- Gürkan, E. S. (2020c, Haziran 19). Kölelik - Olmaz Öyle Saçma Tarih - Emrah Safa Gürkan - B31. (İ. Canıklıgil, Röportaj Yapan) İstanbul: FluTv. Mayıs 25, 2023 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=eiEkrvSNxdo> adresinden alındı
- Gürkan, E. S. (2023, Haziran 10). Kurtuluş Savaşı'nı yaratan nesil nasıl ortaya çıktı? . *Gerçek Fikri Ne?* (E. Eğilmez, Röportaj Yapan) İstanbul: Habertürk TV. Haziran 18, 2023 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=gt3fZIVWVKw> adresinden alındı
- Gürsaka, G. (2005). "Erken Modern Dönem Avrupası'nda Askeri Devrim" Tartışması Üzerine Bir Rehber. (G. Yıldız, Dü.) *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 1(2), 113-127. Mayıs 30, 2023 tarihinde https://gsd.msu.edu.tr/Content/sayilar/dokuman/GSD_2/GSD_2_Art_6_122005.pdf adresinden alındı
- Habermas, J. (1990, Eylül-Ekim 1). *Modernlik: Tamamlanmamış Bir Proje/Postmodernizm*. (G. Naliş, D. Sabuncuoğlu, & D. Erksan, Çev.) İstanbul: Kıyı Yayınları.
- Hacı, G. (2011, Nisan 19). *Atatürk bile seçim dışı kalma tehlikesi yaşadı*. NTV: <https://www.ntv.com.tr/turkiye/ataturk-bile-secim-disi-kalma-tehlikesi-yasadi,VVH5W-sBeUeLwiDBymczhQ> adresinden alındı
- Heper, M. (2015). *Türkiye'de Devlet Geleneği* (5. b.). (N. Soyarık, Çev.) Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Hilav, S. (1965, Mart 1). Asya-Tipi Üretim Biçimi Üzerine. *Eylem*, 2(13), 1-8.
- Hobbes, T. (1992). *Leviathan* (6. b.). (S. Lim, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İnalcık, H. (1988, Kasım). Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi. *Belleten*, 52(204), 985-992.
- İnalcık, H. (2000). *The Rise Of Ottoman Empire*.
- İnalcık, H., & Seyitdanlıoğlu, M. (2019). *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* (8. b.). (E. Yalçın, Dü.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnsel, A., & Bayramoğlu, A. (tarih yok). *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu*. Birikim Yayınları.
- Işık, O., & Pınarcıoğlu, M. M. (2011). *Nöbetleşe Yoksulluk Sultanbeyli Örneği*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Işık, Z. (2017, Nisan 1). 19. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Tarikatların Devlet Otoritesi Karşısındaki Tutumları. *Belleten*, 81(290), 191-226.
- İşli, E. N. (2023, Nisan"). Seçimlere Damga Vuran Unutulmaz Bir Sembol. *Tarih*(100), 32-42.
- Jastrzembski, F. (2021, Aralık). Plevne Savunması. *All About History*, s. 92-95.
- Kaan, O. (2019, Eylül 27). Türk Siyasi Tarihin'de Jön Türk Kongreleri. *Econharran*, 3(4), 1-19. Temmuz 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/817828> adresinden alındı
- Kahraman, H. B. (2008). *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi 1*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kahraman, H. B. (2012). *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-2 1920-1960* (2. b.). İstanbul : Agora Kitaplığı.
- Kansu, A. (2017). *1908 Devrimi* (8. b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kansu, I. (2021, Haziran 5). *Cevdet Sunay'ın Alternatif Çocukları*. Cumhuriyet: <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/isik-kansu/cevdet-sunayin-alternatif-cocuklari-1841930> adresinden alındı
- Kara, M. A. (2020, Mayıs 24). *Atatürk'ün o çıkışının altında ne vardı*. Odatv: <https://www.odatv4.com/yazarlar/m-ayhan-kara/ataturkun-o-cikisinin-altinda-ne-var-di-24052035-184552> adresinden alındı
- Karaduman, İ. C. (2020). Thomas Hobbes ve Leviathan'ı Üzerine Bir İnceleme: Yönetim Bilimi'ni İçeriye Almak. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, s. 114-137. Nisan 7, 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1108491> adresinden alındı
- Karakoç, E. (2023, Mart 19). *Gündem, Etrüskler, Roma Ordusu ve Tarih Sohbetleri* - 59. Mayıs 25, 2023 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=eX7Cw7opYh4> adresinden alındı
- Karakoç, E., & Yılmaz, B. (2020, Ağustos). Askeri Güç ve Teknolojik Dönüşüm. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(72), 229-241. Mayıs 30, 2023 tarihinde <https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/military-power-and-technological-transformation.pdf> adresinden alındı
- Karpat, K. (2010). *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*. (G. Ayas, Çev.) İstanbul: Timaş.

- Kasaba, R. (Dü.). (2016). *Türkiye Tarihi (1839-2010) Modern Dünyada Türkiye* (Cilt 4). (Z. Bilgin, Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Kaya, B. (2021, Mart 9). Ateşli Silahların İcadı ve Tarihsel Gelişimi. Mayıs 31, 2023 tarihinde <https://ungo.com.tr/2021/03/atesli-silahin-icadi-ve-tarihi-gelisimi/> adresinden alındı
- Kaya, N. (2023, Mart 4). Tanrı İyi İnsanları Nasıl Yok Edebilir? *Okan Bayülgen İle Deprem Özel*. (O. Bayülgen, Dü.) İstanbul: TV100 Okan Bayülgen İle Uykusuzlar Kulübü YouTube Kanalı. Mayıs 21, 2023 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=3Ee0kpA8gJU> adresinden alındı
- Kaya, U. B. (2023, Nisan). Savaşın Felsefesi. *Savaşın Felsefesi - Aydaki Adam: İlker Canikligil - Konuk: Uğur Kaya - B57*. (İ. Canikligil, Röportaj Yapan, & İ. Canikligil, Editör) İstanbul: FluTv. Mayıs 21, 2023 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=DHLXmskp9yc> adresinden alındı
- Kayalı, K. (1994). *Ordu ve Siyaset: 27 Mayıs-12 Mart*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kaypak, Ş. (2013). Modernizmden PostmodernizmeDeğişen Kentleşme. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 2(4), 80-95. Nisan 2, 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/84096> adresinden alındı
- Keskin, Y. Z., & Akın, G. (2020, Kasım 5). 12 Eylül Ara Rejimi Döneminde Türkiye’de Siyasi. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 703-724.
- Keyder, Ç. (2017). *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar* (21. b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kili, S. (1984). Temel Hak ve Özgürlükler Yönünden 1961 ve 1982 Anayasaları. *Anayasa Yargısı Dergisi*, 1, s. 23-28. Ağustos 2023 tarihinde https://ayam.anayasa.gov.tr/media/6324/suna_kili.pdf adresinden alındı
- Kılıç, O. (2013). *Yurtluk*. Haziran 30, 2023 tarihinde Türkiye Diyanet Vakfı: <https://islamansiklopedisi.org.tr/yurtluk> adresinden alındı
- Kıran, A. (2019, Aralık 12). Aristoteles, Devlet, Köleler ve Vatandaşlık. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 44, s. 350-359.
- Kızılcılık, S., & Erjem, Y. (1996). *Açıklamalı Sosyoloji Sözlüğü*. İzmir : Saray Kitabevleri.
- Kızıltan, Y. (2006, Mart 1). I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis i Mebusan'ı. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26(1), 251-272. Temmuz 15, 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gefad/issue/6754/90821> adresinden alındı

- Koç, Y. (2022). Celali İsyanları. Y. Saraç (Dü.) içinde, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* (Cilt 1, s. 195-198). Ankara: TÜBİTAK Bilim Yayınları. Temmuz 2, 2023 tarihinde https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/celali_isyanlari adresinden alındı
- Koçak, C. (2008). Siyasal Tarih (1923-1950). S. Akşin içinde, *Çağdaş Türkiye 1908-1980* (s. 127-193). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Koçak, C. (2008). Siyasal Tarih (1923-1950). S. Akşin içinde, *Çağdaş Türkiye 1908-1980* (s. 127-193). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Koçak, C. (2017). Osmanlı/Türk Siyasi Geleneğinde Modern Bir Toplum Yaratma Projesi Olarak Anayasanın Keşfi Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet. M. Belge içinde, *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* (11. b., Cilt 1, s. 72-83). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, C., Özdemir, H., Boratav, K., Hilav, S., Katoğlu, M., & Ödekan, A. (2008). *Çağdaş Türkiye 1908-1980* (10. b.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Kongar, E. (2012). *21. Yüzyılda Türkiye* (45. b.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kongar, E. (2021, Şubat 23). *1961, 1982 ve 2017 anayasaları arasındaki temel fark!* Ağustos 1, 2023 tarihinde Cumhuriyet: <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/emre-kongar/1961-1982-ve-2017-anayasaları-arasındaki-temel-fark-1815701> adresinden alındı
- Koşık, H. S. (2015, Kasım 12). Bir Bektaşî Nasihat-nâmesinde Sünnî İtikadı İzleri. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 1(2), 93-108. Ekim 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/littera/issue/19388/205834> adresinden alındı
- Kottak, C. P. (2008). *Antropoloji İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış*. (S. N. Atuntek, & vd., Çev.) Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Kozanoğlu, A. (2023, Mayıs 30). *Av Tüfekleri Ve Özellikleri*. Arpacık.Net: https://www.arpacik.net/icerik_yazar.asp?Icerik=189&Yazar=825 adresinden alındı
- Kunt, M. (2009). Siyasal Tarih (1300-1600). S. Akşin, & S. Akşin (Dü.) içinde, *Türkiye Tarihi - Osmanlı Devleti (1300-1600)* (10. b., Cilt 2, s. 21-144). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Kunt, M. (2009). Siyasal Tarih (1600-1789). S. Akşin içinde, *Türkiye Tarihi - Osmanlı Devleti 1600-1908* (10. b., Cilt 3, s. 19-72). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Kuyaş, A. (2022, Ekim). Mudanya Bırakışması: Zaferden sonra ilk adım. *Tarih*(95), 12-15.

- Kuyaş, A. (2023, Nisan). Nisan 1923: Erken Seçime Doğru. *Tarih*(100), 20-25.
- Küçükkalay, M. (2022). Merkantilizm. Y. Saraç (Dü.) içinde, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* (Cilt 3, s. 66-68). Ankara: TÜBİTAK Bilim Yayınları. Haziran 18, 2023 tarihinde <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/merkantilizm> adresinden alındı
- Küçükkalay, M. (2022). Osmanlı Toprak Sistemi. Y. Saraç (Dü.) içinde, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* (Cilt 3, s. 202-205). Ankara: TÜBİTAK Bilim Yayınları. Haziran 28, 2023 tarihinde https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/osmanli_toprak_sistemi adresinden alındı
- Küçükömer, İ. (2007). *"Batılaşma" Düzenin Yabancılaşması*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Lavenda, R. H., & Schultz, E. A. (2019). *Kültürel Antropoloji Temel Kavramlar*. (D. İşler, & O. Hayırlı, Çev.) Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Lorasdağı, B. K. (2022). Ulus-Devlet. M. A. Saraç (Dü.) içinde, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* (Cilt 4, s. 298-300). Ankara: TÜBİTAK Bilim Yayınları. Nisan 11, 2023 tarihinde https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/ulus_devlet adresinden alındı
- Lorasdağı, B. K. (2022). Westphalia Sistemi. M. A. Saraç (Dü.) içinde, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* (Cilt 4, s. 356). Ankara: TÜBİTAK Bilim Yayınları. Nisan 11, 2023 tarihinde https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/westphalia_sistemi adresinden alındı
- Madanoğlu, H. T. (2019). *Korgeneral Cemal Madanoğlu'nun Anıları*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Mahkemesi, T. C. (1961). *Önceki Anayasalar-1961*. Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi : <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/> adresinden alındı
- Mahkemesi, T. C. (1982). *Anayasa*. Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi: <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/> adresinden alındı
- Mardin, Ş. (1991). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2017). Kalemîye'den Mülkiye'ye Tanzimat Zihniyeti. M. Belge (Dü.) içinde, *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutîyet'in Birikimi* (s. 42-54). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2019). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908* (22. b.). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Matossian, B. D. (2016). Parçalanın Devrim Düşleri Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Hürriyetten Şiddete (1. b.). (R. Akman, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Miranda, M. (2023, Mart-Mayıs). 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Balkan Hesaplaşması. (G. Sungurtekin, Dü.) *History Of War*(6), 64-71.
- Moore, B. (2016). *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri* (4. b.). (Ş. Tekeli, & A. Şenel, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Murray, W., & Knox, M. (2001). *Thinking About Revolutions in Warfare*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mutlu, C. (2021, Eylül-Ekim). İstanbul'un İşgali ve TBMM'nin Açılışının Kamuoyuna Tesirleri. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 129(254), 73-90. Temmuz 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1780768> adresinden alındı
- Müller, J. W. (2017). *Popülizm Nedir?* (O. Yıldız, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Needham, J. (1986). *Science & Civilisation in China, V:7: The Gunpowder Epic*,. Cambridge: Cambridge University Press. 2023 tarihinde https://simitcay.com/2018/04/16/tufek-kim-tarafından-icat-edildi/amp/#_ftn2 adresinden alındı
- Nişanyan, S. (2019, Haziran 19). *Osmanlı'yı Nasıl Özetlesek*. Haziran 26, 2023 tarihinde Sevan Nişanyan / En Son Yazıları: <http://nisanyan1.blogspot.com/2019/06/osmanly-nasl-ozetlesek.html> adresinden alındı
- Ocak, A. Y. (1996). *Hacı Bektaş-ı Velî*. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi) Ekim 2023 tarihinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi: [https://islamansiklopedisi.org.tr/haci-bektas-i-veli#:~:text=Bektaşî %20 tarikatı%20gelenegine%20göre%20Hacı,nin%20önde%20gelen%20halifele rinden%20biri.&text=Hacı%20Bektâş-ı%20Velî%27ye%20mensup%20sûfi%20ve%20şair.&text=Menkıbeleri%20Osmanlı%20Devleti%27nin](https://islamansiklopedisi.org.tr/haci-bektas-i-veli#:~:text=Bektaşî%20tarikatı%20gelenegine%20göre%20Hacı,nin%20önde%20gelen%20halifele rinden%20biri.&text=Hacı%20Bektâş-ı%20Velî%27ye%20mensup%20sûfi%20ve%20şair.&text=Menkıbeleri%20Osmanlı%20Devleti%27nin) adresinden alındı
- Oktay, C. (2017). Bizans İdeolojisi'nden Osmanlı İdeolojisi'ne . M. Belge içinde, *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* (s. 29-37). İstanbul: İletişim.
- Orbay, K. (2022). İltizam Sistemi. Y. Saraç (Dü.) içinde, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* (s. 224). Ankara: TÜBİTAK Bilim Yayınları. Temmuz 2, 2023 tarihinde https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/iltizam_sistemi adresinden alındı

- Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD]. (2020). *OECD Family Database*. 05 09, 2020 tarihinde http://www.oecd.org/els/soc/SF_3_1_Marriage_divorce_rates.xlsx adresinden alındı
- Ortak, Ş. (2022, Haziran 12). Başkumandanlık Kanunu Hakkında TBMM'de Yaşanan Tartışmalar. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*(100. Yılında Büyük Taarruz Özel Sayısı), 22-59.
- Ortaylı, İ. (2012). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi* (4. b.). Ankara: Cedit Neşriyat.
- Ortaylı, İ. (2017). Osmanlı'da 18. yüzyıl Düşünce Dünyasına Dair Notlar. T. Bora, & M. Gültekinil (Dü) içinde, *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi* (Cilt 1, s. 37-42). İstanbul: İletişim.
- Önal, R. (2018, Aralık). Osmanlı Coğrafyasında Sünnî Düşüncenin Resmî İdeoloji Olarak Benimsenmesi Üzerine Sosyo-Jeopo-Teolojik Analizler. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 10(4), 1258-1275.
- Öngüner, E. (2015, Nisan). Kafkasya Cephesi'nde Osmanlı-Alman Rekabeti. *Eğitim Dergisi*(46). Temmuz 27, 2023 tarihinde Eğitim Dergisi: <https://www.egitim.gen.tr/kafkasya-cephesi-nde-osmanli-alman-rekabeti/> adresinden alındı
- Önsel, M. (2019, Mayıs 21). “Harbiyeli aldanmaz” parolasıyla aldanan Harbiyeliler. Oda Tv: <https://www.odatv4.com/yazarlar/mustafa-onsel/harbiyeli-aldanmaz-parolasıyla-aldanan-harbiyeliler-21051934-161666> adresinden alındı
- Önsoy, R. (1988). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özay, M. (2022). Modernite ve Modernizm. M. A. Saraç (Dü.) içinde, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* (Cilt 3, s. 111-113). Ankara: TÜBİTAK Bilim Yayınları. Nisan 11, 2023 tarihinde https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/modernite_ve_modernizm adresinden alındı
- Özcan, A. (2007). Pencik. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı. <https://islamansiklopedisi.org.tr/pencik> adresinden alındı
- Özcan, M. S. (2019, Haziran 30). Westphalian Devletler Sistemi ve Modernleşmenin Geleneksel Dünyanın Büyük Güçleri Olan İmparatorluklara Etkisi. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5(1), 49-62. Mart 13, 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/843945> adresinden alındı

- Özçelik, T. G., & Biçer, S. S. (2018). Dünden Bugüne Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Açısından Sivil-Asker İlişkisi. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Özdemir, H. (2008). Siyasal Tarih (1960-1980). S. Akşin içinde, *Çağdaş Türkiye 1908-1980* (s. 227-286). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Özdemir, H. (2013, Mayıs 6). 1908 İhtilaline Doğru: Şemsi Paşa Suikasti. *Bilim ve Sanat Vakfı*(82). Temmuz 11, 2023 tarihinde https://www.bisav.org.tr/Bulten/189/1212/1908_ihtilaline_dogru_semsi_pasa_suikasti adresinden alındı
- Özdemir, N. F. (2022, Aralık). Modernleşen Osmanlı Üzerine. *Aktüel Tarih* , 55-61. (S. Dülger, Röportaj Yapan) İstanbul: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş.
- Özgüldür, Y. (2021, Haziran 28). İttifaktan Savaşa: 2 Ağustos 1914 Tarihli Osmanlı-Alman İttifak Antlaşması ve Yansımaları . *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 76(2), 475 – 492.
- Özkan, A. (2005). Cumhuriyet - Atatürk'ün Anlatımıyla Kurtuluş Savaşı. İstanbul: Boyut Yayın Grubu.
- Özkan, A. (Dü.). (2005). Ulusun Şahlanması - Atatürk'ün Anlatımıyla Kurtuluş Savaşı. İstanbul: Boyut Yayın Grubu.
- Özkeraz, A., & Baş, G. İ. (2016). Osmanlıdan Günümüze Türk Toplumunda Aile Yapısı ve Boşanma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 30(18), 87-95.
- Özmkas, U. (2020). “Homo Homini Lupus” Sözü Üzerine. (M. F. Elmas, Dü.) *Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 19(1), 200-219.
- Paşa, A. C. (2008). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (Cilt 2). İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Paşa, A. C. (2008). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (Cilt 1). İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Paşa, S. H. (1991). *Buhranlarımız ve Son Eserleri*. (M. E. Düzdağ, Dü.) İstanbul: İz Yayıncılık.
- Pekin, İ. H., & Yavuz, A. (2017). *Asker ve Siyaset Osmanlı'dan Günümüze Sivil-Asker İlişkileri* (5. b.). İstanbul: Kaynak Yayınları.

- Pul, A. (2020, Aralık). Yeniçeri Teşkilâtına Dair Bir Risale (Değerlendirme-Karşılaştırmalı Metin). *Belleten*, 84(301), 983-1044.
- Robbins, S. R. (1974). *Managing Organizational Conflict*. New Jersey: Prentice-Hall; aktaran: Giddens, A., & Sutton, P. W. (2017). *Sosyoloji*. (M. Şenol, & vd., Çev.) İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Roberts, M. (1995). *The Military Revolution 1560-1660*. C. J. Rogers (Dü.) içinde, *The Military Revolution Debate: Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe*. Oxford.
- Rousseau, J. J. (1987). *Toplum Sözleşmesi* (2. b.). (V. Günyol, Çev.) İstanbul: Adam Yayınları.
- Rousseau, J.-J. (1997). Letter From J. J. Rousseau to M. De Voltaire, 18 August 1756. . (V. Gourevitch, Dü.) *The Discourses and Other Early Political Writings*, 44(1), 232-246. Nisan 11, 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1233116> adresinden alındı
- Sakaoğlu, N. (2015). *Bu Mülkün Sultanları*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Sakaoğlu, N. (2023, Nisan). 200. Doğum Yılında Öncü Rolüyle Sultan Abdülmecid. *Tarih*, s. 62-67.
- Saygın, I. (1998, Eylül 7). Atatürk, Cumhuriyet ve Kadın Hakları. *Erdem*, 11(32), 545-558. Ekim 13, 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erdem/issue/44373/548823> adresinden alındı
- Sayın, Ö. (1990). *Aile Sosyolojisi Ailenin Toplumdaki Yeri*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Segal, D. R., Segal, M. W., & Reed, B. J. (2015, Aralık 30). Modern Ordu Teşkilatında Çeşitlilik ve Vatandaşlık. (İ. Coşkun, Dü.) *Sosyoloji Dergisi*, s. 25-44.
- Selik, M. (1988). *İktisadi Doktrinler Tarihi* (4. b.). İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Senemoğlu, O. (2017, Temmuz 30). Locke ve Rousseau'nun İnsan Doğası ve Toplum Düşüncesi. *İnsan ve Toplum*, 7(1), 187-222. Nisan 7, 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2497169> adresinden alındı
- Sirmen, A. (2013, Şubat 26). *29 Kasım 1955 Günü Ankara'da Ne Olmuştu?* Cumhuriyet: <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/ali-sirmen/29-kasim-1955-gunu-ankarada-ne-olmustu-406122> adresinden alındı

- Somel, S. A. (2019). Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler . H. inalcık, & M. Seyitdanlıoğlu içinde, *Tanzimat* (s. 685-708). İstanbul: İŞ Bankası Yayınları.
- Sorgun, T. (2018). *Devlet Kavgası (İttihat Terakki)*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Söğütü, İ. (2018). Bir Örgütlü İktidar Olarak Devlet ve Siyasal Sistemler. D. Dursun, A. K. Bayram, İ. Söğütü, Y. Bingöl, Ö. Çaha, T. Demirel, H. E. Beriş, D. Dursun, & M. Altunoğlu (Dü) içinde, *Siyaset Bilimi* (s. 58-89). Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi.
- Sözen, Y. (2014). Siyasal Rejimler: Demokrasiler ve Diğer Sistemler. S. Sayarı, & H. D. Bilgin içinde, *Karşılaştırmalı Siyaset Temel Konular ve Yaklaşımlar* (s. 45-72). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Springborg, P. (1996). Hobbes on Religion. T. Sorrell içinde, *The Cambridge Companion to Hobbes* (s. 355). Cambridge: Cambridge University Press. Mayıs 20, 2023 tarihinde <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/41206.pdf> adresinden alındı
- Sungurtekin, G. (2021a, Aralık-Şubat). Kasım 1918'de Üç Kez Görüştüler. *History Of War*, s. 92-93.
- Sungurtekin, G. (2021a, Ocak Şubat). Roma Savaş Makinesi. (G. Sungurtekin, Dü.) *History Of War*, s. 58-65.
- Sungurtekin, G. (2021b, Kasım-Aralık). Manastırlar Nasıl Tasfiye Edildi? (G. Sungurtekin, Dü.) *All About History*(07), 14. Haziran 2021 tarihinde alındı
- Sungurtekin, G. (2022, Eylül-Kasım). Sivas Kongresi. *History Of War*, s. 96-97.
- Suyundikov, S. (2019, Aralık 31). *Erken Modern Dönem Avrupasında Askeri Devrim*. Mayıs 30, 2023 tarihinde 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü: <https://21yyte.org/tr/merkezler/islevsel-arastirma-merkezleri/politik-sosyal-kulturel-arastirmalar-merkezi/erken-modern-donem-avrupasinda-askeri-devrim> adresinden alındı
- Şakul, K. (2022, Aralık). Lale Devrinde Askeri Islahat Düşüncesi. *Tarih Aktüel*(5), 28-36.
- Şerbetçi, K. (2022, Aralık). Alışıl gelmedik Bir Sulh Devri. *Tarih Aktüel*, s. 13-16.
- Tachau, F., & Heper, M. (1983). The State, Politics and Military in Turkey. *Comparative Politics*, s. 18.
- Tahir, K. (2020). *Yorgun Savaşçı* (13. b.). İstanbul: İthaki.

- Tallett, F. (2017). Batı Avrupa'da Askerler, 1500'ler-1790. E. J. Zürcher içinde, *Askerlik "İşi" Askeri İş Gücünün Karşılaştırmalı Tarihi 1500-2000* (s. 131-163). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tanör, B. (2008). Siyasal Tarih (1980-1995). S. Akşin içinde, *Bugünkü Türkiye 1908-2003* (s. 27-55). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Tanör, B., Boratav, K., & Akşin, S. (2008). *Bugünkü Türkiye 1980-2003* (8. b.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Tarım, Z. (2022). Enderun. Y. Saraç (Dü.) içinde, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* (Cilt 1, s. 434-437). Ankara: TÜBİTAK Bilim Yayınları. Haziran 30, 2023 tarihinde <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/enderun> adresinden alındı
- TDK. (2023). *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. Nisan 11, 2023 tarihinde Türk Dil Kurumu Sözlükleri: <https://sozluk.gov.tr> adresinden alındı
- Tekeli, İ., & İlkin, S. (1980, Nisan). Kurtuluş Savaşında Talat Paşa ile Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları. *Belleten*, 44(174), 301-346.
- Tekin, O. (2010). *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tellal, E. (2000). *SSCB - Türkiye İlişkileri 1953-1964*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı.
- Therborn, G. (2020, Ekim 28). States, Nations, and Civilizations. *Fudan Journal of the Humanities and Social Sciences*, s. 225-242. https://link.springer.com/article/10.1007/s40647-020-00307-1#auth-G_ran-Therborn-Aff1 adresinden alındı
- Tilly, C. (2001). *Zor, Sermaye ve Avrupa'da Devletlerin Oluşumu*. (K. Emiroğlu, Çev.) İstanbul: İmge Yayınev. 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/453061> adresinden alındı
- Timur, T. (1971). *Türk Devrimi ve Sonrası 1919-1946*. Ankara: Doğan Yayınları.
- Tok, N. (2022). Milliyetçilik. Y. Saraç (Dü.) içinde, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* (Cilt 3, s. 102-105). Ankara: TÜBİTAK Bilim Yayınları. Haziran 18, 2023 tarihinde <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/milliyetcilik> adresinden alındı
- Toklucu, M. (2023, Nisan). İlk Seçim İlk Şaibe. *Tarih*(100), 26-31.
- Tuna, K. (2022). Marjinal Fayda. Y. Saraç (Dü.) içinde, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* (Cilt 3, s. 46-47). Ankara: TÜBİTAK Bilim Yayınları. Haziran

18, 2023 tarihinde
https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/marjinal_fayda adresinden
alındı

Tunaya, T. Z. (1986). *Türkiye'de Siyasal Partiler Mütareke Dönemi 1918-1922*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

Tunaya, T. Z. (1989). *Türkiye'de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

Tunç, B., & Akarçay, E. (2022, Eylül 21). 12 Mart Muhtırası Sonrası 1961 Anayasası'nda Yapılan Değişiklikler Üzerine Bir Değerlendirme. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, s. 1543-1571. Ekim 20, 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2416748> adresinden alındı

Tunç, S. (2018). Osmanlı Sultanı III. Selim'den Fransa Kralı XVI. Louis'e Bir Nâme-i Humâyûn. *Mediterranean Journal of Humanities*, s. 367-378.

Tunus, O. (2019). 17. Yüzyılda Osmanlı Devleti'ndeki Büyük Kaçgun'un Neden Ve Sonuçları. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(2), 409-421.

Turan, N. S. (2021, Ekim 29). Namık Sinan Turan, Türk Modernleşmesi. (h. ö.-B. Üniversitesi, Derleyici) İstanbul. 2023 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=mPGyQ27oTlw> adresinden alındı

Turan, O. (2021, Ocak 17). İmparatorluk Dönemi'nde Roma Ordusunda Asker Alım Süreci. (T. P. Demirkol, Dü.) *History Studies Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 1-15.

Türkislamoğlu, E. (2019, Ekim 21). Şerif Mardin İle Niyazi Berkes'in Atatürk Devrimlerine Bakışlarında Zihniyet Değişimi Meselesi. *Research Studies Anatolia Journal*, 360-376. Ekim 15, 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/835851> adresinden alındı

Türkmenoğlu, M. A. (2021). Osmanlı Klasik Döneminde Sipahi Köylü Ve Devlet. (F. N. Küçükballı, Dü.) *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 485-503. Haziran 30, 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2171925> adresinden alındı

Uluçakar, M. (2018, Aralık 12). Türkiye'de Sivil-Asker İlişkileri: Eleştirel Bir Değerlendirme. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 14(28), 187-227.

- Uygun, O. (2022). Devlet. Y. Saraç (Dü.) içinde, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* (Cilt 1, s. 284-286). Ankara: TÜBİTAK Bilim Yayınları. Mayıs 20, 2023 tarihinde <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/devlet#:~:text=Devlet%2C%20toplum%20üzerinde%20zor%20kullanma,ve%20farklı%20kavramlarla%20ifade%20edilmiştir> adresinden alındı
- Ülken, H. Z. (1969). *Sosyoloji Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Veinstein, G. (2017). Osmanlı Yeniçerileri Üstüne (15-19. Yüzyıllar). E. J. Zürcher içinde, *Askerlik "İşi" Askeri İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi* (s. 113-131). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Way, P. (2017). "Ülkelerin Yüzkarası, İşe Yaramaz İnsanlar". E. J. Zürcher içinde, *Askerlik "İşi" Askeri İş Gücünün Karşılaştırmalı Tarihi 1500-2000* (s. 281-321). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Weber, M. (2016). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. (G. Birol, Çev.) Ankara: Dorlion Yayınları.
- Yalçınkaya, A. (2015). Reform ve Rönesans. M. A. Ağaoğulları, & M. A. Ağaoğulları (Dü.) içinde, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler* (s. 289-315). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yener, A. (2016, Mayıs 1). Sultan Abdülaziz'in Tahttan İndirilişi ve Darbeyle Gelen Meşrutiyet. *Şehir ve İrfan Araştırmaları Dergisi*(2), 102-113. Temmuz 15, 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sehirveirfan/issue/64038/968807> adresinden alındı
- Yılmaz, G. (2022). Devşirme Sistemi. Y. Saraç (Dü.) içinde, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* (Cilt 1, s. 287-289). Ankara: TÜBİTAK Bilim Yayınları. Haziran 30, 2023 tarihinde https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/devsirme_sistemi adresinden alındı
- Yılmaz, Z. (2015). Roma Siyasal Düşüncesi. M. A. Ağaoğulları (Dü.) içinde, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler* (6. b., s. 181-184). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yücel, D. M. (2016). Hukuk İle Savaş Arasında Hobbes, Rousseau, Vattel ve Clausewitz. (H. Bravo, Dü.) *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*(22), 41-59. Mayıs 30, 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/804199> adresinden alındı
- Zabcı, F. (2015). Aristoteles: Yüce Bir Amaç Olarak Siyaset. M. A. Ağaoğulları (Dü.) içinde, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler* (s. 125-150). İstanbul: İletişim Yayınları.

Zabunoğlu, H. G. (2018). Günümüzde Ulus-Devlet. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13(1), 535-559. Mart 13, 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/475599> adresinden alındı

Zeybek, S. O. (2013, Aralık 1). Avrupa Düşüncesinin Tali Unsurları: Kölelik ve Sömürgecilik. (M. H. Akın, Dü.) *İnsan ve Toplum*, 3(6), 87-106. Haziran 18, 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2446831> adresinden alındı

Zileli, G. (2022). 1960 Darbesi . *Gün Zileli | B02*. (İ. Canıklıgil, Röportaj Yapan) İstanbul: Flu Tv. Temmuz 2023 tarihinde https://www.youtube.com/watch?v=kzYV96kVMGU&list=PLWXQ0iArMOp-4r1zP7__5aDvMlbfiNeZg&index=4 adresinden alındı

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi. (2021). Kurum Logoları. Haziran 08, 2021 tarihinde <https://webkutuphane.beun.edu.tr/> adresinden alındı

ÖZ GEÇMİŞ

Adı ve Soyadı : Muhammed TEKİN

Bildiği Yabancı Diller :İngilizce

Aldığı Sertifikalar :

Uzmanlık Alanı :

Derece	Bölüm/Program	Üniversite	Yıl
Lisans	Kamu Yönetimi	Selçuk Üniversitesi	2018
Y. Lisans	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi	2023

Görevler :

Görev Unvanı	Görev Yeri	Yıl

Eserler :

A. Uluslararası hakemli dergilerde yayımlanan makaleler:

A1.

B. Uluslararası bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitaplarında (proceedings) basılan bildiriler:

B1. Türk Modernleşmesinin Ordu Modernizasyonu İle Başlamasının Sosyal ve Ekonomik Nedenleri

C. Yazılan ulusal/uluslararası kitaplar veya kitaplardaki bölümler:

C1. Yazılan ulusal/uluslararası kitaplar:

C1.1.

C2. Yazılan ulusal/uluslararası kitaplardaki bölümler:

C2.1.....

D. Ulusal hakemli dergilerde yayımlanan makaleler:

D1.....

E. Ulusal bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitaplarında basılan bildiriler:

E1.....

F. Sanat ve tasarım etkinlikleri:

F1.....

G. Diğer yayınlar: (Yukarıdaki maddelerde yer alan başlıklardaki kategorilere girmeyen ve belirtilmek istenen tüm eserler bu maddenin altında belirtilecektir.)

G1.....

